VIII. ÉV 1923. 1. SZÁM

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA ÉRTESITŐJE

SZERKESZTI

REINER JÁNOS

FŐTITKÁR

BUDAPEST

KIADJA A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA

1923.

TARTALOM.

I. Ülési előadások és felolvasások.

Lapszám

Vas Gereben emlékezete. Felolvasta Sziklay János rendes tag, a Szent István Akadémiának Vas Gereben emlékezetére szentelt, 1923. évi április hó 20-iki együttes-ülésén 1

A hittudomány-, bölcseleti osztály felolvasásaiból.

Jónás próféta könyvének történeti jellege. Babura László rendes tag 1923. évi március hó 9-én tartott székfoglaló előadásának ismertetése 14

A történelem-, jog- és társadalomtudományok osztályának felolvasásaiból.

Mária Anna, II. Lipót magyar király leánya. Kivonat Szentkláray Jenő r. tag 1922. évi március hó 22-én bemutatott munkájából 17

A közigazgatás és bíráskodás elválasztása a katholikus egyházban. Kivonat Stolpa József vendégnek 1923. évi február hó 9-én tartott felolvasásából 24

A gazdasági külpolitika jelentősége a nemzetek életében. Balás Károly rendes tag 1923. évi május hó 18-án tartott székfoglaló értekezésének ismertetése 27

A horvát kérdés első korszaka. (1790—1847.) Miskolczy Gyula vendég 1923. évi május hó 18-án tartott előadásának ismertetése 29

A nyelv- és széptudományi osztály felolvasásaiból.

A könyv sorsa Magyarországon a kódexek korában. Kivonat Gulyás Pál r. tagnak 1922. évi december hó 1-én tartott előadásából 32

A mondattan rendszere és módszere. Klemm Antal r. tag 1923. évi április hó 6-án tartott székfoglaló értekezésének ismertetése 38

Kódexeink legendái és a Catalogus Sanctorum. Kivonat Vargha Damján osztálytitkárnak 1923. évi február hó 6-iki felolvasásából 42

A mennyiségtan-, természettudományi osztály felolvasásaiból.

A magyar phytoplankton két új tagja. Kivonat Gimesi Nándor vendégnek 1922. évi október hó 20-án előterjesztett dolgozatából 48

A Cephalariák termésének fejlődése és szöveti szerkezete. Kivonat Szabó Zoltán r. tagnak 1922. évi december hó 15-én előadott értekezéséből 50

A relativitástan csillagászati bizonyítékainak kritikája. Wodetzky József r. tag 1922. évi december hó 15-én tartott székfoglaló értekezésének ismertetése 59

Megemlékezés Coppernicusról. Wodetzky József r. tag 1923. évi április hó 13-án tartott előadásának ismertetése 61

Az időegyenlet és az évszakok tartama. Wodetzky József r. tag 1923. évi április hó 13-án tartott előadásának ismertetése 63

II. Hivatalos rész.

A Szent István Akadémia jegyzőkönyvei:

Az I. osztálynak első felolvasó-ülése 1923. évi január hó 26-án 65
Első rendkívüli együttes-ülés 1923. évi január hó 26-án 65
A II. osztálynak első felolvasó-ülése 1923. évi február hó 9-én 66
A III. osztálynak első felolvasó-ülése 1923. évi február hó 16-án ... 66
Első rendes együttes-ülés 1923. évi február hó 23-án 67
A IV. osztálynak 1923. évi február hó 23-ára megállapított felolvasó-ülése az ezen napon tartott együttes-ülés miatt elmaradt... ... 69
Az I. osztálynak második felolvasó-ülése 1923. évi március hó 9-én 69
A II. osztálynak második felolvasó-ülése 1923. évi március hó 23-án 70
A III. osztálynak második felolvasó-ülése 1923. évi április hó 6-án ... 70
A IV. osztálynak első felolvasó-ülése 1923. évi április hó 13-án ... 70
Második rendes együttes-ülés 1923. évi április hó 20-án 70
Az Igazgatótanács első ülése 1923. évi április hó 26-án 72
Az I. osztálynak 1923. évi május hó 4-re megállapított felolvasó-ülése közbejött akadály miatt elmaradt... 73
A II. osztálynak harmadik felolvasó-ülése 1923. évi május hó 18-án 73

III. Üdvözlő beszédek irodalmi ünnepélyeken 73

Sziklay János beszéde a Tolnavármegyei Közművelődési Egyesület Vas Gereben ünnepén, Fürged-pusztán, 1923. évi júniushó 24-én 73
Viszota Gyula beszéde, Székesfehérvár város és Fehérmegye Gárdonyi-emlékünnepén, Agárdon, 1923. évi július hó 1-én... 74

IV. Halálozások 75

A borítékon: A Szent István Akadémia kiadványai s Pályázati hirdetmény. Tanintézetek és könyvtárak a Szent István Akadémia kiadványait 25% árengedménnyel rendelhetik meg.
Díjtalanul kapják a Szent István Akadémia tagjai, valamint a tudományos és közművelődési intézetek és egyesületek.

A Szent István Akadémia kiadásában megjelent:

A Szent István Akadémia Értesítője 1916. évi két szám, 1917. évi négy szám, 1918. évi négy szám, 1919. évi 1. szám s 1920. évi 1. s 2. szám, 1921. évi 1. s 2. szám, 1922. évi két szám, 1923. évi 1. szám.

Alapár

A licentiatusi intézmény Magyarországon. Juhász Kálmántól K —.50
Kommunista könyvtárpolitika. Gulyás Páltól ... ... K —.60
Megemlékezés IV. Károly királyról. Gr. Apponyi Albert elnöktől... ... ... K —.20

A hittudomány-, bölcseleti osztály felolvasásaiból:

Szent János Apokalipsisa és a világtörténet. Székely István osztályelnöktől ... ... K —.25
A bibliai Jeruzsálem az ásatások megvilágításában. I. Rész. A bibliai Jeruzsálem története. Pataky Arnold vendégtől K —.30
Verworn Miksa pszichonomizmusa. Madarász István r. tagtól K —.50
A haza és hazaszeretet bölcseleti alapjai. Horváth Sándor r. tagtól ... ... K. —.30

A történelem-, jog- és társadalomtudományok osztályának felolvasásaiból:

A győri székeskáptalan régi számadáskönyvei. Iványi Béla r. tagtól ... ... K —.30
A király-koronázás eredete, egyházi kifejlődése és ordóbeli kialakulása. Király János r. tagtól ... ... K —.24

A katholikus autonomia főbb problémái. Hanuy F. r. tagtól K —.30
Martinovicsnak istentagadó elveket hirdető, imént fölfedezett francia munkája. Fraknói Vilmos tiszteleti tagtól ... ... K —.30
Tudományos történetirásunk megalapítása a XVIII. században. Székfoglaló Hóman Bálint r. tagtól ... ... K —.40

A nyelv- és széptudományi osztály felolvasásaiból:

Cervantes élete és művei. Kőrösi Albin r. tagtól ... ... K —.30
Magyar könyvtermelés és világkönyvtermelés. Erdősi Károly r. tagtól ... ... K —.30
Kódexeink legendái és a Catalogus Sanctorum, Vargha Damján osztálytitkártól ... ... K —.30

A mennyiségtan-, természettudományi osztály felolvasásaiból:

Konstans görbületű felületek a Bolyai-féle geometriában. Vörös Cyrill r. tagtól... ... ... K —.30
A görbék abszolut elmélete. Suták József r. tagtól ... ... K —.20
A régi Széchényi-lánchíd anyagának kimerülése. Rejtő Sándor r. tagtól ... ... K —.30
Adatok a Mátrántúli barnaszénterület geologiai alkotásához. Székfoglaló Schafarzik Ferenc osztályelnöktől ... ... K —.40
Visszaverődés a kettősen-törő forgató közegek belsejében. Rybár István r. tagtól ... ... K —.30
Az ólom öndiffuziója megolvasztott és szilárd állapotban. Gróh Gyula r. tagtól ... ... K —.30
Az energia átalakulásának iránya. (A történés törvénye), Bognár Cecil r. tagtól ... ... K —.30

A Szent István Akadémia Emlékbeszédei:

Emlékbeszéd Dudek János felett. Mihályfi Ákos r. tagtól ... K —.12
Emlékbeszéd Jedlicska Pálról. Zelliger Alajos r. tagtól ... K —.30
Emlékbeszéd Nagy Béniről. Kiss Albin r. tagtól ... ... K —.30
Emlékbeszéd Némethy Lajosról. Áldásy Antal r. tagtól... K —.30
Emlékbeszéd Lóczy Lajosról. Papp Károly osztálytitkártól K —.30

Pályázati hirdetmény.

Az országos katholikus szövetség keretében működő katholikus gyermekvédelmi központ a következő *pályatételt* tüzte ki:

Vázoltassék a gyermekvédelem mai állása és fejtessék ki, mily módozatokkal lehet a magyar gyermekvédelem ügyének lényeges lendületet biztositani s azt erkölcsi tekintetben hatályosabbá tenni.

A pályadíj 100.000 korona; a pályamunka beadásának határideje 1923. szeptember 15.; benyujtandó a katholikus gyermekvédelmi központ irodájában (Váci-u. 31. IV. 6.)

Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. Budapest. Nyomdaigazgató: Kohl Ferenc.

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Vas Gereben emlékezete.

Felolvasta *Sziklay János* rendes tag, a Szent István Akadémiának Vas Gereben emlékezetére szentelt, 1923. évi április hó 20-iki együttes ülésén.

«Nem szabad felednünk a multat» — írja Vas Gereben *A régi jó idők* korrajzának előszavában — «én legalább nem akarom — sőt, áldassék érte a magyarok Istene — nem is tudnám!»

Nem szabad felednünk a multat! Különösen nekünk, magyaroknak nem, ezen a sok vérrel, könnyel, verejtékkel termékenyített kis darab földön, ahol annyi behorpadt vagy elfeledett, rejtett sír leheli panaszos jaját és biztató intelmét felénk, akik csüggedten vagy fásultan szenvedjük a ránk zuhant keserű megpróbáltatás súlyát, a szintén egy századdal ezelőtt felgyulladt magyar lélek igéjével bátorítva magunkat: küzdj és bízva bízzál!

Ha a történelem az élet iskolája, alig van hatalmasabb és szigorúbb iskola a világon Magyarország történeténél. És fájdalom, hogy oly ritkán, oly kevesen keresik föl ezt az iskolát még a mai napokban is.

A magyar nemzet lelke rendszerint csak akkor száll be a mult berkeibe, ha megrendítő csapások félelme kényszeríti az odamenekülésre, hogy ott enyhületet, új élet kezdéséhez erőforrást keressen. Fogékonyabb lesz a próféták szava iránt, amelyre a zavartalan, vidámabb élet örömei közt nem hallgat vagy azt talán unalmasnak is találja.

Ma, fájdalom, ismét a legszomorúbb korszakok egyikét kell megszenvednie a nemzetnek. Az öregek, akik Magyarország haladásának dicsőséges éveit látták, fényességének tanui, élesztői voltak, a hirtelen csapástól megtörve, kétségbeesetten félnek a szörnyű jövőtől. Az ifjak, akik a nyomorúságban nevelődnek, könnyen fásuló lélekkel hajlanak az erkölcsi érték nemismerésével és megvetésével az emberi önzés, az egyéni és anyagi jólét érdekeinek hajszolása felé. Mi lehet más vigasztalóbb az erőt megőrlő kétségbeesés, mi lehet elriasztóbb a lelket mérgező, tehát később az anyagi erőt is tönkretevő fásultság ellenében, mint a mult küzdelmeinek, a küzdelem győzelmeinek tanulságos képe? Ha valaha szükség volt rá, talán sohasem volt nagyobb szükség, mint ma, hogy elénk idézzük a hazajáró lelkeket, a nagy elődöket, akik a nemzetet a tespedések

beteg korában életre ébresztették, a viszontagságos időkben erejét megacélozták, bűneikért vezekeltették, erényeikben megifjították és megerősítették. A közélet nagy alakjait, a nemzeti művelődés munkájának apostolait, prófétáit, akik szóval, tollal, tettel rázták föl dermedtségéből és vitték az új élet útjára a magyar nemzetet.

Az 1849-iki katasztrófát követő elnyomatás alatt, amely bár ugyanazon uralkodó alatt, de Magyarország területét is összeszabdalta egyidőre és szétszakította a magyarságot, Vas Gereben volt az elsők egyike, aki a közelmult reformküzdelmeit vezető nagy férfiak alakját, a közélet és közművelődés hőseinek képét a magyar közönség elé idézte, tollával a magyar nemzet lelkébe véste. Mert a példákkal tükröt akart tartani a nemzet elé, hogy okuljon s bízni tanuljon jövőjében, amelyet nem tétlen reménykedés, hanem szorgalom, a szellemi erő kimüvelése, az erkölcsi tisztaság megóvása építhet föl.

«Nehéz időket mért Isten e nemzetre — mondja a *Nagy idők, nagy emberek* c. regényének egy helyén, de ha rá nem mérte volna, mai napig sem tudnók, mennyit bírhatunk el... Mért esnénk kétségbe a multért? hisz oly dicső volt apáink multja, ha tudnók, hogy úgy járnánk is, mint egyszer Lothnak felesége, hogy amint hátra nézett, sóbálvánnyá meredt: még akkor is vissza kéne néznünk.»

Az ő búslakodó korának szóltak e szavak; de mintha prófétai ihlete már akkor sugalta volna neki, hogy lesz még súlyosabb jövendő is, amelyhez ezt a szózatot kell harsogtatnia.

Midőn a kegyelet imájával szállunk az írónak sírjához születésének századik évfordulójakor: nemcsak alakját kell megjelentetnie a mai nemzedéknek, hanem újra olvasnia és szivébe fogadnia lángbetűs szavait, mert azok eleven erővel szólnak a mi korunkhoz.

Akinek emlékét halála után csak szerény mezei virággal koszorúzta néhány lelkesülő hive, de akit az anyagias világnézlettől és divatos áramlatoktól eltérített olvasóközönség nagyrészt felejtett: az ma elevenen újra megjelen előttünk. Vajjon meghallgatják-e legalább annyian, mint saját korában hallgatták? Nem; többnek kell hallgatnia. Mert benne a nemzet sírból feljáró lelke beszél hozzánk.

Vas Gereben, eredetileg *Radákovits József*, életrajzirója szerint 1823. április 7-én, önnön állítása szerint 9-én született a tolnavármegyei Fürgeden egy majorbeli szerény ispáni lakban, amelyet ma emlékének márványtáblája dicsőít. Az ozorai plébánia anyakönyve szerint azonban március 9 én *keresztelték*, tehát születése napja nem biztos. Nevezetes esztendő Magyarország művelődése történetében az 1823-iki év. Ez az esztendő ajándékozza nekünk Petőfi Sándort, Madách Imrét, gróf Andrássy Gyulát, Vas Gerebent abban a nemzeti szel-

lemű légkörben, amelyre Berzsenyi, a két Kisfaludy lelkének sugarai világítanak hajnali fénnyel, amikor az Alföld egy kis városában már rejtve hordja agyában a magyar lélek hatalmas képeit a kisded Arany János, amikor már vivódik még senkitől sem ismerve gróf Széchenyi István merész szelleme, már alakítgatja lelkében a *Zalán futása* első koncepcióját az ifjú Vörösmarty s rövid idő mulva ugyane korszaknak szellemi kincséből kél napvilágra Jókai Mór. Nem csekély, büszke dicsősége a Dunántúlnak, hogy a magyar léleknek oly óriásait adhatja a nemzetnek, mint Berzsenyi, a két Kisfaludy, Széchenyi, Vörösmarty, Vas Gereben, Jókai.

Vas Gereben műveinek és szellemének megértéséhez szükséges az 1823-iki év politikai történetének és előzményeinek ismerete. A társadalmi és irodalmi téren előkészített közvélemény hatalmas ellenállása a Metternich-féle abszolutizmus alkotmányellenes rendeleteivel szemben vívta ki az 1825-iki korszakalkotó országgyűlést, amely küszöbe volt a magyar nyelv nemzeti üggyé emelésének s a jogegyenlőség elvei diadalának.

A kis Radákovits József élesen látó szeme és mélyen érző lelke a béresek fiaival játszva ismerte és szerette meg a magyar nép lelkét, eszejárását, nyelvét. Eleven szellemű gyermek volt, ezért határozták el szülei, hogy taníttatni fogják. Talán azt is várták a városi iskolától, hogy jobban fegyelmezni fogja a virgonc fiút, aki már kiskorában, játszó pajtásai közt mestere volt a csinytevésnek. Nem a neveletlen gyermekek rakoncátlansága tört ki az ő csintalanságában. Élete folyamából ezt már bátran megállapíthatjuk. Önállóságra, szabadságra hivatott természete, veleszületett eredeti tehetsége, tréfára, a félszegségek kigunyolására hajló természete nyilvánult meg olyan szavaiban és tetteiben, amelyeket a rendes élethez szokott ember könnyen tekinthetett közönséges rakoncátlanságnak, amelyet az akkori nevelési rendszer felfogása szerint szükséges kiverni az ifjú csemetéből, hogy el ne fajuljon, gonosztevővé ne váljék. A veszprémi gimnáziumba vitte atyja. A legszigorúbb, hirhedt öklű nevelő, Tujder kezébe került a kis Ispán Jóska, ahogy játszópajtásai nevezték. Kegyetlen verekedőnek festi Tujdert Vas Gereben a *Régi jó idők* c. regényében. Valószínűleg vele is nagyon keményen bánhatott, noha a róla festett kép bizonyára torzítva van. Mint a korrajzaiban szereplő alakok legtöbbjét, Tujdert is valódi nevén mutatja be. Valóban, Tujder élő személy volt, akiről öregeinktől saját magam is több adomát hallottam veszprémi diákkoromban. Kemény bánásmódjára nem egy okot adhatott a nyughatatlan Radákovics József, aki számos csinyt követett el egy más,

később szintén jeles emberré vált Jóskával, Trippammerrel, akiből a magyar színészet kitünősége, Szigeti József lett.

Csintalansága mellett azonban volt egy nagy erénye Radákovics Jóskának: a szorgalom és tudásvágy. Természetes folyománya önnön szorgalmának, hogy később, mint író, oly hathatós szavakkal korholja az oly sok tehetséggel és erővel megáldott magyarságot, urat és parasztot egyaránt, mert nem tud és nem akar eléggé szorgalmas lenni.

Az anyai büszkeség, talán némi jogos önzés is azt a vágyat táplálta Vas Gereben édesanyjában, hogy pappá legyen. Ezért vitték Pécsre, mint életrajzából tudjuk. De ott már mint filozófus kénytelen volt lemondani e pályáról. Egyszerűen kicsapták állítólagos korhelykedése és hanyagsága miatt. Atyja nem vette le róla kezét, besegítette a gazdaságba, hadd maradjon ugyanazon a pályán, amely neki kenyeret ád.

Csak röviden akarom összefoglalni, a kép teljességének kedvéért, ismert életrajzának főbb vonásait. Élcelő természetét nem fojthatja el. Kifigurázza kézről-kézre adott irásokban a tiszttartót. Mintája volt ez is később a *Nemzet napszámosai* c. regényben rajzolt pedáns jószágigazgatónak. Főnökének nincs érzéke a humor iránt. Csak tekintélyének sérelmét érzi. Elkergeti az ifjút, de elég nemtelenül, boszút áll ártatlan atyján is, akit nyugalomba küldet.

Az ifjú most önerejére kénytelen támaszkodni. Nem esik kétségbe. Nem kiséri az atya haragos átka, sőt amikor teheti, még segíti is a vándorbotra került fiút. Vas Gereben Pápán állapodik meg, ahol tanítással keresi sovány kenyerét. És keresi a jövőt. Tanulni akar. Minthogy nem mutathat föl iskolai bizonyitványt, nem hallgathatja a jogot Győrött. Erkölcsileg elitélhető, de a szükségtől menthető módon mégis módját ejti találékonyságával, hogy bejuthat a győri jogakadémiába. Egy névrokonának, Radákovics Bódognak bizonyítványát, amelyre annak az időtájt már nem volt szüksége, mert kinevezték hivatalnoknak, annak tudtán kívül kikéri a sárvári uradalom irodájából, odaírja a Bódog név mellé a József nevet s megy vele Győrbe. Most már beiratkozhatott.

Győrött csakhamar népszerű lett, előbb az ifjúság, később a közönség körében is. Csipős tréfáiért az ifjak adták rá a Vas Gereben nevet, amely néven, midőn már társadalmi szerepet vitt Győrött, megindította a *Kétgarasos Ujság* című lapot. Hire eljut a pesti írók közé is, Vahot meghívja a Pesti Divatlap munkatársának; de mikor elnyeri az ügyvédi oklevelet, visszatér Győrbe ügyvédnek. Adomái, karcolatai, apró elbeszélései kedveltté kezdik tenni a Vas Gereben nevet országszerte.

Az 1848-iki politikai és társadalmi megujhodás még jobban felkorbácsolja gyulékony vérét. A magyar kormány meghívta a nemzetiségi izgatások ellensúlyozása és a nép felvilágosítása végett megindított néplapnak, a *Népbarát*nak szerkesztésére. Hisz jobban senki sem tudott a nép nyelvén beszélni, mint Vas Gereben, aki megvalósulva látja álmát és vágyát: a független nemzetet, a jobbágyság felszabadítását, a jogegyenlőséget. Pestre költözött ifjú nejével. A szabadságharc változó szerencséje szerint ment lapjával együtt ő is a kormány után Debrecenbe, majd vissza a Budavára bevétele után örömmámorba merült Pestre, nemsokára a bukás útjára. A szabadságharc összeomlása után kénytelen bujdosni. Deák Ferenccel együtt menekül a Dunántúl városain és falvain keresztül, míg Deákot biztonságban nem tudja Kehidán. Ő bujdosik tovább. De nem bírja soká az üldözést. Jelentkezik önmaga Pesten. Bebörtönzik. Ez a csapás megtöri szép feleségének erejét; kileheli megroskadt lelkét, midőn épen második gyermekének adna életet.

Rövid idő mulva szabadonbocsátották az írót, de megfosztották ügyvédi oklevelétől s rendőri felügyelet alá helyezték.

Ekkor állott be az új fordulat irodalmi pályáján is. Addig csak kisebb elbeszéléseket, apró tréfás jeleneteket, adomákat irt, nem magasabb céllal, mint hogy mulattasson, nevettessen. A haza szomorú állapotában, midőn a nemzet zömén erőt vett a tétlen búslakodás, tudatára ébredt hivatásának, hogy neki is prófétai kötelessége kiragadni a nemzetet a lethargiából, erejének tudatára serkentve, buzdítani, hogy a mult egészséges gyökeréből az új jövő fáját nevelhesse. 1855-től fogva, midőn már széles körökben kedvvel olvasták *Parlagi képek*, *Régi képek* köteteinek kisebb elbeszéléseit és jellemrajzait, egy évtizeden át minden esztendőben megjelen egy-egy többkötetes regényes korrajza. Első a *Régi jó idők*, követi a *Nagy idők, nagy emberek*, *A nemzet napszámosai*, *Egy alispán*, *A multak emlékei*, *A pörös atyafiak*, *Életunt ember*, *A tekintetes urak*, *Dixi*, *Garasos arisztokrácia*, *Jurátus élet*; utoljára, kevéssel halála előtt a *II. József császár kora*.

A magyar olvasóközönség nagy tetszéssel fogadta műveit s az akkor virágjába indult Jókai után az ő műveit olvasta legnagyobb érdeklődéssel és szeretettel. A kritika szigorúbb volt vele szemben, ami annyira elkeserítette Vas Gerebent, hogy nem átallotta mérges fulánkkal csipdesni kritikusait egyik-másik művének előszavában vagy függelékében. Ha ma tárgyilagos szemlélettel nézzük nemcsak az író korát és egyéniségét, hanem a kritika lényegét és körülményeit is, nem törhetünk pálcát, úgy mint a haragos író, a kritika

fölött, amelynek a megjelenésekor elmaradhatatlan szubjektiv indítékait mellőzve, a tárgyilagos irodalomtörténeti kritika igazat adott, különösen Vas Gereben műveinek szerkezeti hibái tekintetében.

De most, amikor százados ünnepén az író lelkét varázsoljuk szemünk elé, csak hódolnunk illik a géniusz előtt. Gyönyörködjünk a nap virágfakasztó fényében, élvezzük a gyümölcsérlelő hevét s ne csökkentsük ennek jótékony érzését egy-egy átvonuló felhő árnyékának homályosító képével.

Bizonyos és esztétikailag jogos, és minden, a szépnek érzékét magában hordó művelt olvasó előtt természetes követelmény, hogy a művészi alkotás teljességétől nem választható el az alaki tökéletesség. A csapongó hangulatú, fegyelmezetlen észjárású Vas Gereben pedig, részben természeténél fogva, részben talán szándékosan, nem egyszer le nem küzdhető adomázó és bölcselkedő hajlamának felülkerekedése miatt, ezt a művészi törvényt hanyagolta el, nyügnek érezvén szabadon kószáló lelkén a művészet korlátait. De lelki alkotásainak tartalma, szépsége, tárgyi és erkölcsi igazsága feledteti ezt velünk, ha magyar szívvel tudunk behatolni az ő lelkének kincsesházába. Úgy vagyunk vele, mint a Bakonynak az országúttól távolabb eső tájain járó utasok. Megdöccen nem egyszer a szekér alattunk a köves és kátyus úton, néha le is kell szállnunk, hogy fölvergődhessünk a sziklás meredeken: de új meg új tájképek, üde, buja, haragoszöld lombozatú pagonyok sötétsége, ölelkezve a virágos rétségek világosságával, fantasztikus sziklák panorámája ragadja meg gyönyörködő szemünket és képzeletünket s nem érezzük többé az út egyenetlenségét, nem vesszük szemre a virágos rétre kikönyöklő kopár, köves parlagfoltokat.

Azt hiszem, hogy amikor Vas Gereben emlékének méltatásakor szellemi alkotásainak kiválóságait óhajtom megvilágítani a gloriola fényével, nemcsak a kegyelet kötelességét teljesítem, hanem szolgálni akarok az igazságnak is.

Húsz évvel ezelőtt jelent meg eddig egyetlen nagyobb esztétikai méltatása *Barabás Ábel* tollából. Munkája, amelyben mélyen járó magyar lélekkel elemezte az író lelki világának és munkásságának minden jellemvonását, míg arra a következtetésre jut, hogy «Vas Gereben helye legkiválóbb íróink között van», egyszersmind felvilágosító tiltakozás ama gáncsvetők ellen, akik félreismerték vagy ma sem akarják kellően értékelni Vas Gereben jeles kvalitásait.

Kiváltságos tehetségének becsét négy szempontból kívánom megvilágítani. Miben nyilvánul meg leginkább műveinek szelleme?

Négy erénye jelöli ezt meg:

Fajszeretete, a magyar néplélek ismerete, erkölcsi felfogása és vallásossága, nyelvművészete és humora.

Az «általános emberi» jelszó, ez a ránk, magyarokra nézve gyakran hamis, de mindenesetre hamisan alkalmazott jelszó, már Vas Gereben korában kezdte megvesztegetni a magyar költők gondolkozását. Hogy mennyi kárt tett irodalmunkban és társadalmi életünkben: azt most kell éreznünk leginkább. Közhelyet ismételnék, noha egy nagy tábor ma is tagadja ennek minden nemzet művelődéstörténetében elismert és vallott igazságát, hogy igazi író nem is lehet más, mint nemzeti. Lépten-nyomon megtanithat rá bennünket a világirodalomtörténet, sőt a gyakorlati élet mai jelensége is. A nemzeti érzés, akár mint Petőfiben, alig izzott hatalmasabban magyar íróban, mint Vas Gerebenben. Ámde a rajongó szeretet, amely nemzetének erényei iránt lobogott benne, épen nem volt elfogult, vakon hódoló indulat. Nemcsak hogy nem hunyt szemet a nemzet egyetemes hibái mellett, hanem hol komolyan feddve, hol humorosan vagy élcesen gúnyolva, tudta azokat korholni, de azzal a magas céllal, hogy azokból a hibákból kigyógyítsa nemzetét. Magasztalta a nemzet fiaiban élő erőt, csak ne merüljön ki hiú virtuskodásban; a találékony, eleven észjárást, csak ne rejtőzzék hanyag tudatlanságba; az önzetlen bőkezűséget, csak ne fajuljon esztelen pazarlássá, másrészről meg a nemes célokkal szemben konok zsugorisággá; a munkabirást, amelyet sokszor ernyeszt lustasággá a kényelemszeretet; az igazságszeretetet és jogérzéket, csak ne váljék fonákká a politikai torzsalkodásban és családokat pusztító pörlekedésben. Igen, a nagy hibákat sem szépítette vagy takargatta szeretete. Ezért mondja az *Egy alispán* regényében: «Ha szüksége lehet egy embernek az önismeretre, szüksége van egy nemzetnek is; tehát tartsuk neki a tükröt, nézze meg önmagát; tudniillik multját s ha csakugyan megijedt magától, bocsássuk meg neki, ha a tükröt is földhöz vágja... de mert örvendeteset is mutathat és csak az irodalom lehet ez a tükör; legyen lelkiismeretes, hogy igazat mutasson».

A magyar nép életét, eszejárását, nyelvét senki sem ismerte jobban íróink közül, mint ő. Egyenesen Arany János mellé állíthatjuk. Ebben a tekintetben fölülmulja Jókait. Népi alakjainak tárgyi rajza és lelki jellemzése a bizonysága nagy, eredeti tehetségének. Dicsekedhetünk népies íróink egész sorával; vannak sikerült, jól rajzolt, kedves alakjaik; de köztük és Vas Gereben közt szemünkbe kell ötlenie annak a nagy különbségnek, amely két jól festett arckép közül azt teszi értékesebbé és maradandóbb becsűvé,

amelyen a művész az ábrázoltnak lelkét tudta jobban kifejezésre juttatni, beszédessé tenni. Jókai többnyire idealizál gazdag fantáziájával; Vas Gereben természetesebb, kifejezőbb parasztalakjainak akár plasztikusan megtökélt, akár másszor csak elnagyolt, de pár vonással is jellemzőbb rajzában. Mintáit ott találta a Dunántúlon, de örök életet ő lehelt beléjük. Köntös Mihály a *Nemzet napszámosai*ban megelevenített szobor. A Dunántúlról plántálta át Szabolcsba s a dunántúli ember ráismerne akkor is eredetijére, ha maga Vas Gereben nem írná meg egyik apróságában, hogy az enyingi biró alakjáról vette a mértéket. Ilyen remek alakjai Holvagy Pista és Meddig Józsi a *Régi jó idők*ben, majd tovább a *Nagy idők, nagy emberek* c. regényében, a klasszikus naivsággal sorsát elbeszélő szerelmes legény az *Egy falu két bakter* c. elbeszélésben, a földosztásra áhitozó jobbágyok a *Parlagi képek*ben.

Vas Gereben szivének teljes hevével csüngött a népen. A jobbágyság ugyan már megszünt, midőn korrajzait közrebocsátotta, de bizonyitania kellett azokkal szemben, akik még mindig nem tudtak belenyugodni az új korszakba, hogy mennyire szükséges volt, a nemzet gazdasági érdekében is, a jobbágyság eltörlése. Megdöbbentően festi a vele elkövetett igazságtalanságokat, korholja a magyar társadalmat, hogy még mindig csak «ablakon át nézi a népet».

De a sötét kép mellé odaállítja felmagasztosítva azoknak a főuraknak és nemes földesuraknak alakjait, akik igazságosan és emberszeretettel bántak a nekik szolgáló néppel, akik a szabad élet javaiban részesitették, mig végleg felszabadithatják. A népszabadság eszméjét nem torzitotta el demagógiává. Jogot és igazságot követelt, de mindenki számára, irigység, kapzsi úrhatnámság nélkül. Követelte a tekintély tiszteletét, de a tekintély gyökerezzék a nemzeti művelődés talajában. Ostorozta a majoresco alakjában azokat a mágnásokat, akik megvetik hazájukat, csak jövedelmét szedik, becsmérlik a nemzet nyelvét, hirét az idegen országokban; de ragyogó mintául állítja oda túláradó hódolattal Batthyány Lajos herceget, Festetich György, Keglevich Miklós, majd Széchenyi István grófokat, a rejtett névbe burkolt Dunay grófot, akinek alakja sok hasonlóságot mutat báró Eötvös József alakjával; gúnyolja a maradi, szeszélyesen költekező, különben derékszivű, pereskedő, életüket elpipázó vagy elduhajkodó nemes urakat az öreg Baltayban, az izetlen tréfáiról nevezetes Józsa Gyuriban; de díszkörrel vonja körül Kállay Miklós, Földváry Gábor, Fáy András felvilágosodott, tevékeny, áldozatra kész, minden nemzeti és emberbaráti célért küzdeni elszánt szellemét.

Meghatóan festi, miképen siratják meg Batthyány Lajos herceg halálát nemcsak saját jobbágyai, hanem a szomszéd falvak lakói is, akik sok jótéteményében részesültek. Festetich Györgyöt nemcsak regényében magasztalja, mint alkotó hazafit, hanem külön is egész adomakörben állít emléket neki. Pajkos humorral figurázza ki a mohó földosztó vágyakat. Valószínű, hogy nálunk még nem ismerték az utopista-szocialista Proudhon iratait; de elég volt a francia forradalom eseményeinek meseképen szétszivárgó története, hogy egyes bujtogatók elhintsék a nép között a kósza vágyat, hogy a jobbágyok felszabadítása után a nagybirtokok felosztása következzék. Az *Ád az Isten, csak kérni kell tőle* című elbeszélésében is a komasszáló mérnököt kerülgetik egy falunak földmívesei, mondja meg nekik, mint aki a földosztó komissziónak vezetője lesz, mennyi jut majd egyre. A mérnök tettetett flegmával helybenhagyja, hogy meglesz a földosztás, igazságosan kivetve, mindenkinek jut — két hold. — Nem több? — Sem több, sem kevesebb. A bíró, aki már nagylelkűen kész a maga szessziójából egy negyed szessziót odaajándékozni egy zsellérlegénynek, (akit különben már úgyis vejének szemelt ki), hüledezve hallja a mérnök felvilágosítását. A parasztok egymást lökdösik és kezdik szuttyongatni a mérnököt. Tegye meg azt a szivességet, hogy elkerülje az ő falujokat. Hiszen úgyis félreesik az, nem is veszik észre. — De atyafiak, még mindig ott van a gróf ezernyolcszáz hold földje! — Hadd maradjon annak is, hiszen nem úgy lopta, becsülettel szerezte, az apjától örökölte... És elsomfordálnak rendre.

Népbeli alakjaihoz társíthatjuk a gazdatisztek világából s a kisvárosi polgárok sorából vett, kitűnően jellemzett alakjait is. A pergőnyelvű Schnellernének, e tűzrőlpattant gazdaasszonynak, ügyes házasságszerzőnek képmásaival még találkozhattunk pár évtizeddel ezelőtt a vidéken. Ez tehát inkább típus, de kitűnő, amilyen típus a *Garasos arisztokrácia* c. regényében rajzolt két kisvárosi kereskedő, Faddi uram s a Fekete-kutya fűszeres, meg nagyraláto feleségük. Rokonérzésünk inkább a nyers, de józan, becsületes Faddi felé fordul, akit nem forgathat ki eszéből a házában uralkodó hiú, kényeskedő, divatmajmoló asszony.

Házi perpatvarokat azonban nem igen szeret tollára venni. A házasság néki szentség, de nemcsak azért, mert hittétel. Kállay Miklós és Földváry Gábor házasságának képében a becsületes magyar családi élet mintáját festi. Regényeinek, elbeszéléseinek nőalakjai, akár úrinők, akár népbeliek, ideálisan tisztalelkűek. E rajzainak útján eljutunk erkölcsi felfogásának magasságához.

Tolla kerüli a szennyest, a trágár kétértelműséget. Ha kell is foglalkoznia bűnös megátalkodottakkal, kapzsi csalókkal, kegyetlen zsugoriakkal, költői igazságszolgáltatása vagy megtöri és megtéríti, vagy megbünteti őket. Barabás Ábel is megjegyzi róla tanulmányában, hogy minden művében feltaláljuk az erkölcsi célzatot. De abban már ellent kell mondanom neki, hogy Vas Gereben szerkezeti fogyatékosságainak oka «erkölcsi célzataiban keresendő: az erkölcs megmarad a maga szeplőtelen tisztaságában, de annál több hibában fog szenvedni a regény».

Nincs itt a helye, hogy esztétikai kontroverziákon vitatkozzunk. De rá kell mutatnom, hogy Vas Gereben nagyobb műveinek szerkezeti hibái nem ilyen okból, hanem a komponálásban való fegyelmezetlenségből erednek. Ellenben igenis, az ő tiszta erkölcsi felfogása nagy értékkel ruházza fel azokat. Igaz, hogy nagy szenvedélyeket nem tudott megérzékíteni, de nem is akart. Szerelmes párjaiban nem lobog forró vér; de vérük tiszta, lelkük szüzies, ideális. Csak ilyen alakok tetszettek neki. És az ő korában még találhatott is sok ilyent. Hogy Vas Gereben az eszményi alakokat szerette és jelenítette meg, az ép oly erénye és dicsősége, mint Petőfinek eszményi felfogása a szerelemről, akinek szive még a kis zsidó varróleány előtt is azért hódolt meg, mert az tiszta maradt, amikor a kisértés száz módja csalogathatá lidérctüzeivel. Vas Gereben erkölcsi felfogásának van külön szilárd alapja is: vallásossága. Nem kérkedik vele; de szavaiban minduntalan meggyőződhetünk vallásosságáról, az egyházi intézmények, szertartások komoly tiszteletéről, a kiválóbb egyházi személyek megbecsüléséről. Bizonyára nem azért, mert tanulókorának válságos idején Stankovits győri püspök alumneumában kapott ellátást; de az bizonyos, hogy ama kevesek közé tartozik, akik az ilyen jótettet nem hálatlansággal fizették vissza. Minő elismeréssel és szeretettel jellemzi *Dixi* korrajzában Király József pécsi püspököt, a nagy alapítót! Nemzeti közművelődési célokra tett alapítványai nem regék, hanem ma is fennálló, tehát élő valóságok. Pázmány Péterről pedig ezt adja Novák Krizosztom főapát ajkára ugyanebben a műben: «Pázmány nem sütögetett ágyút, hanem esze megért egy hadsereget; a bécsi kormány hányszor kért tőle kölcsön okos gondolatot!» Pázmány Péter nyelvét földicséri, tehát ismernie kellett Pázmánynak egyes iratait. De kellett is vonzó erővel hatnia reá ennek az őserejű nyelvnek, midőn maga is oly művésze volt a magyar nyelvnek.

Nyelve nem oly ragyogó és megbűvölő, mint Jókaié; de természetes, jellemző, ahol kell, szines, ahol kell, mély; megelevenül

benne a nép természete, eszejárása, humora, érzelmi világa. Rajta van a Dunántúl tájainak hímpora; benne van az eredeti képe beszéd sok gazdagsága. Merész hasonlataiban, pazarul omló képeiben a természet színjátéka vagy néha bölcselkedő, máskor ötletes, csipős humora csillog. Gazdagította az irodalmi nyelvkincset is, mert sok jó dunántúli tájszót olvasztott bele, amelyeknek eredetére ma nem gondolnak azok, akik élnek velük. Ötleteiben szinte kifogyhatatlan. Hiszen az ötletek nagymesterének nevezte őt maga Arany János. Egész kresztomátiát lehetne, talán kellene is összeállítani ötletes mondásaiból és hasonlataiból: A láng pörköl, a parázs melegít... A jó hír mászni sem tud, a rossz lóháton jár... Itt lakott tulajdonképen a falu gulyása, aki csak azért nem tudta két lábát használni, mert a tekintetes vármegye nem hagyta a maga lábán járni... A paraszt nem bántotta a búzában hízó verebet, mert hátha az uraságét vagy a papét eszi? De most minden kölyök dobálja, mióta nincs dézsma... Az igazság nemcsak akkor igazság, mikor a szűrnek, hanem akkor is, mikor a kaputnak kell... Egy csepp harmat elég a rózsalevélnek, egy pohár víz fölüdíti véredet: a sokban megfúlunk... Úgy fekszik ott az a Tihany a Balatonban, mintha a Bakony a vízbe tartaná a lábát... És százszámra idézhetnénk még!

Plasztikusan jellemzi nyelvét *Rákosi* Jenő, a fürgedi szülőházán elhelyezett emléktábla felavató ünnepén: «A dunántúli magyarság szólalt meg ellenállhatatlan bájjal és jó kedvvel Vas Gerebenben; vele, általa lépett be a magyar irodalomba, eddig is felül nem mult őszinteséggel, gazdagsággal. Föllépett nemcsak nyelve szerkezetében és szavaiban, hanem szellemében, kedvében, eszejárásában, vérmérsékletében, elméségeiben, kedvteléseiben, adomáiban, történetében és alakjaiban egyaránt».

Ez a fürgedi ünnep csak úgy vált lehetővé, hogy Vas Gereben porladó földi maradványát hazahozhattuk az idegen földről.

Vas Gereben 1868. január 26-án halt meg váratlanul Bécsben, ahová azért ment, hogy az első delegációs ülésekről tudósításokat küldjön lapjának, a «Magyar Hirmondó»-nak. Zaklatott élete volt már ekkoron. Az új alkotmányos élet mámora elfordult a multtól, a nemzeti tartalmú irodalmi irányt rohamosan kezdte hátraszorítani az Aranytól is felpanaszolt, divatossá váló kozmopolita költészet. Vas Gereben, aki nyugtalanul próbálkozott az anyagi függetlenség forrásainak keresésével, belebukott vállalkozásaiba, az 1861-ben újra megindított «Népbarát»-ot meg kellett szüntetnie. Anyagi zavarokkal küzködött, ezek miatt nemcsak szellemi frisse-

sége szenvedett kárt, hanem megrendült társadalmi helyzete is. Betegeskedni kezdett; de azért fáradhatatlanul dolgozott. 1868. január 26-án egy gyógyszertárban, ahová orvosságért ment be, hirtelen meghalt. A bécsi Concordia írói egyesület temettette el a währingi temetőben.

Elszomorító, hogy a magyar sajtó és a közönség meglehetős közömbösen fogadta halála hírét. Az akkor nagy tekintélyben állott «Pesti Napló», bár megállapítja, hogy halála súlyos veszteség a magyar irodalomra, alig tizenöt sorban végez vele. Csipős szatiráival, különösen a «Darázsfészek»-ben sok ellenséget szerzett, akikben nem volt elég humor, hogy gyengeségeik kigúnyolását legalább ravatalánál megbocsássák.

Lévay Imre, a későbbi kegyesrendi tartományfőnök, mint veszprémi gimnáziumi igazgató, egyszersmind szerkesztő indított gyűjtést Vas Gereben hamvainak hazahozatala végett. 1883-ban *Váli* Béla megírta Vas Gereben életrajzát. Lévay vele lépett érintkezésbe, hogy alakuljon a fővárosban egy bizottság, amely a sajtóban is nagyobb propagandát indítson és dülőre vihesse a hamvak hazahozatalának ügyét. Váli először is barátilag velem közölte a tervet, csatlakozott mindjárt *Kanyurszky* György egyetemi theologiai tanár; *Fenyvessy* Ferenc országgyűlési képviselőt, a későbbi főispánt kértük föl elnökül, akinek ismert buzgalma csakhamar sikerre vitte a mozgalmat. Minthogy a währingi temető feloszlatása küszöbön állt, sietnünk kellett. Váli Béla lelkes fáradozásának igen sokat köszönhetett munkánk. 1885. január 18-án fölvetettük a drága hamvakat, a bizottság megbízásából nekem jutott a megtisztelő feladat, hogy azokat méltató beszéd kíséretében átvegyem. Támogatott bennünket a bécsi egyetem magyar ifjúsága, a már szintén elköltözött *Nyári* Sándornak, az Országos Képtár későbbi őrének vezetésével. A bécsi írók nevében *Weilen* lovag búcsúzott az eltávozó magyar írótól. A halottas menet Bécsben valóságos diadalmenetté magasztosult. Nagy ünnepléssel fogadták a hamvakat a győriek, élükön Vaszary Kolos gimnáziumi igazgatóval, a későbbi bíboros hercegprímással. 1885. január 25-én a kerepesi temetőben ismét magyar földbe helyezték a magyar földért rajongó nagy írót, *Vadnay* Károly emlékbeszéde mellett, a főváros előkelő irodalmi és társadalmi testületeinek részvételével.

Az emléktábla is elkészült; de Váli Béla korai halála miatt elhelyezésének ügye fennakadt, míg különösen *Szundy* Károly buzgólkodására az Országos Irodalmi Szövetség *Pekár* Gyula elnöklete alatt 1904. június 19-én országos ünnep keretében felavathatta Vas

Gereben fürgedi szülőházán, *Rákosi* Jenő Vas Gerebennek egész pályáját és jelentőségét hatalmasan megvilágító emlékbeszéde kíséretében.

S midőn végére értem magyar szivemből fakadó megemlékezésemnek, felkutatom az egykori lapokban azt a beszédet, amelyet a währingi sírnál mondtam. Ifjú ajakkal szóltam így akkor: «A mi nemzeti életünk szent történetében is helyet kell foglalni műveidnek. Tanuljuk meg belőlük, miképen kell érezni, gondolkodni, beszélni, írni magyarul. Tanuljuk meg belőlük tisztelni a családi erény fenköltségeit. Idézzük vissza lapjaikon a patriarchális magyar élet elhomályosult emlékét. Mert a régi magyar családi életnek nem volt ékesebb ecsetű festője, mint te... És mint annak az intézetnek növendéke, melyhez gyermekkorod édes-tövises emlékei csatolnak, hadd szenteljek egy igaz könnyet emlékednek. Ott, ahol a te lelkedben ébredt életre hivatásod sejtése: ott tanultalak meg szeretni műveidből. Merte-e volna álmodni gyermeki lelkem, hogy én leszek az, akinek a szomorú, de egyszersmind fölemelő, magasztos feladat jut, hogy elbúcsúztassa az idegen helytől, átvegye hamvaidat a hazai közönség nevében és átadjon azoknak, akik békés otthont készítettek számodra?» Ma, hajlott fővel, ugyanez az érzés rezeg át idegeimen, nem mondhatnék igazabbat ma sem.

Tanuljunk Vas Gereben műveiből! És mért kell különösen ma tanulnia belőlük az ifjú nemzedéknek? Megmondja Rákosi Jenő fürgedi beszédében: «Sajnos, hogy jelen korunk irodalma megszakította az összefüggést az elmult magyar irodalommal s idegen irodalomnak hódol, idegen bálványokat imád, idegen szellemet, idegen anyagot merít... Reméljük, hogy ez csak átmenet».

Ez a remény még ma is nagyrészt csak remény. De, hogy ne maradjon az, föl kell ébreszteniök a magyar íróknak a magyar közönségben azt a szellemet, amely Vas Gereben lelkét halhatatlanná tette.

Érmemléket, sajnos, mai nyomoruságos helyzetünkben nem kérhetünk számára. De a magyar Géniusz ragyogó fényességében odaállhat sírjához és elrebegheti br. Eötvös József «Végrendelete» szavait alkalmazva: Megérdemelt egy dalt, mert költő, egy könnyet, mert — szeretett.

A HITTUDOMÁNY-, BÖLCSELETI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

Jónás próféta könyvének történeti jellege.

Babura László rendes tag 1923. évi március hó 9-én tartott székfoglaló előadásának ismertetése.

Jónás próféta könyvének történeti jellege a racionalizmus feltünése óta állandó támadásoknak van kitéve. Ez a könyv különlegesség a prófétai könyvek között: Jónás nem szóval, hanem történettel jövendöl; csodálatos megmenekülésével a hal gyomrából megjövendöli Krisztusnak halottaiból való feltámadását. S ha meggondoljuk, hogy Krisztus feltámadása hitünk legmélyebb alapköve (Kor. I. 15, 14), megértjük ezt a szünetnélküli támadást is Jónás könyvének történeti jellege ellen azok részéről, akik nem hisznek Krisztus istenségében. Számuk légióvá növekedett, de nincs köztük kettő sem, aki könyvünk jellegét illetőleg mindenben egyetértene. Egy nagy csoportja a protestáns magyarázóknak *profetikus maschalnak* tartja, mások *midrasnak*, *allegóriának*, *mesének*, *regének*, *mithosznak*, sőt voltak, akik azt *szatirának*, *történeti regénynek* vagy *népélcnek* minősítettek. A vélekedések eme sokfélesége is mutatja, mily süppedékes talajra lép az, aki a történet biztos útjáról letér. De a felpanaszolt nehézségek sem olyanok, melyek Jónás történeti jellegének feladására kényszerítenének. A legtöbb kifogás a halcsodát érte. Szomorúan nevetségesek azok a vélekedések, melyeket ennek magyarázatára felhoztak. A rekordot *Hardt* tartja. Szerinte Jónás egy korcsmában töltött három napot és éjjelt, mely a «cethalhoz» volt címezve. Sok kifogást emeltek a Jónás-ének ellen is, továbbá a Ninive nagyságáról szóló megjegyzés ellen; a gyorsan növő borostyánt is a mesék országába utalták.

Ámde — hogy a legutolsón kezdjük — természetrajzot nem lehet az íróasztalon vagy katedrán csinálni. Már szent Jeromos említi, hogy a hedera «mirum in modum cito consurgit in arborem et intra paucos dies, quam herbam videras, arbusculam suspicis». — Ninivéről a Kr. e. 20-ban író *Diodorus Siculus* elmondja, hogy alapitója, Ninus «urbem ingentem condere statuit, cui par magnitudine nec fuisset antea, neque esset futura». S megadja a város kiterje-

désének adatait, melyeket az ásatások csak megerősítettek, mert a város kerülete, «miként pontos mérések mutatták, 19 német mértföldet tett ki, úgy hogy «háromnapi utazás» — gyaloglás — épen nem sok, hogy valaki az egészet bejárta légyen s a lakosságnak 700 ezres száma, amint Jónás könyvének állítása (4, 11) szerint megállapítható, inkább kisebbnek látszik, mint túlnagynak». (Kaulen.) A Kr. e. I. században élt *Strabo* is, aki «Ptolemaeus mellett főforrásunk a régi földrajzra vonatkozólag», azt írja, hogy Ninive sokkal nagyobb volt Babilonnál, erről pedig *H. Koch* az ásatások alapján azt írja: «Babylon bedeckte einen Flächenraum von 484 Quadratkilometer, also nahezu achtmal so viel, als die Stadt Berlin!» — A ninivebeliek megtérése sem azt jelenti, hogy mind egy Istent-imádókká lettek, hanem csak azt, hogy bűnbánatot tartottak. Az asszirok különben is nagy tisztelettel illették jósaikat s így könnyen érthető, hogy Jahve küldöttjének is hittek. Ha *Rodwell* helyesen fordította le Asurnasirpal évkönyveit, úgy a ninivebeliek Jahvét is tisztelték az ő isteneik mellett. Hogy e bűnbánatba még az állatokat is belevonták, teljes összhangban van a régi világ szokásával. *Herodot* is írja, hogy a perzsák a Plataea melletti csatában elesett Masistios vezérüket azzal is gyászolták, hogy lovaikat megnyirták. — Jónás énekére nézve pedig az a véleményünk, hogy a hal gyomrában fogamzott meg a próféta lelkében mint kérő ima és bővült megmenekülése után mint hálaének. A zsoltárokkal való hasonlóságai pedig az örök emberinek lapjára tartoznak, a léleknek természetes megnyilatkozásai bizonyos körülmények között. — Végre a halcsoda — elfogadva azt, amit a természetrajz a cápáról tanít s amit rendkívüli események a századok folyamán mutattak — csupán a természet erőin túl létesített tény (miraculum praeter naturam).

A kifogások tehát korántsem döntik meg könyvünk történeti jellegét, melyet különben úgy a zsidó, mint a keresztény hagyomány mindig történetnek vallott. S ezt a meggyőződést megerősítette maga Jézus Krisztus, mikor (Mt. 12, 38) Jónás «jelére» hivatkozik, mint feltámadásának prófétai bizonyítékára. Krisztus feltámadásáról feltűnően keveset hallunk a prófétáknál. Az isteni Bölcseség azonban nem követett el, aminthogy nem is követhetett el mulasztást. Jónás próféta történetében oly jelt teremtett, mely némaságában is túlharsog minden ellenkezést, mely a feltámadás elleneinek táborából felhangzott. A legfontosabb igazságot: Krisztus feltámadását Isten nem szóval, hanem egy rendkívüli csodával hirdette az ószövetségben, hogy ezzel különös tanuságot tegyen róla! Akik pedig azt merik állítani, hogy Krisztus Urunk *alkalmazkodott* kor-

társainak fölfogásaihoz, anélkül, hogy ezeknek igaz vagy hamis voltáról akart volna nyilatkozni, azoknak felállítjuk a dilemmát: vagy tudta Krisztus Urunk, hogy a zsidók tévednek, mikor Jónás könyvének tartalmát történetnek tartják, holott csak mese, vagy nem tudta. Ha tudta és mégsem világosította fel őket tévedésükről, hogyan mondhatta, hogy az ő beszéde igazság? (Jn. 17, 17.) Ha tudva «alkalmazkodott» az ő tévedésükhöz, akkor félrevezette őket: hogyan egyeztethető ez össze az ő szentségével? Ha pedig maga sem tudta, hogy a zsidók tévednek, mikor történetnek tartják Jónás könyvének tartalmát, holott csak mese, akkor mi lesz az ő mindentudásával? Mindkettő teljesen ki van zárva! Tehát Jónás könyvének tartalma történet! Ezt hirdeti maga a csalhatatlan Igazság!

A TÖRTÉNELEM-, JOG- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK FELOLVASÁSAIBÓL.

Mária Anna, II. Lipót magyar király leánya.

Kivonat *Szentkláray Jenő* r. tag 1922. évi március hó 22-én bemutatott munkájából.[1]

Mária Terézia, III. Károly király leánya, 19 éves korában, 1736-ban ment férjhez Ferenc lotharingiai herceghez. A következő évben megkapta Ferenc a gyönyörű Toscana nagyhercegséget, mely az utolsó Medici elhaltával az osztrák uralkodóházra szállott át.

Mária Terézia házassága a nagyherceggel bensőséges szeretetben alapult és nagyon boldog volt. Frigyökből 16 gyermek született, köztük *Lipót*, a későbbi magyar király.

Lipót fölserdültével a szülők arról kezdtek gondoskodni, hogy alkalmas menyasszonyt találjanak számára. A francia udvar és Frigyes porosz király Spanyolország felé irányították Bécs figyelmét. Mária Teréziának tetszett a spanyol házassági terv. Ő Lujza infansnőhöz ragaszkodott. Lujza infansnő lett Lipót főherceg mátkája. A házassági szerződésben Ferenc császár kötelezte magát toscanai nagyhercegségében olyképen megváltoztatni a trónutódlást, hogy halála után a nagyhercegség, mint secundogenitura, másodszülött fiának, Lipótnak jusson örökségül.

Az infansnő hivatalos eljegyzése 1764 évi február 16-án ment végbe Aranjuezben.

Az esketés 1765 évi augusztus 5-én ment végbe.

Házasságukból 16 gyermek született. Közülök néhány nem közönséges tehetséggel volt megáldva és idővel magas állásokat töltött be. Minket azonban csak a negyedik szülött, *Mária Anna* főhercegnő érdekel közelebbről. Életsorsa helyet érdemel egyházunk és az uralkodóház történetében.

Születésének idejét pontosan közli Katona István történeti forrásmunkájában. Hivatalos keresztlevelét nem sikerült megtalálnom. Cioni firenzei érsek szerint nincs is meg Firenzében. Pótolja azonban a keresztlevelet az érsek által küldött egy egykorú és teljesen hiteles levéltári jegyzőkönyvi följegyzés, mely így szól: «*1770*

[1] Bemutatta Dőry Ferenc osztálytitkár.

április 21-én, a királyhalmon (poggio imperiale) *álló villában, Firenze város falainak közelében, a nagyhercegnő egy főhercegnőt szült a világra, kit ugyanazon napon déli egy órakor keresztéltek meg és Mária Anna, Ferdinanda, Jozefa, Sarolta, Johanna neveket adták neki».*

Mária Anna, ajnározva szülei szeretetétől, oktatva és nevelve kiváló férfi- és női tanítóktól s körülvéve fejedelmi udvarok fényességétől nőtt fel és fejlődött hajadonná.

Mária Anna élethivatása II. József halála és Lipótnak a magyar trónra emelkedése után vette kezdetét. Lipót családjával Bécsbe költözött és kezébe vevén a kormányt, 1790 október 9-én Frankfurtban német-római császárrá, november 15-én pedig Pozsonyban magyar királlyá koronáztatta magát. Fiát, Sándort, a magyarok nádorrá választották meg. Kormányzata az egész birodalomra, különösen Magyarországra nézve áldásos volt és noha csak két évre terjedt, a legnevezetesebbekhez tartozik történetünkben.

Szokás volt a bécsi udvarnál azokat a főhercegnőket, akik nem mentek férjhez, valamely apácazárda apátnői méltóságára kinevezni. Ausztriában Mária Terézia alapított egy nagyszerű intézetet Prágában nemes hölgyek számára, melynek szabályait egyházi szellemben és formák szerint alkotta meg korszerű és előkelő módosításokkal. Két millió forint alapítványt tett le az intézet fenntartására és az 1755 augusztus 28-án kelt alapítólevelében elrendelte, hogy az intézeti épület a prágai császári és királyi burg tartozékát képezze. Az alapítvány áll Ledetsch és Bodenetsch uradalmakból, Karlstein és Millin, Cerhenitz és Chotzenitz, valamint a Prága vidékén levő Troja nevű jószágokból. E birtokok jövedelmének fölöslege az intézet apátnőjének javadalmazására fordítandó. Az alapítólevél 30 alapítványi hölgynek enged helyet az intézetben, akiknek kinevezését Mária Terézia magának és a trónon utódainak tartotta fenn. Minden alapítványi hölgy mellé egy kamarásnőt rendelt. Az alapítványi hölgyeket egyenlő rangba helyezte és kitüntető jelvényekkel díszítette fel őket, hogy azokat az életben nyilvános megjelenésüknél és az egyházi szertartásoknál használják. Előírta egyenruhájukat, melyet viselniök kell s előírta a kedvezményeket, melyekben részesülnek. Az intézet felügyeletével a mindenkori prágai fővárgróf és Csehország mindenkori kamaraelnöke bizatott meg. A lelkigyakorlatok és egyházi szertartások végzésére a jezsuiták kollégiumának Mindenszentekről nevezett temploma jelöltetett ki. Ott végezték a hölgyek gyónásukat, hallgatták a szentmisét és prédikációt.

Az alapítványi intézet kétemeletes palotája a Hradsinon áll s

össze van kötve a királyi várlakkal. Az emeleteken sorakoztak a hölgyek lakásai. Minden hölgynek három szobája és évi 600 frt prebendája volt, melyhez még külön pénzadomány is járult. Fogatok álltak rendelkezésükre és a szinházban két elsőrendű szabad páholy. Négyhavi szabadságot élveztek és hat hónapot kaptak szüleik látogatására, mire nézve azonban a felség engedélye kivántatott. Beiktatásuk napján a várgróf hatfogatú hintón vitte őket a templomba. Felolvasták a kinevezési iratot, felöltöztették őket a hermelinpalástba és feltűzték balvállukra aranyhímzésű fehér szalagon a rendjelvényt.

Mikor II. Lipót 1790-ben német-római császárrá és magyar királlyá koronáztatott és arra készült, hogy Csehország koronájával is fölékesittessék, a cseh rendek 1791-ben kérelemmel járultak hozzá s fölkérték, hogy a prágai hölgyintézet apátnői méltóságára ismét főhercegnőt nevezzen ki s tegye lehetővé, hogy az uralkodó háznak legalább egy tagja állandóan Csehországban tartózkodjék. *Lipót hajolván a kérelemre, 1791 július 21-én saját leányát, Mária Annát nevezte ki a nemes hölgyek prágai intézetének apátnőjévé.*

Időközben egyezség jött létre a cseh rendekkel Lipót és neje, Mária Lujza csehországi koronázására nézve. A felségek azt óhajtották, hogy az ő koronázásukkal kapcsolatosan történjék az új apátnő, Mária Anna felavatása is. A háromszoros ünnepélyt 1791 évi szeptember hóra tűzték ki. Mária Anna mélyen vallásos lelkét nagy örömmel árasztotta el a kitüntetés, hogy a királyi koronázással az ő apátnői felavatása is egybe lesz kapcsolva. Lipót koronázása cseh királlyá szeptember 8-án, Mária Lujzáé szeptember 10-én történt. A király koronázása kapcsán ment végbe az apátnői felavatás ünnepélye.

Első, legérdekesebb és legmeghatóbb apátnői funkcióját szeptember 10-én végezte Mária Anna, midőn II. Lipót 1791 évi július 29-én kelt rendelkezése értelmében a saját édesanyját, Mária Lujza császárnét Csehország királynéjává megkoronázta.

A szertartás a Szent Vencel-kápolnában és ugyanazon magas jelenlevők előtt folyt le, kik a király koronázásánál és az apátnői avatásnál résztvettek.

Mária Anna szüleinek távozása után elfoglalván apátnői hivatalát, szervezte hölgyei testületében a káptalant és sorra látogatta a vezető egyházi férfiakat, a zárdákat, kórházakat, nevelőintézeteket és a főuri családokat. Buzgólkodott a jótékonyság gyakorlásában, a betegek gondozásában, a szegények felruházásában és élelmezésében. Udvartartása költségeinek felszámításában oly lelkiismeretes

sőt pedáns volt, hogy legcsekélyebb kiadásaira is Bécsből kért engedélyt.

1794-en túl már csak nagyon rövid ideig maradhatott Mária Anna Prágában. Az Ausztriára és Németországra zúdult francia háború izgalmas eseményei lehetetlenné tették a főhercegnő maradását apátnői rezidenciájában. Kénytelen volt családja körébe Bécsbe menekülni. 1796-ban, mikor a francia direktórium Bonapartet bízta meg a hadjárat vezetésével, a franciák már egészen Csehország határáig nyomultak előre. Olaszországban is Napoleon győzött. Ausztriának le kellett mondania Lombardiáról és Belgiumról. Mikor az 1801-ik évi lunevillei békekötés létrejött, Mária Anna már Bécsben sem találta többé nyugtát.

1800 telén erős vallásos meghatottság és magábaszállás borult a lelkére. Elhatározta lemondani a világ minden hiúságáról és élete hátralevő éveit Isten szolgálatára és a jótékonyság gyakorlására fordítani. Az egyház központja közelében, Olaszországban és magányos elvonultságban kívánt élni, távol a világ szórakozásaitól és örömeitől.

1800. március első napjaiban búcsúzott el a császártól és császárnétól. Március 20-án elhagyta Bécs városát, hogy soha többé vissza ne térjen oda. Az osztrák Alpesek jeges-fagyos vidékén, udvari kiséret nélkül és egyszerű postakocsin utazott el Olaszországba komornája és szobaleánya társaságában. Március 28-án érkezett *Páduába*, ahol jól találta magát szent Antal ereklyéinél. A rákövetkező vasárnapon *Velencébe* rándult át, a pápa lábaihoz, ki akkor vendége volt Velence városának. Kérte a szentatyát, hogy őt apátnői fogadalmaitól mentse föl. A pápa kijelentette, hogy élhet megfelelő életmód szerint, de a fogadalmáról majd akkor fog nyilatkozni, mikor megtudja, hogy szilárdan teljesíti azt. Június 7-én *Loretoba* zarándokolt. Loretoból *Spoleto* vidékére költözött, ahol villát bérelt magának s ahonnan Portiunkula napján *Assisit* látogatta meg s teljes búcsúban részesült. Assisiból *Monfalconéba* rándult szent Klára sírjához. Azután hosszabb időt töltött a *Campagnában*.

1801-ben, mihelyt az olasz tavasz első meleg sugarai szétáradtak, Mária Anna *Rómába* utazott. Február 3-án érkezett az örökvárosba s a Corsini-palotában szállott meg. Február 4-én a Quirinálba ment VII. Pius pápához kihallgatásra. Következő napon a Szent Péter-templomot látogatta meg. Február 6-án a pápa látogatta meg a főhercegnőt a Corsini-palotában. Február 10-én elment Mária Anna a világhírű Canova szobrász műtermébe s megnézte Mária Krisztinának akkor készült remek síremlékét, mely most a bécsi Ágostonrendiek

templomát disziti. Ugyanazon hó 14-én ismét kihallgatáson volt a szentatyánál s megnézte az il Gesù-templomot, hol szent Ignác miseruháját elkérte s aztán sajátkezűleg kijavította. Február 15-én fogadást adott a Palazzo Veneciában, mely után több héten át megpihent. Április 3-án újra audienciát kért a szentatyánál s 18-án ünnepélyesen megnyitotta a *Collegio Marianot* a S. Silvestro in Quirinale templom szomszédságában, melyet a Theatinusoktól 5500 scudiért vásárolt meg és több mint 100 gyermek nevelésére rendezett be. Délután elébe vezették a gyermekeket és ő valamennyit megajándékozta. Május 1-én megnézte a Priscilla-catacumbát, melyet akkoriban fedeztek fel. Somaglio bíbornok négy szent ereklyét ajándékozott Mária Annának a catacumbából. Május 4-én különleges audiencián jelent meg a főhercegnő VII. Pius pápánál és átvette a bizalmas levelet, melyet Őszentsége Ferenc császárnak írt abban a reményben, hogy a császár szintén bizalmas úton fog válaszolni. «Mily boldog lennék — írja Mária Anna a császárnak —, ha Őszentsége és Ön közt ilyen bizalmas levélváltás kezdődnék. Milyen nagy jótétemény hárulna abból a vallásra. Mennyire örvendenék, ha megismerkedne a pápával. Meg vagyok győződve, hogy megszeretné őt. Önök ketten minden dologra nézve megértenék egymást. Írásbeli közléseiknek azonban nem volna szabad a miniszterek kezén átmennie.»

1802-ben február 21-én a főhercegnő nagy ebédet adott Somaglia Gyula bíbornok tiszteletére, megköszönve az általa ajándékozott szent ereklyéket. A S.-Silvestro intézetben időnként tudományos egyházi disputákat tartottak. Mária Anna szivesen hallgatta azokat és jutalmakat is tüzött ki a versenyzők számára. Mária Anna a S. Silvestro-templomnak, ahol az előadások tartattak, szép miseruhát ajánlott fel, melyen a nápolyi királyné felügyelete mellett 90 nápolyi leány hét hónapig dolgozott. Október 18-án kiment a főhercegnő Castel Gandolfoba a szentatya látogatására, ki november 2-án Párisba utazott Napoleon meghivására; szerencsés utazást kivánt neki, négy órás szentségimádást végzett, résztvett a körmenetben és példás ájtatossággal fáklyát vitt a kezében. 1805. évi május 16-án VII. Pius visszatért Párisból Rómába. A Szent Péter-templomban Mária Anna is megjelent az egyházfő fogadására, ki a szertartás után kihallgatásra bocsátotta.

Mialatt az örökvárosban a főhercegnő zavartalanul folytatta jámbor tevékenységét, Ausztriában és Magyarországban az 1808—1809-iki tél és tavasz hadikészületek, fegyverkezés és táborozások közt folyt le. Ferenc császár támaszkodva a magyar nemzet hűségére, elháríthatni vélte a veszedelmet, mely őt és a birodalmat

Napoleon és a vele szövetkezett Sándor orosz cár újabb támadásai részéről fenyegette. Az ellenség folytonos győzelmei és előhaladása miatt Ferenc kénytelen volt békét kérni, mely aztán Schönbrunnban köttetett meg.

Ezt a szerencsétlen háborús időt Mária Anna megrendült egészsége gyógyításával töltötte. Nyolc évi római tartózkodása a tüdőbaj vesződségeivel, kinos gyötrelmekkel és aggodalmakkal fejeződött be. Mikor a főhercegnő öccse, Károly főherceg az itáliai osztrák hadak fővezére lett és 80 ezer főnyi seregét Jenő nápolyi alkirály ellen Udine körül összpontosította, az alkirály csapatainak elindulása előtt Mária Anna 1809 telén, nehogy az ellenség kezébe kerüljön, hirtelen elmenekült Rómából. Sebes utazással osztrák területre, *Görczbe* futott, hol János hadvezér odaérkezését akarta bevárni. Március 20-ig maradt Görczben. Másnap *Laibachba* utazott, de az úton már erős köhögés gyötörte és kénytelen volt április és május havát is Görczben és Laibachban tölteni. Mikor János főherceg a sacilei győzelem után visszavonult az olasz harctérről és seregének egy része a Száván és Dráván átkelve s a dunai és tiszai insurgensekkel egyesülve, Pécs és Szabadka érintésével Budára sietett, Mária Anna a magyar sereg fedezete alatt szintén megtette a hosszú és fáradságos utat s május végén *Pécsre* érkezett; június végén vagy július elején elutazott Pécsről. Augusztus első napjaiban Szabadka érintésével *Zsombolyára* érkezett és *Csekonics József* tábornoknak, a magyar insurgensek dandárnokának kastélyában szállott meg. Néhány napi pihenés után a főhercegnő a Maros mellékére, *Temesújfaluba* költözött át, *eötvenesi Lovász Zsigmond* temesi főispán és torontáli adminisztrátor birtokára, ki a bécsi udvar bizalmas embere volt. 1809-ben augusztus 17-én érkezett Újfaluba. Utolsó levelét 1809 szeptember 19-én írta Ferenc császárnak és királynak. Szeptember vége felé már állandóan ágyhoz kötötte a betegség. Kívánságára a plébános ellátta a haldoklók szentségével *Szüntelen imádkozva 1809. évi október 1-én d. e. 11 órakor visszaadta jámbor lelkét teremtőjének.* Lovász rögtön közölte a gyászhírt a királlyal s a holttetemet bebalzsamoztatta.

A temetést *Kőszeghy László* csanádi püspök végezte október 6-án a templom szentélyében, ahonnan a holttetemet a szentély alatti uradalmi kriptában helyezték el. Ferenc császár és király halála után fia, V. Ferdinánd, a bővített kriptában díszemelvényre állíttatta Mária Anna földi maradványait és 1841-ben fehér márványból piramis alakú síremléket készíttetett neki, melyet a templom belsejében helyeztek el. Az ország nádora, *József királyi her-*

ceg, Lonovics József csanádi püspököt kérte fel a főhercegné új beszentelésére és a síremlék felavatására. A püspök fényes gyászpompával végezte a szertartást 1843-ban április 26-án. 1903-ban *Ferenc Ferdinánd* néhai trónörökös a lippai hadgyakorlatok alkalmával meglátogatván Újfalut, lekivánkozott Mária Anna ravatalához és csodálkozva kérdezte, miért nincs a főhercegnő a bécsi fejedelmi sírboltban eltemetve.

Egykorú hiteles levéltári bizonyítékok, világhirű történetírók és tanárok, magas állású tekintélyes férfiak mélyen vallásos, tiszta-életű és nemeslelkű hölgynek mondják Mária Anna főhercegnőt. Minden szava, önmegtagadó és lemondó alázatossága, szerény alkalmazkodása, szülei és rokonai iránt tanusított szeretete, engedelmessége és háladatossága, kötelességtudása és lelkiismeretes szolgálatkészsége, bizalma a Mindenható irgalmában és gondviselésében, hitéhez és egyházához rendithetetlen ragaszkodása a század legkiválóbb asszonyai és legszebb jellemei sorába állitják őt.

A közigazgatás és bíráskodás elválasztása a katholikus egyházban.

Kivonat *Stolpa József* vendégnek 1923. évi február hó 9-én tartott felolvasásából.

Az államéletben a közigazgatás és bíráskodás tudatos, intézményszerű elválasztása az utolsó másfél évszázad küzdelmeinek az eredménye s első elméleti kifejtését Montesquieu-nek az államhatalmak elválasztásáról szóló tanában nyerte.

Montesquieu tanát ugyan az ujabb államtudomány alapos kritikai bonckés alá vette s attól több tekintetben eltérő eredményre jutott; mindamellett a közigazgatás és bíráskodás elválasztásának a szükségessége az államéletben ma már vitán felül állónak tekinthető. S az elválasztás a mai tisztázott államtudományi fogalmak szerint akkor van megvalósítva, ha a bírói funkciót annak valamennyi fokozatán a végrehajtó hatalom szerveitől s a közigazgatási hatóságoktól fizikailag különböző szervek gyakorolják, amelyek az ítélkezésben mindenkitől függetlenek.

Az elválasztásnak az államtudományban kialakult fogalmát azonban a dolog természete szerint nem lehet az egyház alkotmányában kialakult hasonló jelenségre egyszerűen átvinni s ennélfogva felette téves volna azt keresni, hogy a politikai értelemben vett elválasztás az egyházban mennyiben van megvalósítva. Az egyházban a közigazgatási és bírói funkciók valóságos és teljes elkülönítéséről fizikailag különböző szervek szerint, vagyis külön hatalmi ágakká való önállósulásukról az egyházi alkotmány sajátos természetében fekvő okokból nem lehet szó. Az egyház alkotmánya, amelynek alappillérei érinthetetlen isteni rendelkezésen nyugosznak, az egységes, oszthatatlan egyházi hatalom merev, abszolut központosításának elvén alapszik; a joghatósági hatalom ius divinum szerinti szerveit, a pápát és a püspököket a hatalom isteni rendelkezés szerint annak mindenirányú funkciójában oszthatatlanul illeti.

Az egyházban a közigazgatás és bíráskodás elválasztása ennélfogva csupán azoknak az állandó helyettesítő és segédszerveknek a körére szorítkozhatik, amelyek a hatalom tulajdonképeni birtokosainak, a pápának és a püspököknek a joghatósági hatalom gyakorlásában hivatalukból folyó rendes, bár helyettesítő hatáskörrel (iurisdictione ordinaria vicaria) állandóan segédkeznek. Az egyház-

ban tehát az elválasztás csak azt jelenti, hogy a pápának és a püspököknek a joghatósági hatalom gyakorlásában lehetnek oly helyettesítő és segédszerveik, amelyek hatásköre egyedül a bíráskodásra terjed ki, míg a közigazgatásra a pápának és a püspököknek más segédszerveik vannak, amelyek bírói joghatósággal felruházva nincsenek.

Az elválasztás célja is szűkebbkörű az egyházban; itt a cél nevezetesen egyedül a helyes munkamegosztás, a funkciók eltérő belső természete által megokolt kellő szakszerűség elérése, a bírói funkciónak megfelelő állandó szakerők útján való kifejthetése, míg az államban az elsődleges cél a bírói függetlenségnek, a jog föltétlen és tiszta uralmának, az egyéni szabadságnak a hatalom önkénykedésével szemben való megoltalmazása, amely célok azonban a természetfölötti rendeltetésű egyház alkotmányának alaptételeivel nem férnek egybe.

Végül a szervezeti elválasztás kérdésén túl maga a közigazgatási és bírói funkció is másképen viszonylik egymáshoz az egyházban, mint az államban. Az egyházban a két funkció viszonyának sajátossága abban áll, hogy sok vonatkozásban nem a funkció belső természete s az ügyek anyagi tartalma irányadó arra nézve, hogy azok bírói úton nyernek-e elintézést, hanem egyedül az a kérdés, hogy az ügy eldöntése az adott körülmények között az alakszerű bírói eljárást szükségessé teszi-e. A kétféle funkció közötti határvonal tehát sok vonatkozásban nem az igazgatási és ítélkezési működések lélektani természetének megkülönböztetésén alapszik — mint szabályként az államéletben —, hanem csupán a jogszolgáltatási eljárás eltérő módjain; az elválasztás ennélfogva sok vonatkozásban nem is a közigazgatás és a bíráskodás elválasztása, hanem csak a bíráskodás kettéválasztása az eljárás kétféle módja szerint.

A történeti fejlődés során az egyházi közigazgatás és bíráskodás különválasztásának első nyomai a középkor derekáig nyúlnak vissza. Míg azonban a püspöki kúrián az elválasztás úgy a külön bírói segédszervek létesítése, mint a funkciók megosztása tekintetében napjainkig úgyszólván teljesen a püspök belátásától függött, addig a római kúrián már a XIII—XVI. századokban külön állandó bírói hatóságok képződtek ki, amelyek a bírói hatalom túlnyomó részét rendes hatáskörben gyakorolták; ez az elválasztás azonban a viszonyok sajátságos alakulása, nevezetesen a bíborosi kongregációknak minden hatalmat felszívó terjeszkedése folytán utóbb ismét megszűnt és csak X. Piusnak az 1908. évben végrehajtott szervezeti reformjával éledt föl. A piusi reform azonban

csak a római kúriára szorítkozván, a megosztást szervezetileg csak csonkán és a funkciókban is tökéletlenül valósíthatta meg, amint-hogy lényegében csak kisérleti előfutára volt az egész egyházjog kodifikációjának. Teljesebb kifejlésre juttatta az elválasztás gondolatát az új egyházi törvénykönyv, amennyiben már alsófokon is intézményesen kiépítette a hatalom tulajdonképeni birtokosaitól bizonyos határig különálló bírói organizmust és annak a funkciók biztosabb elhatárolásával bizonyos fokig szilárd hatáskört biztosított.

A közigazgatás és bíráskodás ennélfogva az egyházban ma is csak részben és itt is sajátszerűen van elválasztva. A szerveket illetőleg az elválasztás nem terjed túl az egyházi hatalom tulajdonképeni birtokosainak helyettesítő és segédszervein; a funkcióbeli elválasztás pedig — eltekintve taxatív kivételektől — megtörik azon, hogy sokszor a közigazgatási és bírói funkció nem különül el a priori, a működés belső, lélektani természete szerint, hanem csak esetről-esetre az ügyek konkrét sajátságaihoz igazodó eljárási-nem szerint s így a funkciók nem oszthatók meg teljes elvi élességgel a kettéválasztott szervek között sem.

Az elválasztásnak ez a rendszere a független bíróságok nagy tekintélyéhez s a jog föltétlen uralmának eszméjéhez szokott világi jogász szemében tán következetlennek vagy visszásnak tetszhetik; de nem szabad feledni, hogy az örökérvényű alapköveken nyugvó egyházi alkotmány sajátos természete a kérdésnek önálló megítélését igényli, hogy az egyházban az elválasztás egyedült indoka a hatósági működések szakszerűségének biztosítása s az elválasztás csak addig a határig terjedhet, ameddig ez a szakszerűségi szempont egyedül érvényesül. Az államban az elválasztásnak magasabbrendű okai is vannak; az egyházban a magasabbrendű szempontok az elválasztást gyakran inkább háttérbeszorítják, mint követelik. A természetfölötti rendeltetésű egyház az állami élet rokonintézményeiben bármennyire bevált eszméket csak annyiban ültethet át saját szervezetébe, amennyiben azok sajátos lényével összhangba hozhatók.

A gazdasági külpolitika jelentősége a nemzetek életében.

Balás Károly rendes tag 1923. évi május hó 18-án tartott székfoglaló értekezésének ismertetése.

Nemcsak az egyes emberek élnek különböző mértékben tervszerű életet, hanem ezt mondhatjuk a különböző nemzetekről, népekről is. Míg az egyik nemzet tervszerű előrelátással futja meg életpályáját, addig a másik szinte a véletlen szeszélyeire bízva teszi meg azt. A történelem tanusága szerint a kereskedő-nemzetek élet folyamatában látunk különösen előrelátó tervszerűséget a nemzeti sors öntudatos intézése tekintetében. Anglia különösen érdekes példája ennek az öntudatosan és előrelátó érdektudattal cselekvő külpolitikának.

Anglia gazdasági nagyságának megalapozója az angol előrelátó hatalmi politika volt. Erre építette rá az ő hatalmas iparát és kereskedelmét és nem megfordítva. Amikor a nagyarányú angol ipar és kereskedelem megszületett, akkor Anglia ura volt már a tengereknek és gazdag gyarmatainak. Gazdagságának és hatalmának kulcsa egyaránt tengeri hatalmi politikája és haditengerészete, valamint különösen szerencsés tengeri háborúi voltak. A történelmi materializmusnak félrevezető és szinte öntudatlanul belénkragadt képzetei okozzák, hogy a társadalom erőhatalmi megalapozásának, tehát a katonai hatalmi szempontoknak jelentőségét a józan ész és tapasztalat észleletei ellenére alábecsülni vagyunk hajlandók. Az angol nagyság tengeri katonai hatalmára volt és van felépítve. Ez az angol nagyság fundamentuma, aminthogy így volt ez a legtöbb kereskedő-nemzetnél. A merkantilizmus nevével jelölt gazdaságpolitikai rendszer különös öntudatossággal tette gazdasági politikájának alapjává az állami hatalmat. Természetesen nem mindegyik államnak helyzete s még kevésbbé a szerencséje volt alkalmas az ezen az úton való boldogulásra. Hogyha azután a szabadkereskedelmi rendszert hasonlítjuk össze a régibb merkantilizmussal, azt mondhatjuk, hogy mind a kettő kereskedelmi rendszer és mind a kettő az erősnek, a hatalmasnak kedvező gazdaságpolitikai rendszer. A szabadkereskedelmi elvet is az angolok bocsátották világgá, ez utóbbit azonban akkor, amikor már Anglia olyan hatalmas volt a nemzetközi kereskedelem terén, hogy érdekében a minél akadálytalanabb forgalmi szabadság állott. Nem csoda tehát, hogy annak az angol közvéleménynek az érdekmeggyőződése a XIX. században

a külkereskedelem teljes szabadforgalma mellé sorakozott, amely Angliának külpolitikája azelőtt nem is olyan régen a legerősebb protekcionizmust követte a kereskedelem és ipar terén egyaránt. Ebben nincsen semmi csodálatos dolog, ha egy kis történelempszichologiával nézzük a dolgokat. A hatalmát megalapozó, a feltörekvő Angliának erős protekcionizmusra és harcias külső gazdasági politikára volt szüksége, hogy vetélytársait legyőzhesse és fölibük kerekedhessék, a győztes és a külforgalom terén már legerősebb Angliának ellenben az volt már az érdeke, hogy a többi államok minél kevesebb akadályt gördítsenek az ő legversenyképesebb iparának és kereskedelmének az érvényesülése elé. Hogy pedig közvéleményében ennek megfelelő gazdaságpolitikai ideológiák alakultak ki a XIX. század folyamán, csak természetes kisérőjelenségnek vehető. A virágzó kereskedelmi forgalom, az erre épített ipar, a politikai hatalommal szorosan összefüggő kategóriák. Ez a politikai és gazdasági tekintetben egyaránt kedvező konjunkturákat föltételező állapot is változásoknak van azonban alávetve, úgyhogy a legszerencsésebb nemzeteknél is megromolhatnak azok a hatalmi és politikai konjunkturák, amelyekre a világpiacokon győzelmes nagyipar és kereskedelem egyedül épithető fel. Ha tehát hosszabb korszakok és egész életfolyamatuk szempontjából nézzük a nemzetek földi pályáját, akkor bizonyos tekintetben fiziokratikus elveket is kell vallanunk. A nemzeteknek ugyanis nem teljes életfolyamatuk a győzelmek, a kedvező hatalmi és világpiaci konjunkturák korszaka. Vannak kedvezőtlenebb, kevésbbé szerencsés időszakok is, amikor az illető nemzet nem rendezkedhetik be arra, hogy a nemzetközi forgalomban a csupán nyertesnek a szerepe legyen az ő osztályrésze, hanem amikor a saját erőforrásaival kell megelégednie idegen népek és földrészek kincseinek elhóditása és kihasználása helyett. Ilyen korszakokban fölmerül azután az a jelszó, hogy vissza a földhöz, a saját biztosan és mindig rendelkezésünkre álló természeti erőforrásaink kihasználásához. A francia fiziokrata politikai felfogás is a merkantil politika következtében beállott háborús veszteségek és ezek gazdasági következményeinek hatása alatt érlelődött rendszerré és társadalmi ideológiává. A kevéssé szerencsésebb nemzeteknél természetesen még több körülmény érlelheti meggyőződéssé a saját erőforrásaikra-támaszkodás gazdaságpolitikai elvét. A kiváltságos világhatalmi konjunkturákat nélkülöző nemzetekre áll ez különösen. A merkantil és a fiziokrata irány tehát egyaránt tényező a körülmények szerint a nemzetek gazdasági és hatalmi életfolyamatában.

A horvát kérdés első korszaka. (1790—1847.)

Miskolczy Gyula vendég 1923-ik évi május hó 18-án tartott előadásának ismertetése.

A horvát kérdés eddigi feldolgozásai egyoldalúak; a magyar irodalom csak egyes vitás kérdések kutatására szorítkozott, a horvát írók pedig kulturájuk újjászületését ünnepelték a reformkorszak horvát mozgalmaiban. A probléma helyes megoldását úgy kaphatjuk meg, ha a két harcban álló nemzet mellett tekintettel vagyunk a kormány szerepére is s ha egybevetjük azt a hatalmas anyagot, amely a bécsi levéltárakban és a magyar országos levéltárban a reformkorszak rendi kormányszékeitől fennmaradt.

A jozefinizmus erőszakos kisérletei egymásra utalták a két nemzetet; a horvát nemzeti reakció eredménye volt az az 1790/1-iki törvény, mely Horvátország megyéit közigazgatási tekintetben a magyar helytartótanács alá rendeli. Csakhamar felmerülnek azonban az elválasztó kérdések: a magyar nyelv hivatalosnyelvvé tétele, a protestánsok befogadása Horvátországban és Szlavóniában, a horvát adózás kérdése és Szlavónia közjogi helyzete. A titkos jelentések és az országgyűlési naplók alapján megállapítható, hogy a magyar és a horvát rendek már az 1790-es és 1800-as években erős harcokat vívtak ezen kérdések körül. A kormány jól ismerte a magyar politikai viszonyokat, de a nemzetiségek harca kevéssé érdekelte; a horvátok sem számíthattak pártfogására, mivel a legfontosabb kérdések (insurrectio, devalvatio stb.) tárgyalásánál a magyar ellenzék mellé állottak. Ha mégis nem egy esetben győzött a horvát álláspont, az úgy magyarázható, hogy úgy I. Ferenc politikáját, mint a horvátokét, rideg konzervatizmus jellemezte s így felfogásukban különböző indítóokok is azonos eredményre vezettek.

A magyar rendek szívós küzdelme már azzal az eredménnyel kecsegtetett, hogy a horvátok nem állanak útjába a magyar nemzeti állam megalkotásának, amikor 1835-ben két fontos esemény: Ferenc király halála és Gáj Lajos illyr lapjának megindítása más irányt adott a fejlődés menetének. A gyenge V. Ferdinánd mellett az államkonferencia vezette a monarchia ügyeit, s annak tagjai körül egyedül Metternich képviselte a konzervatív szemszögből vett magyar érdekeket, míg Kolowrat belügyminiszter, mint a szláv törekvések buzgó

pártfogója, elkeseredetten küzdött a magyar nemzeti törekvések ellen. Gáj nagy politikai sikerét épen az magyarázza meg, hogy az illyrizmus pánszláv irányát a kormány tagjai közül csak Metternich vette észre, ő is későn, sok figyelmeztetés után, mikor a horvát agitátor Kolowrat pártfogása mellett már királyi kitüntetést nyert s ezzel megszerezte az udvar pártfogásának presztizsét. Egy pozitív bizonyíték is van arra nézve, hogy Kolowrat a horvátok kijátszására gondolt 1840-ben a magyarok ellen, de az államkonferencia nem pártfogolta őt, sőt 1843 elején a magyar konzervatív politika főképviselőinek, József nádornak, Metternichnek, Majláth kancellárnak és Haller bánnak sikerült királyi paranccsal dezavuáltatni az illyrizmust. Ez volt az utolsó alkalom arra, hogy a magyar nemzet és az autonómiájáért alkotmányos úton küzdő horvát nemzeti párt kiegyezzenek egymással.

Az 1843/4-iki országgyűlésen a magyar liberális párt és a kormány eddig sohasem tapasztalt hevességgel ütközött össze, aminek két fontos következménye lett: egyrészt az, hogy a kormány híveket akarva szerezni, nagy jóindulattal segített a horvátoknak a magyarok ellen irányuló harcukban, másrészt megbukott a régi magyar konzervatív párt s helyét jóakaratú, de nem eléggé messze tekintő nemzedék foglalta el. Az illyrizmus látszólag feladta pánszláv irányát, konzervatívvá lett s ettől kezdve úgy a kormány, mint a nagybefolyású magyar alkancellár tisztán pártpolitikai indítékok hatása alatt cselekedtek. A kormány rehabilitálta az illyrizmust s a horvátországi magyar párt gyengítése céljából megfélemlítette annak művelt hivatalnok-tagjait. 1845 nyarán már olyan volt a politikai helyzet, hogy a horvát nemzeti párt s az illyrek közös platformon, mint a kormány törekvéseit képviselő konzervatív párt szervezkedtek, míg a magyar párt a kormány üldözésének láttára mindinkább a magyar ellenzék mellé szegődött.

1845. július 29-én egyes illyrek és a katonaság összeütközése oly sok áldozatot követelt, hogy Horvátországban forradalmi mozgalmaktól tartott a kormány. Bécsben kétségtelennek tartották, hogy a horvátoknak elégtételt kell adni, csak a módot nem találták meg erre, mivel a katonaság tekintélyét nem merték feláldozni. Ekkor Apponyi alkancellár azt a gondolatot fejtette ki, hogy a kedélyek lecsillapítása végett el kell bocsátani a népszerűtlenné vált Haller bánt és meg kell oldani a horvát tartománygyűlés rendezésének kérdését. Eddig ugyanis a kisnemesség is résztvett a tartománygyűléseken s mivel a nagyszámú turopolyai nemesség magyar érzelmű volt, a magyar párt sikerében reménykedni lehetett. Ezért a horvát

nemzeti párt és az illyrek a magyar pártra nézve kedvezőtlenül óhajtották rendezni a tartománygyűlést.

A kormány szívesen fogadta a javasolt megoldási módot s a király a rendezési munkálatok elvégzését a horvát tartománygyűlésre bízta, de ugyanakkor a munkálat elvégzéséig a kisnemességet megfosztotta szavazati jogától. A kijátszott magyar párt kivonult a tartománygyűlésről s a kormány ellen a magyar ellenzékhez fordult pártfogásért.

Az 1845-iki tartománygyűlés határozatai messze túlmennek azokon a követeléseken, amelyeket a horvátok az 1790 előtti állapotok visszaállítása céljából támaszthattak volna. Ezen követelések megadását a hiven magyar érzelmű Apponyi nem javasolhatta, de maga a kormány is veszedelmeseknek találta azokat. A királynak és kormányának az 1848-as mozgalmak következtében nem kellett a horvát követelések dolgában kedvezőtlen döntését kinyilatkoztatni, így a horvát nemzeti párt benne látta pártfogóját s melléje állott, mikor az újonnan alakult magyar nemzeti állam megdöntésére készült.

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

A könyv sorsa Magyarországon a kódexek korában.

Kivonat *Gulyás Pál* r. tagnak 1922. évi december hó 1-én tartott előadásából.

A nyugateurópai írás- és könyvforma a X. és XI. század fordulóján honosult meg a magyarságnál, mikor is nagyrésze fölvette a kereszténységet, még pedig annak római formáját. A nyugatról beözönlő hittérítők kétségtelenül jórészt magukkal hozták legszükségesebb szerkönyveiket, de az egyházközségek elszaporodtával s a szerzetesrendek megtelepülésével kétségkívül itthon is serény könyvmásolói tevékenység fejlődött. Tanúság erre Szent Gellért legendája.

Az Árpád-korból fennmaradt néhány kézirat egytől-egyig pergamentre van írva, ami a régibb középkornak szinte kizárólagos írásanyaga volt. Előállítása a papyrusszal ellentétben, nem volt helyhez kötve s a XIV. század végén, valamint a XV. század elején Eperjesen és Bártfán is élt egy-egy pergamenista. Az európai kultúrközösségben a XII. század elején föllépő rongypapiros a XIV. század óta hazánkban is elterjedt. Első papirosoklevelünk 1310-ben kelt Pozsonyban. A XIV. század folyamán hazánkban túlnyomórészt olasz eredetü papirost használtak. Eperjes városa a XV. és XVI. században Lengyelországból szerezte be papirosszükségletét. A könyvmásoláshoz szükséges íróeszközök a karthauziak szabályai szerint: a tollak *(pennae)*, a kréta, a tajtkő *(pumex)*, a tintatartó *(cornu)*, a vakarókés *(novacula)*, a tollkés *(scalpellum)*, a körző *(punctorium)*, az ár *(stubula)*, az ólom *(plumbum)* és a vonalzó *(regula)*. A szöveghíráshoz fekete, rubrikáláshoz pedig rendszerint piros *(rubrum)*, de ritkábban kék vagy zöld, sőt díszes kiállítású kódexeken elvétve arany és ezüst tintát is használtak. A rendszerint négy kétrét hajtott levélből alakított füzetekből *(quaternio)* összevarrt kódexek lapjára vagy egyfolytában, vagy 2—3 hasábon elosztva másolták a szöveget, még pedig többnyire a szerzetes-rendházak írószobáiban *(scriptorium)*. Főleg a bencések, ciszterciek, premontreiek és karthauziak váltak ki ezen a téren, de kivették részüket a kultúra e nemes munkájából a pálosok, továbbá a kolduló rendek tagjai és az apá-

cák is. Utóbbiak sorából nagy tevékenységével kimagaslik Ráskai Lea domonkosrendi apáca. A szerzetesek mellett világi papok, pl. westfáliai Stephani Henrik csukárdi plébános (1377), majd a középkor vége felé világi másolók, ú. n. kathedralis scriptorok, pl. valami Mátyás Eperjesen (1504 táján) is résztvettek a könyvmásolás munkájában. Mintegy 100 magyarországi másoló neve maradt fenn a kódexek végző soraiban és levéltári följegyzésekben. A lemásolt kéziratokat gyakran vagy maga a scriptor, vagy hivatásos miniátor szines kezdőbetűkkel és képes jelenetekkel diszitette. A váci ötvöscéh 1423-ban készült fényes kiállitású egyházi szerkönyvét János mester, a váci püspök miniátora diszitette. A könyvek bekötésével vagy maguk a másolók, vagy szakszerűen képzett mesteremberek foglalkoztak.

A könyvek forgalombahozatalával külföldön már a XIII. század közepe óta üzletszerűen foglalkoztak a könyvkereskedők *(stationarii)*, akik Párisban már 1401-ben, Londonban pedig 1403-ban külön céhet alkottak. A XV. század legkiválóbb könyvkereskedője Vespasiano da Bisticci volt, aki firenzei műhelyében 45 másolót foglalkoztatott. Hazánkból is több humanista főpap állt vele sűrűbb üzleti összeköttetésben. Budán 1484-ben jelent meg az első hivatásos könyvkereskedő s ettől az időponttól 1526-ig nem kevesebb mint 13 részben hazai, részben külföldi könyvárús fejtett ki rövidebb-hosszabb ideig tartó működést hazánk székvárosában. E korszakban alkalmilag néhány felvidéki és erdélyi városban is megfordult egy-egy bibliopola.

A könyvtárak túlnyomó többsége a középkorban az egyház tulajdonában volt, még pedig úgy a férfi és női kolostorok, mint a káptalanok, székesegyházak és plébániák tulajdonában. A kolostori könyvtárak gyarapodásmódjáról, berendezéséről és működéséről általában elég jól vagyunk tájékoztatva. E könyvtárak főként úgy gyarapodtak, hogy lemásolásra más rendházakból kölcsönöztek ki kéziratokat. Igy a lechnitzi karthauzi kolostor 1352-ben öt kéziratot vett kölcsön a látókövi karthauziaktól, valószinűleg lemásolás végett. Konrád, a menedékszirti klastrom perjele pl. oly szenvedélyes másoló volt, hogy 1310-ben tisztségéről lemondott, csakhogy a másolóasztal mellett tölthesse minden idejét. A gyarapodás egyikmásik forrását a kolostorba lépő szerzetesek és apácák kötelező könyvadományai tették. A rendi könyvtárak továbbá önkéntes adományokkal is szaporodtak. Igy Adalbert főúr, Géza király sziciliai követe halála esetére a pannonhalmi kolostorra hagyta könyveit, Septhei Péter kir. jegyző pedig 1488-ban a budai ágostonosokat

ajándékozta meg néhány kódexszel. Az ez utakon felszaporodó duplumokat a kolostorok rendesen értékesítették s az ekként befolyó összeget többnyire könyvanyaguk kiegészítésére fordították. A gamingi karthauziak 1432-ben 24 frton 3 szerkönyvet adtak el Kristófnak a tárkányi karthauzi kolostor priorjának s egyúttal Isten nevében 9 más könyvet ajándékba adtak neki.

Az ekként összegyült könyvanyagot ládákban, szekrényekben vagy fával bélelt fali fülkékben őrizték. A középkori könyvszekrények egyik pompás darabja az a kései gót almárium, mely a bártfai plébánia könyvtárával együtt került a Nemzeti Múzeum régiségtárába. Nagy kolostorokban külön könyvtártermet is építettek. A könyveket rendszerint tartalmuk szerint csoportosítva fektették a nagy betűkkel megjelölt szekrények vagy állványok sorszámmal ellátott polcaira. Az anyagról jegyzékeket vezettek, amelyek a könyvek jelzete, többé-kevésbbé pontos címe mellett gyakran a második vagy harmadik levél kezdő szavait *(loca probationum)* is feltüntették. A kolostori könyvtár élén a *precentor* állott, aki az írószobát is vezette. Ő osztotta ki s szedte be rendtársaitól a nagybőjt elején kiosztott könyveket, melyekről nyilvántartást is vezetett. Házon kívüli használatra eleinte csak a velük egy rendhez tartozó házaknak, de később idegen kolostoroknak, világi papoknak, sőt megbizható világiaknak is kölcsönözték kis kódexeiket. A kölcsönzőktől nemcsak írásos elismervényt, hanem a könyv értékének megfelelő zálogot is vettek. Erre azért volt szükség, mert a sokszor egész vagyont érő könyveket a kölcsönzők elég gyakran nem adták vissza. Gutkeleti Vid mester 1250 táján, mint a csatári apátság kegyura e tőle függő kolostor egyik bibliáját azért kölcsönözte ki, hogy 70 márka ezüstön elzálogosítsa valami Farkasius nevű vasi zsidónak.

Okleveles adatok vagy könyvbejegyzések kétségtelenül tanusítják, hogy hazai rendházaink legtöbbjében volt kisebb-nagyobb könyvtár. A legtekintélyesebb közöttük a bencések pannonhalmi kolostoráé volt, amely már szent László idejében (1095 körül) 80 kötettel rendelkezett. A 80 kötet között két Donatus, Ciceronak Catilina elleni beszéde, Lucanus és Cato distichonjainak három példánya is szerepel, ami világosan amellett szól, hogy a könyvtár iskolai célokat is szolgált.

A székesegyházi (káptalani) könyvtárak sok rokonvonást tüntetnek föl a szerzetesi könyvtárakkal, mint ahogy a káptalanok tagjai, a kanonokok is eredetileg épen olyan életközösségben éltek, mint a szerzetesek. Magvukat a székesegyház szerkönyvei tették, amihez azután az egyes püspökök és kanonokok hagyományai és ado-

mányai járultak. A székesegyházak mellett virágzó káptalani iskolák teszik lehetővé, hogy pl. a veszprémi székesegyházban az 1276. évi tűzvész alkalmával 3000 márka értékű könyv vált a lángok martalékává. A székesegyházi könyvtárak kezelésével megbízott papok e tisztségükért külön javadalmazásban is részesültek. Így nálunk Handó György kalocsai érsek és humanista tudós, még mint pécsi prépost jó fizetéssel megbízott egy papot az általa létesített székesegyházi könyvtár gondozásával. A könyvtár elhelyezésére rendszerint a székesegyház valamelyik kápolnája, vagy más e célra alkalmas helyisége szolgált. A pozsonyi társaskáptalannak a XIII—XIV. században keletkezett könyvtára pl. még ma is a volt koronázó templom toronyszobájában van elhelyezve.

A plébániai és egyéb templomi könyvtárak kiindulópontjául az istentisztelethez szükséges szerkönyvek szolgáltak, amelyekről nálunk Szent István rendelete értelmében a megyéspüspökök tartoztak gondoskodni. Ehhez az alaphoz később a templom papjainak s különös tisztelőinek adományából szerkönyveken kívül egyéb theologiai könyvek is járultak; végül pedig a világi irodalom képviselői is fölbukkantak. Ilyenformán fejlődött hazánkban a bártfai Szent Egyed-templom könyvtára, melyből egy 1460. évi adat tanusága szerint kölcsön is adtak könyveket. E könyvtárak elhelyezését épúgy oldották meg, mint a székesegyháziakét. A középkor vége felé egyes népszerű könyveket magában a templomban közhasználatra is kitettek, még pedig a pulpitusokhoz láncolva. A bártfai könyvtári följegyzések tanusága szerint 1471-ben a város egy forintot adott a lakatosnak a templomi könyvtár részére, bizonyára ilyen célból készítendő, láncért.

Középkori egyetemeink könyvtári viszonyairól egészen tájékozatlanok vagyunk, de annyit — ismerve a középkori intézmények egyöntetű fejlődését — vaktában is állíthatunk, hogy e tekintetben nem igen különbözhettek a nyugateurópai főiskolákon kifejlődött könyvtári tipusoktól. A külföldi egyetemeken pedig vagy a hallgatók és tanárok egyetemének, vagy pedig az egyes kollégiumok tagjainak a használatára szánt könyvtárakkal találkozunk. Papokból vagy világiakból alakult különböző testületeknek is megvolt a maguk könyvtára, rendszerint valamely templommal kapcsolatban elhelyezve. A Szepesség legkiválóbb középkori könyvtárgyüjteménye a 24 kir. város plébánosainak a XIII. sz. folyamán keletkezett testvérületéé volt s valószinűleg Lőcsén, a Szent Jakab-templom egyik kápolnájában őriztetett. Világi társulat volt a pozsonyi ceha SS Corporis Christi, melynek könyvtára a székesegyház egyik kápolnájában volt fölállítva s 1501 körül 89 kötetet számlált.

Befejezésül még néhány szót a magánkönyvtárakról. Ilyenek elsősorban azon egyházi rendhez tartozó férfiak tulajdonában voltak, akik a tudományokat hivatásszerűen művelték. Így tudjuk, hogy Pál veszprémi kanonok, jogi doktornak a már említett 1276. évi tűzvész alkalmával 1000 márka értékű könyve ment veszendőbe. Ugyanez időtájt Muthmerius pozsonyi prépost 8, László esztergomi kanonok pedig 13 kötetről végrendelkezett. A XIV. század vége felé Küküllei János esztergomi kanonok és jeles krónikaíró könyveit az esztergomi főtemplomra hagyományozta. XV. századi humanista műveltségű főpapjaink sorából mint lelkes könyvkedvelők Vitéz János, Csezmiczei János, Handó György, Nagylucsei Orbán, Bakócz Tamás, Szathmári György és Kálmáncsehi Domokos válnak ki.

Világi rendű bibliofilekről nem igen tudunk. Az Árpádok korából csupán a már említett Adalbert főurat ismerjük. 1387-ben Kathó László gyulafehérvári prépost könyveket is hagyományozott Dobó Egyed leányainak és Kathay Jánosnénak. A XV. századból már több adat maradt ránk. A kötetek számával kiválik sorukból Eykenwelter Liebhard pozsonyi városi írnok, aki végrendeletében 36 kötetről intézkedik, melyek nagyrészét maga másolta.

Uralkodóink sorában Nagy Lajos az első, akinek egy könyve mindmáig fennmaradt az oxfordi Bodleyanában. Leánya, Mária királyné szintén kedvelte a szép könyveket, amiről remek kiállítású háromnyelvű zsoltárkönyve tanuskodik, ha ugyanez a lengyelországi készítmény nem Mária huga, Hedvig lengyel királyné tulajdona volt. Nagyobb könyvgyűjteménnyel rendelkeztek I. Zsigmond és Albert magyar királyok is, akiknek hagyatékából V. László 1455-ben 110 kötetet követelt vissza gyámjától, III. Frigyes német császártól.

Középkori könyvtáraink történetét méltóképen zárja le a Mátyás alapította Korvina. E nagyszerű alkotás keletkezési éve bizonytalan. Az első kétségtelen adat létezéséről 1471-ből való. A könyvtár nagyságáról pozitiv tudomásunk nincsen. Külföldi analogiák alapján mintegy 1000 kötetre tehetjük, habár Anna francia királyné fegyverhirnöke 1503-ban autopsia alapján csak 3—400 kötetre becsülte. A király részben kész kódexeket vásárolt, részben maga másoltatta őket, még pedig főleg Firenzében. De saját palotájában is működtek könyvmásolók és festők Felix Ragusanus vezetése alatt. A selyembe, bársonyba vagy dúsan aranyozott kecskebőrbe kötött kötetek a király házi kápolnájából nyiló, fülkékre osztott díszes teremben voltak elhelyezve. Kezelését azok a külföldi tudósok látták el, akik Mátyás idejében különböző címeken az udvarnál tartózkodtak. A gyűjtemény a nagy király halála után

gyors hanyatlásnak indult. Sorsát végleg megpecsételte Buda török kézre jutása. A Korvina ilykép csak egy fényes epizód a magyar könyvtárügy fejlődésében. Szerencsésebb körülmények között kiinduló pontja lehetett volna egy modern nemzeti könyvtárnak, mint ahogy azzá lett annyi más fejedelmi magángyüjtemény Európában. A sors másképp akarta. Mohácsnál a nemzeti királyság elbukott s ezzel csirájában pusztult el sok olyan kulturintézmény, mely más, nálunk szerencsésebb népeknél a fejedelmek tudomány- és pompaszeretetéből virágzott ki az egész nemzet javára és gyönyörűségére.

A mondattan rendszere és módszere.

Klemm Antal r. tag 1923. évi április hó 6-án tartott székfoglaló értekezésének ismertetése.

A mondattan (syntaxis) tulajdonképeni megteremtője az alexandriai származású APOLLONIOS DYSKOLOS görög grammatikus (Kr. u. a II. sz.-ban), aki περὶ συντάξεως c. 4 könyvében elsőnek tárgyalta a mondattant, mint rendszeres egészet. A mondat meghatározásával azonban már előtte találkozunk. DIONYSIOS THRAX görög grammatikus (Kr. e. a II. sz.-ban) τέχνη γραμματική c. művében. Ónála fordul elő először a *syntaxis*, σύνταξις («Zusammenordnung, Wortfügung, Satzlehre», συν-τάσσω) nyelvtani műszó is. Nálunk a magyarban először Sz. MOLNÁR ALBERTnál (1610.) találunk *syntaxist* a *hangtan* (vagy a régieknél inkább csak orthoepia, prosodia, orthographia) és a *szótan* (a régieknél etymologia, amely inkább csak alaktan volt) mellett, SYLVESTER J. nyelvtanának mondattani része ugyanis elveszett. Az összetett mondat tárgyalását először GYURITS ANTALnál (1857.) találom. Az akadémiai Magyar Nyelv Rendszere (1846.) már a *mondattan* elnevezést használja a régi *syntaxis, szókötés* helyett.

Mi a syntaxis, vagyis mely nyelvi jelenségek tartoznak a syntaxisba, milyen viszonyban van a syntaxis a nyelvtan többi részeivel? E kérdéseket ma sem tarthatjuk teljesen megoldottaknak, jóllehet több kisérlet is történt erre. Különösen behatóan tárgyalta e kérdéseket JOHN RIES: Was ist Syntax? c. művében. (1894. Marburg.) Ries elveti korának mondattani tárgyalásmódjait: a vegyülék-syntaxist (Mischsyntax), a Miklosich-féle negativ syntaxist és a mondat tanával (Satzlehre) azonosított syntaxist. Ries új rendszert állitott fel. Szerinte a syntaxis tárgya a mondatbeli kapcsolatok, azaz a szószerkezetek (Wortgefüge). A mondat szerinte csak azért alkotja tárgyát a syntaxisnak, mert szerinte a mondat szószerkezet. A mondattan (Satzlehre) tehát szerinte csak egy része a syntaxisnak, de nem teljesen azonos a syntaxissal. Ries a nyelvtant a következő három részre osztja: *hangtan, szótan, szószerkezettan.* A szótanban tárgyalni kell a szók alakját és jelentését, a szószerkezettanban a szószerkezetek alakját és jelentését. Ries mondattani rendszerével nem érthetünk egyet, mi a syntaxist azonosnak vesszük a *mondat tanával* (= Satzlehre). A mondattan a mondattal és a mondat részeivel fog-

lalkozik, a szótan pedig a szavaknak alakjával és jelentésével tekintet nélkül mondatbeli szerepükre.

Ha vizsgáljuk a különböző mondattani rendszereket, amelyeket Ries könyvének megjelenése óta fölállítottak, azt látjuk, hogy Ries fejtegetéseinek korántsem volt oly termékenyítő hatásuk a mondattan rendszerének fejlődésére, mint aminőt sokan vártak tőlük. Ezután ismertetem kritikailag az újabb mondattani rendszereket: Behaghel, Sütterlin, Delbrück, Brugmann, Vondrák, Meyer, Lerch, Blümel, Naumann, Paul rendszerét. A tárgyalt mondattani rendszerek szerzői — Miklosich és követőinek (Erdmann-Mensing, Wunderlich, Einenkel) kivételével, akik az *alakból* indulnak ki és Lerch kivételével, aki tisztán *mondattani kategóriák* alapján tárgyalja a mondattant — nem egységes alapon tárgyalják a mondattant, tehát az ú. n. vegyülék-syntaxis alapján állanak. Valamennyien részben mondattani kategóriák alapján tárgyalják a mondattant, részben szótani, illetőleg alaktani kategóriák alapján, azaz csak alanyról és állítmányról tárgyalnak, a mondat többi részeit a szófajok és szóalakok funkciója alapján tárgyalják vagy pedig szócsoportok (Wortgruppen) alakjában, avagy mindkét alapon. Ries elvi szempontból helyezkedik a mondattani alap mellett a szótanra, némelyek pedig gyakorlati szempontból. Ezen elvi szempont helytelen voltának kimutatása után a mondattani alapon való tárgyalás hivéül szegődöm. A mondattani kategóriákra alapítottam mondattani rendszeremet *A magyar nyelv történeti mondattanában* (A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvében). E rendszert részletesen ismertetem és megokolom.

A mondattannak a nyelvtan többi részeivel, a hangtannal és a szótannal való határkérdéseihez járul még a mondattannak a stilisztikával való határkérdése is. A stilisztika nem negyedik része a nyelvtannak a hangtan, a szótan és a mondattan mellett és így nem hozható viszonyba a mondattannal. A stilisztika nem a mondattannal áll szemben, hanem az egész nyelvtannal. A nyelvtan és a stilisztika nem különbözik lényegesen egymástól a tárgy tekintetében, csak más-más szempontból vizsgálja mindegyik tárgyát.

Tanulmányom második részében a mondattan módszereivel foglalkozom. A mondattan módszerei: *a leíró és a származtató* (genetikus) *nyelvvizsgálat*. Az utóbbinak két fő formája van: a szoros értelemben vett történeti nyelvvizsgálat és a nyelvhasonlító. Mind a történeti, mind a hasonlító nyelvvizsgálati módszerek kiegészítő része a *nyelvfejlődés lélektani magyarázata*. A nyelvvizsgálatnak említett két módszerén (leíró, származtató) kívül még egy harmadikat is szoktak felvenni: *az emotionalis nyelvvizsgálatot*. Meg kell azonban

jegyezni, hogy az emotionalis nyelvvizsgálatot nem lehet a leíró és a származtató módszerrel párhuzamosan harmadik módszernek felvenni, mert a fölosztási alap (a vizsgálat módja — a vizsgálat anyaga) nem egységes, és maga az emotionalis nyelvvizsgálat is lehet leíró és származtató. Ezután bemutatom a leíró és a származtató módszernek mondattani kérdésekben való alkalmazását.

A összehasonlító módszerrel kapcsolatban felmerül az a fontos módszertani kérdés, vajjon meg lehet-e vele állapítani valamely jel, rag eredeti jelentését, szerepét (Grundbedeutung, Grundbegriff). Miután DELBRÜCKnek, BRUGMANNnak, MORRISnak, OERTELnek, SCHMIDT JÓZSEFnek e kérdésre vonatkozó felfogását ismertettem, kifejtem saját felfogásomat. Ha valamely jel vagy rag semantikus agglutinatióval keletkezett, akkor lehet keresni az illető jel vagy rag alapjelentését és sokszor sikerülhet is az alapjelentés megállapítása. Adaptatio esetében azonban az illető ragnak vagy jelnek eredetileg semmi jelentése nem volt, csak jelentésnélküli szóvég volt. Ily értelemben tehát alapjelentésről nem lehet szó. Azonban adaptatio esetében is sokszor találunk összefüggést az alapnyelvi használattipusok közt, nem ugyan olyan értelemben, mintha egyik a másikból fejlődött volna — bár erre is van példa —, hanem az egyes használattipusokat vissza lehet vezetni egy általánosabb jelentésre, amely azután a különböző jelentésű szótövekből és általában a mondatkapcsolat révén más-más jelentésárnyalatot kapott. A hasonló jelentésárnyalatú használatmódok egy-egy használattipussá csoportosultak. Az az általánosabb jelentés az illető jel vagy rag eredetibb jelentése tehát és néha egyúttal legeredetibb jelentése, azaz az első jelentés, amely az illető szóvéghez associálódott. Ezt lehet *alapjelentésnek* is nevezni. Sokszor azonban az így kikövetkeztetett általánosabb jelentést már más jelentés előzhette meg, amelyet azonban adaptatio folytán az újabb jelentés teljesen kiszorított, úgyhogy azt már megállapítani egyáltalában nem lehet. De ilyenkor is bátran nevezhetjük a számunkra hozzáférhető legrégibb jelentést Delbrück mintájára *alapjelentésnek*. Gyakran az alapnyelvi használattipusokat nem tudjuk visszavezetni általánosabb jelentésre, ilyenkor tehát meg kell elégednünk az alapnyelvi használattipusokkal.

Ha tehát a mondattani jelenségek, nevezetesen a szóalakok jelentésének vizsgálatában nem tudunk is mindig visszamenni az illető jel vagy rag eredeti jelentésére a rokonnyelvek összehasonlítása útján, mindamellett a rokonnyelvek mondattani jelenségeinek összehasonlítása mégis nagy világosságot deríthet valamely nyelv mondattani jelenségeinek történetelőtti fejlődésére, úgyhogy a tudományos

mondattan, amely a mondattani jelenségek fejlődését kutatja és magyarázatát igyekszik adni, nem nélkülözheti a történeti módszer mellett az összehasonlító módszert sem.

Sőt az összehasonlítás nem szorítkozik csak a *rokon* nyelvek hasonló mondattani jelenségeire, hanem sokszor kiterjed *idegen* nyelvek hasonló mondattani jelenségeire is. Ugyanis gyakran egymástól távol álló nyelvekben is találunk egyező mondattani jelenségeket, amelyek közt genetikus kapcsolat, azaz *történeti rokonság* nincs, sem nem átvételek, hanem megegyezésük az egész emberi nem közös lelki tulajdonságain alapszik, azaz ú. n. *elemi rokonságon* s így egymástól távol eső nyelvek egyező mondattani jelenségei kölcsönösen világosságot deríthetnek egymás megmagyarázására.

Kódexeink legendái és a Catalogus Sanctorum.

Kivonat *Vargha Damján* osztálytitkárnak 1923. évi február hó 6-iki felolvasásából.

A magyar kódexirodalom tartalma egészében és nagyobb-arányú részleteiben azonosnak mondható a nálunk szerencsésebb történelmi multra tekinthető és nagyobb nyugati népekével. Nemcsak egyazon tárgykörökkel és szöveganyagokkal találkozunk, hanem szükségképen egyazon forrásokkal is. Az összehasonlító irodalomtörténet kimutatja a kölcsönös adatokat, melyeknek reánk örvendetes eredménye nemzetünk jelen, szomorúan fájdalmas körülményei között szenvedésünk fölemelő öntudatát és a jövő biztosabb reményét táplálják bennünk.

Kódexirodalmunk műfajegységei között a bibliafordításon kívül legkönnyebbnek és legeredményesebbnek látszik a legendák és prédikációk forráskutatása. És mégsem mondható annak.

Boldog örömmel üdvözöltük kódexeink forrása között *Jac. de Voragine* bőerű Legenda Aureáját, majd később *Temesvári Pelbárt* gazdag tartalmú műveit. Ezen adatok mellett a megjelölt parallel helyek szövegátvételi jegyzéke évek hosszú során csak kevéssel bővült. Pedig a munka nem szünetelt egészen a háborús évek alatt sem. A kutatás tovább folyt s alig volt év, amikor egy vagy más kérdés a magyar kódexek forrásaira vonatkozólag nem helyezkedett volna biztosabb alapokra. Mindenütt genetikus biztosságot keresünk.

Tanulmányaink folytán vizsgálódásunk körzetébe került *Petrus de Natalibus* «Catalogus Sanctorum» című nagy műve.

Petrus de Natalibus[1] «Catalogus Sanctorum»[2] című műve mélyen belekapcsolódik a magyar kódexirodalomba. A tizenkét

[1] *Petrus de Natalibus* (dei Natali, Nadali) velencei származású, XIV. századi lelkész, később (1370-től) equiliói püspök «Catalogus Sanctorum» c. művét 1372-ben fejezte be és amint szavaiból következtetni lehet, compilálta. Petr. de Nat. születési éve ismeretlen, 1400 után halt meg. Cat. Sanctorum c. művéhez főforrásul Szent Jeromos «Martyrologium»-át jelöli meg. Mi az 1514-iki lyoni kiadást használtuk a Magyar Tud. Akadémia ktárából. (Gr. Telekiek alapítványa. Theol. qu. F. 902.)

[2] P. de Nat. művéről eddig kevés szó esett irodalmunkban. Az első, aki nevét említi, *Weszprémi* István, később boldogult *Katona* Lajos, majd néhai *Király* György foglalkoztak vele röviden.

könyvre osztott nagy munkának 116 legendája, illetőleg prédikációja egyezik szöveghűséggel a magyar kódexirodalom prédikációival, illetőleg legendáival.

A magyar kódexek prédikációinak és legendáinak szövegét eddigelé már összehasonlítottuk:

1. *Jacobus de Voragine* (O. P.): Legenda Aureá-jával (Grässe-kiadással is),
2. *Vincentius Bellovacensis* (O. P.): Speculum Historiale-jával,
3. *Boninus Mombritius:* Sanctuarium t. I., II.-vel,
4. *T. Pelbart* (O. M.): Sermones de Sanctis, Serm. de Tempore, Stellarium-ával,
5. *J. Herolt [Discipulus]* (O. P.): Sermones de Sanctis, Promptuarium exemplorum, Promptuarium de miraculis B. M. V.-szel,
6. *Antoninus* (O P.): Chronicon, seu Opus historiarum, pars II—III.-val,
7. *Laskai Osvat* (O. M.): Sermones de Sanctis, Serm. Quadragesimales, Miraculum-mal,
8. *Speculum Exemplorum*-mal,
9. *Fabricius:* Codex Apocryphus N. T. c. művel,
10. *Migne:* Patrologia Latina megfelelő köteteivel,
11. *Acta Sanctorum Ungeriae*-val,
12. *Gregorius Magnus:* Liber dialogorum-ával,
13. *Eusebius:* Historia Ecclesiastica-jával,
14. *Breviarium* S. Pauli (edit. III., Venetiis, 1540.)-val,
15. *Acta Bolland.* I., II.-vel stb.

Mindezen összehasonlítások után jött Petrus de Natalibus: Catalogus Sanctorum-a, amelyre vonatkozólag tárgyalásunk megjelöli a helyet, melyet Petr. de Nat. mint szerző a magyar kódexirodalomban elfoglal.

Petrus de Natalibus Catalogus Sanctorum című műve 16 magyar kódexszel kapcsolódik.

I. *a]* A *Debreczeni* kódexben van 9 tárgyi, 34 szövegegyezés és *10 első forrás;* 2. *Érdy* k.-ben 51 t., 50 sz. e. és *2 e. f.;* 3. *Cornides* k. 7, 10; 4. *Érsekujvári* k. 4, 9; 5. *Nádor* k. 4, 4; 6. *Kazinczy* k. 3, 3; 7. *Tihanyi* k. 3, 1; 8. *Teleki* k. 4, —; 9. *Példák könyve* —, 2; 10. *Horvát* k. 2, —; 11. *Lobkowitz* k. 1, 1; — 12. *Peer* k. 1, 1; — 13. *Sándor* k. 2, —; 14. *Krisztina* leg. 1, —; 15. *Lázár* k. —, 1; 16. *Winkler* k. 1, —.

Petrus de Natalibus műve tehát két kódexünkre hatott forrástanilag és pedig a *Debreczeni* és az *Érdy* kódexekre; a többiekre való hatása közvetett. Megállapítható ugyanis, hogy a *Debreczeni* és

Érdy kódexek néhány legendája és prédikációja szorosabban és bensőbben érintkezik Petrus de Natalibus szövegével, mint bármely más, felül felsorolt kiadás feldolgozásával.

Kódexeink prédikációinak és legendáinak forrására vonatkozólag az volt az eddigi irodalmi vélemény, hogy *Legenda Aureá*-ból és *T. Pelbárt* műveiből valók; csekélyebb részben kapcsolódnak *Discipulus*, majd *Vincentius Bellovacensis*, esetleg *Mombritius* stb. műveivel. Most ez a vélemény annyiban módosul, hogy az első kettő után harmadikul *Petrus de Natalibus* következik.

Az elvégzett szövegösszehasonlítás *első eredménye* tehát az, hogy olyan legendáknak, illetőleg prédikációknak jutottunk így latin forrásszövegéhez, melynek eredetije eddigelé ismeretlen volt; *második eredménye*, hogy Petr. de Nat. szövege a föntebb megjelölt latin szerkezeteknél sok esetben jobban megközelíti — alább megjelölt — fordításainkat. *Harmadik* és forrástanilag sem egészen csekély értékű *eredmény* pedig, hogy Petr. de Nat.-nál olyan távolabbi kapcsolatokat is találtunk, melyek mint varians lectiók egyes részekben legendáink és prédikációink felosztására, kidolgozásaira vagy a gondolatok olyan helyeire vonatkoznak, melyeknek latin eredetijét *csak* innét sikerült kihámoznunk. A forráskutatóra ugyanis minden legkisebb adat becses és mindent összeszedeget, ami — hacsak egy-egy rövid lépéssel is — tovább viszi a biztos eredményt, vagyis ami kevesbíti az ismeretlen források jegyzékét.

A Debreczeni kódexben tíz, az Érdy kódexben két olyan legendának, illetőleg prédikációnak a latin szövegét találtuk meg Petr. de Nat. művében, melynek eddig nem volt latin megfelelője a föntebb elsorolt nagy művek egyikében sem.

Uj latin eredetinek mondhatjuk Petr. de Nat. Cat. Storum lib. I., cap. 71.-t, mellyel a *Debreczeni* kódex *Lázár* legendája egyezik. Ez a szöveg a Legenda Aurea Grässe kiadásában (és csakis itt!) levőtől kidolgozásban lényegesen eltér. Megvan azonban még és pedig a Petrus de Nat. szövegével egyező alapon a pálos breviáriumban is a megfelelő Officiumban Lectiókra osztva.

Petrus de Natalibus szövegén nyugszik a *Debreczeni* kódex *Dávid* legendája, mely eddigelé sehol nem volt latin szöveggel kapcsolható.

A *Debreczeni* k. *Vízkereszt*-prédikációja és a vele kapcsolatos *három szent király (Gaspar, Baltosar, Melkhior)* legendája beosztásában és a szöveg teljes azonosságával forrástanilag eddig ismeretlen volt.

Debreczeni k. *Priska* legendájának forrása is ismeretlen volt

eddigelé; most Petrus de Nat. művében megtaláljuk a fordításnak híven megfelelő latin szöveget.

Ugyanezt mondhatjuk *Ádám* legendájáról is, melynek vége felé olvasható Seth jelenetéhez hasonlóan ismertünk ugyan több latin szöveget is, de az egész legenda forrástanilag nem volt ismeretes.[1] Petrus szövege szorosan egyezik fordításunkkal.

A *Brigida*-legendával kapcsolatosan szintén ismertünk több latin feldolgozást, de egyik sem egyezett fordításunkkal híven; Petrus de Nat. szövege teljesen azonos kódexünk szövegével.

Longinus legendája is Petrus de Nat. művében van meg legjobb latin szövegben.

Ugyanezt mondjuk *Szent József* legendájáról; kódexünkben található szöveg egészen eltér a Legenda Aureá-tól, ellenben szorosan egyezik a Cat. Storum kidolgozásával.

Végül a *Gyümölcsoltó Boldogasszony* prédikációja egész kidolgozásában csakis a Catalogus Storum-ban van meg fordításunkkal egyezőleg.

Ha Petrus de Nat. könyve szerint állítjuk össze a *Debreczeni* kódexszel való kapcsolatát, azt tapasztaljuk, hogy a Catalogus Storum első három könyvéből rendszeresen haladó, egész sorozatfordításunk van, míg a többiekből csak kevés szövegegyezésünk akad vagy pedig csupán a tárgyi kapcsolat fűz egy-két fejezetet kódexünkhöz. Ha *az első három könyvből* ilyen *következetességgel kerültek kódexünkbe a szövegek:* föltehető, hogy ez a szoros és hűséges fordításrendszer végighaladt az egyházi év befejezéseig; tehát ki kell terjednie a többi könyvekre is. A *Debreczeni* kódex szentjeinek (de Sanctis) és ünnepeinek (de Tempore) meglevő ciklusa az adventi és karácsonyi ünnepköröket — vagyis ezeknek megfelelőleg a decemberi, januári, februári és márciusi hónapokra eső szentek ünnepeit és szent időt — öleli fel. Ez pedig az egyházi évnek csupán egyharmadát, a breviáriumi beosztás szerint általános téli rész (pars hiemalis) idejét öleli fel.

Kódexünk a 228. lap végén csonka; megszakad a Petrus de Nat. művével való kapcsolat is. A Cat. Storum-ból a *Debreczeni* k. több fordítást nem közöl. Megállapíthatjuk tehát, hogy elveszett az Annuntiatio-prédikáció szövegének fordításából közel a fele s innen

[1] Katona Lajos még nem ismerte ezt a Petrus de Nat. kapcsolatot s erre kell vonatkoztatnunk az ő megjegyzését a Debreczeni k. jelen szakaszáról: «A Debreczeni kódex némely részletben eltérő előadása *más közvetetlen forrásra* vall». Ez a «*más közvetetlen forrás*» íme most előkerült s nem más, mint a Petrus de Natalibus: «Catalogus Sanctorum» megjelölt fejezete.

kezdődőleg a nagybőjti, húsvéti s pünkösdi ünnepkörre (de Tempore), hónapok szerint a március 26-tól november 24-ig előforduló szentek ünnepeinek (de Sanctis) a legendája és prédikációja. Ha idővel előkerülne a *Debreczeni* k.-nek kiesett, ma hiányzó, része, mindenesetre az Annuntiatio prédikációjának második fele kezdené a szöveget és haladva eljutna Szent Katalin ünnepéig (nov. 25-ig. V. ö. *Érdy* k. 656—675. ll.) Hiányzik tehát 8 hónapnak s a közbeeső ünnepeknek legenda- és prédikációsorozata, breviáriumi beosztás szerint a pars vernalis, aestivalis et autumnalis a legnagyobb (nagypéntek, húsvét, pünkösd) ünnepekkel. Igy a megmaradt rész mértéke szerint legalább közel kétszer ilyen terjedelmű lehetett, vagyis mintegy 450 oldalnyi szöveg. Mélyen sajnálhatjuk ezt az irodalmi veszteséget; és ha idővel mégis előkerülhetne, a *Debreczeni* k. érné el lapszámra a legnagyobb terjedelmet kódexirodalmunk legendáriumában.

A *Debreczeni* k. 229. lapjával tulajdonképen *új kódex kezdődik*, mely tárgyainak s forrásainak kapcsolatával épen nem függ össze az első résszel.

II. 2. *a*/ Az *Érdy* kódexnek Petrus de Natalibus művével való kapcsolódása szerint első forrás *két* legendában mutatható ki híven.

Az *Érdy* k. legendáinak és prédikációinak nagy része érintkezik Petr. de Nat. művével szöveg szerint. Az egyezés több helyen elég mélyreható; sőt olyan adatok is nagy számban vannak jegyzeteinkben, melyek igazolják, hogy az *Érdy* k. szövegének egyes kisebb helyei és adatai csak Petr. de Nat. művében vannak meg, a fent elsorolt nagy művekkel való összehasonlítást is figyelembe véve.

Az *Érdy* kódex meg is említi a Petr. de Nat. művének címét a Zakariás legenda elején. A karthauzi író szellemi önállóságát és az anyagon uralkodó éleslátását, önálló fogalmazásra való rátermettségét jellemzi az egész kódexen keresztül a prédikációk és legendák elejére és végére iktatott bevezetés és befejezés. A forrástani szempontból értékes szöveg a kódex 627. lapján olvasható a következő bevezető részben:

«Cristus Jesusban zerelmes atyamffyay myert zemem eleeben akadot volna ez dychőseeges zent Zakariás papnak pyspeknek es proffettanak nagyobban kedeegh zent martyrnak newe es emlékőzete az zentőknek Innepy kőzőt, lelky nemes ayoytatussaghnak okaeert meg akaraam az ew zent eeleteet ees yrnya kynek zent Innepe es zenwedeseenek napya ez may napnak elette ezten nappal esyk mynt meg vagyon jegezween *in kathalogo sanctorum*». — Innen kezdődő-

leg a szöveg a megnevezett mű nyomán halad. — Ezt az «in kathalogo sanctorum» kitételt lehetne ugyan talán a szentek névsorjegyzékének, tehát terminusnak, nem pedig titulusnak is tekintenünk, mint az Officiumok II. Nocturnusában szokásos kifejezést, hogy t. i. ezt és ezt a szentet ez és ez a pápa a szentek sorába iktatta, jegyzékébe felvette: catalogo Sanctorum adscripsit;[1] de az előző szöveg gondolata és az *Érdy* kódex szokásos bevezetésének szelleme jelzi, hogy az író szemei elé került, vagyis keze ügyébe esett «Zakarias papnak newe es emléközete»: tehát olyan valami mű, mely Zakariás papról életrajzot, megemlékezést, ünnepi beszédet közölt, tehát *Szentek* (Sanctorum) életrajzjegyzéke: azaz *catalogusa*. Ez a kifejezés tehát: Zakariás «emléközete» és a textus szelleme szerintünk kizárja, hogy a karthauzi író a szentek sorának jegyzékét akarta volna jelezni; mi a Petrus de Natalibus Catalogus Storum c. művére való célzást látunk az *Érdy* kódex szövegében. — De bármint van is a szövegmagyarázat, kétségtelen, hogy Zakariás papnak (ker. Szent János atyjának) és feleségének (az ószövetségi Erzsébetnek, ker. Szent János anyjának) életrajzadatai legendának feldolgozva azokban a művekben, melyeket föntebb mint forrásokat megjelöltünk, sehol sem fordultak elő; ellenben ebben a Catalogus Sanctorum című műben fordításunkkal egyező szövegezésben vannak meg.

III. 3. *Cornides* kódexünkben a Catalogus Sanctorummal 7 tárgyi és 10 szövegegyezés állapítható meg. A szövegegyezések nagyrészt más kódexekhez is kapcsolódnak, a tárgyi érintkezések önálló gondolatazonosságot jelentenek.

4. *Érsekujvári* kódexünkben 9 szövegegyezést találunk és 4 tárgyi kapcsolatot. Ez utóbbiak más kódexekkel is érintkeznek és ezekkel egyező alapon jutottak kódexirodalmunkba.

5. *Nádor* kódexünkben nincs önálló szövegazonosság; az adatok a párhuzamot igazolják csupán. Ugyanezt mondhatjuk a *Kazinczy*, *Tihanyi*, *Teleki*, *Példák könyve*, *Horvát*, *Lobkowitz*, *Peer*, *Sándor*, *Krisztina*-legenda, *Lázár* és *Vinkler* kk.-ről.

[1] Benedictus XIII. Pontifex Maximus hunc.... sanctorum Martyrum *Catalogo adscripsit*. (Brev. Cist. pars vern. Proprium Hungariae, pag. 34.)

A MENNYISÉGTAN-, TERMÉSZETTUDOMÁNYI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

A magyar phytoplankton két új tagja.

Kivonat *Gimesi Nándor* vendégnek 1922. évi október hó 20-án előterjesztett dolgozatából.[1]

Két, Magyarországon eddig még ki nem mutatott planktonikus kovamoszattal gyarapodott a honi mikroflora. Az 1921. május 28. és június 11-iki gyüjtéseim alkalmával a lágymányosi tóban megtaláltam a *Rhizosolenia eriensis*-t[2] és az *Attheya Zachariasi*-t.[3]

Mindkettő centrikus diatoma. A *Rhizosolenia eriensis*-t általában a Solenioideák alcsaládjába, az *Attheya Zachariasi*-t pedig a Biddulphioideae Eucampiinae tribusába sorozzák a systematikusok. Frustulájuk szerkezete monobromnapthalinos készítményeken sötét hátsótérrel (Dunkelfeld) kitünően tanulmányozható. E módszertani újítás más igen apró planktonlények vizsgálatára is előnyösen alkalmazható. Az ilyen módon készült mikrophotgrammáim tudtommal elsők az irodalomban.

A *Rhizosolenia eriensis* frustulája két, egy-egy tüskés calyptrából és a közbeeső övektől (copulák) pikkelyzetes szerkezetünek látszó övoldalból (pleurából) áll. A két calyptrát összekötő vertikális tengely assymmetrikus és a két horizontális tengely sem teljesen egyenlő, úgy hogy a szervezetnek két, hosszúra nyúló tüskében végződő laposodó hengeralakja van. A budapesti példányok hosszúsága 46·4—56·4 mikron, szélességük kb. 8·3 mikron. A sejttartalom a pleura közepén ellypsoid alakban helyezkedik el.

A Rhizosoleniák általában tengeri szervezetek. Édesvizből eddig hat faj került elő. A *Rhizosolenia eriensis*-t eddig Északamerikában, Svéd- és Finnországban, Svájcban, Szászországban, Felsőszileziában, a Viktoria Nyanzában és most Magyarországban találták.

Az *Attheya Zachariasi* az előbb említett fajoknak közel rokona. Főleg abban különbözik a Rhizosoleniáktól, hogy mindkét calyptrája két-két tüskés, azaz a frustula vertikális tengelye symmetrikus ponto-

[1] Bemutatta *Szabó Zoltán* r. tag.

[2] Az északamerikai Erietóból először H. L. Smith írta le.

[3] A plöni tóban elsőnek Dr. O. Zacharias találta és Brun nevezte el.

kat köt össze; a két horizontális tengely hosszúsága jobban eltér egymástól, mint a Rhizosoleniáké, ezért frustulája négy tüskés oblongum.

A frustula teljes hosszúsága kb. 50·9—69·5 mikron; a horizontális hosszabb tengely pedig 13·2—41·2 mikron. Az Attheya pleurális oldala épen olyan pikkelyes szerkezetű, mint a Rhizosoleniáké. Sejttartalma, miként a Rhizosoleniáké is, a két horizontális tengely táján helyezkedik el és ellypsoid-alakú.

Sejtmagja igen kicsiny és dús chromatinú. A protoplastában rendesen két pyrenoidás chromatophora van a sejtmag mellett. A cytoplasmában sok a vacuolum. Az Attheya sejtosztódását bővebben tanulmányozhattam. A magosztódással kapcsolatban a sejttest is befűződik a két horizontális tengely síkjában; a befűződés eredménye két, egymásfelé vájt oldallal forduló fal keletkezése. A két konkáv fal már jelzi a két új egyén két új calyptrájának görbületét. A két új protoplasta az új frustulák szomszédos, de ellentett polusain helyezkedik el, később azonban a frustula vertikális tengelyét növelő calyptrák közbeiktatódása által ismét centrális helyzetű lesz. A két chromatophora egyike a felső, a másika pedig az alsó új sejtben helyezkedik el és szintén kettéoszlik.

A Rhizosoleniák osztódása hasonló az Attheyaéhoz. Az osztódásnál nem szerepel extramembránós plasma. *A Rhizosolenia és Attheya* is a vertikális tengely irányában növekedő diatoma. Az Attheya cystáit kitartó szerveit) is megfigyeltem. Az Attheya Zachariasi Németországból, Norvégiából, Svájcból, Galiciából volt ismeretes. Eddigi lelőhelyeihez csatlakozik most hazánk is. Az Attheya és a Rhizosolenia vízben a pleurális oldalon lebeg.

A Rhizosoleniák és Attheyák rokonsága határozottan szembeszökő. Castracane az Attheyát Rhizosolenia quadrisetaként értelmezte, Peragallo pedig két, övi oldalukkal összenőtt Rhizosoleniából származtatta az Attheyát, míg Brun végre a teljesen jogosult tengeri Attheya genusba sorozta a mi édesvízi alakunkat is. Forti (1912.) a Chaetocerast, Peragalliát, Attheyát és Rhizosoleniát a páncélszerkezet hasonlósága alapján külön csoportba egyesítette. Ezt a rokonságot egyes genus cystáinak egyező vonásai is támogatják.

Ha a kovamoszatok távolabbi rokonságát fürkésszük, akkor a Diatomaceák, Heteroconták és Chrysomonadineák rokonsági kapcsolatait az Attheyák és Rhizosoleniáknak az említett rokonsági körök jellemvonásaival egybevágó, egymásba illeszkedő részekből álló páncélszerkezetével és a cystákon mutatkozó centrifugális falvastagodás értelmezésével is támogathatjuk.

A Cephalariák termésének fejlődése és szöveti szerkezete.

Kivonat *Szabó Zoltán* r. tagnak 1922. évi december hó 15-én előadott értekezéséből.

Előző tanulmányomban[1] a *Cephalariák virágának fejlődését* tettem vizsgálat tárgyává. A következő lépés a virág bizonyos részeinek továbbfejlődése a megtermékenyítés után, vagyis a *termés megalakulása.* Mivel a termés fejlődésével kapcsolatban a külső differenciálódásokat jelentős belső szövetkiválások kisérik, amelyek a *virágrészek szövettani viszonyaiból* vezethetők le, ezért e viszonyok ismertetését is a termés fejlődésének ismertetésével kapcsolatban tárgyalom. A virág belső, szövettani sajátságai közül előbb említett dolgozatomban csak az edénynyalábcsatlakozásokat jellemeztem, de kiemeltem azt a jelenséget, hogy a magház fala cupularis képlet, továbbá, hogy a termés burkát az involucellum levelei alkotják meg. Mivel a termés gen változó külsejű, de az involucellum megalakulása különféle *rendszertani értékű* típusokra vezethető vissza, jelentős eredmények várhatók a magház falának, főképen a *termésburoknak* (involucellum) szövet- és fejlődéstani tanulmányozásából. Jelen dolgozatomban 1. a virág szöveteinek eloszlását, 2. a termés szerkezetét, 3. a termés szöveteit, 4. a termés jellemvonásainak értékelését tárgyalom.

1. A virág szöveteinek eloszlása. Mivel a termés fejlődése szempontjából a magház szintjének szöveti szerkezete szolgál kiindulópontul, az 1. rajzban a bimbóban kialakult szövetek eloszlását tüntetem fel oly mikrotomos metszet alapján, amelyet az embryózsák szintjéből vettem. A magházat involucellum (1 kép 1—6) veszi körül, amely szőrökkel fedett, nyolcbordás, a bordák közül a négy mediántransversalis erőteljes, tarajos, a négy diagonalis lapos. A nyolc borda között nyolc barázda látható. A bordákban az epidermis (1) alatt nagyobb sejtréteg következik (2), amelynek sejtjei *egyedülálló* calciumoxalat-kristályokat tartalmaznak, épúgy, mint a Knautiákban.[2] A kristálytartó réteg alatt többrétegű aprósejtű procambiális szövet (4) következik, amelyből később, a megtermékenyítés után *rostszövet*

[1] A Cephalariák virágának fejlődése. A Szent István Akadémia Értesítője. VII. év. 1922. 1. sz. 40—50. old. The Development of the Flower of the Dipsacaceae. Annals of Botany. XXXVII. no 146. (1923). p. 326—334.

[2] *Vesque,* Caract. princ. Ann. des sc. nat. 9. Bot. X (1909) p. 208.

jön létre. Ez a szövet a virágzásig nagy sejtmagvú és erősen festődő tartalmú sejtjeivel tűnik ki és a belső epidermishez (6) parenchymával (5) csatlakozik. A bordákban egy-egy edénynyaláb (3) fut (a lerajzolt *C. leucantha* fajban csak a négy medián-transversalisban). A baráz-dákban hiányzik a stereoma procambiuma.

A magház falában (1. kép, 7—12) a külső epidermis (7) és a belső, szintén epidermisszerűen kifejlett határréteg (12) között igen laza parenchyma (9) van, amely a bordákban nyolc collateralis levélnyom-nyalábot (8, 10) és egy hadrocentrikus nyalábot (11) foglal magában. Ez a nyalábelhelyezés megfelel előző dolgozatom 5. képének 4. rajzában közölt nyalábelhelyezésnek. E hadrocentrikus «kilencedik» nyalábról mutattam ki előző dolgozatomban, hogy ez a kocsány stelejének folytatása, amelyhez a nyolc nyomnyaláb alábbi szintben, az involucellum nodusa felett csatlakozik.

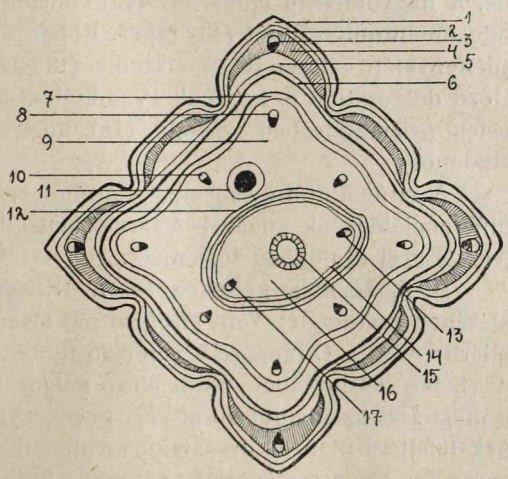

1. kép. A Cephalaria leucantha magházának keresztmetszete az embryózsák szintjében; *1—6* involucellum, *7—12* magházfal, *13—17* magkezdemény (70 ×).

A nyomnyalábok és a kilencedik nyaláb szerkezete eltérő. A nyomnyaláb collateralis, fejlett cribralis és vasalis résszel, míg a kilencedik nyaláb nem egyéb, mint körben elhelyezett cribralis primaneus részek öve. Valószínű (a felsőbb szintekben történő szétválások alapján), hogy ez a hadrocentrikus nyaláb négy collateralis procambiumcsoportra vezethető vissza, mert ebből hajlik egy collateralis nyaláb a magkezdeménybe, három pedig a bibeszálba fut, amint előző dolgozatomban kimutattam és az 5—6 képen ábrázoltam. A bibeszál három edénynyalábját már *Van Tieghem*[1] is észlelte. A bibeszál alapi részének keresztmetszetében a nagysejtű epidermis laza parenchymát, majd apróbbsejtű szövetet vesz körül, amelyben a három nyaláb részarányosan helyezkedik el. A bibeszálban futó

[1] *Van Tieghem*, Remarques sur les Dipsacacées. Ann. des sc. nat. Bot. T. X. 9. Ser. p. 183.

három nyaláb közül az a legerőteljesebb, amelyik a patkóalakú carpellumdudor görbületében helyezkedik el, míg a másik kettő gyengébb. Magasabb, a bibe felé haladó részen egyik oldalsó nyaláb már el is gyengül, a bibeszál közepét a pollen-tömlőt vezető szövet tölti ki, sőt a bibe alsó szintjében már csak kettő, még feljebb csak egyetlen (medián) nyaláb látható.

A magház fala bimbókorban szorosan körülveszi a magkezdeményt (1 kép, 13—17), amelynek szöveteit az 1. képen tüntettem fel. A nagyobbsejtű epidermis (14) koncentrikus elhelyezésű vaskos integumentum-szövetet (16) takar. Ebben az integumentumban futó edénynyaláb kétszer is átmetsződik (13—17), mert a metszet síkja előző dolgozatom 6. képének IV. síkjában fekszik. Az integumentum befelé prizmarétegben végződik (15), amely a Dipsacaceae-családban általános.

A virágbimbó e szöveteloszlásából vezethetők le azok a szövet-differenciálódások, amelyek a termésben láthatók és amelyek a termés fejlődésével egyidőben történnek.

2. A termés szerkezete. A Dipsacaceae-család kaszattermésének szerkezetét *Van Tieghem* pontosan leírja (i. m. 188. old.), miértis csak a Cephalariák jellemző tulajdonságait kell kiemelnem. A virítás stádiumában, mint előző dolgozatom 6. képén meglátható, a magházat az involucellum zárt burok gyanánt veszi körül, melynek lefejtése után az orsóalakú magház látható. A további fejlődés során (az egész családban) az involucellum is erőteljesen növekedik és kemény termésburokká alakul, melynek csúcsi, a legtöbb esetben fogas, vagy lebenyes része a *termésburok koronája.* A korona alatt a termésburok rendszerint összeszűkül és ezen a helyen a magház csúcsi szűkülésének megfelelően a termésburkon belső eresz alakul. Mivel a termés védő burkaként csakis ez az involucellum szerepel, a magház fala nem alakul kemény terméshéjjé, hanem vékony hártyát alkot, legfeljebb a csúcsán, a csésze felé vastagodik meg (előző dolgozatom 6. képén a II. és III. szint között), megalkotva a magház *csőrét* (Van Tieghem szerint: *cone ovarienne).* A magház üregébe függő magkezdeményben kifejlődik az embryó, amely fejlődése során majdnem teljesen felemészti az olajos magfehérjét és így majdhogy kitölti a magház belsejét, vékony maghéjjal fedetten. Gyökerecskéje a magház csőrébe nyúlik és csirázáskor ezen át bújik ki.

Az érett termés alaki viszonyai meglehetősen változatosak és a Knautiákkal szemben majd minden fajra jellemzőek (nagyság, szőrözet, koronaalakulás), de a rokon fajokon bizonyos megjegyező alapjellemvonásokkal birnak. Átlagos nagyságuk: *C. syriaca* 4 mm.

hosszú, 2 mm. széles, *C. elata* 8×3 mm., *C. leucantha* 5×1·8 mm, *C. uralensis* 5×2 mm. A termés koronájának megalakulása a nagyobb rokonsági körökre (a genuson belől) annyira jellemző, hogy már az előző szerzők is felhasználták e jellemvonást egyes kategóriák alapjául, magam is ennek alapján állapitottam meg a genus rendszerét.[1] Megkülönböztethető ugyanis a genuson belől négy subgenus: a négylebenyű *Lobatocarpus* (Délafrika), a rojtoskoronájú *Fimbriatocarpus* (Mediterran), a fogatlan *Phalacrocarpus* (Oriens) és a nyolcfogú *Denticarpus* (Ny.-Ázsia, Dél-Európa, É.-Afrika).

3. A termés szövetei. A Dipsacaceák termésburkának szer-

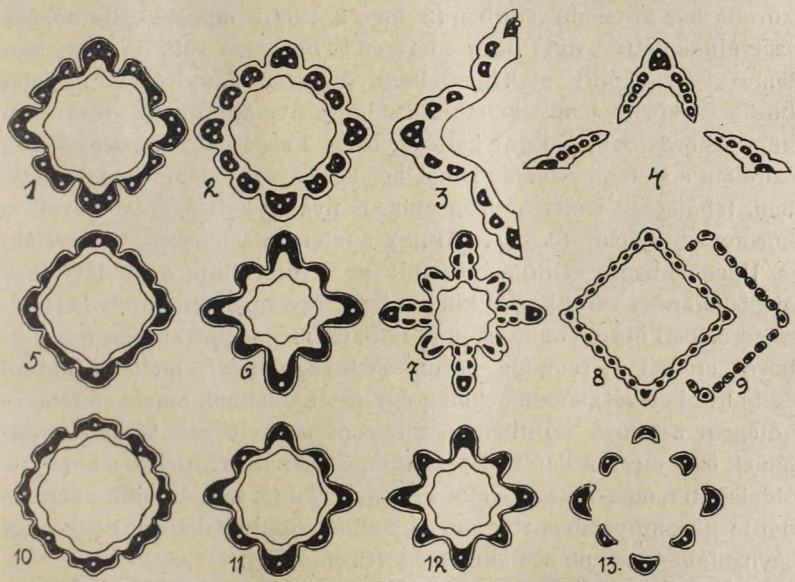

2. *kép.* A stereoma szövetek eloszlása a Cephalaria-génus egyes subgénusainak termésében. Vázlatos rajz. *1—4* Lobatocarpus, 5—9 Fimbriatocarpus, 10—13 Denticarpus subgenus. *1, 5, 10* alsó szint, *2, 6, 11* középszint, *3, 7, 12* nyaki rész, *4, 8—9, 13* korona-keresztmetszete. A stereoma fekete, az edénynyaláb fehér kör.

kezetével *Fischer*[2] foglalkozott, felismervén ennek rendszertani értékét a genusokra vonatkozóan, vizsgálatai azonban hiányosak, mert metszetei csak a termés középszintjéből készültek és igy a korona alkatát nem irta le. Vizsgált fajai nagyrészt csak a Deuticarpus subgenusba tartoznak. A magam részéről a keményburkú termés mikrotomos feldolgozásának nem csekély nehézségét legyőzve,

[1] A Cephalaria genus rendszere. Mathem. és Természettudományi Értesítő XXXIX. kötet, 268—275. old.

[2] *Fischer*, Beiträge zur Syptematik der Dipsaceen. Lotos, 1906.

minden subgenus néhány fajának termését sorozatos metszeten tanulmányozva megállapíthattam, hogy a szöveteloszlásban is jelentős támasztékot nyer a négy subgenus elkülönítése.

I. Első typusként tekintem a délafrikai *Lobatocarpus* subgenust, amelynek termésén *négy sarki karély* alakul és ezeket fiatalon hártyás perem köti össze, tehát emlékeztet a Scabiosák ernyőjére (*Van Tieghem: collerette*-je). Az involucellum nyolc bordanyalábja alulról felfelé haladva a sarokbordákban három, a köztes bordákban két-két nyalábra ágazik (2. kép, 1. rajz), a stereoma a bordák felületével párhuzamos lemez, amely a barázdákban nincs meg. Magasabb, a korona felé közeledő szintben (2. kép, 2. rajz) a lapos, köztes bordák szétválnak kétfelé, úgy, hogy a termés 12 bordássá válik. A stereoma-lemez is tagolódik olyképen, hogy összesen annyi (nyolc) köztes borda és köztes lemez keletkezik, ahány nyaláb volt az előző szint köztes bordáiban. E szint kettős köztes bordáinak mindegyikében azonban a stereoma-lemez ismét két-két edénynyalábot foglal magában, tehát ezek ismét kettéágaztak. E nyaláb-kettéágazást követi a korona szintjében (3. kép, 3. rajz) a stereoma-lemezek kettéválása is. Ugyanebben a szintben történik az involucellum négy levelének megfelelő négy sarokkarély kialakulása. Egy-egy ilyen karély keresztmetszetében öt stereoma-csoport látható, mégpedig a sarkon a sarokborda eredeti stereomája három edénynyalábbal, mellette jobbról és balról két-két stereoma-köteg egy-egy nyalábbal, amely stereoma-kötegpár az előző szintben a sarokborda mellé eső köztes-bordafélnek felel meg. A karélyok szabaddáválásának szintjében a karélyok oldalsó stereoma-kötegei ismét kettéágazván (3. kép, 4. rajz), a sarokborda háromnyalábos stereomája mellett jobbról-balról négy-négy egynyalábos stereoma alakul meg. (C. humilis.)

II. A *Fimbriatocarpus* vizsgált fajának termésében (3. kép, 5—9. rajz) az alsó szintben (5) az involucellum nyolc bordájának stereomája teljes lemezként veszi körül a bordák keresztmetszetét, de csak a sarokbordákban csatlakozik hozzájuk egy-egy edénynyaláb, tehát összesen négy edénynyaláb fejlődik ki az involucellumban. A parenchyma nem szélesebb kialakulású, mint a stereoma. A bordák élesebb kialakulása a termés felső harmadából vett metszeten látható (6), amelynek képén a bordák stereoma-lemezei patkóalakúak. A magház falában is erős stereoma-gyűrű fejlődik ki, jeléül annak, hogy e csoportban a magház csőre a koronából kiemelkedve átveszi a termésburok szerepét. A termés csúcsának szintjében (7) a sarokbordák erőteljesen kiemelkednek, a keresztmetszet képe kereszt-alakú. A sarokbordák stereoma-lemeze feldarabolódik, a kereszt-

metszetben a sarkon egyetlen, az edénynyalábot tartalmazó stereoma-köteg és oldalt két-két stereoma-köteg alakul ki. A köztes bordában a stereoma-lemez két köteggé bomlik. A stereoma-lemezek kötegekké bomlása emlékeztet a Lobatocarpus subgenusban észlelt jelenségre, csakhogy e csoportban a köztes borda teljesen csatlakozik a sarokbordákhoz. A korona szintjében (8) az involucellum koronája ernyőszerű peremet *(collerette Van Tieghem* értelmében) alkot, amelyben

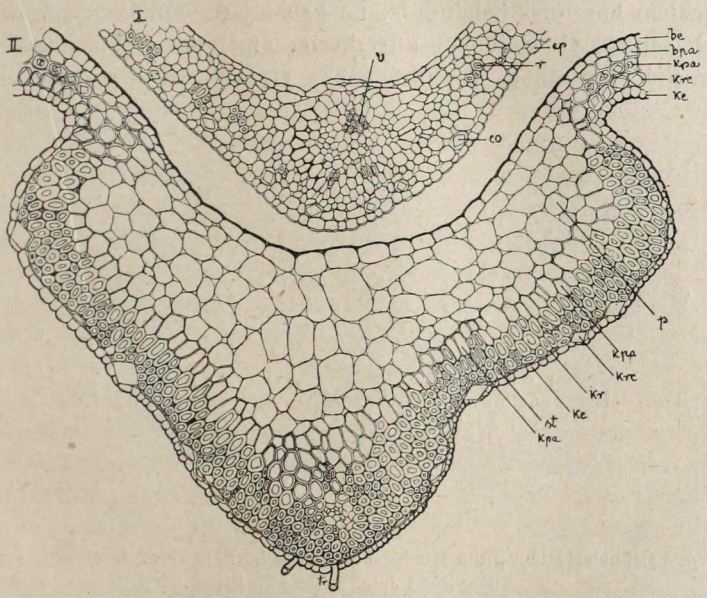

3. kép. A Cephalaria leucantha termésének sarokbordája keresztmetszetben. (160 × nagyítás.) *I.* A magház fala *v* = edénynyaláb, *ep* = epidermis, *r* = rostok, *co* = calc. oxalat réteg; *II.* Az involucellum: *be* = belső epidermis, *bpa* = belső parás-réteg, *kpa* = külső parás-réteg, *krc* = kristályos-réteg, *kr* = összenyomott kristályos-réteg, *p* = parenchyma, *st* = stereoma, *ke* = külső epidermis, *tr* = szőrök.

az előző szintben kivált stereoma-kötegek (számszerint rendesen 28) kis csoportok alakjában megkülönböztethetők. Magasabb szintben (9) a perem teljesen széttagolódik a stereoma-kötegek száma szerint rendszerint 28 fogra, amelyek rojtszerűen szegélyezik a termés koronáját. Az előző subgenussal egyező vonás a négyes saroklebeny és a perem (collerette) megjelenése a fejlődés kezdő fokán, amely származástani szempontból e két (délafrikai és mediterrán) subgenust egymással kapcsolatba hozza. A perem feldarabolódása mint másodlagos jelenség e subgenus külön, saját jellemvonása.

A Fimbriatocarpus subgenus vizsgált fajának (C. leucantha) a budapesti tud. egyet. növénykert tenyésztett példányain alkalmam volt részletesebb tanulmányokat folytatni és friss termések szöveteit elemezni. Ezen elemzések közül közlöm e helyen a 3. képen a termés középszintjéből a sarokborda, a 4. képen a köztes borda részletzajzát. E részletrajzból kitűnik, hogy a sarokborda megvastagodottfalú epidermise alatt a kristálytartó réteg redukálódik (a stereoma kifejlődésével párhuzamosan), sejtjeinek egyrésze összenyomott, de egyes sejtekben hatalmas calcium-oxalat-kristályok vannak jelen. Ezután 3—4 sejtsornyi stereoma következik, amelynek vastagodott falai *fareactiót* mutatnak. A középlemez erősebb, a secundär sejtfal

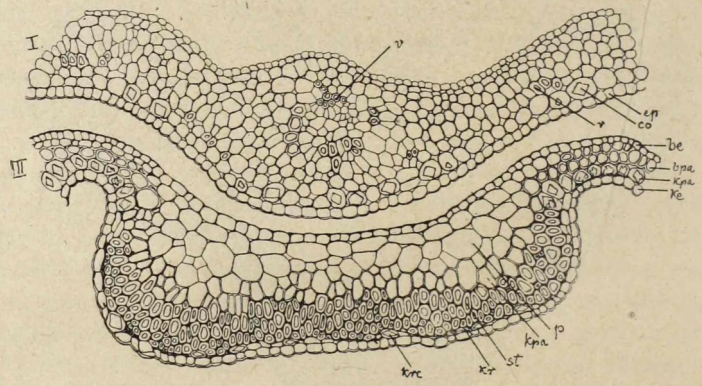

4. kép. A Cephalaria leucantha termésének köztes bordája keresztmetszetben. (175× nagyítás.) Jelek mint a 3. képen.

gyengébb phloroglucin-sósav-reactiót árul el, safranin-festés erőteljes, a sejtfalak 5% chrómsavban oldódnak. A stereoma-réteghez közvetlenül tágabbüregű szövet csatlakozik, amelynek sejtfalai *parásak*, sudan-glycerinnel kitünően festődnek. A nagyobb bordákban e parás szövetre celluloze-sejtfalú parenchyma, majd az epidermishez közvetlenül csatlakozó parásfalú réteg következik. Az epidermisek felületi tangentialis fala vastag, *kutinos*. A sarokborda (3. kép) és a köztes borda (4. kép) szerkezete azonos, csak a keresztmetszeti kép külső alakjában térnek el egymástól. A bordák közötti barázdákban a *stereoma hiányzik*, a külső epidermis alatti kristálytartó réteg megvan, maradó kristályokkal, ezután 1—3 *parásréteg* következik calcium-oxalat-kristálytartalommal (rugalmas réteg), majd a belső epidermis zárja be a sort.

III. A *Denticarpus* subgenus koronáját 8 kemény és hegyes fog alkotja, amelyek közül a 4 medián-transversalis erőteljesebb, mint a 4 diagonalis. A metszetsorozatban (C. transylvanica) a 8 borda között alig lehetne különbséget tenni. Mindegyikben (2. kép, 10—13 rajz) egy-egy, tehát összesen 8 edénynyaláb fut, amelyek mindegyike a bordák stereomájához csatlakozik (10). Az alsószint (10) keresztmetszetében jól látszik az a jelenség, hogy a medián-transversalis bordák gerincesek, a diagonalisak hornyoltak, amely körülmény a sarokbordák levéltermészetére és a köztes bordák kommiszuralis eredetére engednek következtetni. A korona alatti részen (12) a nyolc borda kiemelkedő, a stereoma vastagabb. A korona csúcsán (13) a nyolc fog csak edénynyalábot és stereomát tartalmaz. Macerált készítményekből (*C. elata*) kitünik, hogy a *stereoma rostokból áll*, a bordák parássejtjei pedig *tömlősejtek*. A rostok vékonyak, hosszan kihegyezettek, hosszúságuk szélességüket 50—60-szorosan felülmulja, prosenchymatípusúak, átlagban 500—600 μ hosszúak, 10 μ szélesek, kevés ferde gödörkével. A paratömlők könnyen szétválaszthatók, sokszor igen szabálytalan körvonalúak, hosszúkásak (340—600 μ), szélesek (35—60 μ) (vékony sejtfalaik egy évig is megőrzik sudan-glycerin színezésüket).

IV. A *Phalacrocarpus* subgenus mindössze kétfajú (C. aristata és C. Sintenisii). A termés szöveti szerkezetében mindössze abban tér el a Denticarpus subgenustól, hogy fogas koronája nincs, vagyis alsó részében egyező a Denticarpussal, de a nyolc stereoma-köteg és edénynyaláb nem nyúlik fogakká. A két faj elterjedése (Pontus, Anatolia és Armenia) és konzervatív jellege e jellemvonásokban inkább ősiséget, mint redukciót képvisel, miértis a rendszerben a Denticarpus subgenus elé helyezendő.

4. A termés jellemvonásainak értékelése. *Rendszertani* nézőpontból a leirt külső és belső jellemvonások között megállapithatók egyrészt az egész Dipsacaceae-családra jellemző *familiaris*, majd kizárólag a Cephalariákra jellemző *generikus*, a genuson belől megállapitható subgenusokra jellemző *subgenerikus* és a fajok szerint eltérő *specifikus* jellemvonások. *Oekologiai* nézőpontból a szövetdifferenciálódás a *termés védelme* és a *csirázás biztositása* érdekében ítélendő meg.

Familiaris jellemvonás a négy levélből alakuló és *termésburokká* fejlődő involucellum, a magház, mint terméshéj alárendelt szerepe és a csőr fejlődése. *Generikus* jellemvonás a stereoma *lemezes* kifejlődése a bordákban. *Subgenerikus* jellemvonás a stereoma-lemezek tagolódása a koronában, amelynek alapján a genus 50 faját négy

subgenusba lehet csoportosítani. A *specifikus* jellemvonások csak quantitatív értékűek az egyes subgenusokon belől.

A termés szerkezetének *ökologiai* jelentőségéről külön dolgozatban számolok be.

* * *

Készült a budapesti kir. magy. Pázmány Péter tudományegyetem általános növénytani intézetében az 1917—1918. évben.

A relativitástan csillagászati bizonyítékainak kritikája.

Wodetzky József r. tag 1922. évi december hó 15-én tartott székfoglaló értekezésének ismertetése.

Sem a speciális, sem az általános relativitástan fölépítésére nem elégségesek az ú. n. relativitáskövetelmények. Rajtuk kívül még több különböző föltevés szükséges. Ezek föltárása az értekezés első részének főtárgya. Különösen rámutatott arra, hogy a *Poisson*-féle egyenlet bevezetése nem más, mint a *Newton*-féle erő bevezetése, s hogy a *Riemann*-féle tér nem áll szükségszerű összefüggésben a relativitás követelményével.

A második rész az energia megmaradásának elvéből kiindulva a legegyszerűbb eszközökkel kimutatja, hogy a *Newton*-féle idővel s tisztán *Euklidesz* geométriájával le lehet vezetni a fény görbülését, az ú. n. vörös eltolódást, a világító égitestek látszó átmérőjének megnagyobbodását. Az utóbbi kettő tökéletesen ugyanabban az értékben adódik, mint az általános relativitásban. Maga a vörös eltolódás mint potenciál-különbség mutatkozik.

A további vizsgálat kimutatja, hogy ha a végtelen *Euklidesz*-féle térben szétszórt végestömegű világrendszereket veszünk fel (*Charlier* vizsgálatai alapján), akkor a mi galaktikus rendszerünk görbületi sugarára tökéletesen ugyanazt a kifejezést találjuk, mint *Einstein* az ő *Riemann*-féle zárt terére.

Fontos következmény továbbá az, hogy a maximális és minimális fénysebesség bizonyos határok közé van szorítva, úgy hogy

$$\sqrt{3} \geqq \frac{V_m}{V_o} \geqq \sqrt{\frac{3}{2}},$$

ha V_m a maximális, V_o a minimális fénysebességet jelöli. Ha pl. $V_o = 300.000$ km, akkor $V_m = 520.000$ km.

Ha V_m kisebb, mint 367.422 km, akkor a fény a mi világrendszerünket nem hagyhatja el többé s más világrendszerekről sem érkezik hozzánk fény, ha ugyanolyan tömegrendűek. A világ görbületi sugara 3×10^7 fényév és a csillagok összes száma $9{\cdot}4 \times 10^{19}$. Ha a fénysebesség maximumát 300.000 km-nek vesszük, akkor a mi világrendszerünk görbületi sugara $8{\cdot}6 \times 10^6$ fényév és a csillagok összes száma $1{\cdot}8 \times 10^{19}$.

Minthogy a *Newton*-féle elméletből ugyanolyan eredmények adódnak, mint a relativitástanból, ennélfogva ezeknek az eredményeknek esetleges kisérleti beigazolása nem bizonyít egyik elmélet helyessége mellett sem. Ellenben fizikai bizonyíték lehetne a fénysebesség különböző földfelszine fölötti magasságokban. *Newton* elmélete alapján nagyobb magasságban a fény sebessége kisebb, mint a felszinhez közel. *Einstein* elmélete alapján ez megfordítva kell, hogy legyen.

Az összes eredmények minden segédhipotézis nélkül kizárólag az energiamegmaradás elvéből adódnak.

Megemlékezés Coppernicusról.

Wodetzky József r. tag 1923. évi április hó 13-án tartott előadásának ismertetése.

Coppernicus Miklós születésének ez év február 19-én volt 450 éves évfordulója. Ez szolgáltatott alkalmat arra, hogy az emberiség e legjelentősebb gondolkozójáról méltó keretek között megemlékezzünk.

Külső életéből azokat a mozzanatokat emelem ki és helyezem kellő világításba, melyek lelki fejlődését is érthetővé teszik előttünk. Atyja jómódú kereskedő volt Thornban, anyai nagybátyja pedig *Watzelrode* ermellandi püspök, ki *Coppernicus*-ról és fivéréről nagylelkűen gondoskodott és kitűnő nevelésben részesítette. Püspök-nagybátyja eszközölte ki mindkét testvér számára a frauenburgi kanonokságot. *Coppernicus* ifjúkorában történt Amerika fölfedezése és a könyvnyomtatás is akkor kezdett föllendülni. Végigkísérjük őt tízévi olaszországi tartózkodásán, bolognai, ferrarai és padovai egyetemi tanulmányain, melyeket már előbb Krakkóban kezdett. Ferrarában kánonjogi doktorátust szerzett. Theológiát, humanisztikus tudományokat, matematikát, asztronómiát egyaránt művelt, sőt az orvosi tudománnyal is behatóan foglalkozott. Fölszentelt pap nem volt *Coppernicus*, mert csak az ú. n. négy alsó rendet vette föl. Ez akkoriban nem is volt szükséges, mert a kanonoki stallum csak sine cura volt, melyhez nem volt szükséges az egyházirend szentsége.

Coppernicus kanonoki székhelye ugyan *Frauenburg* volt, de ott aránylag keveset tartózkodott.

Élete nagy művén 36 esztendőn át dolgozott. Végtelen szerénységében nem akarta a nyilvánosságnak átadni ezt a munkát s csak barátai unszolására határozta el magát a közzétételre. Ebben nagy érdeme van *Joachim Rheticus*-nak, ki wittembergi katedráját csak azért hagyta el, hogy a már akkor Európa-szerte híres *Coppernicus* hűséges tanítványa lehessen.

A «De revolutionibus orbium coelestium libri VI» 1543-ban jelent meg Nürnbergben, s *Coppernicus* csak halálos ágyán láthatta az első nyomtatott példányt, melyben az ő saját, III. Pál pápához intézett, határozott értelmű bevezetése helyett más előszót talált,

melyet *Osiander* csempészett be, ki félt *Luther*-től és *Melanchthon*-tól, s *Coppernicus* tanát mint hipotezist állította oda.

Újabb időben a relativitástan foglalkozik ismét *Coppernicus*-szal. Azonban a *Ptolemáiosz*- és a *Coppernicus*-féle álláspontón kivül más lehetőség nincs, s különösen *Coppernicus*-tól nincsen visszatérés. Matematikailag valamely koordinátarendszer kezdőpontját tetszésszerint választhatjuk ugyan, de senki sem fogja pl. a Föld lapultságát a körülötte forgó egész világegyetem erőhatásából levezetni s ezt a relativitástan meg sem kísérli. *Euklidesz*, *Coppernicus* és *Newton* jelentősége sohasem fog megszűnni.

Az időegyenlet és az évszakok tartama.

Wodetzky József r. tag 1923. évi április hó 13-án tartott előadásának ismertetése.

Jelölje M = a középanomáliát, v^2 = a valódi anomáliát, λ = a valódi Nap hosszúságát, l = a közepes Nap hosszúságát, $\tilde{\omega}$ = a Föld-perihélium hosszúságát, e = a földpálya excentricitását, ε = az ekliptika ferdeségét, E = az időegyenletet. Sormegfordítással találjuk, hogy

$$l = \lambda - 2e \sin(\lambda - \tilde{\omega}) + \frac{3}{4}e^2 \sin 2(\lambda - \tilde{\omega}) + \ldots\ldots + P,$$

hol P a Föld alakjától és a többi bolygók perturbációjától származó tagokat jelenti.

Laplace és *Stockwell* vizsgálatai alapján $0 < e < 0{\cdot}078$, és $22° < \varepsilon < 25°$.

Ennélfogva e-ben és ε-ban másodrendűnél magasabb rendű tagok elhanyagolásával mindig tehetjük

$$E = v - M = 2e \sin(l - \tilde{\omega}) - ty^2 \frac{\varepsilon}{2} \sin 2l.$$

Extrem értéknél $\frac{\partial E}{\partial e} = o$, és $\frac{\partial E}{\partial \tilde{\omega}} = o$, amiből, ha $e \neq o$, $l = \tilde{\omega} + 90°$ és $\cos 2l = o$. Tehát E_m az időegyenlet maximuma $= \tilde{\omega} = 45°$-nál áll be és $E_m = 2e + ty^2\frac{\varepsilon}{2}$.

1900 január 0 epochával a tropikus $\tilde{\omega}$:

$$\tilde{\omega} = 281° 13' 15''{\cdot}0 + 65''{\cdot}8913\, t + 0''{\cdot}000{\cdot}163\, t^2 + \ldots$$

A Föld perihéliumának periodusa tehát 20940·2 év. Ha e és ε állandó lenne, ilyen időközben ismétlődnék az időegyenlet is. Azonban a föntjelzett határok között e és ε is változók és így E, valamint E_m folyton változnak. A jelenlegi értékekkel: $e =$ 0·016751 és $\varepsilon = 23° 27' 8''$

$E_m = 17^m 35'$ (ha t. i. $\tilde{\omega} = 45°$ lenne, ami Kr. u. 9099-ben lesz.) E_m legnagyobb értéke $46^m 54°$.

Az időegyenlethez hasonlóan viselkedik az évszakok tartama. Az évszakok tartamát úgy kapjuk, ha l formulájában sorra tesszük $\lambda = 0°$, 90°, 180°, 270°, 360°, ami sorra megfelel a tavaszi napéjegyenlőségnek, nyári napfordulatnak stb.

Ennélfogva valamely évszak tartama általában középnapokban kifejezve

$$T_{ik} = \frac{365{\cdot}24\ldots}{2\pi}(l_i - l_k) = 91{\cdot}31\left[1 \mp \frac{4e}{\pi}(\sin\tilde{\omega} \mp \cos\tilde{\omega}) \mp \frac{3e^2}{\pi}\sin 2\tilde{\omega}\right]$$

A szélső értékekre néve $\frac{\partial T_{ik}}{\partial\tilde{\omega}} = 0$ kell, hogy legyen, úgy hogy itt is $\tilde{\omega} = 45°$-nál áll elő a maximum, mely azonban független az ekliptika ferdeségétől. Valamely évszak leghosszabb időtartama

$$T_m = 91{\cdot}31\left[1 + \frac{4\sqrt{2e}}{\pi} + \frac{3e^2}{\pi}\right]$$

e jelenlegi értékével ez $= 94{\cdot}09$ nap. Ilyen hosszú lesz az ősz 9099-ben Kr. u., míg jelenlegi tartama $89{\cdot}79$ nap. e lehető legnagyobb értékével a legnagyobb évszak-tartam $104{\cdot}2$ nap és a legkisebb $78{\cdot}64$ nap.

Az ekliptika ferdeségének változásai csak az ú. n. klimaövek terjedelmét befolyásolják, de nem az évszakok tartamát.

Az időegyenletben és az évszakok tartamában csak akkor történhetnének jelentős változások, ha a Föld alakja szenvedne tetemes változásokat, mert az $\tilde{\omega}$ kifejezésében a Föld fő tehetetlenségi momentumai fordulnak elő. De az égitestek alakjának elméletéből és elaszticitás-elméleti meggondolásokból következik, hogy tetemes alakváltozások a Földnél ki vannak zárva. A *Simroth*-féle ú. n. pendulációs elmélet tehát nem talál alapot a *Newton*-féle égi mechanikában.

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA JEGYZŐKÖNYVEI.

Az I. osztálynak első felolvasó-ülése.

1923. évi január hó 26-án.

Jelen vannak: Mihályfi Ákos osztályelnök, mint elnök; Bitter Illés, Hám Antal, Kmoskó Mihály, Pataky Arnold, Szentiványi Róbert, Székely István m.-elnök r. tagok. — Más osztályokból: Concha Győző o. e. t.-, Balanyi György, Dőry Ferenc o. t., Hanuy Ferenc, Hóman Bálint, Négyesy László o. e., Papp Károly o. t., Pintér Jenő, Reiner János ft., Schafarzik Ferenc o. e., Szabó Zoltán, Sziklay János, Szinnyei Ferenc, Turi Béla, Vargha Damján o. t., Várdai Béla r. tagok. Jegyző: Schütz Antal osztálytitkár.

Kmoskó Mihály r. tag felolvasása: A kereszténység a törököknél a középkorban.

Első rendkívüli együttes-ülés.

1923. évi január hó 26-án.

Jelen vannak: Székely István másodelnök, mint elnök; Concha Győző o. e. t.-, Balanyi György, Dőry Ferenc o. t., Hanuy Ferenc, Hóman Bálint, Kmoskó Mihály, Mihályfi Ákos o. e., Négyesy László o. e., Papp Károly o. t., Pataky Arnold, Pintér Jenő, Schafarzik Ferenc o. e., Schütz Antal o. t., Szabó Zoltán, Sziklay János, Szinnyei Ferenc, Turi Béla, Vargha Damján o. t., Várdai Béla r. tagok. Jegyző: Reiner János főtitkár.

1. Főtitkár előterjesztése arról, hogy a magyar tudományos társulatok és intézmények társulatközi bizottságának elnöke, a vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Magyar Tudományos Intézmények Szövetségének megalakíthatása céljából hozzájárulásra hívta fel a Szent István Akadémiát, amely résztvett volt a tudományos társulatok és intézmények együttes munkájában.

Ebben a felhívásban a bizottság elnöke arra hívta fel az Akadémiát, hogy az 1923 január 14-re kitűzött, majd január 18-ra halasztott s végül január 24-re áttett alakuló ülésre írásos megbízólevéllel ellátott megbizottat küldjön ki.

Az elnökség ezen meghivás következtében, az egyidejüleg megküldött alapszabály-tervezetre vonatkozó, pontokba foglalt és formulázott érdemleges észrevételeit tartalmazó megbízólevéllel Papp Károly osztálytitkárt kérte fel a képviseletre azzal, hogy a megbízólevélben foglalt feltételek mellett s az Akadémia együttes-ülése hozzájárulásának fenntartásával a tervezett Szövetség megalakításához azzal a kijelentéssel járuljon hozzá, hogy az Akadémia a tudományos társulatok és intézmények előzetes szervezetében úgyis résztvett, másfelől az ú. n. altruista-nyomdában a Fraknói-féle adományból 500.000 koronás részvénnyel részes.

Az elnökség a mai rendkívüli együttes-ülést a fenntartott hozzájárulás tárgyában határozathozatal végett hívta össze.

Elnök felkéri Papp Károly osztálytitkárt, hogy eljárásáról jelentését terjessze elő.

Papp Károly o. t. előterjeszti írásba is foglalt részletes jelentését. A január 24-iki ülés kimondotta a Magyar Tudományos Intézmények Szövetségének megalakulását, helyeselte a jelentéstevőnek a Szent István Akadémia nevében tett — a megbízásban formulázott, — kifogásait, s az alapszabályok új tervezetének kidolgozását határozta el; a munkálat végzésével 10 tagú bizottságot küldött ki, amelyben azonban az indítványtevő nincs benne.

Miután az alapszabályok végleges tervezetével az Akadémiának úgyis foglalkoznia kell, azért az együttes-ülés kimondja, — hogy *a)* helyesli az elnökség intézkedéseit s jóváhagyja; *b)* köszönetét fejezi ki Papp Károly osztálytitkárnak eljárásáért és jelentéseért s *c)* a részletekkel a végleges alapszabálytervezet beérkeztekor fog foglalkozni.

2. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Papp Károly o. t. és Pataky Arnold r. tagokat kéri fel.

A II. osztálynak első felolvasó-ülése.

1923. évi február hó 9-én.

Jelen vannak: Concha Győző osztályelnök, mint elnök; Angyal Pál, Balanyi György, Hanuy Ferenc, Holub József, Hóman Bálint, Király János, Reiner János ft., Turi Béla r. tagok. — Más osztályokból: Bartha József, Papp Károly o. t. r. tagok. Jegyző: Dőry Ferenc osztálytitkár.

Stolpa József vendég felolvasása: A közigazgatás és biráskodás elválasztása a katholikus egyházban.

Elnök a felolvasást a következő szavakkal kiséri:

Azt hiszem, az osztálynak s a hallgatóságnak érzelmeit tolmácsolom, midőn tisztelt vendégünknek köszönetet mondok azért a sok századot átfogó áttekintésért, melyet élesvonalú, világos, lekötő előadásával a közigazgatásnak és biráskodásnak kapcsolatáról és elválasztásáról egyházunkban nyujtott.

Mint a közigazgatás és biráskodás elválasztásának, a közigazgatási jogszolgáltatás függetlenségének régi harcosa, aki majdnem egy félszázada szálltam fiatalos hévvel síkra az állam életében a jog uralmáért a közigazgatás fölött is, és e hévből életem vége felé sem fogytam ki, teljesen osztozom tisztelt vendégünk fölfogásában, midőn a canonjogi codexben előttünk álló, az állami életben keresztülment elválasztástól elvileg különböző, részleteiben kisebb méretű fejleményt az egyház természetéből folyó szükséges alakulatnak tekinti.

Az államban, mint világi, természetes képződményben, a konkrét cselekvés terén a jog külső normájának kell uralkodnia, bármennyire vallásiak és erkölcsiek is a jogi norma motivumai, a norma alkotójának belső szándékai.

Az egyházban, mint természetfölötti üdvintézetben ellenkezőleg a cselekvés hitbeli és erkölcsi norma alatt áll elsősorban s a jogi norma kerül a háttérbe.

Ezért lehet és kell is másként rendezni a közigazgatási biráskodást az egyházban, mint az államban.

Azt hiszem, tisztelt vendégünknek a dolog lényegéig ható parallelája egyaránt értékes úgy az állami, mint az egyházi élet megértése szempontjából.

Legyen szabad végül személyes örömömet kifejezni, hogy akit több mint 10 éve az egyetemen hallgatóim legjobbjai között számláltam lelkemben, azzal most a Szent István Akadémia felolvasó-ülésén találkozhatom.

A III. osztálynak első felolvasó-ülése.

1923. évi február hó 16-án.

Jelen vannak: Négyesy László osztályelnök, mint elnök; Alszeghy Zsolt, Bartha József, Bán Aladár, Gulyás Pál, Hellebrandt Árpád, Kincs István, Kontor Elek, Körösi Albin, Pintér Jenő, Sík Sándor, Sziklay János, Szinnyei Ferenc, Várdai Béla, Zlinszky Aladár r. tagok. — Más osztályokból: László Gábor, Mihályfi Ákos o. e., Reiner János ft., Turi Béla r. tagok. Jegyző: Vargha Damján osztálytitkár.

Bartha József r. tag előadása: Ady Endre és köre. (Egy fejezet a szerzőnek «Nemzeti irodalmunk képe 1882-től 1920-ig» c. művéből.)

Vargha Damján o. titkár előadása: Kodexeink legendái és a Catalogus Sanctorum.

Első rendes együttes-ülés.

1923. évi február hó 23-án.

Jelen vannak: Székely István másodelnök — az országos ügyben akadályozott elnök távollétében — mint elnök; Concha Győző o. e., báró Forster Gyula t.-, Alszeghy Zsolt, Aujeszky Aladár, Áldásy Antal, Balanyi György, Bartha József, Bitter Illés, Divald Kornél, Dőry Ferenc, Fejérpataky László, Groh Gyula, Gulyás Pál, Hanuy Ferenc, Holub József, Hóman Bálint, Horusitzky Henrik, Hutyra Ferenc, Király János, Kőrösi Albin, Láng Nándor, László Gábor, Marek József, Mihályfi Ákos o. e., Négyesy László o. e., Papp Károly o. t., Pataky Arnold, Perényi József, Pintér Jenő, Poór Ferenc, Rejtő Sándor, Schafarzik Ferenc o. e., Schütz Antal o. t., Sík Sándor, Suták József, Szabó Zoltán, Szentiványi Róbert, Sziklay János, Szinnyei Ferenc, Tangl Károly, Toborffy Zoltán, Vargha Damján o. t., Viszota Gyula, Vörös Cyrill, Várdai Béla, Wodetzky József, Zlinszky Aladár r. tagok. Jegyző: Reiner János főtitkár.

1. Főtitkár előterjeszti az osztályok jelentését az osztályelnökök és osztálytitkárok választásáról.

Az I. osztály elnökének megbizatása nem járt le, ezért az I. osztály csak titkárt választott.

Az I. osztály titkárnak újra választotta Schütz Antal r. tagot.

A II. osztály elnöknek újra megválasztotta Concha Győző tiszteleti tagot; osztálytitkárnak pedig megválasztotta Hóman Bálint r. tagot.

A III. osztály újra megválasztotta elnöknek Négyesy László, titkárnak Vargha Damján r. tagokat.

A IV. osztály pedig elnöknek Schafarzik Ferenc, titkárnak Papp Károly r. tagokat.

Az együttes-ülés — a bejelentéseket tudomásul veszi.

2. Elnök ezután zárt tagválasztó-ülést rendel el.

3. Főtitkár a zárt ülésben bemutatja az osztályok tagjelöléseiről beérkezett jelentéseket.

Az I. osztály rendes tagnak jelöli Babura Lászlót egyhangulag;

a II. osztály rendes tagnak jelöli Patek Ferencet egyhangulag;

a III. osztály rendes tagnak jelöli Voinovich Gézát 14 szavazattal 1 ellen;

a IV. osztály rendes tagnak jelöli Entz Géza, Heim Pál, Hültl Dezső, Marosi Arnold, Oltay Károly, Rejtő Sándor és Schilberszky Károlyt egyhangulag.

4. Elnök a tagválasztás céljából elrendeli a titkos szavazást.

5. Elnök a beadott szavazatlapok alapján megállapítja a szavazás eredményét s ez alapon — megválasztottnak jelenti ki rendes tagnak

az I. osztályban: Babura Lászlót egyhangulag;

a II. osztályban: Patek Ferencet 45 szavazattal 3 ellen;

a III. osztályban: Voinovich Gézát 44 szavazattal 4 ellen;

a IV. osztályban: Entz Gézát, Heim Pált, Marosi Arnoldot egyhangulag, Hültl Dezsőt, Oltay Károlyt, Rejtő Sándort és Schilberszky Károlyt 47 szavazattal 1 ellen.

6. Elnök megnyitja a nyilvános ülést s meghatott szavakkal emlékezik meg arról, hogy Várady L. Árpád érsek, az Akadémia rendes tagja Kalocsán, folyó 1923. évi február hó 18-án meghalt; az elhunytnak munkásságát méltatva javasolja, hogy az Akadémia elhalt tagjának emlékezetét örökösítse meg jelen ülés jegyzőkönyvében; intézzen részvéttáviratot a kalocsai főkáptalanhoz s hívja fel a II. osztályt, hogy emlékbeszéd tartásáról gondoskodjék. — Elfogadtatik.

7. Elnök a következő (kivonatban közölt beszéddel emlékezik meg Fraknói Vilmos tiszteleti s igazgatótanácsi tag születésének nyolcvanadik évfordulójáról:

Tekintetes Akadémia!

A napokban ünnepli Akadémiánk tiszteleti tagja, Fraknói Vilmos püspök úr születésének nyolcvanadik évfordulóját. Szép életkor, melyet azonban ebben az esetben nemcsak az évek száma tesz tiszteletreméltóvá, hanem az a nagyértékű munka is, melyet Fraknói püspök végzett, és az a tanulságos példa, melyet a magyar tudomány művelőinek adott.

Fraknói püspököt az irodalomtörténet a legnagyobb magyar történettudósok közé, s ott is a legelsők közé sorozza, aki műveiben nemcsak elbeszélte nekünk nemzetünk multját, hanem azt forrásaiból kutatta és a külfölddel is megismertette, amit épen ma kell nagyon méltányolnunk, amikor ellenségeink történetünk meghamisítására támaszkodva darabolták fel ezeréves hazánkat. Mint tudós, mondhatjuk, hogy európaszerte tiszteletet szerzett a magyar névnek. Hosszú életét fáradhatlan munkában töltötte, melyet még ma is korát meghazudtoló munkaerővel és kedvvel folytat. Amellett mint a tudomány és irodalom Maecenása csaknem páratlanul áll; Akadémiánkra pedig már eddig is az, aki gróf Széchenyi István a Magyar Tudomány Akadémiára volt. Különös elismerést érdemel azért, hogy a tudományt nem a közélet terén való érvényesülésre, nem az egyházi és politikai téren való emelkedésre használta, mint ez már nálunk szokás, hanem ideálja, célja és ambiciója mindig a tudomány, az árva magyar kulturának emelése maradt. Nem rettentette el az a közönyösség, mellyel nálunk a tudomány találkozik és nem csábította el a siker és elismerés, mely egyéb közéleti szereplést kisér.

Ma születése nyolcvanadik évfordulóján hálát adunk az Istennek, hogy őt nekünk adta; köszönjük neki magának a magyar tudomány művelésében kifejtett páratlan fáradságát és halhatatlan érdemeit; köszönjük a tudomány és irodalom, különösen pedig Akadémiánk javára fejedelmi bőkezűséggel hozott nagy áldozatait; köszönjük példáját, melyet egy tudományos munkában és a tudományért eltöltött életben kortársainak adott. Kérjük az Istent, tartsa meg őt nekünk még igen sokáig a magyar tudomány és Akadémiánk javára és dicsőségére, hogy érdemei koszorújába még újabb babérlombokat fűzhessen. Isten éltessе sokáig.

Az együttes-ülés lelkes helyesléssel hallgatta meg az elnök szavait — és elhatározta, hogy írásban üdvözli az ünneplő tagtársat, egyúttal felkéri a másodelnököt és az osztályelnököket, hogy a Szent István Akadémia üdvözletét mint küldöttség személyesen adják át az ünnepelt tagtársnak.

8. Az elnökség Szentkláray Jenő r. tagot levélben üdvözölte nyolcvanadik születésnapja alkalmából. — Helyeslessel tudomásul vétetik.

9. A Magyar Statisztikai Társaság elnöksége közli a Társaság megalakulását s kéri az Akadémia támogatását. Az együttes-ülés — örömmel üdvözli az új társaságot; munkásságát szivesen támogatja s kiadványait állandóan megküldi részére.

10. A pannonhalmi főapát köszönete a rend intézete részére megküldött Steécz-féle könyvekért. — Tudomásul szolgál.

11. Főtitkár előterjeszti az elnökség javaslatát az 1923-ik év folyamán tartandó ünnepi-ülések és más ülési megemlékezések tárgyában. Az együttes-ülés a javaslatokat elfogadja; a gróf Andrássy Gyula születése századik évfordulójának ünneplésére vonatkozó előterjesztést Concha Győző, Négyesy László, Hanuy Ferenc, László Gábor, Hóman Bálint felszólalása után az elnöklő másodelnök javaslata értelmében módosítja s ezek értelmében elhatározza, — hogy a rendes évi ünnepi-ülést Ipolyi Arnold emlékezetének ünneplésével kapcsolja egybe; külön ünnepi-ülésen ünnepli Madách Imre emlékezetét; Vas Gereben emlékezetét az április havi együttes-ülésen ünnepli, amely alkalommal az ünnepi beszédet a III. osztály javaslatára Sziklay János r. tag mondja; gróf Andrássy Gyula államférfiúi nagyságának méltatására a II. osztály nagyobbszabású ülést szentel.

12. A Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének felmentése a 30.000 korona adományra vonatkozólag vállalt számadási kötelezettség alól. — Tudomásul szolgál.

13. Meghívások: A Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtára részéről

1922 dec. 30-ikán rendezett Petőfi Emlékkiállítás megnyitására, amelyen a főtitkár s több tag jelent meg. — A Nógrádmegyei Madách-Társaság részéről Madách születése századik évfordulójára, 1923 január 20. és 21-én Balassagyarmaton rendezett országos ünnepre, amelyen az Akadémia képviseletében Négyesy László o. e. s Vargha Damján o. t. jelent meg. — A magyar társadalom együttes és országos Petőfi - Hódolására 1923 január 21-én tartott ünnepélyre, amelyen való megjelenésre Hanuy Ferenc és Papp Károly o. t. r. tagokat kérte fel az elnökség. — A Szinnyei Merse Pál-Társaság 1923 február 2-iki harmadik Szinnyei Merse Pál-Emlékünnepélyére, amelyen a főtitkár jelent meg. — XI. Pius pápa megkoronáztatása évfordulóján 1923 február 11-én tartott ünnepi hálaadó istentiszteletre, amelyen Négyesy László o. e. jelent meg. — A Kisfaludy-Társaság 1923 február 11-iki ünnepélyes közülésére, amelyen a főtitkár jelent meg. — A Petőfi-Társaság 1923 március 11-iki nagygyűlésére. — Tudomásul szolgál.

14. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Fejérpataky László és Mihályfi Ákos o. e., r. tagokat kéri fel.

A IV. osztálynak 1923. évi február 23-ára megállapított felolvasó-ülése az ezen napon tartott együttes-ülés miatt elmaradt.

Az I. osztálynak második felolvasó-ülése.

1923. évi március hó 9-én.

Jelen vannak: Mihályfi Ákos osztályelnök, mint elnök; Hám Antal, Martin Aurél, Pataky Arnold, Szentiványi Róbert, Székely István m. e., Zubriczky Aladár r. tagok. — Más osztályokból: Bartha József, Négyesy László o. e., Novák Lajos, Schafarzik Ferenc o. e., Vargha Damján o. t., aki a beteg főtitkárt is helyettesítette, Várdai Béla r. tagok. Jegyző: Schütz Antal osztálytitkár.

Babura László r. tag székfoglalója: Jónás könyvének történeti jellege.

Elnök az előadás után a következő szavakkal üdvözölte a székét elfoglalt tagtársat:

Alig egy-két órája kisértük Akadémiánk egyik tiszteletreméltó tagjának, Fejérpataky Lászlónak hült tetemeit nyugvóhelyére, s ime most Akadémiánk egy új tagját üdvözölhetem, aki megtartva székfoglalóját, teljesjogú tagjává lett Akadémiánknak. A halált követi a születés, a temetést a tagavatás, a gyászt az öröm, a veszteséget pedig az új tag lelkes tettereje igéri pótolni. Ez a lelkes tetterő már abban is megnyilatkozott, hogy székfoglalóját, melyet mások évekig halogatnak, megválasztása után 3 hétre megtartotta, ez — reméljük — azt jelzi, hogy a jövőben is hasonló készséggel fogja tudományos kutatásait s azoknak eredményeit Akadémiánk felolvasó-ülésein értékesíteni. És ez annál kivánatosabb, minthogy épen a biblikus tudományok terén igen nagy szüksége van a katholikus értelmiségnek felvilágosító és tájékoztató munkára. A szabadelvű protestáns és modernista szellemű kath. tudósok által túlzásba vitt bibliai kriticizmus a Szentírásnak úgyszólván minden könyvét, minden lapját foszlányokra tépte, minden történetét, elbeszélését a legendák, mondák, sőt a hamisítványok és csalások körébe helyezte. Szüksége van a katholikus értelmiségnek arra, hogy hivatott tudósok a tudomány szigorú tárgyilagosságával kimutassák a hyperkriticizmus túlzásait és tévedéseit s a Szentírásnak, multjának, tartalmának és jellegének megfelelő tekintélyt biztosítsanak a tudomány világában. Kartárs úr eddig is ily irányban dolgozott, székfoglalója is ezen irányt szolgálja s reméljük, hogy a jövőben is minél gyakrabban fogja Akadémiánk tagjait és az érdeklődő közönséget ily irányú tanulmányaival megörvendeztetni.

A II. osztálynak második felolvasó-ülése.

1923. évi március hó 23-án.

Jelen vannak: Concha Győző osztályelnök, mint elnök; báró Forster Gyula t.-, Áldásy Antal, Balanyi György, Dőry Ferenc, Holub József, Patek Ferenc r. tagok. — Más osztályból: Gerevich Tibor r. tag. Jegyző: Hóman Bálint osztálytitkár, aki a beteg főtitkárt is helyettesíti.

1. Elnök meleg szavakkal emlékezik meg Fejérpataky László r. tagról elhunyta alkalmából s indítványára emléke az ülés jegyzőkönyvében örökíttetik meg.

2. Tóth László vendég felolvasása: Humbertus de Romanis radikális reformtervei a pápaválasztásról.

A III. osztálynak második felolvasó-ülése.

1923. évi április hó 6-án.

Jelen vannak: Négyesy László osztályelnök, mint elnök; Bartha József, Klemm Antal, Körösi Albin, Sík Sándor, Szinnyei Ferenc, Várdai Béla, Zlinszky Aladár r. tagok. — Más osztályokból: Mihályfi Ákos o. e., Reiner János ft. r. tagok. Jegyző: Vargha Damján osztálytitkár.

Klemm Antal r. tag székfoglalója: A mondattan rendszere és módszere.

A IV. osztálynak első felolvasó-ülése.

1923. évi április hó 13-án.

Jelen vannak: Schafarzik Ferenc osztályelnök, mint elnök; Aujeszky Aladár, Gróh Gyula, Suták József, Szabó Zoltán, Toborffy Zoltán, Vörös Cyrill, Wodetzky József r. tagok. Más osztályokból: Mihályfi Ákos o. e., Reiner János ft., Vargha Damján o. t. r. tagok. Jegyző: Papp Károly osztálytitkár.

Wodetzky József r. tag előadásai: 1. Megemlékezés Coppernicusról. 2. Az időegyenlet és az évszakok tartama.

Második rendes együttes-ülés.

1923. évi április hó 20-án.

Jelen vannak: gróf Apponyi Albert elnök, Székely István másodelnök, Concha Győző o. e. t.-, Aujeszky Aladár, Aldásy Antal, Babura László, Balanyi György, Bartha József, Dőry Ferenc, Erdősi Károly, Hanuy Ferenc, Horusitzky Henrik, Körösi Albin, Mihályfi Ákos o. e., Négyesy László o. e., Novák Lajos, Papp Károly o. t., Pataky Arnold, Patek Ferenc, Rejtő Sándor, Rybár István, Schütz Antal o. t., Sík Sándor, Szabó Zoltán, Sziklay János, Toborffy Zoltán, Vargha Damján, Várdai Béla, Voinovich Géza, Wodetzky József r. tagok. Jegyző: Reiner János főtitkár.

1. Gróf Apponyi Albert elnök Vas Gereben jelentőségének rövid méltatásával nyitja meg az együttes-ülést.

2. Sziklay János r. tag felolvassa ünnepi megemlékezését: Vas Gereben emlékezete. Születésének századik évfordulója alkalmából.

Szünet után

3. Főtitkár bejelenti, hogy Fejérpataky László r. tag folyó 1923. évi március hó 6-án Budapesten meghalt; a temetési szertartást az Akadémia másodelnöke végezte, akit erre ebben a minőségében kértek fel; a temetésen az Akadémia nagyszámú tagja vett részt. Az elhalt tagtársnak tudományos-, kutató, írói, tanári, irányító s vezető sokirányú munkásságát méltatva javasolja, hogy emlékezetét a Szent István Akadémia jelen ülés jegyzőkönyvében örökítse meg; intézzen részvétiratot a Budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem bölcsészeti karához s a Magyar

Nemzeti Múzeumhoz; jelenti egyúttal, hogy a II. osztály emlékbeszéd tartására Hóman Bálint osztálytitkárt kérte fel. Az együttes ülés — a bejelentéseket tudomásul veszi s a javaslatokat elfogadja.

4. Primási leirat a tagok megerősítése tárgyában. — Tudomásul szolgál.

5. Főtitkár bemutatja az összes megválasztott tagoknak a választást elfogadó nyilatkozatait. — Tudomásul szolgál.

6. Szentkláray Jenő r. tag köszönete üdvözlése alkalmából. — Tudomásul szolgál.

7. Zahoránszky István szatmármegyei mezőpetrii plébános, Wolkenberg Alajos r. tag útján 5000 koronát adományoz. Az együttes-ülés — hálás köszönetet mond az adományért s ezt jelen jegyzőkönyvbe iktatja.

8. Prímási leirat arról, hogy Bloud francia könyvkiadó francia könyveket küld a Szent István Akadémiának ajándékba. Bartha József azt óhajtja, hogy a Franciaországból jövő munkák katholikus és erkölcsi szempontból vizsgáltassanak át. Concha Győző o. e., Pataky Arnold s Várdai Bélának a legújabb francia szépirodalom katholikus szellemű gazdag értékeiről beható felszólalásai s az elnök felvilágosító megállapításai után az együttes-ülés — köszönettel fogadja a prímási értesítést s megállapítja, hogy a küldendő munkákat az elnökség kötelességszerű megtekintés után fogja elfogadni.

9. Főtitkár előterjeszti a Fraknói-Nagyjutalom szabályzatának tervezetét s az osztályoknak arra vonatkozólag tett javaslatait. Concha Győző, Négyesy László s Szabó Zoltán ismételt felszólalásai után az együttes-ülés — a következőkben állapítja meg a szabályzatot:

A Szent István Akadémia Fraknói-Nagyjutalmának szabályzata.

1. A Szent István Akadémia Fraknói Vilmos apát, címzetes püspök, az Akadémia tiszteleti és igazgatótanácsi tagjának alapítványából nagyjutalmat létesít, amelynek neve: A Szent István Akadémia Fraknói-Nagyjutalma.

2. A jutalomban a Szent István Akadémia munkásságának tárgyát képező tudományok és irodalom körébe tartozó művek részesülhetnek a következő feltételek alatt.

3. A jutalomban először az 1922-ik évet megelőzőleg lefolyt 8 év alatt, tehát 1914-től 1922-ig megjelent hittudományi munkák részesülhetnek; ezt követi sorban minden következő évet megelőző 8 év alatt a következő tudománykörökből s irodalom köréből megjelent munkák s értekezések közül a jutalomra érdemeseknek ítélt munkák s értekezések jutalmazása, és pedig az 1923-ik évet megelőzőleg lefolyt 8 év alatt megjelent társadalomtudományi, az 1924-ik évet megelőzően lefolyt 8 év alatt megjelent nyelvtudományi-, az 1925-ik évet megelőzően lefolyt 8 év alatt megjelent mennyiségtani-, az 1926-ik évet megelőzően lefolyt 8 év alatt megjelent bölcseleti, az 1927-ik évet megelőzően lefolyt 8 év alatt megjelent történelmi-, az 1928-ik évet megelőzően lefolyt 8 év alatt megjelent szépirodalmi s széptudományi s végül az 1929-ik évet megelőzően lefolyt 8 év alatt megjelent természettudományi munkák jutalmazása.

A jutalmazás sorrendje a jövőben is állandóan ez.

4. Jutalmat csak magyar nyelven írt, eredeti s — társszerzők kizárásával — egy szerzőtől eredő, önmagában befejezett oly tudományos vagy irodalmi munka vagy értekezés nyerhet, mely az illető tudomány ismeretanyagát gyarapítja, vagy irály és előadás tökélyére törekedve elismerésre és utánzásra méltó sikert mutat fel.

Nem részesülhet a Nagyjutalomban oly munkálat, amely többek együttes kutatásának s kísérletezésének s általában együttes munkájának eredménye.

Azonban a munka lehet valamely nagyobb összefoglaló munkának, vagy több szerzőtől eredő összefoglaló munkának önmagában önálló egészet képező része is.

S hasonlóképen ugyanazon szerzőnek ugyanazon évkörben megjelent több munkáját is ki lehet tüntetni a Nagyjutalommal.

5. Az elhalt szerzőnek megitélt jutalmat a meghalt szerző örököseinek kell kiadni.

6. A Szent István Akadémia a megállapított évkör határévét követő ünnepi-ülésen kihirdeti, hogy mely tudománykörbe, illetőleg irodalom körébe tartozó munkák s értekezések jutalmazására tüzte ki a Nagyjutalmat és kihirdeti, hogy mely határnapig küldhető be a Szent István Akadémia főtitkári hivatalába az illető évkörben nyomtatásban megjelent s annak valamelyik évét és a szerző nevét feltüntető munka vagy értekezés. Azonban az illető évkörben megjelent be nem küldött munkák és értekezések is tekintetbe vétetnek a jutalom megitélésénél.

7. A Nagyjutalmat a szabályszerűen megállapított évi rendes ünnepi-ülés napját megelőző együttes-ülés itéli oda az illető osztálynak véleményes javaslata alapján.

Ennek eredménye a rendes évi ünnepi-ülésen hirdettetik ki.

Amennyiben a rendes évi ünnepi-ülés megállapított napját el kellene halasztani, a jutalom-díjat a rendes évi ünnepi-ülés előtt is ki lehet adni.

10. A Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetségének Alapszabály-tervezete s esetleg négy képviselő kiküldése. Papp Károly o. t. a Szent István Akadémia képviseletében megjelent a mai napon tartott ülésen s erről jelentést tesz. Miután a Szövetség nem tudományos társulatot is felvett tagjai közé, másfelől a Magyar Tudományos Akadémia sincs benne a Szövetségben — a Szent István Akadémia állásfoglalását egyes kérdések tisztázásáig függőben tartja.

11. *A* Magyar Tudományos Akadémia átirata a Nemzetek Szövetsége által alakított Commission de Coopération Intellectuelle megkeresése tárgyában. — A Szent István Akadémia a megkeresésnek eleget tesz.

12. Az Ufficio Centrale di Organizzacioni Cattoliche Rómában a katholikus szervezetek nemzetközi kézikönyve részére felvilágositó adatokat kért, amiket az elnökség rendelkezésére bocsátott. — Helyeslessel tudomásul vétetik.

13. A Magyar Külügyi Társaság átirata a külföldi városokban létesitendő «Magyar Intézetek» támogatása tárgyában. — A Szent István Akadémián a felvetett gondolatot magáévá teszi s örömmel kész támogatni.

14. Az elnökség kéri az évi rendes ünnepi-ülés napjának elhalasztását, mivel az Ipolyi emlékezetét méltató ünnepi előadásra felkért tagtársak ily irányú óhajt fejeztek ki. — Az együttes-ülés az előterjesztés értelmében határoz.

15. Az I. osztály javaslatára az együttes-ülés — elhatározza, hogy Aquinói szent Tamás szenttéavatásának emlékezetére emlékünnepet rendez.

16. Meghivó a budapesti tankerület tanulóifjúsága számára rendezett tudományos versenyek jutalmának kiosztására 1923. évi április 7-én tartott ifjúsági ünnepélyre, amelyen a főtitkár jelent meg.

17. Elnök jelen ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére Babura László és Voinovich Géza r. tagokat kéri fel.

Az Igazgatótanács első ülése.

1923. évi április hó 26-án.

Jelen vannak: Székely István másodelnök, mint elnök; Erdősi Károly, Mihályfi Ákos, Rejtő Sándor, Simon Ignác. Előadó és jegyző: Reiner János főtitkár.

1. Előadó jelenti, hogy a Szent István Akadémia sem a nemzetgyülésben kilátásba helyezett rendkívüli, sem az állandó állami segélyt meg nem kapta, más úton befolyó jövedelmei is jelentéktelenek, úgy hogy a Stephaneum-részvények elővételi jogának gyakorlásával felmerült, előlegezett s a nyomdai tartozások fedezhetése céljából az elnökség javasolja az Akadémia Stephaneum-részvényei egy részének eladását. Az összes tagok hozzászolása után az Igazgatótanács Erdősi Károly felvilágositása után, Rejtő Sándor és Simon Ignác javaslatára elhatározza, — hogy legkésőbb 1923. évi május hónap második feléig az elnökség által meghatá-

rozandó limito-áron az elnökség annyi Stephaneum-részvényt adjon el a vagyonkezelő Szent-István-Társulat útján, amennyi a részvények elővételi jogának gyakorlásával kapcsolatban felmerült s a nyomdai tartozások fedezésére szükséges.

2. A Korvin-könyvtárra vonatkozó díszmű munkatársainak száma eggyel növekedett s a szerkesztő maga is a mű példányaiban óhajtja tiszteletdíját, ezért az Igazgatótanács elhatározza, — hogy a díszmű 125 példány helyett 150 példányban fog megjelenni.

3. Fraknói Vilmos a Korvina díszmű szerkesztője a Lux Kálmán-féle budavári —, valamint a szerkesztő által küldött képek díja fejében 9000 korona kifizetését kéri. Az Igazgatótanács — megadja a felhatalmazást ezen összegek kifizetésére.

4. Zahoránszky István szatmármegyei mezőpetrii plébános 5000 korona adományt küld az Akadémiának szabad rendelkezésre s minden feltétel kikötése nélkül. — Elfogadtatik.

5. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Rejtő Sándor és Simon Ignác igazgatósági tagokat kéri fel.

Az I. osztálynak 1923. évi május 4-re megállapított felolvasóülése közbejött akadály miatt elmaradt.

A II. osztálynak harmadik felolvasó-ülése.

1923. évi május hó 18-án.

Jelen vannak: Concha Győző osztályelnök, mint elnök; báró Forster Gyula t., Balanyi György, Döry Ferenc, Heller Farkas, Holub József, Király János, Lőrincz Gyula, Lukinich Imre, Patek Ferenc, Reiner János ft., r. tagok. — Más osztályokból: Hutyra Ferenc, Rejtő Sándor, Székely István m. e. r. tagok. Jegyző: Hóman Bálint osztálytitkár.

1. Balás Károly r. tag székfoglalója: A gazdasági külpolitika jelentősége a nemzetek életében. A beteg tagtárs helyett Holub József r. tag mutatja be.

2. Miskolczy Gyula vendég felolvasása: A horvát kérdés első korszaka. (1790—1847.)

ÜDVÖZLŐ BESZÉDEK IRODALMI ÜNNEPÉLYEKEN.

Sziklay János beszéde a Tolnavármegyei Közművelődési Egyesület Vas Gereben ünnepén, Fürged-pusztán 1923. évi junius 24-én.

A Szent István Akadémia nevében és annak megbízásából üdvözlöm a Tolnavármegyei Közművelődési Egyesületet, amely Tolnavármegye nagy szülöttjének, születése századik évfordulója alkalmából e szerény ház előtt és a Vas Gereben tollával megörökített tamási erdőben e kegyeletes ünnepet rendezte; Tolnavármegye díszes képviseletét, Vas Gereben megjelent rokonságát és az egész lelkes ünneplő közönséget. Bizonyos büszkeséggel és mély meghatottsággal szólok a díszes ünneplő közönséghez. Büszkeséggel azért, hogy én tolmácsolhatom a Szent István Akadémia üdvözletét, ami kétszeresen megtisztelő rám nézve azért, mert hiszen a Szent István Akadémia volt az, amely jóval az országos ünneplés eszméjének fölvetése előtt már feliratot intézett a főváros akkori vezetőségéhez, hogy amennyiben azt a parcellát, amelyben Vas Gereben hamvai Bécsből történt hazahozataluk óta pihennek, feloszlatnák, Vas Gerebent helyeztesse át kegyeletesen egy oly helyre, ahol mint nemzetünk más íróinak hamvai, állandóan és méltó környezetben maradhassanak. Hogy a mostani, már megkopott, szerény sírkő helyébe méltó síremlék kerülhessen, az erre irányult szándékot a ránkszakadt rettentő viszonyok legalább

a mai napokra, meghiúsították. A Szent István Akadémia volt az első hazánk összes irodalmi és tudományos intézetei között, amely külön emlékünnepet rendezett április 21-én a nagy író emlékére gróf Apponyi Albert elnöklete alatt s ez emlékünnepen engem ért az a megtisztelő feladat, hogy a nagy író életét méltathassam. Hogy most meghatottsággal állok e helyen, az nem szokásos szólásmód, azt meg fogja érthetni a t. ünneplő közönség. Hiszen egyetlen élő tagja vagyok annak az ifjú társaságnak, amely Vas Gereben hamvainak hazahozatalát az idegen földről előkészítette és lelkesen végrehajtotta, hogy végre az a nagy író, aki nem akart más, mint magyar lenni, hazai földben találjon zaklatott élete után nyugalmat. Tudom, hogy Tolnavármegye köreiben fölmerült az az óhajtás, vajha szülőföldjén állhatna sírja, de nyugodjanak bele, hogy itthon, magyar földön van és sírja oly szent helye lesz a magyar nemzeti művelődés minden igaz fiának, mintha szülővármegyéjének egyik szent helye lenne. Akik itt egybegyűltek, bizonyára mind bámulói és hívei Vas Gereben műveinek, mindnyájan tudnak és akarnak épülni, lelkesedni azon a magyar, azon a tiszta szellemen, amely belőlük sugárzik. Ez a szellem rokon a Szent István Akadémia törekvéseivel, amely a tudományban és irodalomban a szépnek, igaznak, erkölcsösségnek, a nemzeti léleknek elveit vallja és munkálja, tehát ez ünnepi pillanatban teljes joggal és együttérzéssel teheti Vas Gereben emlékére a kegyelet és elismerés koszorúját s üdvözli mindazokat, akik e gyönyörű ünnepre egybegyűltek.

Viszota Gyula beszéde, Székesfehérvár város és Fehérmegye Gárdonyi-emlékünnepén. Agárdiban 1923. évi július hó 1-én.

Nekem jutott a szerencse, hogy a Szent István Akadémiát ez ünnepélyen képviseljem, üdvözletét tolmácsoljam Székesfehérvár városának és Fejérmegyének és nevében felszólaljak.

Gárdonyi Géza itt született Fejérmegyében, itt nevelkedett, itt kezdte pályafutását. Székesfehérvár városa — megjelölvén emlékkővel a házat, amelyben Gárdonyi lakott, Fejérmegye pedig azt a házat, ahol Gárdonyi született — sietnek megragadni az alkalmat, hogy a megye országoshírű szülöttjét ünnepelhessék.

Gárdonyi a szerény tanítói pályán kezdte meg működését, de csakhamar mint író, majd költő az egész magyar nemzet nevelője lett. Erős jellemű, büszke ember volt, aki nem kereste mások kegyét, s mivel nem volt vagyonos és nem volt hivatalbeli befolyásos ember, életében az elismerés sokkal kisebb mértékben jutott néki osztályrészül, mint ahogy azt Gárdonyi megérdemelte volna s mint ahogy azt érdemben messze alatta állók életükben élvezték és élvezik.

Kitartó, kemény munka volt életének osztályrésze, de e munkával mégis kivívta azt, hogy tudományos intézeteink tagjaik sorába választották, a pártatlan tudományos kritika pedig még életében a magyar klasszikus költők közé sorozta.

Írói és költői munkássága többboldalú volt. *Költeményei* is figyelemreméltók, a magyar nép és társadalom köréből vett *elbeszéléseiben* a lélektani rajz finomságával, emberszeretetével, kedves bölcselkedésével és sokszor derűs előadásával válik vonzóvá, a népszínmű terén pedig kifejlesztette a dráma e faját, mert ő a kedves magyar népét nem úgy festi, mint elődei általában. Ő a népnek nem külsőségeit, dalait, beszédmódját, tréfáit használja fel, hogy sikert érjen, tetszést arasson, hanem teljes igazi életét, lelki küzdelmét állítja elénk.

A legnagyobb azonban Gárdonyi a regény, még pedig a történeti regény terén. E téren olyan műveket alkotott, hogy az elsők között is kiemelkedik.

Az *Egri csillagok* (1901), *A láthatatlan ember* (1902) és az *Isten rabjai* (1908) a magyar költészetnek legkiválóbb alkotásai közé tartoznak.

Az *Egri csillagok* egyszerű és kristálytiszta szerkezetével, rövid, tömör mondataival, csengő és zamatos magyar nyelvével, amelynek minden sorából a biblia és a zsoltárok rithmusos dallamossága cseng felénk, továbbá a szereplők jellemének

hazafias fenségével olyan, mint egy hősköltemény a török hódoltság korából, amely örök időkre hirdeti a hazafias áldozatkészséget és példaképül szolgálhat arra, hogyan lehet a veszélybe jutott hazát egyetértéssel, önfeláldozással megmenteni.

Két régi és a mai embernek nehezen érthető kort mutat be és magyaráz meg másik két kiváló regényében, *A láthatatlan emberben* Attilát és korát, az *Isten rabjaiban* pedig Árpádházi boldog Margitot és a tatárjárás utáni kort mutja be, megértetvén a modern kor fiával a keresztény alázatosság és szeretet példaképét.

Gárdonyi alkotásaiból művészete és izzó magyar hazafisága szól hozzánk. E műveiben minden egyszerű, könnyen érthető, szemléletes és mégis fenséges! Ilyen a szerkezet, ilyenek a szereplő személyek, ilyen a magyar nyelve!

Gárdonyi ismeri és szereti az embert, ismeri a magyar népet, a magyar polgári társadalmat és van benne isteni szikra és megadatott néki a tehetség, hogy azt, amit ismer, művészi módon legyen képes képes kifejezésre juttatni és megörökíteni.

Műveiben megelevenednek előttünk a régmult idők és Gárdonyi vezetésével megértjük a multat és lelkesedni tudunk érte.

Fejérmegyében e község földje szülte a nagy költőt a magyar hazának, aki a köznapi sorból kitartó munkával képes volt a magyar ég csillagai közé emelkedni.

Gárdonyi szerette szülőföldjét s ezt azzal is bizonyította, hogy atyjától örökölt nevét a szülőföldjétől kölcsönzött névvel cserélte föl. A Mindenható megadta néki a kegyelmet, hogy munkás életével, a magyar népet szeretettel ismertető, az izzó magyar hazafias érzést lehellő alkotásaival szülőföldjének a kölcsönt necsak visszafizethesse, de bőkezű is lehessen iránta, mert alkotásaival hírt, dicsőséget szerzett szülőföldjének és rászolgált a szülőföld igaz hálájára és szeretetére.

Dicsőséget szerzett a magyar névnek, rászolgált arra, hogy minden magyar hirdesse érdemeit!

HALÁLOZÁSOK.

Várady L. Árpád r. tag. meghalt Kalocsán, 1923 évi február hó 18-án.
Fejérpataky László r. tag meghalt Budapesten, 1923 évi március hó 6-án.
Való Simon r. tag meghalt Pozsonyban, 1923 évi április hó 14-én.

VIII. ÉV 1923. 2. SZÁM

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA ÉRTESITŐJE

SZERKESZTI

REINER JÁNOS

FŐTITKÁR

BUDAPEST

KIADJA A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA

1923.

TARTALOM.

I. Ülési előadások és felolvasások.

Lapszám

A Szent István Akadémiának, Aquinói Szent Tamás szenttéavatása hatszázados emlékezetére szentelt rendkívüli ünnepi ülése 1923. október hó 6-án.

I. Megnyitó beszéd. Székely István másodelnöktől 77

II. Szent Tamás nagysága. Zubriczky Aladár rendes tagtól... 79

III. Aquinói Szent Tamás írói egyénisége. Horváth Sándor rendes tagtól 96

A Szent István Akadémiának, Madách Imre születésének századik évfordulója alkalmából tartott rendkívüli ünnepi ülése 1923. évi november hó 25-én.

I. Elnöki ünnepi megnyitó beszéd: «Az ember tragédiája»-nak történelem-bölcselete. Székely István másodelnöktől ... 109

II. Madách Imre és «Az ember tragédiája». Várdai Béla r. tagtól 127

III. Pintér Jenő rendes tag felolvas Madách Imre költeményeiből 146

A Szent István Akadémiának Ipolyi Arnold születésének századik évfordulója ünneplésével egybekötött VII. rendes ünnepi ülése 1923. évi december hó 30-án.

I. Elnöki megnyitó beszéd. Gr. Apponyi Albert elnöktől ... 147

II. Schioppa Lőrinc pápai nuncius üdvözlő irata az Akadémiához 150

III. Főtitkári jelentés. Reiner János főtitkártól 151

IV. Ipolyi Arnold emlékezete. Gerevich Tibor rendes tagtól 160

A Szent István Akadémia történelem-, jog- és társadalomtudományi osztályának Gr. Andrássy Gyula emlékezetére tartott ünnepi felolvasó-ülése 1923. évi november hó 16-án.

I. Megnyitó beszéd. Br. Forster Gyula tiszteleti tagtól 186

II. Az Andrássy-Kossuth probléma. Túri Béla rendes tagtól 188

III. Id. gr. Andrássy Gyula szerepe a monarchia történetében. Balanyi György rendes tagtól 221

A hittudomány-, bölcseleti osztály felolvasásaiból.

A Gondviselés és a bakteriumok. Kivonat Hajós József r. tagnak 1923. évi nov. 9-én tartott székfoglaló érkezéséből ... 241

A mennyiségtan-, természettudományi osztály felolvasásaiból.

A kollineációk alkalmazása magasabbfogú kongruenciák megoldására. Kivonat Suták József rendes tagnak 1923. évi október 19-én tartott előadásából 245

A hallószerv újabb élettani felosztása. Ifj. Rejtő Sándor r. tag 1923. dec. 14-én tartott székfoglaló előadásának kivonata ... 251

Szemi-archimedesi geometriák. Vörös Cyrill r. tagnak 1923. évi december 14-én tartott előadása 253

A Szent István Akadémia tagjai 264

II. Hivatalos rész.

A Szent István Akadémia jegyzőkönyvei:

A III. osztálynak harmadik felolvasó-ülése 1923. évi október hó 12-én 268

Az Igazgatótanács második ülése 1923. évi október hó 13-án 268

A IV. osztálynak második felolvasó-ülése 1923. évi október hó 19-én 268

Harmadik rendes együttes-ülés 1923. évi október hó 19-én 269

Az I. osztálynak harmadik felolvasó-ülése 1923. évi november hó 9-én 271

Második rendkívüli együttes-ülés 1923. évi november hó 9-én 272

A II. osztály rendkívüli ünnepi felolvasó-ülése 1923. nov. 16-án 274

A III. osztálynak negyedik felolvasó-ülése 1923. évi november hó 30-án 274

Az Igazgatótanács harmadik ülése 1923. évi november hó 30-án ... 274

Az II. osztálynak negyedik felolvasó-ülése 1923. évi december hó 7-én 275

A IV. osztály harmadik felolvasó-ülése 1923. évi december hó 14-én 275

Harmadik rendes együttes-ülés 1923. évi december hó 14-én 276

III. Üdvözlő beszédek irodalmi ünnepélyeken.

Vargha Damján osztálytitkár üdvözlő beszéde a nógrádmegyei Madách-Társaságnak Madách-centennáriumi-ünnepén, Balassagyarmaton 1923. január hó 21-én ... 277

Vargha Damján osztálytitkár üdvözlő beszéde az Állami Polgáriskolai Tanárképző Főiskola félszázados jubileuma alkalmából ... 278

Szentiványi Róbert r. t. jelentése a Görresgesellschaft Münsterben 1923. évi szeptember 24-én tartott közgyűléséről ... 278

IV. Halálozások és búcsúztató beszédek ... 279

Domonkos István sírjánál. Harsányi Lajos r. tag beszéde ... 279

Giesswein Sándor ravatalánál. Székely István másodelnök beszéde 280

V. Pályázati hirdetmény ... 281

A borítékon: A Szent István Akadémia 1924. évi üléseinek rendje s a Szent István Akadémia kiadványai.

A Szent István Akadémia 1924. évi üléseinek rendje.

Január.

25-én I. (Hittudomány-, bölcseleti) osztály ülése.

Február.

1-én II. (Történelem-, jog- és társadalomtudományok) osztályának ülése.

8-án III. (Nyelv- és széptudományi) osztály ülése.

22-én IV. (Mennyiségtan-, természettudományi) osztály ülése.

29-én *az osztályoknak tagjelölő-ülése s az Akadémiának tagválasztó* és rendes együttes-ülése.

Március.

7-én I. osztály ülése.

21-én II. osztály ülése.

Április.

4-én III. osztály ülése.

11-én IV. osztály ülése és együttes-ülés.

27-én *rendes évi ünnepi-ülés.*

Május.

9-én I. osztály ülése.

16-án II. osztály ülése.

Szünet után:

Október.

3-án III. osztály ülése.

17-én IV. osztály ülése

24-én együttes-ülés.

November.

7-én I. osztály ülése.

21-én II. osztály ülése.

December.

5-én III. osztály ülése.

12-én IV. osztály ülése és együttes-ülés.

A Szent István Akadémia kiadásában megjelent:

A Szent István Akadémia Értesítője 1916. évi két szám, 1917. évi négy szám, 1918. évi négy szám, 1919. évi 1. szám s 1920. évi 1. s 2. szám, 1921. évi 1. s 2. szám, 1922. évi két szám, 1923. évi 1. s 2. szám.

	Alapár
A licentiatusi intézmény Magyarországon. Juhász Kálmántól	K —.50
Kommunista könyvtárpolitika. Gulyás Páltól ...	K —.60
Megemlékezés IV. Károly királyról. Gr. Apponyi Albert elnöktől ...	K —.20
Szent Tamás nagysága. Zubriczky Aladár r. tagtól ...	K —.—

A hittudomány-, bölcseleti osztály felolvasásaiból:

1. sz. Szent János apokalipsisa és a világtörténet. Székely István osztályelnöktől ...	K —.25
2. « A bibliai Jeruzsálem az ásatások megvilágításában. I. Rész. A bibliai Jeruzsálem története. Pataky Arnold vendégtől	K —.30

3. sz. Verworn Miksa pszichonomizmusa. Madarász István r. tagtól K —.50
4. « A haza és hazaszeretet bölcseleti alapjai. Horváth Sándor r. tagtól ... ... K. —.30
5. « A bibliai Jeruzsálem az ásatások megvilágításában. II. Rész. A XIX. és XX. században végzett jeruzsálemi ásatások története. Pataky Arnold r. tagtól ... ... K —.—

A történelem-, jog- és társadalomtudományok osztályának felolvasásaiból:

1. sz. A győri székeskáptalan régi számadáskönyvei. Iványi Béla r. tagtól ... ... K —.30
2. « A király-koronázás eredete, egyházi kifejlődése és ordóbeli kialakulása. Király János r. tagtól ... ... K —.24
3. « A katholikus autonomia főbb problémái. Hanuy F. r. tagtól K —.30
4. « Martinovicsnak istentagadó elveket hirdető, imént fölfedezett francia munkája. Fraknói Vilmos tiszteleti tagtól ... ... K —.30
5. « Tudományos történetirásunk megalapítása a XVIII. században. Székfoglaló Hóman Bálint r. tagtól ... ... K —.40
6. « A közigazgatás és bíráskodás elválasztása a katholikus egyházban. Stolpa József vendégtől ... ... K —.—
7. « A pápai udvar lakásviszonyai a XIV. század közepéig. Tóth László vendégtől... ... ... K —.—

A nyelv- és széptudományi osztály felolvasásaiból:

1. sz. Cervantes élete és művei. Kőrösi Albin r. tagtól ... ... K —.30
2. « Magyar könyvtermelés és világkönyvtermelés. Erdősi Károly r. tagtól ... ... K —.30
3. « Kódexeink legendái és a Catalogus Sanctorum. Vargha Damján osztálytitkártól ... ... K —.30
4. « Kemény Zsigmond munkássága a szabadságharcig. Szinnyei Ferenc r. tagtól ... ... K —.—
5. « Klasszicizmus és romanticizmus. Zlinszky Aladár r. tagtól K —.—

A mennyiségtan-, természettudományi osztály felolvasásaiból:

1. sz. Konstans görbületű felületek a Bolyai-féle geometriában. Vörös Cyrill r. tagtól... ... ... K —.30
2. « A görbék abszolut elmélete. Suták József r. tagtól ... ... K —.20
3. « A régi Széchényi-lánchid anyagának kimerülése. Rejtő Sándor r. tagtól ... ... K —.30
4. « Adatok a Mátrántúli barnaszénterület geologiai alkotásához. Székfoglaló Schafarzik Ferenc osztályelnöktől ... ... K —.40
5. « Visszaverődés a kettősen-törő forgató közegek belsejében. Rybár István r. tagtól ... ... K —.30
6. « Az ólom öndiffuziója megolvasztott és szilárd állapotban. Gróh Gyula r. tagtól ... ... K —.30
7. « Az energia átalakulásának iránya. (A történés törvénye.) Bognár Cecil r. tagtól ... ... K —.30
8. « A relativitástan csillagászati bizonyítékainak kritikája. Wodetzky József r. tagtól ... ... K —.—
9. « Részlet Budapest székesfőváros Dunabalparti területe földtani, talajtani és vizi viszonyainak ismeretéhez. Horusitzky Henrik r. tagtól... ... ... K —.—
10. « Folyadékok diffuziós állandójának mérése az interferenciális refraktorral. Békésy György vendégtől ... ... K —.—

A Szent István Akadémia Emlékbeszédei:

1. sz. Emlékbeszéd Dudek János felett. Mihályfi Ákos r. tagtól ... K —.12
2. « Emlékbeszéd Jedlicska Pálról. Zelliger Alajos r. tagtól ... K —.30
3. « Emlékbeszéd Nagy Béniről. Kiss Albin r. tagtól ... ... K —.30
4. « Emlékbeszéd Némethy Lajosról. Áldásy Antal r. tagtól... K —.30
5. « Emlékbeszéd Lóczy Lajosról. Papp Károly osztálytitkártól K —.30
6. « Emlékbeszéd Ortvay Tivadarról. Márki Sándor r. tagtól ... K —.—

Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. Budapest. Nyomdaigazgató: Kohl Ferenc.

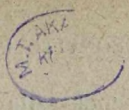

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIÁNAK,

AQUINÓI SZENT TAMÁS SZENTTÉAVATÁSA HATSZÁZADOS EMLÉKEZETÉRE SZENTELT RENDKIVÜLI ÜNNEPI ÜLÉSE 1923. ÉVI OKTÓBER HÓ 6-ÁN.

I.

MEGNYITÓ BESZÉD.

Székely István másodelnöktől.

Királyi Fenség![1]
Főmagasságú Bibornok Hercegprimás Úr!
Tekintetes Akadémia!
Hölgyeim és Uraim!

Az idén hatszáz esztendeje, hogy a kath. egyház Aquinói szent Tamást szentei közé iktatta, és negyven éve, hogy XIII. Leó pápa (Aeterni Patris kezdetű encyklikájával) szent Tamás bölcseletét feltámasztotta. Dicsőségesen uralkodó pápánk pedig nemrég elrendelte, hogy e szenttéavatás jubileumát az egész keresztény világ, különösen az egyház felsőbb iskolái és tudományos intézetei megünnepeljék. És méltán; mert szent Tamás a keresztény filozófiának és theológiának nagymestere és vezető szelleme. Az ő tanítása a keresztény világnézetnek, hit- és erkölcstannak, társadalmunk és kultúránk alapelveinek bámulatos világossággal és meggyőző erővel felépített rendszere, melynek szerzője akkor is megérdemelné, hogy Akadémiánk az emberiség legnagyobb szellemei közt ünnepelje emlékét és hódolattal hajtsa meg előtte zászlaját, ha csak tudós volna és nem lett volna egyszersmind az evangéliumi erkölcsnek megtestesülése s az egyház által oltárra emelt példaképe.

Az újkor elején a filozófia elhagyta szent Tamás nyomdokait, s azóta a gondolkodás iránytű nélkül bolyong és hányódik az eszmék pusztaságában. Korunk is keresi az igazságot, de nem találja. Pedig ma az emberiség számos téren sokkal többet tud, mint szent

[1] József kir. herceg.

Tamás korában; de nincsenek szilárd elvei és meggyőződései, nem képes a tudomány azon nagy egységét és harmóniáját, mely a középkort jellemezte, megalkotni, nem tud ismeretei chaoszából elmétszívet megnyugtató világnézetet építeni, nem tud az erkölcs, társadalom és boldogság számára erős alapokat rakni. Vannak részletkutató tudós mesteremberei, a képzelet szárnyain kalandozó filozófusai, világot reformáló és felforgató szociológusai, szemkápráztató technikai vívmányai, de ritkán vannak összefoglaló, synthetikus lángelméi, mélyenjáró vezető szellemei, nincsenek nagy bölcsei és szentei. Bábeli nyelvzavar uralkodik az eszmék világában; azért ingott meg az erkölcs, jog és tekintély, s rút önzés, mammonimádás, élvezetvágy tombol az életben, gyűlölet a népek és osztályok között, forradalom az államban és társadalomban, nyomorúság az egész világon.

Nincs más menekvés, mint visszatérni szent Tamás útjaira, vissza az örök filozófia igazságaihoz és elveihez, kiegészítve azokat és továbbfejlesztve az újkor vívmányaival; vissza kell térni az evangéliumi világnézethez és erkölcshöz, vissza a credóhoz és tízparancsolathoz, vissza a keresztény élethez és társadalomhoz, — vissza szent Tamáshoz! Ezen gondolatokkal nyitom meg a Szent István Akadémia mai ünnepi ülését.

Eminentissime Domine Cardinalis! Excellentissime Domine Nuntie Apostolice![1]

Nomine Academiae S. Stephani humillime Eminentiam et Excellentiam Vestram inter nos saluto, iisque pro benigna atque honorifica praesentia gratias ago.

Quae Vestra praesentia pergratam nobis praebet occasionem, summam Beatissimo Patri reverentiam, filialemque pietatem, nec non Sedi Apostolicae obsequium ac fidelitatem testificandi. Optime scimus, quantopere philosophia et theologia S. Thomae Summis Pontificibus omni tempore curae ac cordi fuerit, et quam enixe Beatissimus Pater nuper quoque doctrinam ejus omnibus commendaverit. Cujus votis satisfacturi nihil antiquius habebimus, quam ut omnia studia nostra, quantumvis diversa, in mente S. Thomae agamus et tradamus, itaque renovationem scientiarum morumque Christianorum, secundum intentionem ecclesiae, pro viribus promoveamus.

[1] Schioppa Lőrinc pápai nuncius.

II.

SZENT TAMÁS NAGYSÁGA.

Zubriczky Aladár rendes tagtól.

A három egymásután következő év három szent Tamás-jubileumot hoz. Ezidén van 600 éve, hogy XXII. János pápa őt szentté avatta; jövőre pedig halálának 650, két év mulva születésének 700 éves fordulóját üljük.

A XIII. század, amelyben élt, sok tekintetben nagy század volt, ha túlzás is, amit James Walsh, a newyorki Fordham-universityn az orvostudományok történetének tanára mond, hogy a XIII. század a legnagyobb század.[1] Ő csak fényoldalakra emlékszik, pedig akkor az ellentétek nagyobbak voltak, mint valaha. Jóban és rosszban az átlagot messze meghaladó jelenségek sima átmenetek nélkül, különös merevségben dacolnak egymással, de époly meglepők a hirtelen átlendülések is az egyik oldalról a másikra. A történelem itt szakadékos talajon vezeti a kutatót, körülbelül olyanon, mint aminők Maria-Zell közelében az Ötscher árkai, ahol hatalmas sziklatornyok, természetes Kleopátra-tűk, éles fogazatok, kőkupolák és meredek kőfalak között mélységek és örvények tátonganak. Az igazi kép ez: nagy szentek és undorító szodomiták, szent Ferenc és Ezzelino, a szent szegénység áldozatos jegyesei és őrjöngő pazarlók meg népsarcolók, a lelki élet szédületes magaslatain tartózkodó szellemi lovagok Tafelrundéja és az ösztönös élet elállatiasodott typusai, a szellemi élet legfinomabb csemegéivel töltekező tudósok és tudatlanságba elmerült széles rétegek, sokat igérő új életkikezdések és haldokló marazmus, legszebb virágfakadás és taplósodó redves törzsek.

Helyesebb Little[2] nyomán ezt a századot átmenetinek vagy Freeman[3] nyomán a kezdetek és végek idejének tekinteni. Lecoy de la Marche[4] itt látja a középkor delelését, azt a hegycsúcsot, amelynek megmászása után a mi korunk felé kezdünk ereszkedni. Ennek a századnak ereiben Krisztus vére mellett még

1 The Thirteenth greatest of Centuries, 1907.
2 St. Francis, 1897. 5. és 67.
3 Az angol alkotm. fejl. 182.
4 La société au troizième siècle, 1880. 23. 37. k.

a barbároké csörgedez, ami magyarázza ellentétes törekvéseit, küzdelmeit és bukásai mellett fényes talpraállásait. Chamberlain szerint az új világalakulatnak bizonyos jelei sok helyütt a XII., sőt Északolaszországban már a XI. században jelentkeznek, de a XIII-ban, amelyet Fiske angol történetíró dicsőséges századnak mond, gyorsan szaporodnak; ő művének utolsó részét, amely az újvilág keletkezéséről szól, az 1200. évvel kezdi.[1] Huillard—Bréholles elismeri, hogy a XIII. század gazdag volt nagy emberekben és nagy dolgokban.[2] Taylor a XII. és XIII. századokban a középkor nagy epocháját látja.[3] Cantor az ő mathematika-történetének I. kötetét 1200—zal fejezi be, mint természetes határkövel. Ekkor a keresztény nyugat már elsajátított egy sok forrásból táplálkozó számolási művészetet, használja a zérust és alkalmazza a számjegyek teljes helyi értékét. Az algebrát mint az első- és másodfokú egyenletek tanát kremonai Gerhardus már bevezette. Euklides geometriáját, Ptolemaeus astronomiáját, Theodosius és Menelaos iratait olvassák. Érzik, hogy a görög iratokban még sok kincs lappang és vágyódnak megszerzésükre. A kellő időben Leonardo Pisano és Jordanus Nemorarius személyében fel is lépnek a szerencsés kutatók. Leonardo Pisano (Fibonaci) Abacus c. művéről azt írja: Nem tudjuk, mit bámuljunk inkább, azt-e, hogy ezt a művet a XIII. század elején megírhatták, vagy azt,hogy II. Frigyes udvarában megértették.[4]

Ez a század III. Incéé, IX. szent Lajosé, II. Frigyesé és X. Bölcs Alfonzé; egyszersmind assisii szent Ferencé, szent Domonkosé, a két (portugáliai és magyarországi) szent Erzsébeté, szent Gertrudé, szent Hedvigé, viterbói szent Rózáé, boldog Margité és a három Raymundé (Nonnatus, Pennafort, Lullus); továbbá Dantéé és talán a második Pange Linguáé, a Dies Irae-é és a Stabat materé. Ekkor születik az angol Magna Charta (1215), a magyar Arany Bulla (1222) és a német Sachsenspiegel. Schwyz, Uri és Unterwalden ekkor lépnek örök szövetségre. A városok politikai jelentősége emelkedik. A modern pénzgazdálkodás kezdetei jelentkeznek. Hamburgnak és Lübecknek 1241-ben kötött egyezménye gyökere lesz a Hanzának. A német lovagrenddel a leendő Poroszország kezd alakulni. A Habsburgok világtörténeti jelentőségre emelkednek. Ez a kereszteshadak utolsó százada, de a tatárjárásé is, valamint a kelettel való vallásos kibékülés kísérleteié és az első nagy keleti utazásoké (Johannes de

[1] Grundlagen, 1909. Volksausgabe I. 10 k.
[2] Hist. dipl. du Frédéric II. 1859. DXIX.
[3] The mediaeval mind, II. 1911. 108.
[4] Vorles. üb. die Gesch. der Mathematik, I. 1880. 781 k.; II. 7—32.

Plano Carpini, Rubruquis, Marco Polo). Az egyetemek ekkor alakulnak. Beauvaisi Vince ekkor írja 83 könyves és 9905 fejezetes nagy encyklopediáját, a Speculumot. Ekkor szerkesztik az Alfonz-féle híres csillagászati táblákat (Tablas Alfonzies). Ekkor élnek a már említett nagy mathematikusok, továbbá Saliceto et Lanfranchi orvosok, akiknek az orvostudományok, Witelo és Theodoricus de Vriberg természettudósok, akiknek a perspektiva és optika, N. Albert, valamint Grosseteste, Marsh Ádám és Roger Baco, az oxfordi iskola képviselői, akiknek a természettudományok annyit köszönhetnek. Roger Baco ekkor írja görög és héber grammatikáját és egyébként is sok történik a keleti nyelveknek a hithirdetés céljaira irányuló tanítása érdekében, aminek gyümölcse a következő század elején a viennei zsinat rendelkezése. Ekkor szövögeti Roger Baco az ő lázas álmait a tudományok reformjáról, amelyek oly gazdagok nagy meglátásokban.

Thode szerint a renaissance, helyesebben a tiszta keresztény művészet is ekkor kezdődik, mert Giottotól Raphaelig egységes a logikai fejlődés. Az 1400-ig tartó góthikus művészetet az azután következő renaissance művészettől elválasztani akarni, amint a műtörténelmekben divik, félreismerése a szerves összefüggéseknek; az építészetnél talán még lehetséges, de a szobrászatnál és a képírásnál lehetetlen. Cimabue, Giotto és Giovanni Pisano a ferences költőknek és népszónokoknak sajátszerű vallási felfogását átültetik a képzőművészetekbe és a két első az assisii alsó és felső templomban alkotja meg legszebb műveit, bőven kihasználva szent Ferenc életének jeleneteit. Jellemzi őket a természet és az élet megfigyelése, a mozdulatok igazsága és egyszerűsége, az arcvonások finomsága, ha az alakok még túlhosszúak és ruhájuk redőzete merev is.[1]

Szinte várjuk, hogy a kor, amelyben ilyen energiák feszülnek, alapvető vonásának, mély vallásosságának irányában, tehát a hittudományok terén fogja a legnagyobbat és legmaradandóbbat alkotni. Ez a mű a század theologiai géniuszának, szent Tamásnak legéretteb gyümölcse, az ő Summa Theologicája, befejezetlen volta dacára a középkor egész hittudományának legtökéletesebb és legfölségesebb dómja. Hatszáz év óta, a hittudományok hanyatlásának korszakait leszámítva, legnagyobb hittudósaink ide zarándokoltak, itt imádkoztak és képződtek és valahányszor a hittudományok újra emelkedő irányt mutattak, a lappangó energiákat mindig szent Tamás szelleme váltotta ki. A Summa egyes helyei, amelyeken igénytelen

[1] Franz von Assisi, 1885. 72. 218. 221. 251. 425.

egyszerűségben hatalmas gondolatok rejtőztek, később termékenyek lettek és mikor órájuk ütött, congenialis szellemekben oly szapora sejtképződést indítottak meg, hogy rövid időn belül élő szervezetté, egész rendszerré, esetleg új theologiai szakokká váltak. Eszméiben kevés, igen kevés bizonyult idővel hibás kiindulásnak vagy túlhaladott álláspontnak; az egésznek zöme pedig megbizhatóbb volt minden más theologiai építkezésnél s ami még fontosabb, sohasem merevedett meg úgy, hogy szerves továbbképzése lehetetlenné vált volna.

Hogy szent Tamás művét méltányolhassuk, vissza kell tekintenünk az őt megelőző történelmi fejlődésre. Aristoteles fokozatos megismerése egyre új irányokba terelte a szellemeket. Amíg csak régi logikáját ismerték, a Nyugat tudománya a grammatikának hódolt, mint korlátlan monarchának. A teljes Organon megismerése a grammatikát trónfosztottá tette és helyébe a logikát ültette. A XII. század a logika százada, még a grammatikát is logikává teszi és a régi szerzők olvasását jórészt elhanyagolja. A chartresi iskola és salisburyi János hiába küzdenek a sophistika ellen és a klasszikus szerzőkért. Csufolódnak, hogy a logikusok ilyen kérdésekkel bibelődnek: a malacot a vásárra az ember vagy a kötél húzza-e? Aki a kappát megvette, megvette-e a kapuciumot is? A logikusok ajkán egyre csak a conveniens és az inconveniens, az argumentum és ratio váltakoznak és ezeket tarkázzák az esse és a non esse kifejezésekkel, valamint töméntelen negativummal, úgy hogy az ember feje belekábul a számításba, páros vagy páratlan-e a tagadás, mert két tagadás egy állítás.[1] Wibald stablói apát (a XII. század első fele) is mulat a Gualóról gualidikáknak mondott sophista következtetéseken. Amit el nem vesztettél, az most is megvan; de szarvadat el nem vesztetted, tehát most is van szarvad. Az egér (mus) szótag, de a szótag nem eszik sajtot, tehát az egér nem eszik sajtot (így kezdődik Seneca ep. 5, 8.). Kimondja magáról, hogy Konrád császárt egyszer az asztalnál megnevettette, azt kérdezvén tőle egymásután: Van-e egy szeme? van-e két szeme? Mikor a császár mindkettőre igennel felelt, azt hozta ki, hogy három szeme van, mert egy meg kettő az három.[2] Valóban ideje volt, hogy a szellemek komolyabb táplálékot kapjanak s meddő játékaikat sutba dobják. Ezt a táplálékot meghozta Aristoteles fizikai és metafizikai iratainak megismerése. A kor iránya megváltozott. Amint előbb grammatikusból logikus, most logikusból fizikus és meta-

[1] Joannes Sarisb. Metal. 1, 3. M. L. 199, 825 kk.
[2] Ep. 146. M. L. 189, 1253.

fizikus lett. Beauvaisi Vince kedvetlenül írja, hogy korában a grammatikát mint hitvány és rossz dolgot lebecsülik.[1] Roger Baco szerint is a grammatika, sőt a logika és a régi metafizika is csak a scientiae viliores et minores közt foglal helyet.[2] A metafizikai kor is egyoldalú, sőt egyoldalúságának veszedelmei nagyobbak, mint a logikai koré. Mindenki metafizikus akart lenni és elhitette magával, hogy rátermett a spekulációra. A játszadozó gyermekek kezébe tűz került.

A XIII. század első tizedében Párisban benai (Bennes) Amalrich panchristizmusba, dinani (dinanti) David pedig pantheizmusba keveredett. Amaz Istenben az összes dolgok alaki, emez anyagi elvét látta. David szerint Isten maga az ősanyag, a materia prima. Mindez az aristotelesinek tartott Liber de causisból fakadt, amelyről Bardenhewer kimutatta, hogy egy IX. századbeli mohamedán író műve.[3]

A Nyugat Aristoteles fizikai és metafizikai nézeteit előbb arab írókból ismerte meg s kivált a híres Averroesnek (Ibn Roshd, † 1198) felfogásait Aristoteles hű tükrének tekintette. Averroes azonban örök anyagról, isteni kiáradásokról, a csak általánosságokra szorítkozó gondviselés mellett fátumról (determinizmus) és minden értelemnek számszerinti egységéről (monopsychizmus) beszélt, amivel a személyes halhatatlanság nem volt összeegyeztethető. II. Frigyes és az ő fordítója, Michael Scotus sokat tettek az averroista ál-aristotelizmus érdekében. II. Frigyes Michael Scotus Averroes-fordításaival mint aristotelesi iratokkal árasztotta el az egyetemeket. A mag Padua mellett kivált Párisban érlelt gyümölcsöt. Itt az artista fakultáson már 1256-ban befészkelte magát az averroizmus. Brabanti Siger († 1282) elfogadta Averroes monopsychizmusát, a maga és mások hivő lelkiismeretét pedig az Averroes-féle kettős, bölcseleti és theologiai igazság elméletével akarta elaltatni. Ő Párisban az artista fakultás tagja volt akkor, mikor szent Tamás a theologiaié. «Quaestiones de anima intellectiva» c. műve is ott kapta cáfolatát szent Tamásnak «De unitate intellectusá»-ban. Stephanus Tempier párisi püspök 1270-ben elítélt 13, 1277-ben 219 tételt, amelyek jórészt az averroizmus ellen irányultak.[4] A kétféle igazság elmélete, amely később Occam egyes tanitványainál, a dömés Holcotnál († 1349), Johannes Jandunusnál († 1328), Petrus Pomponatiusnál († 1526) is

[1] De erud. 11. (Schlosser 40.)
[2] Op. min. 324; Op. tert. c. 9. p. 26.
[3] Die pseudo-arist. Schrift über das reine Gute, bekannt unter dem Namen Liber de causis, 1882.
[4] Denifle, Chartul. I. 543. n. 473.

fellép, Kantnál pedig az Istenhitnek a spekulativ értelem helyett a gyakorlati értelem alatt való elhelyezésében nyilatkozik meg, veszedelmes kétlakiság, két szerelem közt való beteges megalkuvás, szellemi bigamia és a kételkedésnek, sőt a hitetlenségnek farizeusi mimikryje volt. Az averroizmus mérge tehát igen mélyre hatolt.[1]

Az arab Aristoteles tehát, ahogy a XIII. században sokan félreismerték, nagy tévedésekre, misztifikációkra és kínos, meg botrányos ellenmondásokra vezetett. Nem kisebb veszedelem volt azonban mások részéről az Aristotelestől való félelem az ő álruhája, arab burnusza miatt. A hivő bölcselkedők és theologusok idegenkedése jórészt félreértésen alapult, de érthető volt. Még az izlám hivő rétegei is féltek Aristotelestől. Rajmundus Lullusnál,[2] a vitatkozó szaracén szerint a természetbölcselkedők és a tudósok Mohammed leírásait a paradicsomról átvitt értelemben veszik, amiért az izlámban tiltják a logika és a természetbölcselet előadását. Még jobban izgatták Aristoteles fizikai és metafizikai iratai a keresztény hittudósokat. A theologiának a platonizmussal való kipróbált szövetkezése századok óta a szentatyák, kivált Augustinus ótalma alatt állott. Egyelőre igen bizonytalan volt, nem szakadnak-e meg jelentős pontokon a hagyományos hittudomány szövetei az új peripatetikus fonalak beszövésétől; Amalrich, dinani David és a keresztény averroisták kisérletei inkább erre mutattak. Platon a maga idealizmusával vallásosabbnak látszott, mint Aristoteles a maga hideg realizmusával. Aristoteles a világot a kereszténységnél nagyobb mértékben függetlenítette Istentől és tana a finom keresztény Isteneszme túlnyers hordozójának látszott. Akik Aristoteles rengetegében magukat kiismerni nem tudták, szivesebben maradtak a hagyomány kitaposott útjain.

Legendák születtek a bölcselkedés, a metafizika, a spekuláció, kivált Aristoteles veszedelmeiről. Egy dömésnek, aki tanítványai számára bölcseletileg csiszolt beszédet készített, álmában megjelent volna Krisztus, kezében a bibliával, amelyet a dömés

[1] Siger azzal áltatta magát, hogy csak a bölcselkedők, kivált Aristoteles felfogását kutatja, még ha a Bölcselkedő más eredményre jut is, mint amit a kinyilatkoztatott igazság a lélekről tanit oly dolgokban, amelyekre természetes eszközökkel következtetni nem tudunk. Szerinte nincsen akkor Isten csodáival dolgunk, amikor a természetes dolgokat természetesen kutatjuk (Mandonnet, Siger de Brabant, 1899, 96.) Szent Tamás szerint azt mondta: az észből szükségszerűen következtetem, hogy az értelem számszerint egy, de a hittel mégis erősen tartom az ellenkezőt (De unit. intellectus, ed. Morelles XVII. 104.) Manser igazolta Miguel Asinnel szemben, hogy a kétféle igazság gondolata már Averroesnél is megvan (Das Verhältn. vom Glauben und Wissen bei Averroes, Jahrb. für Philos. u. spek. Theol. 1908.)

[2] Liber de gentili et tribus sapientibus. Hist. litt. de la France, XXIX. 97. k.

piszkosnak talált, de Krisztus kinyitotta és azt mondotta, hogy belülről nem az, hanem ti piszkítottátok be bölcselkedéstekkel.[1] A régibb dömés és ferences nemzedékben is nagy volt a tartózkodás, sőt az ellenséges érzület Aristotelessel szemben és a fiatalkori emlékek révén ezek a hangulatok még a későbbi évtizedekben is megnyilatkoztak. A ferenceseknél kivált a spiritualisok voltak ellenségei a hittudományban a bölcselkedésnek. Jacoponi da Todinál is találkozunk a gondolattal, amelyet frater Aegidius ajkára ad egy ferences krónika:[2] Páris, Páris, miért teszed tönkre szent Ferenc rendjét?! Jacoponi da Todi egy költeménye szerint óvakodni akar minden syllogizmustól, láncokoskodástól, sophismától, problémától s aphorizmától és Istenhozzádot mond Platonnak, a szabadművészeteknek, Aristoteles pókhálóinak, mert mindez hasznot nem hajt, hanem rendesen eretnekségre vezet.[3] Ez az irány féltette a Szentírás borát Aristoteles vizétől. Úgy vélték, hogy nem Aristoteles, hanem az Aristoteles tanulmánya révén előálló csömör vezet Istenhez. Jordanus Saxo szerint az egész héten át Aristoteles vizét ivó artisták különösen fogékonyak a Szentírás iránt és legott megrészegülnek, ha az ünnepeken Krisztus borához jutnak; ellenben a theologusok könnyen úgy járnak, mint a paraszt sekrestyés, aki tiszteletlen az oltár iránt, mert mindig előtte jár-kel.[4]

Aristoteles bölcseletének ellenzéke egyházi határozatokra is támaszkodhatott. A párisi zsinat 1210-ben elítélte dinani David tanait, a már halott Amalrichot kizárta az egyház közösségéből és hivei közül többeket átadott a világi hatalomnak. Láttuk, hogy ezek az ál-aristotelesi De causisra támaszkodtak; N. Albert egy helye[5] szerint David Aristoteles Physikájára és Metaphysikájára is hivatkozott. A párisi zsinat tehát azt is rendelte, hogy Aristoteles fizikai iratai kiközösítés terhe alatt sem nyilvános, sem magánolvasmány tárgyát ne képezzék.[6] A tilalom csak helyi és határidőre szóló volt; auxerrei Róbert és heisterbachi Caesarius három évet említenek.[7]

[1] Fracheto, Vitae PP. Praedicatorum 4, 20. (Min. Praed. 1897, 208.) Ő is, valamint a Chron. Fr. Praed. fratris Galvagni de Flamma (Mon. Praed. II. 1, 83. k.) több ilyen anekdotát mond el.

[2] Annal. Francisc. III. 86: Chron. 24 ministr. Ord. Fratrum Minor.

[3] Thode, Franz v. Assisi, 1885, 449.

[4] Fracheto, Vitae PP. Praedic. 3, 42, 9. (Mon. Ord. Praed. 1897, 141.)

[5] Summa Theol. II. q. 4. membr. 3. qu. 2. art. 3.

[6] Denifle, Chartul. Univ. Paris. I. 70. n. 11. — Guil. Brito († 1226) Gesta Philippi Aug. ad annum 1210 (Delaborde I. 233) az aristotelesi iratok elégetését is említi, de tévesen; l. Denifle, Chart. I. 71., Grabmann 131., Forget 252.

[7] Auxerrei Róbert, Chron. ad. ann. 1210. Monum. Germ. Hist. Script. XXVI. 276.; Recueil des hist. de Gaules, XVIII. 279. — Heist. Caes., Hist. memorab. 5, 22. (Kölni kiad. 1599. 387.)

Courçon Róbert bíboros, pápai követ azonban nemsokára a határidő letelte után, 1215-ben a párisi egyetemen újra tilalom alá vetette Aristoteles fizikai és metafizikai iratait, a róluk szóló Summákat, valamint a spanyol Mauritius (igen valószínűen Averroes) műveit.[1] 1231-ben maga a pápa, IX. Gergely is megerősítette a tilalmat Párisra vonatkozólag, de kimondotta, hogy a tilalom addig tart, míg meg nem vizsgálják és a tévedés gyanuja alól nem tisztázzák Aristotelesnek ezeket az iratait;[2] ugyanabban az évben a pápa egy archidiaconust és két kanonokot bizott meg a művek felülvizsgálatával és tévedésektől való megtisztításával.[3] A tilalom, amelyet kifejezetten soha vissza nem vontak és IV. Orbán még 1263-ban is szorgalmazott,[4] mindvégig csak Párisra vonatkozott. A toulousei egyetem egy irata 1229-ből, amelyet más egyetemi városokba küldött, többek között azzal is toborzott hallgatókat, hogy a Párisban tilalmazott természetbölcseleti műveket is magyarázza.[5] Magában Párisban is foglalkoztak ezekkel. Auvergnei Vilmos, aki párisi theol. magisterből lett 1228-ban párisi püspök, használta ezeket is. IX. Gergelynek 1231-ben a Szent Viktor apátjához és a dömések priorjához írt levele mutatja, hogy Párisban voltak, akik a tilalom megsértése miatt feloldozásra szorultak.[6] Joannes Garlandiának Ars lectoriájában egy hely elárulja, hogy 1234-ben Párisban a korlátozás ismét feledésbe merült. Az artista fakultás 1254-ben a szövegkönyvek között Aristotelesnek sok művét felsorolja.[7] Roger Baco 1267-ben írja, hogy a párisi theologusok és a püspök körülbelül 40 év előtt Aristoteles fizikai és metafizikai könyveit elvetették, most azonban elfogadják.[8]

Szent Tamásra tehát az a feladat hárult, hogy a két szélsőséges irány, az Aristotelestől való félelem és az arab Aristoteles szolgálata közt megtalálja a helyes középutat. A feladat csak fokozatosan alakulhatott ki előtte; jó ideig egyrészről fiatalsága nem biztosított neki kellő áttekintést a helyzetről, másrészről a fennálló rendszer, valamint elüljáróinak rendelkezése bizonyos határok közé szorította. A XIII. század első felében a baccalaureus cursor a

[1] Denifle, Chart. I. 78. n. 20.
[2] U. o. I. 138. n. 79.
[3] U. o. I. 143. n. 87.
[4] U. o. I. 427.
[5] U. o. I. 131. n. 72.
[6] U. o. I. 143. n. 86.
[7] U. o. 278. n. 246: Physica, Metaphysica, De animalibus, De coelo et mundo lib. I. és IV., Meteor., De generat., De causis (ál-Arist.), De sensu et sensato, De somno et vigilia, De plantis.
[8] Op. tert. c. 9. (Brewer, 28.)

Szentírás szövegét röviden magyarázta, míg a magister rendszeres theologiát adott elő a Libri Sententiarum alapján. A XIII. század közepe óta mint harmadik fok jelentkezik a magister szentírás-magyarázata, amelyet kérdések feldolgozásával és vitákkal egészített ki. A XIII. század közepe táján fordulat történt Párisban. A baccalaureus veszi át a magister régibb feladatát, vagyis a Sententiák magyarázatát mint másodrendűt, és a magister dolga a Szentírásnak mint elsőrendűnek magyarázata. Szent Tamás már az újabb rendszer idején tanárkodik. Mint baccalaureus 1251/52-ben Párisban a Sententiák magyarázatával kezdi előadásait. Mikor a kolduló rendek ellen a Guilelmus a S. Amore által felidézett küzdelem, amely az egyetemnek két évi (1255—57) szünetelésre vezet, elül, szent Tamás doktorrá lesz s mint regens a Szentírást magyarázza. Aristoteles iránt való érdeklődése első theologiai tanulmányainak idejéből való. A nála 18—20 évvel idősebb N. Albert, a fáradhatatlan Aristoteles-magyarázó, akinek körülbelül hét éven át Kölnben és Párisban tanítványa, majd lector-társa volt, adta neki az első irányításokat. Kiterjedt és önálló Aristoteles-tanulmányokra azonban sem a tanuló, sem a szigorúan kötött programmú első tanári évek nem engedtek neki időt. Csak 1260 táján, mikor a pápai udvar közelébe kerül, és Orvietóban, Rómában, Viterbóban működik, kezdi írni nagy Aristoteles-kommentárjait, amelyeket második párisi, majd nápolyi tanárkodása alatt is folytat. Ezekkel párhuzamosan írja 1261—64 közt a Summa Contra Gentilest, és 1265-től haláláig a Summa Theologicát.

Szent Tamás tehát igen mély és komoly aristotelesi tanulmányok után fog a Summa megírásába és ezek a tanulmányok a Summa írása alatt sem szünetelnek. A szerencsétlen, önmagával, az egész világgal, még rendtársaival is meghasonlott, a párisiakat lenéző és a dömésekre is fanyar Roger Baco, aki előtt csak az oxfordi hagyományok eszmények, kicsinylően szól ugyan szent Tamásról, de ez nem zavarhat minket, mert egyrészről ő is elismeri szent Tamás nagyságát kortársai szemében, másrészről távol tőle s még 1267-ben ír, amikor a Summából csak alig valami jelent meg és szent Tamás Aristoteles-tanulmányai is még vagy el nem készültek, vagy el nem terjedtek. Roger Baco nem N. Albertről és szent Tamásról mondja ugyan, hogy allegantur sicut auctores, mint egyesek[1] hibásan állítják, mert az illető helyen[2] két ferences-

[1] Igy Sertillanges is, St. Thomas d'Aquin, I[2] 1912. 5.
[2] Op. min. 322. k.

ről, halesi Sándorról s egy névtelenről (talán cornwalli Richardusról) beszél, de másutt[1] azt írja, hogy negyven év óta tűntek fel azok, akik magukat tették magisterekké és doktorokká a theologiában és a bölcseletben, pedig sohasem tanultak valami figyelemreméltót. Ezek az önmagukat, a világot és a bölcsesség nyelveit nem ismerő gyermekek, a két tanuló rend gyermekei, Albert, Tamás és mások, akik 18—20 éves korukban lépnek a rendekbe. A bölcseletet mester nélkül tanulták, azért sokban tévednek, de a rend szentsége miatt mégis tisztelettel néznek rájok. Valószínűleg főleg erre a kettőre vonatkozik egy másik hely is:[2] A nagy tudatlanság gyökere ott van, hogy sokan a természettudományokat sem nem tanulták, sem in studio solemni elő nem adták, hanem mesterek lettek, mielőtt tanítványok voltak volna. Igy aztán maguk is tévednek s a tévedéseket másokban is szaporítják. Aristoteles természetbölcseleti műveit a hét különleges tudomány, kivált a mathematika nélkül megérteni nem lehet. De a két modern nagyság (duo moderni gloriosi) ezeket sem nem hallgatta, sem elő nem adta és mégis beszél róluk. Irásaik kábasággal és tévedéssel teltek.

Ezeket az itéleteket egyoldalú oxfordi szempontok sugalják és belső igazságuk akkor, mikor Roger Baco írt, már hiányzott. Szent Tamás nem magát tette doktorrá, hanem meglehetősen nehéz, az ő rendi hovatartozásában gyökerező küzdelmek után, elég későn, a párisi egyetem. Ugyanez az egyetem az ő második párisi előadás-sorozata és Nápolyba való távozása után minden követ megmozgatott a dömések flórenci káptalanán, hogy őt visszakapja. Artista fakultása pedig az ő halála után őt hajnalcsillagnak, sőt napnak mondta, amelyet az isteni gondviselés adott a földnek egyidőre a természet titkainak megvilágítására.[3] Szent Tamás továbbá a 60. évek eleje óta bőven pótolta a régibb hiányokat, amelyeket ő maga érzett legélénkebben.

Görögül, fájdalom, nem tudott, de mindent megtett, hogy mentől megbizhatóbb Aristoteles-fordításokhoz jusson. Az utókor e téren is hálás lehet fáradozásainak. Aristoteles logikai iratain, vagyis a teljes Organumon kívül, amely már a XII. század közepén rendelkezésére állott Freisingi Ottónak és a chartresi iskolának, Aristoteles néhány egyéb irata is (Metaphysica vetus, Physica, De generatione et corruptione, De anima, Parva naturalia, Ethica vetus) hozzáférhető volt már 1220. előtt görög eredetiből készült fordítá-

[1] Compend. Stud. Philos. 415.
[2] Commun. natur. fasc. II. 11.
[3] Denifle, Chart. I. 504.

sokban. Alfredus Anglicus már 1217. előtt ilyen fordításokban használta a Meteorologikát, a De animát, a De somno et vigiliát és a De exspiratione et respirationet. De Witelo mellett főleg szent Tamás buzdításának köszönjük, hogy a dömés Guilelmus de Morbeka[1] († 1286 után) pápai poenitentiarius és későbbi korinthusi érsek, a régi leltárt újabb művek fordításával tetemesen gyarapította, amelyeknek egy részét azonban szent Tamás már meg nem érte.[2] Szent Tamás tehát a tőle telhetőt megtette, hogy lehetőleg jó Aristoteles-fordítások alapján dolgozzék. Azt persze sajnálnunk lehet, hogy a modern szöveg- és irodalomtörténeti kritika összes eszközei rendelkezésére nem állottak. Ő azonban már a szövegek és a hitelességi kérdések tekintetében is sokkal magasabb álláspontot képvisel, mint akár auvergnei Vilmos, akár halesi Sándor.

Ha N. Albertben nagyobb volt is az érdeklődés a természet jelenségei és titkai iránt és ha állandó utazásai révén gazdagabb tapasztalati anyaggal rendelkezett is: szent Tamás messze túlszárnyalja őt a metafizikai mélység, világosság és következetesség pontjában. N. Albert szelleme horizontális irányban hatol tovább, szent Tamásé a mélységeket, a gyökereket keresi. N. Albert az ő rendtársainak kérésére[3] egyszerűen a peripatetikus felfogások megismertetésének, tolmácsolásának szolgálatára szenteli magát; nem a maga nézeteit akarja előadni és nem is akarja megállapítani, mi az igaz, illetve téves Aristotelesben.[4] Aristoteles voltaképeni szövegének közlése nélkül paraphrazist ír, s közben a homályos helyeken megvilágosító és a kétségeket eloszlató kitéréseket tesz, amelyeket a címben jelez.[5] A kivitelben nem mindig hű ezekhez az elvekhez, mert sokszor ellentmond Aristoteles nézeteinek, máskor fordítóinak szövegét javítja, sokszor önálló részletekkel toldja meg műveit. Állattanát például hét könyvvel toldotta meg, amelyek Aristotelesnél hiányzó anyagokat nyujtanak.

Szent Tamás már sokkal lelkiismeretesebben, szilárdabb

[1] Moerbeke, kis város Bruxellestől keletre Ninove mellett Flandriában, ezért Guilelmus Flemingusnak vagy Brabantinusnak is hívják.

[2] A stammsi katalogus szerint szent Tamás kérésére lefordította Aristoteles fizikai és ethikai, herfordi Henrik szerint metafizikai műveit is. Ismerjük a De partibus animalium-nak, a Metaphysica 14 könyvének, a Politikának, a Rhetorikának tőle eredő fordításait; valószínűleg a De coelo et mundót is fordította. De sokat ültetett át latinra Proclosból, Simpliciosból, Galenusból, Hyppokratesből, alex. Heronból, Archimedesből és Ptolemaeusból is.

[3] Physic. 1, 11; De mineral. 2, 3, 1; De causis et processu universi 2, 5, 24.

[4] Physic. 8, 4, 7; De animal. vége (Borgnet 12, 582); Metaphys. 11, 2, 1; Polit. 8, 5; De somno et vigil. 3, 1, 12; De causis et processu universi 2, 1, 2; 2, 3, 1; 2, 5, 24.

[5] Physic. 1, 1, 1.

programm és elvek alapján, aprólékosabb gonddal dolgozik. Nemcsak új szövegekről gondoskodik, hanem egyrészről pontos és hű elemzéssel élesen kiemeli Aristoteles gondolatainak legfinomabb árnyalatait, másrészről rendszerező képességének egész erejével felépíti Aristoteles szellemének nagy összefüggéseit. Tökéletességre emeli a szövegmagyarázatot a részletekben való lelkiismeretes hűség tekintetében s ilyen értelemben nem elméleti, de gyakorlati megalapítója a középkori bölcseleti exegesisnek, amely csakhamar egyenrangúvá válik a római jogászok mesteri exegesisével. De ez a miniature munka nem teszi rövidlátóvá a nagy távlatok, a részletek összeillése iránt. Ami Averroesben hiányzott, az benne megvan: a homogeneitas Aristoteles szellemével, amely ebből a nagy orgonából összhangzó dallamokat tud kiváltani és uralkodik összes billentyűi és regiszterei fölött. Averroes még összhang nélkül, kirivóan, sikamlásokkal játszott rajta és a hangszer megtagadta a szolgálatot, mintegy kisiklott kezei közül. Szent Tamás már erős és biztos kezű lovag, aki a büszke és eddig nyerget nem tűrő nemes paripának hátára tud pattanni és engedelmességre kényszeríti. A félelem lassanként megszünik, mert itt a Mester, aki már nemcsak Aristoteles szavait idézi s nem külsőségekben majmolja kinosan a Stagiritát, hanem nagy asszimiláló képességével Aristotelesnek szellemét idézi fel. N. Albertnél Aristoteles és az ő vizei külön folynak, mint a Rhone és az Arve vizei is a genfi tó alatt messze láthatóan nem keveredtek. Szent Tamásnál a vizek már egyesültek.

Szent Tamás telivér theologus volt, akinek végső célja aristotelesi tanulmányainál is a theologiára irányult. Másfél évtizedes theologiai működése alatt mélyen átérezte, hogy egységes theologiai rendszert csak egységes bölcseleti rendszer segítségével lehet felépítenie. Világosan látta az aranyat Platon bölcselkedésében, ahogy azt Augustinus asszimilálta, de azt sem titkolhatta el maga előtt, hogy egy sereg hittétel tekintetében Platon kevésbbé megbízható vezető, sőt egyenesen cserben hagy. Augustinus bizonyos különleges theologiai területeken dolgozott s ezeken a platoni alapok jó szolgálatokat tettek, de egyetemes és összefoglaló theologiai rendszert nem dolgozott ki. Ez a feladat Aristoteles igénybevétele nélkül megoldható nem volt.

Szent Tamás ismerte a XIII. század kisérleteit Platon és Aristoteles egyeztetésére a theologiában, de ezek nem elégítették ki. Részben a hamis, az arab Aristotelesen alapultak, ami nyilt veszedelmekkel járt; részben már az alapelvekben ki nem egyen-

litett ellentéteket mutattak, amelyek előbb-utóbb a rendszerek belső meghasonlására vezettek; részben pedig a pillanatnyi érdekek által irányított eklekticismusban állottak, amely hol ide, hol oda kapkodott, hogy a hitet megvédje anélkül, hogy ez a szeszély a higgadt és következetes gondolkodót kielégíthette volna. Szent Tamás Platonból és Aristotelesből szeszélyes eklekticismus és belső ellenmondásokban szenvedő synkretizmus helyett megnyugtató nagy synthesist alkotott, amely teherbíró alapja lett a nagy theologiai építménynek. Nagy szellemi fensőbbsége, kivételes szervező és rendszerező ereje, lelki távlatai, messzeható áttekintései és csodálatos hajlékonysága különösen képesítették erre a feladatra. A nagy gothikus egyházaknak az alapvonásokban is nagyszabású és a legkisebb részletekben is egységes vezérgondolatok igénybevételével megoldott rendszere volt az ő eszménye a theologia kiépítésében.

Ez a gondolat már ő előtte is csábított másokat. Érezték, hogy a XII. századból származó és az anyag- beosztás tekintetében a VIII. századbeli damaszkusi szent János πηγὴ γνώσεως-ára visszamenő Libri Sententiarum, amelyek hosszú időn át a rendszeres theologiai előadások vezérfonalául szolgáltak, a kellő rend, a belső egység és az anyagoknak egy nagy alapgondolat körül való kristályos elhelyeződése tekintetében sok kívánni valót hagynak s kivált nélkülözik a kellő bölcseleti megalapozást. A gondolat már régóta a Summákra kezdett irányulni, de az eddigi kísérletek nem voltak kielégítők.[1] A Summa gondolata szent Tamás előtt született, de a Summa eszményét mégis ő valósította meg.

Nem tudjuk, mivé lehetett volna szent Tamás más körülmények közt, de bizonyos, hogy az isteni gondviselés által rá bízott nagy feladatot átlag rövid idő alatt felségesen megoldotta. A Summában megteremtette a theologia nagy kódexét, amelynek tolmácsolásán

[1] Már Abälardus írja: Aliquam sacrae eruditionis summam... conscripsimus. (M. L. 178, 979.) Hugo a S. Victore: horum quandam summam omnium (De sacr. I. prol. M. L. 176, 183.) Summát írt meluni Róbert († 1167), de nála ez csak singulorum brevis comprehensio (Grabmann II. 23. 341). Grève-i Philippus 1228-ban írta a Summa quaestionum theologicarumot (rendesen Summa de bono), kremonai Praepositinus Summa theologiae-je még kiadatlan. Auxerrei Vilmos († 1232) még a Sententiák alapján ír Summát (Summa super quattuor ll. Sent., rendesen Summa aurea). A Baur által kiadott Summa Philosophiae Oxfordból a XIII. század második feléből auxerrei Vilmos után említi: multique moderniores, quos summarum vocant confectores. A későbbi értelemben vett Summa első megteremtője halesi Sándor, aki 1231-ben kezdte, de befejezetlenül hagyta az igen terjedelmes Summa universae theologiaet. Strassburgi Ulrich dömés († 1277) is még szent Tamás előtt 1262. körül írta Summáját.

nőtt azóta nagyra egyik theologiai nemzedék a másik után, úgy hogy a Summa legnagyobb tanitványai is ma már babérral koszorúzott, dicsőséges tanulmányfők, akikről egy újabb Rafael a Disputa vagy a Scuola di Athene mintájára remek képet festhetne. A Summa hegyóriásként emelkedik ki theologiai irodalmunkból, melynek tetőiről felséges kilátások nyilnak és amelynek jégárja alól folyton csörgedeznek a patakok, amelyek a rónákat termékenyitik. Igazi Montblanc, Fehérhegy vagy Jungfrau, Szűzhegy a szellemek világában és akik a theologiai turisztikát kedvelik, sok remek óra emlékét őrzik, amelyet ezen a hegységen töltöttek.

Az isteni gondviselés Augustinusnak még nagyobb hivatást adott. A theologiának ő a Himalayája. Az ő szelleme másfél évezred óta minden valamire való hittudósnak lelkére, szent Tamáséra is ráütötte pecsétjét. Nemcsak a katholikusok, hanem több mint ezer év után a XVI. századbeli reform emberei, valamint az ezekhez egyes kérdésekben hajló janzenisták és quesnellianusok is lábainál ülnek. Sok tekintetben ő az összekötő kapocs azok közt, akik egyébként elváltak egymástól. A világi tudományok és Európa szelleme is sokban adósai. Gályájának nyomai a világtörténelem tengerében másfél évezred óta el nem simulnak. Egymaga három nagy eretnekséggel, a manichaeizmussal, a donatizmussal és a pelagianizmussal győztesen küzdött meg. Az Egyházról, a szentségekről s kivált a kegyelemről szóló tan kifejtése tekintetében érdemei páratlanok. Dogmatikánk legszükségesebb és legnehezebb, legizgatóbb és mégis legboldogítóbb fejezetét, a kegyelemről szóló tant, úgyszólván, ő fogalmazta meg és ő öntötte rendszerbe. Egy theologusának ajkát sem használja az Egyház hivatalosan annyiszor szócső gyanánt, mint az övét. Az ő pályája egy léleknek hihetetlenül magas és szép parabolában való fokozatos emelkedését mutatja a hitetlenség, a kételkedés és a bűn ingoványaiból a szentség, sőt az egyházdoktorság szédületes fokáig. Épen ezért lélektani megfigyelések, belső állapotok rajzai, eredeti és önálló gondolatok termelése, mélység és sziporkázó szellem tekintetében művei úgyszólván utólérhetetlenek és oly egyéni szellem termékei, hogy sorai máséval össze nem téveszthetők, mert lépten-nyomon lelkének lelkéből sarjadzanak. Mélyen tekint a történelembe és keresztény bölcseletének el nem muló alapjait rakja le. Benne áll korának összes szellemi küzdelmeiben és mindegyiknél a gyökerekig hatol, ahol a késő századok számára is világosságot gyujt. Tapogatózva, lépésről-lépésre fejlődve halad előre a mélységek felé, ami élete végén szükségessé teszi a Retractatiókat, a szellemek leg-

nagyobbikának ezt az irodalmi lelkiismeretvizsgálatát életének estimája közben.

Szent Tamás feladata kisebb, lelke is áttetszőbb, egyszerűbb. Gyermekkora óta zavartalanul hisz és nem áll oly világtörténelmi küzdelmek középpontjában, mint Augustinus. Pályájának parabolája kisebb. Zavaros mult hiányában lélektani megfigyelései nem oly eredetiek és nem oly mélyek. De ő is szenthez méltóan, Isten és az Egyház szellemében, nagy felelősségének teljes tudatában végzi el a rábizott feladatot, a theologiai rendszer kiépítését, amelyre az Augustinus-féle nagy theologiai monografiáknak megírása, százados életpróbája és a keresztények vérébe való felvétele előtt gondolni sem lehetett. Ereje feladatához mért. Középpontja az ő nagy rendszerező, szervező és építő lángelméje.

Ennek nyomába lép felséges nyugalma, amely benső világosságából fakad. A szenteknek kitünően egyensúlyozott lelke, szenvedélytelensége, önzetlensége szól belőle. Szavain nem reszket végig sem az igazi kétség, sem a félelem, sem a tanácstalanság, sem a mesterségesen elleplezett belső elégtelenség, sem a gyenge alapokon nyugvó agyonbeszélésnek és a könnyelmű, látszatos győzelemnek vágya, sem a harag, sem a renaissance íróinak émelyítő önteltsége és kicsinyes hiúsága, hanem mindenütt a nyugodt meglátás biztonsága ragyog felénk, amelynek a rhetorika piperéjére szüksége nincsen, mert bátran feltárhatja az igazságot a maga igéző egyszerűségében. Lelke fodortalan, nyugodt tó tükre, amely Istent, az ő műveit és természetfölötti titkait az emberre nézve elérhető, tiszta tárgyilagossággal tükrözteti. Szelid telihold gyanánt áll fölöttünk és a hit titkainak megfelelő varázslatos félhomályban, chiaroscuroban jelenti meg soraiban Isten országát a maga titkaival.

Nagyságának harmadik titka igénytelen egyszerűsége; az olvasót csak a megközelíthető igazsághoz akarja elvezetni s nem máshoz, legkevésbbé a szerző dicsőségéhez. Fölöslegeset nem mond, közölni valóját lapidáris egyszerűséggel, de annál markánsabb vonásokkal domborítja ki. A Summa Prologusában kijelenti, hogy haszontalan kérdésektől, cikkelyektől és érvektől tartózkodni akar; a lehető legjobb rendre fekteti a fősúlyt; óvakodik a fölösleges ismétlésektől s amennyire az anyag természete engedi, röviden és világosan szándékozik beszélni. Ezt a programmot jobban nem válthatta volna be senki. Az egyszerűséghez tartozik az eszközök szerénysége is. Átlag kevés, de nagy, mély, összefoglaló, a legváratlanabb helyeken is következetesen újra meg újra fellépő elvek-

kel, az ő rendszerének Platonból, Aristotelesből és Augustinusból leszűrt elemeivel, mint megannyi konstruktiv gondolattal, pillérrel, övezettel, ívvel, ablakrózsával, geometriai alakkal, tornyocskával és virágdísszel építkezik. Ezek révén mindig jótevően érezzük a nagy egységet.

A kérdéseket lehetőleg mélyen, gyökerüknél ragadja meg és alapok, amelyekre visszavezeti, mindig azonosak. A Sic et Non kereszttüzében lát mindent, tehát a módszeres kételkedés szemüvegén át. De nem hagyja, mint elődei közül sokan, a kérdést kiélezett ellentétek között lebegő helyzetben, megoldatlanul és nem kéjeleg a skeptikus hintázásban. Az ellenmondások szembesítése neki nem cél, hanem eszköz, amely a kérdést konkrét sokoldalúságában szemlélteti és a megoldás sokoldalú és körültekintő voltát lehetővé teszi. Ritka mester a problémák felállításában, de még nagyobb megoldásukban. Kevés az a tétel, melyet az övéi közül az utókor elejtett.

Csak az ő korában még fejletlen történeti módszer révén mutat a theologia vele szemben jelentékeny haladást, amelyet ő a maga tág szellemével helyeselne, ha a tudásnak ez a területe előtte megnyílt volna. Mások az ő korában csak a hit suggestiói alatt, mintegy öntudatlanul, alvajárók módjára igazodtak el a theologiai kérdések örvényei között; nála a hit igen erős ugyan, de theologiai munkásságában a tudatos bölcseleti következetesség és biztosság élesen jelentkezik.

Vannak szent Tamásnak művei, amelyek nem oly áttetszőek, mint a Summa és ahol az ellentétes felfogások szinte csőstől szakadnak ránk. Ezek azonban különleges körülményeknek köszönik létesülésüket. Husvétkor vagy karácsonykor, esetleg mindkét alkalommal az egyetemeken quodlibetikus viták, ú. n. determinatiók folytak. Ilyenkor a magisterek vagy vezetésük alatt a baccalaureusok válaszoltak a vitára feltett kérdések tekintetében támasztott nehézségekre. Másnap vagy a következő napok valamelyikén a magister rendszerbe öntötte az elhangzott nehézségeket és megadta a jól átgondolt végső megoldásokat. A Quodlibeták nagytömegű nehézségei szellemi lovagtorna jegyzőkönyvei. Szent Tamás Quodlibetái egyrészről a párisi és egyéb egyetemek szellemi szintáját mutatják, másrészről a legnagyobb matadornak egész dialektikai erejét. Páris már a XI. században a tudományok városa volt. Philippus de Harveng premontrei szerint Párisban a klerikusok száma szinte meghaladja a laikusokét. Boldog város, ahol a tanárok oly szorgalmasak és a Szentírás ismerete oly nagy, hogy Cariat Sephernek, a tudományok váro-

sának nevét érdemli.[1] Ugyanezt mondja Párisról 1231-ben XI. Gergely is.[2] Heisterbachi Caesarius szerint Páris a tudomány forrása és a szentiratok kertje, ahol 60 éves, vagy 10 éve óta ottidőző hallgatók is vannak.[3] Rogerus Normannus magister a XII. század végén felkiált: «Nincs olyan tudomány, amely, ha Párisba kerül, ott hasonlíthatatlanul nagyobb fényben ne ragyogjon, mint másutt».[4] Jordanus Teutonicus osnabrücki scholastikus és kanonok a XIII. század második felében írja, hogy az olaszoké a sacerdotium, a németeké az imperium, a franciáké a studium.[5] A későbbi Germania docet akkor még így szólt, hogy Paris doctrix existit totius orbis.[6] Sok író a tudományok földi paradicsomának mondja.[7]

A XIII. században az előző századok nyomán a tudósokat klerikusoknak, a tanulatlanokat laikusoknak nevezték. Mikor tournaii Simon hirtelen megnémult és tudományát vesztette, a krónikás szerint factus est mutus et adeo laicus, ut nec alphabetum legere sciret, nec dominicam orationem pronuntiare.[8] I. Henrik angol királynak mellékneve kiváló képzettsége folytán Beauclerc volt.[9] Salimbenénél, a hangulatos ferences krónikásnál egyre találkozzunk ezekkel a kifejezésekkel: illiteratus et laicus, homo parvae litteraturae et quasi laicus, tantus clericus, magnus clericus, melior clericus de mundo, unus de majoribus clericis de mundo. Roger Baco is azt írja Grossetestéről és Marshról: majores clerici de mundo et perfecti in sapientia divina et humana.[10] Azt hiszem, hogy korhűen, a XIII. század stiljében beszélek, ha azt mondom, hogy szent Tamás volt a XIII. században a clericus optimus maximus, ha Salimbene és Roger Baco másoknak nyujtották is a pálmát. Ő alkotta a legnagyobbat és legmaradandóbbat.

[1] Ep. 3. M. L. 203. 26.

[2] Denifle, Chart. I. 136. n. 79.

[3] Hist. memor. 5, 2. (Köln, 1899. 383.)

[4] Giraldus Cambr., Lib. de rebus a se gestis 2, 1. (Mon. Germ. Hist. Script. XXVII. 414.)

[5] Chron. idézi Wetzer-Welte, Kirch. Lex. VI² 1827.

[6] Guilelmus Brito, id. Vieillard, Gilles de Corbeil, 1909. 23.

[7] Petrus Cellensis 1164-ben (Denifle, Chart. I. 24); Alex. Neckam (u. o. I. 21); IX. Gergely 1229 ben és 1233-ban (u. o. 126. n. 69; 127. n. 70; 148. n. 96); IV. Sándor 1255-ben (u. o. 279. n. 247); maga a párisi egyetem 1254-ben (u. o. 252. n. 230) és Lanfranchi híres milánói orvos a XIII. század végén (Ars chirurgica; Vieillard, Gilles de Corbeil, 1909. 180; Hist. litt. de la Fr. XXV. 286).

[8] Matth. Paris. Hist. Angl. ad ann. 1201. (Mon. Germ. Hist. Script. XXVIII. 397.)

[9] Weber-Baldamus, Weltgesch. II² 1905. 289.

[10] Op. tert. c. 23. (Brewer 75.)

III.

AQUINÓI SZENT TAMÁS ÍRÓI EGYÉNISÉGE.

Horváth Sándor rendes tagtól.

Szent Tamásról alig lehet írni vagy beszélni anélkül, hogy XXII. János pápa szavaira ne hivatkozzunk: «Annyi csodát művelt, ahány cikkelyt írt». Engem két szempontból érdekel e kijelentés. Először is mentségül szolgál, hogy Szent Tamás írói egyéniségéről ily keveset mondhatok. Egyéniségének gazdag vonásait csak akkor lehetne tökéletesen kidomborítani, ha az összes cikkelyeiben elrejtett kincseket kibányásznók. Mert aki azt vallja, hogy az igazság csak a legteljesebb ráeszmélés (reflexió) révén valósul meg lelkünkben, az csak a látszatra írt oly nagyon egyforma cikkelyeket, a valóságban mindegyikük egy-egy újabb vonást tartalmaz szerzőjük lelkéből. Ennek a kincsesbányának feltárásáról itt le kell mondanom; csak ama vonásokat fogom kiemelni, amelyeket Szent Tamás világnézetének és irodalmi működésének általános szemléletéből merítettem. Másodszor meg azért nagyfontosságú e kijelentés, mert gyönyörűen fejezi ki, hogy mit becsül nagyra az egyház Szent Tamásban. A hagiografiák szentjei nem olyan emberek, mint mi. Elsősorban csodatevők, ránk nézve még megközelíthetőknek sem gondolt kegyelmek birtokosai és természetfölötti művek végrehajtói, akiket a hagiografiák szerzői majdnem kizárólag ily minőségben állítanak elénk. Szent Tamás még a kanonizáló pápa szavai szerint sem ezzel, hanem nagy *emberi* mivoltával és egy előttünk oly kedves munkakör, a tudományosság tökéletes művelésével gyakorol ránk elsősorban benyomást. A kathedrán ült, mint mi, vitatkozott és tanítása az emberi vélekedések és elítélések tárgya volt épúgy, mint a miénk, sőt még az akkoriban divatos indexre-tételt[1] sem kerülhette el — azért, mert messze túllátott kortársainak gondolatvilágán — s mégis ezzel az egyáltalában nem általánosan helyeselt működéssel művelt oly sok csodát, ami magában elég a szentté-avatáshoz, úgyhogy ez volt annak egyik legjellegzetesebb mozzanata

[1] A párizsi és canterbury-i érsekek 1277-ben elítélték Szent Tamás rendszerének több sarkalatos tételét.

és indítóoka. Szent Tamás kanonizálásában az egyház a tudományt becsülte meg és emelte oltárra s ezzel megnyugtatta a középkori embert, aki az akkori tudományosság nem egy csunya kinövését látta s a következményektől megrettenve szárnyaszegetten nézte a lelkek vergődését s a tudományosságnak már-már közeledő végét. Szent Tamás nagy csodát művelt: megmutatta, hogy a tudomány és hit alanyilag egy lélekben a kettősvágányú igazság minden veszedelme nélkül nemcsak megfér, hanem az életszentségnek époly eszköze lehet, mint az apostolkodás vagy a világtól való teljes elvonultság; tárgyilag pedig oly kerekded világnézeti egységgé alakítható, aminőt az emberi értelem szerkezete csak megkívánhat. Mindezt Szent Tamás az emberi értékek nagyrabecsülésével érte el, azzal, hogy az isteni bölcseség és világkormányzás nagy törvényét elleste, amely szerint az élet és a világ problémáit nem a részleges emberi szempontok szerint kell ugyan mérlegelni és megítélni, de az igazságnak ehhez a felfogásához és élvezetéhez mi emberek csak egyetlen úton juthatunk el: az értelmi és erkölcsi emberi javak synthesisének útján. Ezt kell a középpontba helyezni, innét kell fölfelé és lefelé néznünk, ha az ég és föld harmoniáját meg akarjuk látni s a világ problémáinak útvesztőjében nem akarunk eltévedni. Ennek a meglátása és következetes keresztülvitele Szent Tamás írói egyéniségének legkimagaslóbb pontja. Ez emeli fel az egyházi tudósok legnagyobbikai fölé is, akik közül még egy Szent Ágoston is oly értékeket keresett, amelyek nem a földi anyagból való elvonás, hanem az isteni felvilágosítás eredményei. Most azonban nem ebből a szempontból akarom jellemezni, hanem mint az emberi értékek nagyrabecsülőjét, ezeknek oly művészi kifejezőjét, hogy ebből a szempontból méltán állíthatjuk nagy honfitársa, Michel Angelo mellé, akinek sokoldalú művészi tehetsége és ábrázoló eszközei e nagy írónak mind rendelkezésére állottak.

Hogy mennyire becsüli Szent Tamás az emberi dolgokat, talán erkölcstanának bevezető kérdései bizonyítják legjobban. Alig van földi jó, amit névszerint ne említene, mikor azt kérdezi, miben áll az ember végső célja? Ahol a jónak, hasznavehetőnek s általában az emberi értelemnek és szorgalomnak nyomát bármikép is felfedezi, azt nem ítéli el, hanem csak a vele való visszaéléstől, annak istenítésétől és végső cél gyanánt való kezelésétől óv. Hol van ez az érzület korunk nem egy kultúraharapdáló elméjétől, amelytől igazán csak azt tanuljuk meg, hogy miként kell kényelmetlenül éreznünk magunkat a földön! Szent Tamás százada tele volt ilyen elmékkel, s ha ő maga nem állott volna azon a szellemi magasla-

ton, amelyből a mult és jövő századokat egyaránt áttekinthette, akkor nélkülöznünk kellene halhatatlan Aristoteles-kommentárait és az emberiségnek tovább kellett volna várnia értékeinek nagy és teljes összegezőjére. Szent Tamás az a férfiú volt, aki teljes lelkesedéssel együtt tudott élni korával, annak társadalmi és tudományos mozgalmaival. Ezért sikerült neki mindegyik irányításában oly nagy részt vennie, főkép pedig a kialakulóban levő mozgalmat megmentenie és állandósítania, amely a szerzetesélet terén a monasztikus eszme mellé a tudományok hivatásszerű művelését egyenrangú tényezőként állította.

Ellenfeleiben és ezek tévedéseiben is meg tudta becsülni a jóakaratot. Az emberi értékek nagyrabecsülése a jóhiszeműséget tételeztette fel vele mindaddig, amíg az ellenkező kézzelfoghatólag be nem bizonyosodott. Innen van az a finom, előkelő hang, amelyen cáfol, anélkül, hogy ezt éreznők, sőt csak észre is vennők.

Szent Tamás műveiben és világnézetében mint a minden irányban kiegyenlítődött ember tisztelője mutatkozik be, aki ezt a képet az emberről csak akkor rajzolhatta meg, ha ezt az eszményt nemcsak másokban látta, nemcsak leírásokból ismerte, hanem legsajátosabb tapasztalatából merítette. A félértékek leghatározottabb ellenségének mondhatnók, aki úgy értelmi, mint erkölcsi életünk terén azt vallja, hogy csak az képvisel teljes értéket, aminek létrehozatalában *az egész embernek* arányos része van. Ezt vallja az elméletben. Az igazság nem a valóság élettelen, fényképszerű visszaadása, hanem élet, az *egész embernek* meggyőződése, összes képességeinek a tárgyhoz való idomulása. Az igazság sajátosan a ráeszmélésben valósul meg, mondja, ez pedig csak akkor zárul le, csak akkor vezet biztos eredményhez, ha a külső és belső érzékek, érzelmek és szenvedélyek, értelem és akarat mind kivétel nélkül keresztülmentek a tisztulás tüzén, s az igazság csak akkor lesz tulajdonunkká, ha nemcsak az értelem, hanem a lelki élet többi tényezőjének ellenvetései is elhallgatnak s a maga módja szerint minden képességünk beleegyezését adja a felfogott tárgyhoz. Az egész ember abban különbözik az átlagostól, hogy az utóbbit a tárgyak lelkébe rajzolódása vezeti, tehát az, amit az igazság előfeltételének, materialiter verumnak nevezünk, az előbbit pedig a ráeszmélt igaz, a formaliter verum. Itt az igazság maradandó tartalom, állandó életelv, ott pedig a πάντα ῥεῖ törvényétől irányított szabálytalanság. Az igazságnak ezt az egész életét élte Szent Tamás. Ezért oly megbízhatók véleményei, oly tisztultak és megváltoztathatlanok ítéletei.

Aki ily öntudatosan dolgozott a lélek aktív megtisztulásán, az

csakhamar ennek határait és az emberi erők teljesítőképességét is felismerte és nagyobb odaadással vetette magát a lelki tisztulást befejező Szentlélek karjaiba, aki az ú. n. szenvedőleges, misztikus ismerettel és világossággal fejezi be a kegyelem állapotában levő lélek végső kialakulását és értelmi kincseinek legmagasabb összegezését. Ez a végső tisztultság a legmagasabb fokban kimutatható Szent Tamásnál. A Summa Theologica ennek a jegyében készült s ama végső összegezés tökéletes kifejezője, amelyben a cselekvő tisztulás minden fázisán átment elme már a földit, az emberit is a szenvedőleges tisztulás tényezőjének, a Szentlélek ajándékainak fényében látja, illetőleg mikor már rá nézve ezek is természetfölötti valóságok hordozóivá és előkészítőivé lesznek.

Szent Tamás misztikus lélek volt, nem a szó közönséges, hanem katholikus értelmében, s egész Summája misztika, azaz az emberinek és isteninek kiegyenlítődése. Ennek külső kifejezője, hogy ha megtaláltuk világnézetének fonalát és éltető elemét, nem olvashatunk el egyetlen cikkelyt sem anélkül, hogy Istenhez ne emelkednénk és lelkünket a misztikus ismeretnek egyik jellegzetes sajátsága, az érzelem felmelegedése el ne töltené. Már a kortársak megjegyezték Szent Tamásról: Doctrina eius infusa, non acquisita fuit. Igazán kár lenne ezen valami csodálatosat érteni: az imént adott magyarázat tökéletes megoldást ad s Szent Tamásra annyival inkább is alkalmazható, mivel belőle merítettük, ő maga pedig kétségkívül saját tapasztalát írta le, mint máskor is igen sokszor. Az emberi értékek és a lélek aktiv tisztítása a tudományok, főleg a bölcselet révén csak a kezdetet, a legalsó fokot s mintegy az anyagot képviselte rá nézve, amelynek még nagyobb, már nem emberi tisztulási folyamaton is át kell mennie, hogy az elménk előtt bármikép felmerülő problémák megoldására alkalmassá legyen. Ez különbözteti meg a theológiát, mint mesterséget, a theológiától, mint lelki szükségleten alapuló világnézettől. Szent Tamás nem volt mesterember, hanem vérbeli író, akinek ereiben a Szentlélek malasztja csörgedezett, elméjét annak a fénye világította meg. Ezért tudott Summájában oly egységes theológiát nyujtani, hogy ott a később divatossá vált felosztásoknak és megkülönböztetéseknek nincs helye: skolasztika, misztika, dogmatika, erkölcstan békés egyességben és valóban gyönyörű synthesisben élnek egymásmellett.

Erkölcstanában ugyanezeket az elveket vallja. Igen élesen megkülönbözteti a törvényszerű embert az erkölcsöstől. Az előbbi a félértékek embere és nem gáncsolható, ha nem viszi bele egész lényét cselekedeteibe. Ezzel szemben az erkölcsös ember egész valójával

dolgozik s cselekedeteiben arányos részt ad összes képességeinek, természetes és természetfölötti életténye zőinek egyaránt. Ezen a téren Szent Tamást oly intuició vezette, amely a mi látókörünktől, akik a probabilizmus kombinációiban nevelkedtünk föl, igen messze van. Elvontan a törvények különböző fajai döntenek az erkölcsi jó vagy rossz felett, mondja, egyedi cselekedeteink erkölcsi mértéke s nekik föltétlen gyakorlati bizonyosságot kölcsönző tényezője azonban a megtisztult, a megigazult akarat, a voluntas recta, vagy ennek ellenkezője.[1] Szent Tamás mindennek a legjellegzetesebb sajátságát szokta megjelölni. Így van a jelen esetben. A voluntas recta vel mala egy hatalmas tisztulási vagy romlási folyamatnak a végeredményét jelzik s mint ilyenek föltételezik az értelemnek az igazság irányában való fönnebb leírt teljes állásfoglalását, tehát megint az *egész* embernek részvételét az erkölcsileg jó vagy rossz cselekedetben. Az egész emberben pedig Szent Tamás megoszlást nem ismer. A természetes és természetfölötti, az aktiv és passzív tisztuláson egyaránt keresztülment és egyetlen cselekvő személlyé kialakult ember az eszményképe. Anélkül, hogy a természetes és természetfölötti világot és ezek igényeit összezavarná, a megigazult cselekvő személyben csak a két világ életténye zőinek különbségét ismeri, megoszlásukról azonban nincs tudomása: egyik a másiknak kiegészítője, alanya vagy folytatása. Ezért nem szabad az ő emberében e két világnak sem ontologiai, sem lélektani megoszlást létrehoznia, hanem a legteljesebb összhangban kell együttélniök. Innen van, hogy Szent Tamás embere csak akkor cselekszik erkölcsileg hiánytalanul, ha egyetlen meggyőződésben olvad föl egész lénye és ezt egészen beleviszi cselekedetébe.

Erre csak azért hivatkoztam, hogy Szent Tamás egyéniségének egyik legvonzóbb sajátságára, az őszinteségre rámutassak. Mint az emberi természet alapos ismerője, erkölcstanában egyetlen követelményt sem állít fel, amelyet a jóakaratú ember a természet és kegyelem közönséges eszközeivel meg nem valósíthatna. Az erkölcstant az Istenhez való törtetés útjának nevezi s ezt oly könnyűnek tünteti fel, hogy gyakran kérdezzük: hogyan is követelhet tőlünk oly keveset egy szent? Ez azonban csak látszat. Szent Tamás nem követel tőlünk sokat tárgyilag, de annál többet vár el alanyilag, a praeparatio animi, a belső érzület, a cselekvés teljességét illetőleg. Az emberek osztályozását nem ismeri. Tudja, hogy vannak kezdő,

[1] Szent Tamásnak a lélek készültségeiről (habitus), főleg pedig az okosság erényeiről szóló tanát kellene ismertetnünk, hogy állításunkat bizonyítsuk. Reméljük, hogy ez nemsokára megtörténhet.

haladó és tökéletes keresztények, de ezek nem kasztok, hanem valamennyien az egyetlen erkölcsi törvény és az erény, az észszerűség, az esse secundum rationem alapján álló emberek, akiknek összes cselekedeteit ugyanaz a forma, ugyanaz a lélek, a szeretet, a caritas élteti. Nem ad mindegyiknek külön törvénykönyvet a kezébe, az egyiknek a moralist, a másiknak az ascesist, a harmadiknak a misztikát, hanem valamennyit az egyetlen erkölcstan irányítja, amelyben az erkölcsi törvény sérelme nélkül nem lehet a probabile vagy probabilius mérlegére alkudozni, hanem csak az egyetlen mérvadó tényező az erkölcsi élet formája, az esse secundum rationem szerint élni. Hogy mennyire vagyunk ettől a XVI. századtól divatos irányzatok folytán, jól tudjuk. Légy ember — és keresztény, sőt tökéletes keresztény vagy — ez Szent Tamás útja. Mi a kereszténynél szoktuk kezdeni és úgy megfelejtkezünk az emberről, hogy végül Diogenes lámpájával sem tudjuk megtalálni sem az egyiket, sem a másikat. A hamis supernaturalismus áldozatai vagyunk, akik a természetfölöttibe akarjuk belegyűrni a természetet, Szent Tamás pedig megfordítva: az egész vonalon, az ismeret és cselekvés terén egyaránt, a természetből fejtette és értette meg a természetfölöttit.

Az ember iránti szeretet nem szorítkozik az egyénre, hanem kiterjed a társadalomra is. Szent Tamás embere csak a társadalomban valósulhat meg, csak ott alakulhat ki azzá, amit az imént hangsúlyoztunk. A társadalom két főbb formája: az egyház és az állam Szent Tamás legmelegebb érdeklődésének tárgya és sohasem engedi emberével elfelejtetni, hogy mit köszönhet nekik. Az idealizmus és a pozitivizmuson felépülő társadalmi elméletek elfelejtkeznek a nevelés által szerzett kincsekről, mikor a társadalmat visszamenőleg szemlélik s az egyed kialakult értékeinek, nem pedig ezek eredetének szempontjából ítélkeznek róla. Igazságtalanság és hálátlanság ez, amelyre csak a kevélység viheti rá az embert, amely nem engedi vele megláttatni értékeinek elemeit és eredő helyét.[1]

A társadalom szeretetével azonban Szent Tamás nem teszi az embert Herdenmensch-sé. Azt mondják, a XVI. század mozgalmai adták vissza az embert önmagának, ezek tették lehetővé, hogy a társadalmi formák békóitól felszabadulva egyéniséggé nevelődhessék. Szívesen elismerjük ezt, ha a szubjektivizmus útvesztőjéről van szó, mert ide csakugyan ezek a mozgalmak hajtották bele az embert véglegesen és seregestül. De a leghatározottabban tagadjuk

[1] Szent Tamás állásfoglalásáról v. ö. a szerző «Állameszme és a népek önrendelkezési joga» c. értekezését.

ezt az egyéniségről, mint ilyenről. Szent Tamás embere — s ő csak a keresztény felfogás kodifikátora — mind egyéniség. Az ember-egyén a társadalomban valósulhat csak meg. Ennek formái elnyomhatják az egyént, de ez nem szükségszerű következmény, hanem sajnálatos elfajulás. Mily egyén-kialakító felszerelés Szent Tamás emberére nézve minden életmegnyilvánulás — a teljes értékű természetes igazság vallásától föl a Szentlélek ajándékaiig, amelyek által minden ember személyes theológiája és igazi összvilágnézete valósul meg, azt a Summának minden cikkelye bizonyítja.

A társadalom szeretetéből magyarázandó meg az a valósággal kegyeletes tisztelet is, amellyel Szent Tamás a hagyományokat kezeli. Nem pesszimista, nem is embergyűlölő, hanem a társadalmi jelenségeket részvéttel néző bölcs, akit áthat a meggyőződés, hogy nincs oly eltévelyedés, amelynek nem lenne igazságmagva s amelytől nem lehetne valamit tanulni. A jóban és rosszban egyaránt letéteményezett értékek összegyűjtéséből származik a hagyomány és a tapasztalat, erkölcsi életünknek e biztos irányítói. Hogy az okosság erényének kialakulásánál ezek döntő szerepet játszanak, arra itt csak utalhatunk. Az okosság az erkölcsi, az erényes élet irányítója. Az erény pedig a bölcstől meghatározott középút — mondja Szent Tamás —, a bölcseséghez vezető út meg a hagyományok és a tapasztalati értékek tisztelete.

Mindebből látjuk, hogy az emberi értékek és a hagyományok szeretete s a velük járó konzervatív felfogás nála nem a feltünési viszketeg, nem is az ellenmondás szellemének kifolyása, hanem mély ismeretelméleti meggyőződésen alapuló állásfoglalás. Az aristotelesi fogalom-synthesis csak az adottat, a tapasztalat és a bizonyítás révén állandónak és tartósnak felismert elemeket tartja értékeknek. Ezt vallotta Szent Tamás nemcsak az elmélet, hanem a gyakorlat terén is. Ezért lett az egyház bevehetetlen végvárává, amit a tolle Thoman et dissipabo Ecclesiam-nál markánsabban semmi sem fejezhetne ki.

Az emberi értékek szeretete és nagyrabecsülése mellett azonban az igazság sohasem válik Szent Tamásnál köznapivá, hanem megmarad amaz eszmei magaslaton, amelyen csak az tudja látni, aki mindent az Alkotó eszméitől áthatott valóságnak tart. A közönséges életben költőinek szoktuk nevezni ezt a lelkületet s így semmi sem áll útjában, hogy Szent Tamást költői léleknek mondjuk. Ennek a jegye van rányomva egész világnézetére. A dolgok értéke nem anyagi, mindennapias és változó oldaluktól függ, hanem a maradandó formától, amely Isten egy-egy eszméjét, az örökkévalóság

szikráját képviseli. Értelmünk akkor igaz, akaratunk akkor megigazult, ha ezt az eszmét érinti s végeredményében ennek végső okához, az isteni eszméhez hasonul. De ez csak darabokban és tökéletlenül lehetséges. Egy egész élet megfeszített küzdelme sem elég ahhoz, hogy akár világnézeti, akár erkölcsi téren elérjük a csúcspontot. Így jutott el Szent Tamás a misztériumok idealizmusához az egészen természetes igazságok terén is. Anélkül, hogy a valósággal történő érintkezés tudatát elveszítenők, nem lesz az igazság köznapivá, hanem egy mindig mélyíthető és mélyítendő (a reflexió, az átélés révén) x, bár igazán és önmagában megismert x. Hétköznapivá lesz az igazság minden relativizmus szempontjából: alattunk áll, tőlünk függ, nem mi attól. Innen van a pozitivizmus és a rajta kifejlett elméletek elbutító, hétköznapiasító befolyása, ami pl. a marxizmusban nyilvánul meg. Kant idealizmusának kiszárító hatása is ebből magyarázható: nem ad táplálékot a léleknek, hanem a lélek táplálja a valóságot, egész életerejét erre kénytelen elfecsérelni. Platon idealizmusa nem nevel embereket, mert hiányzik az *ember* (tehát a test is) összeköttetése a valósággal, amely előtte testies, érzéki alakban jelenik meg. Mindeme hiányok eltűnnek Szent Tamásnál: nála mi függünk az igazságtól s így ez fölöttünk álló valóságot képvisel; a lélek táplál és a kívülről való megtermékenyülés révén táplálékot nyer; megmarad a földön s az igazság felismerése nem teszi hétköznapivá, mert a valóság mindig a misztériumok távlatában marad előtte és fölötte.

Világnézete közepébe egy, a valósággal élő összeköttetésben álló, attól táplált fogalmat, a lény (ens) fogalmat teszi. Ebből az archimedesi pontból félelem nélkül nézhet szemébe mindennek: a tülekedő és minden idealizmust kiölő nyers valóságnak épúgy, mint a mennyből jövő vakító fénynek. Mindegyiket úgy el tudja helyezni világnézetében, hogy ott ellenmondás nincs. Ebből a nyugvópontjából semmisem zökkenti ki. Csak egyetlen vonást kell kimutatnunk természetes ismereteinkben, amely nem az elvonás révén jutott be oda s egész világnézetünk ingoványos talajon épül föl. A középkor bölcselői Szent Ágoston zászlaja alatt próbáltak ezen az alapon kerekded világnézetet alakítani, de mindannyiszor elmerültek az apriorizmus örvényében, vagy legalább is maradt egy-egy sötét pont, amely ránk emberekre nézve a többiből kiáradó fényt is letompította. Szent Tamás a földhöz, az anyaghoz utalta az embert s azt kívánta tőle, hogy a vele való küzdelem árán szűrje le amaz értékeket, főleg pedig az egész valóságot összegező lényfogalmat, amelyekből a világosság dereng feléje. Ilyen a bölcs Szent Tamás szerint

Kant bölcse lehet érzéketlen sztoikus, a kategorikus imperativus megtestesüléséig kötelességtudó masina; a pozitivizmusé az érzékiekben elsüppedő epikur, vagy kétségbeesett pesszimista, Szent Tamásé csak a tülekedő valósággal élő, ezt szerető, itt megtisztuló ember lehet. Ember marad, aki mindent a földtől vár, még értelmi és erkölcsi megtisztulásának folyamatát is az anyagtól reméli, nem hogy legyőzessék általa, hanem, hogy győzzön — ismeretében megtisztulva az érzékek zavaró képeitől, a földiességtől, erkölcseiben pedig a szenvedélyektől, a testiségtől, de nem a testtől. S amint az érzékihez való vonatkozás örök kisérője marad ismereteinek, úgy az érzelmi világhoz való viszony erkölcseinek. Kant önmagának és másoknak zsarnoka úgy az ismeretben, mint az erkölcstanban. Szent Tamás ezt nem ismeri; neki minden csak segítőtársa; az ismeretnél a fantázia sötétsége segíti világossághoz és tiszta fogalomhoz, az erkölcstanban pedig a szenvedélyek tüze tisztítja meg.

Hogy mennyien tévedtek el a misztika homályos útvesztőiben, jól tudjuk. Szent Tamás imént leírt állásfoglalásának köszönheti, hogy rá nézve még a legmagasabb misztikai összegezés is valóságot képvisel. A bölcselet mindent az esse participatum, az érzéki világból elvont lényfogalom világosságában kénytelen megítélni. A misztika az esse subsistens, a valóság teljességét birtokló lény fényében akar még a véges valóságról is ítélkezni. Ezért tévedhet el oly könnyen, ha ez a minden ismeretet összegező és értékelő tudásalanya nincs összefüggésben az elvonásból nyert véges lényfogalommal. Szent Tamás azt vallotta, hogy mi az esse subsistensről csak a véges valóság analógiája szerint tudunk gondolkozni, mások ennek az ellenkezőjét vallották. Ezért kellett eltévelyedniök, míg Szent Tamás még e legmagasabb fokán is megbizható vezérnek bizonyult.

Szent Tamás irodalmi tevékenysége túlnyomó részben tanári működésének leszürődése. Az akkori tanítási módban gyökerezik ez, amely feltételezi úgy a disputációk mintegy hivatalos jegyzőkönyvezését (questiones disputate), mint pedig az előadások feljegyzését. Hogy mily meleg szeretettel foglalkozott e művek megírásával, lépten-nyomon érezzük s a belőlük kiáradó pedagógiai bölcseség mutatja Szent Tamást a legnagyobbnak. Hogy mily tapintattal tud bánni tanítványaival, azt leginkább tankönyveknek szánt, valósággal azonban Szent Tamás világnézetének összes kincseit felölelő Summái mutatják. Két feladat előtt állott: a felfogható, a természetes ismeretkört kellett élesen körülhatárolt fogalmakban tanítványai elé állítania, azután pedig a felfoghatatlant, a természet-

fölöttit kellett ez értékek által velük megértetnie. A folyamatot, amelyből a Summák leszürődtek, itt nem vázolhatom. Nemsokára megjelenő tanulmányom erről bő felvilágosítást ad. Csak kutatásaim végeredményekép akarom jelezni, hogy a természet világából a természetfölöttibe való átvezetés oly észrevétlenül történik s a hit adatainak elfogadtatása olyannyira zökkenés nélkül megy végbe, hogy a tanítvány észre sem veszi, mikor hagyja el Aristoteles gondolatvilágát. Váratlanul azt tapasztalja ugyanis, hogy mesterének ecsetje egy új világ körvonalait rajzolta meg előtte, amelyben immár époly otthonosnak érzi magát, akárcsak a természet világában. Szent Tamást ebben népének művészi hajlamai segítették, amelyek a német Nagy Albert kezei alatt elmélyülve s egészen a tudomány szolgálatába szegődve, Szent Tamást mint szobrászt, festőt és építőmestert mutatják be.

Szent Tamás minden fogalmi meghatározása a szobrászat remeke. Azzal az éleslátással, amely csak Toscana fiainak velükszületett ajándéka, veszi észre minden dolognak jellegzetes sajátságát s azzal a biztos kézzel, amellyel csak honfitársait áldotta meg az ég, tudja először a lélek halhatatlan anyagába bevésni, utána pedig a szavak formájába önteni azokat. Ez a szobrászattól ellesett és az aristotelesi gondolatvilágra alkalmazott módszer teszi Szent Tamás gondolatait oly plasztikusakká, hogy bennük a valóságot épúgy szemléljük, mint a szoborműben a mult nagy férfiainak legjellegzetesebb sajátságait. Fogalmainknak ez a plasztikus synthesise és szemléltetése Szent Tamás irói egyéniségének egyik legerősebb oldala s ezzel lett doctor communis-sá, mindenkinek nyelvén és értelmén beszélő mesterré.

A fogalmi összegezés mellett Szent Tamás a világnézeti synthesis nagymesterének is bizonyult. Világnézetét egy nagyméretű festményhez szeretném hasonlítani, amelynek minden részét egyszerre áttekintheti a szemlélő, ha abba a nézőpontba éli be magát, amelyből Szent Tamás e remekművet kidolgozta. Az esse participatum, a valóságot részlegesen birtokló létfogalom ez a szempont, amelynek egységesítő erejéről már fönnebb szóltunk. A Summa egyes fejezetei ennek a nagyméretű festménynek önálló részleteit képviselik, amelyek oly markáns színekkel állítják elénk majd a természet, majd meg a kegyelem Urát, majd pedig az üdvösség egyes mozzanatait, hogy ha egyszer láttuk, soha többé el nem felejtjük azokat. Aki például végigolvasta erkölcstanát, a II—II-t, olyan képet nyert a jellemes és jellemtelen emberről, aminőt csak a legnagyobb festők ecsetje tud előállítani. Az egyes vonások ily

synthetikus összerakása miatt neveztem Szent Tamást festői tehetségnek.

A tanítónak végül legkívánatosabb sajátsága a rendszerezés. Szent Tamás már Summájának elején tanuságot tesz arról, hogy a rendszerezés szükséges voltának tudata teljesen áthatja. A Szentírás bölcs építőmesterére hivatkozik s ezzel bejelenti tervét, hogy az építőmester eszközeivel szándékozik világnézetének épületét felemelni. Hogy ezt sikerült neki tökéletesen megvalósítania, a Summa ismerősei egyhangulag állítják s benne a középkori dómok legszebbikét csodálják. Szent Tamás ebbeli alkotóerejéről már sokat írtak. Itt csak arra akarok hivatkozni, hogy miként sikerült neki az építészettől ellesett rendszerezés révén theologiájának természetfölötti jellegét mindvégig megtartania, bár abban a külső látszatra túlteng a filozófia. Forma domus est ordo — mondja — s ezzel kifejezi abbeli meggyőződését, hogy nem az épület egyes részeiből, hanem az egybekapcsolt részek összbenyomásából kell az egész épület értékéről ítélkeznünk. Hogy mit akar mondani Szent Tamás, azt az egyes cikkelyekben páratlan őszinteséggel és világossággal tudtunkra adja. De hogy minden cikkely ennél többet is tartalmaz, azt akkor vesszük észre, mikor a quaestio gondolatvilágába, ezt a fejezetébe s végül az egész tractatusába beállítottuk. A részek viszonylagos helyzetének szemléletéből látjuk, hogy a földszinű aristotelesi filozófia csak az épület anyagát képviseli, annak formája, éltető lelke azonban a természetfölötti világ adataiból merített egy-egy részleges tudás-alany, végül pedig a kinyilatkoztatás adatai alapján összegezett esse subsistens. Mivel a Summának minden sora ezt akarja szemléltetni, annak a dómnak felépítéséhez ad egy-egy követ, amelyben ez lakik, azért nem veszíti el Szent Tamás theologiája a természetfölötti jelleget még akkor sem, ha psychologiai vagy fiziológiai kérdésekről beszél. Ezért nevezem a Summát az építészet remekének, Szent Tamást pedig az építőmesterek egyik legnagyobbikának.

Azok a felfogások, amelyek az emberi értékeket vagy lebecsülik, vagy megkerülésükkel a természetfölöttibe akarják belegyúrni a természetet, mindig megmaradnak, amig emberi vélekedések lesznek. Ezeknek a célja az, hogy minél jobban szembeállítsák egymással a két világot s minél nehezebbé tegyék az emberre nézve a kinyilatkoztatás előtti meghajlást. Ezek örök cáfolata Szent Tamás lesz, aki egy lélekben tudott mindent hordozni, ami igaz volt, vagy ezt megközelítette, s csak a hamisat zárta ki onnét. Ezért nem vesszük észre rendszerében a természetből a természetfölöttibe való

átmenetet: a kettő egybeolvadva jelenik meg előttünk úgy, amint írójának tudatában élt.

Ez az a csoda, amelyet Szent Tamás mint író művelt. Ha csodán természetfölötti mozzanatok művelését értjük a természet erői révén, akkor Szent Tamás csakugyan a legnagyobb csodát művelte, mikor a természetes emberi értékeket természetfölöttire váltotta át, ilyenek hordozóivá tette azokat. Az életszentségnek oly magasfokú egyéb megnyilvánulásai mellett az vonz bennünket hozzá különösen, ez hozza közel lelkünkhöz e nagy szentet.

A másik csodát pedig azzal művelte, hogy rá tudta nyomni e nagy műre az örökkévalóság bélyegét. Működésének nemcsak kortörténeti jelentősége van, hanem a minden idők igényeit kielégítő összegezés jellege is rajta van. Szent Tamás óta sokat gondolkoztak az emberek és megbecsülhetetlen kulturértékeket hoztak felszínre. Így lesz ez továbbra is és minden század ujabb és ujabb igényekkel meg nehézségekkel lép a gondolkozó, összegező elme elé. Annak az összegezésnek a szempontjából azonban, amelyet Szent Tamás elvégzett, csak esedékes, a lényeget nem érintő jelentősége van ez ujabb követelményeknek és igényeknek. Szent Tamás működésének az a lényege, hogy az örök Igazságnak az emberi értékekben, a sensus communis-ban fölcsillámló fényét észrevette s a philosophia perennis adatait ki tudta alakítani. Az emberi értelemnek a XIII. századig föllépő igényeivel szemben ezek mutatkoztak állandó érvényű értékeknek. Azóta hat század tünt le, de nem tudott oly újszerűt létrehozni, ami a philosophia perennis elértéktelenedését jelentette volna: minden valódi igazságot bele lehetett olvasztani gondolatvilágába. Ez is szent Tamást igazoló jel egyelőre s föltétlen bizalmat gerjesztő jelenség az egész jövőre vonatkozólag. Rendszerén és módszerén csak lényegtelen változásokat lehet már eszközölni. Beilleszthetünk oda ujabb adatokat, amelyeket az emberi kutatás felszínre hoz, de ez épen csak beillesztést és nem rendszerváltozást jelent. Bármily igényekkel lépjenek is fel tehát a következő századok, ezeket nem lehet más úton kielégíteni, mint ahogyan ezt szent Tamás tette. Ezért mondottuk, hogy egy bármikor szükségessé váló ujabb összegezés és az emberi értelem igényeinek kielégítése sohasem fogja Szent Tamás útjának elhagyását, hanem legfeljebb annak jobb kikövezését jelenteni. Az örök Igazság csodás jelekkel szokott azok mellett tanuságot tenni, akiket különös eszközeivé és tolmácsaivá választott. Az örökkévalóság bélyegének e rányomása Szent Tamás tanára is ilyen csodás jelnek tekinthető. Ilyennek ismerte el az örök Igazság szerve, az Egyház is, mikor

Szent Tamás mellett oly határozottan állást foglalt és XXII. Jánostól föl XI. Piusig majdnem minden pápa által a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott róla, csodálatának babérkoszorúját fonva a szerény szerzetes homloka köré.

Szent Tamás írói egyénisége végül megcáfolja azt a vádat, mintha a skolasztika a külsősködésbe, a formalizmusba taszítaná az emberi elmét. Sajnos, nem egy példáját látjuk ennek, de ez nem a skolasztika, hanem annak mesterség- és üzemszerű gyakorlatának számlájára irandó. A kis lelkek eltévedhetnek ezen az úton, de azok, akik Szent Tamás útján haladnak, a skolasztikát a misztikától, az igazságot az élettől sohasem fogják elválasztani. Szent Tamás olyan elme volt, akinél az ismeret legelemibb formájának elfogadása is csak a reflexió, az átélés révén történik. Olyan férfiú volt, aki az «est»-et, az «úgy van»-t csak egész belsejének és összes képességeinek kritikája után mondotta ki. A végeredmény az az egész lényén elömlő, azt lebilincselő ismeret volt, amelyet mindenki átélhet vele és utána. Ezért tekintünk fel hozzá hatszázados szenttéavatásának évfordulóján oly nagy hálával, benne tisztelve az összes emberi értékek nagyrabecsülőjét, összegezőjét és a tudományos kutatásban és életben való örök eszményképünket.

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIÁNAK,

MADÁCH IMRE SZÜLETÉSÉNEK SZÁZADIK ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL TARTOTT RENDKÍVÜLI ÜNNEPI ÜLÉSE 1923. ÉVI NOVEMBER HÓ 25-ÉN.

I.

ELNÖKI ÜNNEPI MEGNYITÓ BESZÉD:

«Az ember tragédiája»-nak történelem-bölcselete.

Székely István másodelnöktől.

Tekintetes Akadémia!

Tisztelt Közönség!

A jelen év bővelkedik jubileumokban. Mintha csak vigasztalni akarna a Gondviselés a gyászos jelenért és a mult felé irányozná tekintetünket, figyelmeztetésül, hogy a multunkról való megfeledkezés okozta hazánk jelen katasztrófáját. Az idén ünnepli nemzetünk és ma ünnepli a Szent István Akadémia nagy filozófus költőnk, Madách Imre születésének századik évfordulóját is, melynek emlékére tartott mai ünnepi ülésünket ezennel megnyitom. Madách keveset írt; tulajdonképen csak «Az ember tragédiája» tette nevét halhatatlanná. Elmondhatja Aesopus oroszlánjával, melyet a macska kicsúfolt, mert hogy csak egyet fiadzik: Egyet, de oroszlánt, ἕνα ἀλλὰ λέοντα.

«Az ember tragédiája» történet-bölcseleti tárgyú drámai költemény, hasonló a régi zsidó-keresztény történelmi apokalypsisokhoz, a közép- és újkori irodalomban Dante «Divina Commediájá»-hoz és kivált Goethe «Faust»-jához. A «Divina Commediá»-ban Dante végigmegy a poklon, tisztítóhelyen és mennyországon s ott szemléli a túlvilági állapotokat, a kárhozottak kínjait és az üdvözültek boldogságát; nem az emberi nem, hanem több száz történeti ember földi életének megfelelő büntetését vagy jutalmát. Ebbe a keretbe illeszti be az egész középkor világnézetét és hitét, a kozmológiát, filozófiát, theológiát, a világtörténelem és egykorú politika bírálatát, mindezt keresztény szemüvegen, mintegy az Isten szemeivel nézve;

ekként bemutatja a természet, erkölcs és boldogság örök harmóniáját, az istemi bölcseség és igazságosság teljes és végleges diadalát. A «Faust» egy régi, szimbolikus monda nyomán egyetlen egyénben szemlélteti az ember, kivált a germán lélek sorsát, mely a maga végtelenre irányuló törekvésében a végesség korlátai közé szorítva, azokban megnyugodni nem tud és nem akar, hanem az ördöggel szövetkezve megpróbálja azokat áttörni s nyugalmát, célját és boldogságát a földön a tudásban, az élet örömeiben és a nagy tettekben feltalálni. De vakmerőségéért a túlvilágon lakolnia kellene, ha az örök szeretet, az üdvözültek és bűnbánók közbenjárása Istennél számára irgalmat nem esdene.

«Az ember tragédiájá»-ban az ördög, hogy Ádámot kétségbeejtse, álomképekben eléje varázsolja az emberi nem jövendő történetének jellemző mozzanatait, bennük a szélsőségek közti hányattatást, a nagy eszmék elfajulását, a jónak örökös bukását, a bűn diadalát, az emberiség meddő küzdelmét és kétségbeejtő végét. A történet-bölcseleti téma Dantenál egészen metafizikai és theológiai, fönségesebb, magasabban szárnyaló és túlvilágibb, mint Madáchnál, kinél távolról sincs olyan keresztény-katholikus módon beállítva, mint Danténál; de ehelyett Madách műve a földön játszik, azért történetibb és emberibb, cselekményesebb és izgalmasabb, változatosabb és könnyebben érthető. Másrészt Madách problémája a Goethe-félénél egyetemesebb, nagyobbszabású és grandiózusabb, amellett egységesebb, következetesebb, konkrétebb és világosabb. Madách gondolatainak mélységére, súlyára és szellemességére nézve sokszor mindkettővel versenyez. S ha talán költői érték, stílus és nyelvezet tekintetében nem is éri utól őket, de drámai erőre és érdekességre nézve felül is múlja azokat.

Madách szerint az emberiség történetében egymásután s részben egymásmellett *négy nagy vezető eszme és cél* s azoknak megfelelő négy *törekvés* uralkodik: *a szabadság, keresztény testvériség, fölvilágosodás és egyenlőség*, melyek mindegyikének megvannak a maga ellentétei és túlzásai vagy elfajulásai. Az ókor a kegyetlen zsarnokság és rabszolgaság uralma, mely a leigázott népekben felébresztette az emberi jogok és szabadság vágyát, ami viszont népuralommá fajult. A kereszténység műve a pogány szívtelenséggel és erkölcstelenséggel szemben fellépő szeretet és önmegtagadás, elfajulása pedig a szellemi zsarnokság. Az újkor jellege a középkori sötétség és maradiság helyére lépő felvilágosodás és haladás, melyek elfajulása a forradalom. A jövő kor a társadalmi és vagyoni ellentétek kiegyenlítése a szabadverseny és teljes egyenlőség által, melyek-

nek túlzása a kapitalizmus és szocializmus. Madách ezeket az ellentéteket mutatja be, többnyire kitünően sikerült és jellemző drámai jelenetekben, szélsőségeikben, szerinte természetes és szükségképes elfajulásukban.

I.

Az emberi társadalom két fő politikai tényezője *a tekintély és szabadság*, melyek túlzását és elfajulását Madách az egyiptomi és a pompás athéni jelenetekben, *a zsarnokságban és demokráciában* szemlélteti és mindegyiket elítéli. A keresztény államböleselet szerint a tekintély olyan a társadalomban, mint a fej a testben; az egyesíti, élteti, mozgatja és kormányozza a társaságot, mely különben az emberek egyéni céljai, ellentétes érdekei, rendetlensége és rossz hajlamai miatt széthullana. A tekintély az erkölcsi alapon álló elismert felsőbbség és hatalom, mely nemcsak fizikai kényszerítéssel, hanem lelkiismeretben is, tehát erkölcsileg és jogilag kötelez. Azért kell a tekintélynek és a velejáró hatalomnak Istentől eredni. Ezt már az ókori pogány népek is belátták, mikor államuk alapítását az isteneknek tulajdonították s uralkodóikat magukat is isteneknek vagy azok fiainak tartották, sőt néha mint ilyeneket imádták. (Theokratia.) A kereszténység is az Isten rendeletéből származtatja a hatalmat, s az uralkodókat Isten helyetteseinek tekinti, kik azonban sáfárkodásukért neki számadással tartoznak.

De a tekintély és hatalom magukban véve elvont dolgok, melyeknek egy vagy több konkrét személyben kell testet ölteni. Ebből erednek a különféle államformák. Kétségkívül legideálisabb a jó abszolut monarchia, mely legjobban biztosítja az állam egységét, rendjét, fegyelmét és a nyugodt társadalmi munkát, kifelé pedig az ország hatalmát. A tekintélynek túlsága a kényuralom (tyrannis), bár az is lehet igazságos és szelíd. Ezzel nem szabad összezavarni a zsarnokságot, mely már nem államforma, hanem a kormányzás módszere, visszaélés, igazságtalanság és kegyetlenség, mely minden államforma mellett előfordulhat, de legrosszabb épen a müveletlen és romlott nép zsarnoksága. A régi pogány népek kormányformája a theokratia miatt nem is lehetett más, mint kényuralom, melyet akkor természetesnek és kevésbbé nyomasztónak találtak s mely különben is legjobban megfelelt ama kor eszméinek és müveltségi állapotának.

A társadalmi zsarnokság a rabszolgaság, mely bizonyos embereket vagy osztályokat nem személyeknek tekint, hanem dolgoknak, gazdájuk tulajdonának. Azonban minden személyes és polgári sza-

badság nélkül, az általános rabszolgaság és önkény alapján berendezve, mint Madách bizonyos költői túlzással a dolgot feltünteti, még Egyiptom és más ókori államok sem voltak. Ott sem volt mindenki rabszolga, hanem volt középosztály, polgárság és egyénileg szabad nép, volt törvény és igazságszolgáltatás; a rabszolgaság nem államforma, hanem csak társadalmi osztály és gazdasági állapot. Egyébiránt a rabszolgaság nem is volt mindig olyan nyomorult kínlódás, mint általában képzelik. Sokszor a rabszolgák inkább jobbágyok vagy örökös szolgák voltak, sőt mintegy a családhoz tartoztak; akkor is voltak jó és rossz gazdák s a rabszolgát legalább mint vagyont kímélték. Igen sokszor jobb dolga volt, mint ma a szivtelen kapitalizmus által kizsákmányolt, látszólag szabad munkásnak. A keresztény vallás a rabszolgaságot elvben elítélte; azonban nem törölte el egy csapásra, mert az óvilág egész gazdasági berendezése azon alapult, melynek rögtöni megszűnése válságba döntötte volna a világot. De az emberi méltóság és egyenlőség hangsúlyozásával, a keresztény igazság és szeretet parancsával enyhítette azt; mikor pedig a viszonyok arra megértek, tényleg véget is vetett neki.

A kényuralommal és zsarnoksággal régóta hadilábon áll *a szabadság*. Még Lamartine és Petőfi rajongtak érte; Madách is lelkesedik, de már csak módjával; azonban diákgyerekeknek és naiv politikusoknak ma is az a vesszőparipája. Ujabb időben, mióta az emberek tapasztalásban gazdagabbak és ábrándokban szegényebbek lettek, mintha kissé lejárta volna magát. Az élet megtanította a világot, hogy a nagy szabadság maga nem boldogít s hogy az a jól rendezett emberi társaságban csak korlátozott lehet, sőt hogy a túlságos szabadság a társadalomnak kárára és vesztére szolgál.

A szabadság legtöbb embernél csak homályos ösztön vagy jelszó, melyről azoknak sincs tiszta fogalmuk, akik hangoztatják vagy érte küzdenek. Mert hogy az erkölcsi világrendben és az emberi társaságban minden cselekvés nem lehet szabad, az világos. Az a szabadság, melyet hívei követelnek, nem a szabadakarat mint lelki tehetség, amit épeszű embernek nem lehet elveszteni, nem is a személyes és polgári (csupán a törvénytől korlátozott) szabadság, melyek többnyire a jó abszolutizmus, sőt kényuralom mellett is többé-kevésbbé megmaradnak, hanem az úgynevezett liberális szabadság és a demokrácia.

A liberalizmus vagy szabadelvűség a szabadság öncélúsága és túlzása, illetőleg annak kiterjesztése olyan térre, ahol az már igazságtalan vagy káros. Ez történhetik világnézeti, politikai vagy gazdasági téren. Különösen háromféle nagy szabadságot követel a

liberalizmus: a vélemény- vagy tanszabadságot, a sajtószabadságot és gazdasági téren a szabad versenyt. Kétségkívül mindegyik jogos és hasznos, míg nem ellenkezik az erkölcsi és társadalmi renddel és a közjóval. Mert ezek a társadalmi élet főtényezői és céljai, nem pedig a minél nagyobb szabadság. A liberális szabadságok okos és becsületes emberek kezében talán nem veszedelmesek, sőt a haladás hathatós eszközei lehetnek. De az a baj, hogy nemcsak okos és becsületes emberek vannak, hanem ostobák és tudatlanok, erkölcstelenek és gonoszak is, sőt, fájdalom, az emberek nagyobb része ma is ilyen, és ha javul is valamit, előreláthatólag mindig, legalább sokáig ilyen lesz. A vélemény- és tanszabadság a tévedések forrása és a félrevezetés eszköze. Olyanok azok, mint ha a mérget szabadon árulják, vagy mintha gyermekeket és gonosztevőket hagynak tűzzel játszani, arra számítva, hogy van orvos és tűzoltó, ki a bajt elhárítja. Hogy a sajtószabadsággal mennyire vissza lehet élni, azt naponkint látjuk. A visszaélések megtorlása pedig legjobb esetben is csak eső után köpenyeg. A korlátlan gazdasági szabadság rászabadítja az erőset a gyengére, birokra engedi a farkasokat a bárányokkal. A vagyonszerzés az ember egyik leghatalmasabb ösztöne, melyet mint más ösztönöket sem lehet szabadjukra engedni, hanem az erkölcsnek és jognak kell fékezni és szabályozni. Mikor a liberalizmus a gazdasági élet tényezői közül az erkölcsöt kikapcsolja, ezzel olyan létért való küzdelmet idéz elő, mely előbb-utóbb a kizsákmányolt osztályok élet-halálharcához és a társadalom felforgatásához vezet.

A liberalizmus egyik jelszava a haladás is. Haladni mindenesetre kell; csak az a kérdés, miben haladjunk: jóban-e vagy rosszban. S meg kell gondolni, hogy vannak a társadalom épületének alapjai, melyeket mindenesetre konzerválni kell, melyeket nem lehet kirúgni lábaink alól és ötletszerűen csereberélni, melyekkel nem szabad még kísérletezni sem. Ilyenek a mult kipróbált és megszentelt hagyományai, szokásai és intézményei, a vallás, erkölcs, jogi elvek, tulajdon, haza stb. Haladni Eötvös szerint csak úgy lehet, ha egyik lábunkkal lépünk, de a másikkal helyben maradunk. Aki két lábbal egyszerre lép vagy rohan, az kitöri a nyakát. A mult olyan, mint az épületnek a föld vagy az alap, melyen áll, melyre támaszkodik; vagy mint a fának a talaj, melybe gyökerét ereszti. Haladásnak és maradásnak egyensúlyban kell lenni, mint a hajón a vitorlának és fenéksúlynak. Tehát úgy a túlzó liberalizmus, mint a túlzó konzervativizmus szélsőség; a kettőnek egymást mérsékelni kell.

A politikai szabadság *a demokrácia* vagy népuralom, mely nem más, mint a nép önrendelkezési joga, midőn a polgárok az állam ügyeire, a törvényhozásra, bíráskodásra, kormányzásra közvetlenül vagy közvetve befolyást gyakorolnak. Ennek tulajdonképeni hazája Görögország és Róma, kormányformája pedig a köztársaság vagy legalább a parlament.

A demokrácia azon a hamis föltevésen alapszik, hogy az állam kormányzása vagy legalább az államügyekre való befolyás természetes és veleszületett joga a népeknek. Azonban a valóságban a hatalom és jog forrása nem a nép, hanem az Isten, kinek akarata e téren a természet berendezésében és az észbe irott természetjogban nyilvánul meg. Az állam természete, célja és java csak azt követeli, hogy a népet jól kormányozzák, de semmiképen sem kívánja, hogy a nép magamagát kormányozza; a közjó és a nép boldogsága ettől nem függ.

Viszont a demokráciának már a görög köztársaságokban igen nagy hibái voltak, melyeket Madách remekül jellemez s melyeket az újkori tapasztalat csak feltünőbbé tett és szaporított.

Még ha elméletben igaz is volna, hogy mindenkinek joga van az államügyekbe beleszólni, ez a jog akkor is csak lappangó virtuális jog volna, melynek az ember bizonyos feltételek mellett birtokába lépne; de ebből nem következnék, hogy az államhatalmat mindenki tényleg gyakorolja. Itt nem jogról van szó, hanem a hozzáértésről és megbízhatóságról, különösen pedig a közjóról. A hatalom gyakorlásához, a törvényhozáshoz, bíráskodáshoz, kormányzáshoz sok ész, ismeret, tapasztalás, bölcseség és erény szükséges, ami nincs és nem is lehet meg minden emberben, kivált az egyszerű nép fiaiban, kiket erre nem is nevelhettek. Már pedig, aki mihez nem ért, ne fogjon az ahhoz. Jól mondja bölcs Sirák fia, hogy a földmíves, mesterember, kőmíves, kovács, fazekas stb. mind igen hasznos és szükséges tagjai a társadalomnak, akik munkája nélkül város nem épül és élni nem lehet; de a törvényházba és bírói székbe nem valók. (Sir. 38, 25—39.)

A tömeg az államkormányzatot csak általános szavazás, vagy képviselői által gyakorolhatja. De minden dologban népszavazás lehetetlen. A választás pedig pártokra és programmokra történik. Amde a programmokban nagy politikai, kulturális és gazdasági kérdések foglaltatnak, melyekről a nép szavazáskor ítél. De ez meg annyi, mintha tudományos problémákat akarnának népszavazással eldönteni. A szavazatokat mindenütt mérlegelni kell, nem számlálni: vota non numerantur, sed ponderantur. Egypár hozzáértő ember

szava minden dologban többet nyom, mint az egész országé, mely hozzá nem ért. Egy épszemű ember többet lát, mint száz vaksi. S a világban mindig az ostobák és tudatlanok vannak többségben.

Mivel a népnek nincs elég tudása, emberismerete és kritikája, a csekély tudású és lelkiismeretlen szájhősök vezetik félre, azok, akik legjobban tudnak a nép szájaize szerint beszélni, hízelegni, hazudni, gúnyolni és rágalmazni; ezek érvényesülnek és hátraszorítják a tehetségeket. Sőt a népet, mint már Athénben, tudvalevőleg meg is lehet venni, miáltal a plutokrácia, a pénzeszsákok jutnak uralomra. Különben is a szegény ember, kinek nincs történelmi és politikai érzéke, kinek nincs vesztenivalója, keveset törődik az állami renddel, közjóval, hazával; ő a felforgatással csak nyerhet. Továbbá a demokráciában pártoskodás és párturalom fejlődik ki. A kormányzás a pártvezérek kezébe kerül, akik legtöbbször nem szakemberek, hanem dilettánsok. A népuralom az országot katonailag rendesen meggyengíti. Azért viseli oly nagyon szívén az entente a mi szabadságunkat és demokráciánkat.

Egyébiránt a demokrácia inkább csak elmélet és izgató jelszó, mint a népnek komoly vágya és szükséglete. A népet nem teszi boldoggá az, ha időnkint beleszólhat olyanba, amihez nem ért. Sokszor hallottuk, hogy a nép panaszkodik, mert nincs földje, kenyere, ruhája, iskolája, hogy igazságtalanul és durván bánnak vele; de alig hallottuk valaha, hogy mesterséges izgatás nélkül arról panaszkodott volna, hogy nincs szavazati joga; legfeljebb választáskor sajnálta, hogy nem volt mit eladnia.

A demokráciához nagy műveltség és erény kellene és pedig az egész népben. De ez ma még ritka helyen van meg s kérdés, általános lesz-e valaha. Mindenesetre a demokráciát nem a szavazóurnánál, hanem az iskolában és templomban kellene megkezdeni. Szellemileg kiskorú, erkölcsileg gyenge vagy romlott népre a demokrácia kész veszedelem. Az ilyennél csőcselékuralom (ochlokrácia), sőt egyenesen a legrosszabbak uralma (kakistokrácia) lesz belőle, melyet proletárdiktatura néven ismerünk.

Napjainkban sokat hangoztatják az osztálydemokráciát is, vagyis a rangkülönbségek és születési előjogok eltörlését. De akármit mondjanak is, a feladatuk magaslatán álló felső osztályokra mindig szükség volt s azoknak ma is nagy haszna, fontos társadalmi és nemzeti hivatása van. A társadalomban vannak olyan szerepek és működések, melyekre épen az előkelőbb, jobb nevelésű és vagyonos osztályok alkalmasak. Ők kell, hogy legyenek minden jóban és szépben a nép példaképei, a műveltség, finomabb ízlés,

eszmények, becsület és hagyomány hordozói, a tudomány, művészet pártfogói, vagyoni függetlenségüknél fogva a közélet önzetlen és meg nem vesztegethető vezetői, a gazdasági életben a nép útmutatói és mintaképei stb. Persze, ha e hivatásuknak meg nem felelnek, ingyen és léhán élnek a dolgozó osztályok nyakán: akkor csakugyan nincsen létjoguk, sőt állandó izgató és robbantó anyagot alkotnak a társadalomban.

II.

A művelődéstörténelem legnagyobb eseménye a *kereszténység*. Nem volt soha olyan eszme, intézmény vagy mozgalom, mely az emberi művelődésre akkora befolyást gyakorolt volna, mint ez. Új kultúrát teremtett, egészen új világnézleti és erkölcsi alapon. Az emberek viszonyába és társas életébe addig csaknem ismeretlen nagy eszmét és kultúrtényezőt hozott, a szeretetet, vagy mint Madách a forradalmak nyelvén nevezi, a testvériséget s vele együtt az egyenlőséget és igazi szabadságot, melyeket később a forradalom mint jelszókat kisajátított, de a maga álláspontján sem megokolni, sem az emberi gyarlósággal szemben megvalósítani nem tudott. A pogány ókor legalább elég őszinte volt, hogy nem is hirdette a testvériséget; a forradalmak testvériségét azonban láttuk a guilottine hőseinek rémuralmában, a szabad verseny munkássanyargatásában és a bolsevizmus hóhérmunkájában. A kereszténység mondotta ki azt a nagy elvet, hogy minden ember Isten gyermeke, tehát egymás közt testvér és egyenlő, az Isten országának polgára, tehát szabad. A kereszténység tanított meg az emberi méltóságra, a lélek végtelen becsére, arra, hogy a legutolsó gyermek és koldus lelke is többet ér az egész nagy oktalan világegyetemnél, többet ér a föld minden gazdagságánál, az emberi kéz és ész minden remekművénél; de ez a lelkes lény Isten tulajdona; mely más embernek jószága és rabszolgája nem lehet. A kereszténység emelte fel és vette pártfogásába a szegénységet, az békítette ki sorsával, mikor a kis embereket az Isten országának kiváltságos osztályává, mintegy nemességévé tette. Megszentelte a munkát, lemondást, önmegtagadást és szenvedést, melyeket az erkölcs alapjaivá és az örök boldogság érdemszerző eszközeivé tett. S mindezt nemcsak elméletben hirdette, hanem az erényeknek utólérhetetlen példaképét meg is testesítette Krisztusban. Azonkívül vigasztalta a szomorúakat, volt gyógyító balzsama minden szenvedő számára, orvossága minden társadalmi bajra.

Madách azonban a korában divatos materializmus és rationalizmus hatása alatt hamis szemüvegen nézi és nem érti meg egészen a kereszténységet. Történetbölcseleti alapelvéhez hiven azt állítja, hogy mint minden, úgy a kereszténység tanai, erkölcsi elvei és intézményei is idővel elkorcsosultak, főleg a középkorban. A keresztény erkölcs, kivált a testvériség tetszik neki; de már a dogmák és a szerzetesi élet nincsenek kedvére. Ámbár elismerjük, bizonyos kimélet és tapintat nyilvánul meg abban, hogy ezen elkorcsosulás színhelyévé nem Rómát, hanem Byzancot teszi; aminthogy valóban főleg keleten mérgesedtek el túlságosan a dogmatikai viták s fajult el néha a szerzetesi élet is.

Annyi igaz, hogy Krisztus csak tanításának lényegét adta át apostolainak; a *dogmák* filozófiai fogalmazását az egyházra és a theológiai tudományra bízta. S a dogmák tulajdonképen nem is egyebek, mint Krisztusnak bölcseletileg fogalmazott és formulázott tanításai. A keresztény erkölcstan azonban a dogmákon alapszik, melyek nélkül levegőben lógna; ezek okolják meg és szentesítik azt, mikor hozzákötik az ember végcéljához és örök boldogságához. Madách szerint azonban a keresztény dogmatika a középkorban szőrszálhasogatássá és türelmetlenséggé, sőt eretnekégetéssé fajult. Ennek klasszikus példájául felhozza a homousios-vitát, melyet 5—600 éves kortévesztéssel a kereszteshadak idejére tesz s melyet ma is sokan mint a hajszálhasogatás iskolai példáját szoktak emlegetni. De nagy félreértés van a dologban. Ez a vita nem egy i-betű, tehát nem egy semmiség körül forgott, hanem Krisztus istensége körül, melyet egy rövid formulába (az ariánus homoiusios műszóval ellentétben) a homousios jelszóba foglaltak, mint ahogy a mennyiségtan a maga igazságait képletekbe sűríti össze. A vita tárgya tehát a kereszténység alapdogmája volt, mellyel a Madáchtól is nagyrabecsült keresztény erkölcstan is áll vagy bukik. A mennyiségtan vagy fizika igazságai is megdőlnek, ha a képletekben egy betűt kihagyunk vagy beszúrunk. Ma is nagy különbség van Isten-ember és isteni ember közt. Az sem mindegy, hogy valakit i-betűvel vagy i nélkül mondanak-e igaz embernek.

Minden igazság türelmetlen a maga tagadása iránt, legtürelmetlenebb a logika és mathematika. Amely igazság elismeri ellenkezőjének létjogát, az már megtagadta önmagát. Csak a tévedők iránt kötelez a szeretet türelemre, de nem a tévedéssel vagy hamissággal szemben. Lehet, hogy e tekintetben néha egyes keresztények és katholikusok, sőt egyházi férfiak is vétettek, épúgy, mint a protestánsok, zsidók és mohamedánok. Ez hiba volt; de ez nem

igazolja a tévedést és nem követeli ennek tűrését, de nem igazolja azt a képet sem, melyet Madách a fanatikus patriárkáról és a «cynikus barátseregről» fest.

A szerzetesi életről és az evangéliumi tanácsokról is, bár megengedjük, hogy időnkint és helyenkint itt is fordultak elő hibák, de általában Madách nagyon tájékozatlanul és igazságtalanul ítél. Igenis szükség van ideális lelkekre, kikben a keresztény erkölcs magasabb foka az evangéliumi tanácsok alakjában tökéletesebben megvalósul. Szükség van önmegtagadásra, mely az erénynek útja és iskolája s ebben szükség van példákra. Szükség van férfiakra és nőkre, kikben a lemondó élet a kultúrának és charitásnak is megbecsülhetetlen szolgálatokat tesz. A középkor eleje óta nagyrészt szerzetesek térítették meg Krisztushoz és a keresztény erkölcshöz a világot; ezekből kerülnek ma is többnyire a hittérítők; ezek tanították és tanítják napjainkban is a vad népeket földművelésre, mesterségekre; ezek alapították régen az iskolákat, másolták a kódexeket, fenntartották a hajdankor történelmét és irodalmát, művelték a tudományokat és művészeteket. Kivált a női szerzetesrendek alapították és gyakorolták a keresztény szeretet számtalan művét, mikor az úgynevezett humanizmusnak híre-hamva sem volt. Apácák ma is a szegény és elhagyott gyermekek őrzőangyalai, az árvák anyái, a kórházak hervadó virágai, a koldusok, elaggottak, elmebetegek és nyomorékok önfeláldozó ápolói. Nem kell messze menni példáért; nálunk is találunk eleget.

S ne feledkezzünk el, hogy az állítólag elkorcsosult kereszténység új társadalmi rendet alapított Európában, mely a görög államböl csélet és a római jog alapján Krisztus tanításából fejlődött s alapkövei voltak az erkölcs, jog és tekintély. Az egyház nevelte a korhadt óvilág elpuhult kéjelgőiből s a népvándorlás szilaj harcosaiból alakult új népeket, civilizálta Európát, építette és gondozta a társadalom erkölcsi alapjait; biztosította a fejedelmek számára a tekintélyt, az alattvalók számára az emberi jogokat; a keresztény szeretettel s a túlvilági kiegyenlítés reményével enyhítette a nyomorúságot, áthidalta a társadalmi és vagyoni különbségeket. Világraszóló nagy műve volt az egyháznak a középkorban, hogy megalapította a latinnyelvű egyetemes európai kultúrát s mellette a keresztény államok szövetségét, a keresztény respublikát a pápa és császár kettős fősége alatt, amely alapon igazi népek szövetsége fejlődhetett volna ki, ha azt a reformáció és a francia féltékenység meg nem ingatták volna.

Mindez nem mutat a kereszténység elfajulására. Igaz, emberi

gyarlóságok néha a kereszténységbe és az egyházba is becsúsztak; de itt nem a kereszténység korcsosult el, hanem a keresztények. Korunkban meg épenséggel úgy látszik, mintha végképen csődöt mondott volna a tízparancsolat és az evangélium. De jusson eszünkbe, amit a hitetlen Strauss Dávid félszázad előtt korunknak gúnyosan szemébe vágott: Sind wir noch Christen? Nein. Haben wir noch Religion? Nein. Itt van az elkorcsosulás oka.

III.

Harmadik nagy vezető eszméje is hajtóereje az emberiség történetének *a felvilágosodás és haladás*, a tudomány és kultúra, mely a technika műveivel karöltve nemcsak a szellemi fejlődést, hanem az anyagi jólétet is, tehát az egész civilizációt hathatósan előmozdítja. Azonban a felvilágosodás csak akkor tényezője az emberi nem kultúrájának és boldogságának, ha az értelmi műveltséggel együttjár a szív és akarat műveltsége, az erkölcsi kultúra is. A tudomány is csak akkor kultúrérték, ha az igazságot keresi, nem pedig ha új és merész vélemények és ábrándok után kapkod, s ha minden réginek és eszményinek, amit az emberiség eddig nagynak és szentnek tartott, ellensége és felforgatására tör. Nem is mind színigazság az, amit a tudomány nevében árulnak. A haladás is csak akkor fejlődés, ha az ember a jóban halad. A puszta anyagi haladás erkölcs nélkül többet árt, mint használ; rosszabbá és boldogtalanabbá teszi az embert, mint amilyen pátriárkális egyszerűségében volt.

A felvilágosodás mintaképe Madáchnál Kepler, kiben úgy látszik önmagát személyesíti. De épen ő «Az ember tragédiájának» legelhibázottabb alakja. Az igazi Kepler nagy tudós volt, de egyúttal hívő keresztény, akárcsak Descartes, Leibniz, Newton, Linné, Pasteur és mások. Madách Keplerje a régi világtól, annak elveitől és intézményeitől megundorodott, új világ után epedő, minden hagyománnyal szembeszállni kész, sőt erőszakos eszközöktől sem irtózó forradalmi lélek, ki azonban egyelőre színleg az elavult világhoz alkalmazkodik. Ábrándja és ideálja a francia forradalom, mely neki nagyszerű kor, nagy bűnökkel és nagy erényekkel, ha vérrel és sárral van is beszennyezve. Ennek eszméit látja fejlődni, s kívánja és hiszi, hogy elterjednek és megvalósulnak. Ma még a népek kiskorúak, egykor nevetni fognak a jelenkoron. A filozófia agyrém, az államférfiak komédiások, a foliánsok tűzbe valók, mert elfeledtetnek velünk a magunk lábán járni és gondolkodni, átviszik

a mult hibáit az új világba, a ledűlt romok átkozott porát. Ezt tanították szerinte az apostolok is. Ez tisztára a francia forradalom hangja.

A XVIII. század óta az egyoldalú és hamis felvilágosodás, az újkori bölcselet, a francia encyklopedisták megtámadták, kigúnyolták és gyalázták a keresztény világnézetet, vallást, erkölcsöt és hagyományokat; minden téren, az államban és társadalomban is megingatták a tekintélyeket, megvetették a nemzeti eszméket és ideálokat. Mindez párosulva az udvarok és főurak (kivált a francia udvar) léhaságával s a nép elnyomásával, előidézte *a francia forradalmat.* A forradalom eszméi és jelszavai közül a szabadság túlhajtása megszülte az álliberalizmust, az egyenlőség túlzása a demokráciát, majd ezek gyümölcse gyanánt a szocializmust és kommunizmust. A testvériség azonban üres szó maradt. S azóta Európa csaknem egy század óta a majd csendes, majd erőszakos forradalom útján halad.

Madách a francia forradalmat, annak őrültségét és vadságát nagyszerűen jellemzi, bár tulajdonképen ő is annak elvei alapján áll, de erősen idealizálja azokat. Általában Madách csak olyan elméleti forradalmár, aki a forradalom eszméiért lelkesedik, de mikor azokat konkrét valóságukban, hőseikben és azok viselt dolgaiban látja, megborzad és megundorodik tőlük s kénytelen zászlót hajtani a mult idők jellemei és intézményei előtt. Így például a marquis jellemzése valóságos dicsőítő ének a királyhű nemességre és a régi rendre. Persze Madách szerint a forradalom a nagyszerű eszmék elfajulása. Ámde a valóságban logikailag következetes és az emberi természetből folyó elfajulása. Tehát magukban az eszmékvan a hiba. Itt is el lehet mondani, hogy gyümölcseikről ismerik meg őket. Lehet a forradalom eszméiről az iskolában és irodalomban szellemesen bölcselkedni, lehet a szalónokban érdekesen csevegni, sőt a forradalmat többnyire ezeken a helyeken is szokták előkészíteni, de megcsinálni a lebujokban és az utca sarában szokták, nem bölcs és nemeslelkű emberbarátok és glacékesztyűs gentlemanek, hanem rendesen hóbortos és züllött rajongók, gonosztevők és az utca söpredéke. S ott is, ahol hazafias frázisokkal, víg nótázással és őszirózsával kezdik, rombolással, rablással és vérengzéssel s a legnagyobb erkölcsi és anyagi értékek elpusztításával végzik.

A kereszténység a hatalmat az Istentől származtatja, azért *a forradalmat elítéli.* Természetesen különbséget kell tenni forradalom és szabadságharc közt. Forradalom az, mely a tekintély elve, a tör-

vényes hatalom ellen, vagy a társadalom felforgatására irányul. Ez a keresztény erkölcstan szerint mindig bűn, lázadás az Isten rendelése és a társadalom java ellen. A szabadságharc a hatalom zsarnoki kezelése ellen, vagy trónbitorlás, idegen hódítás és elnyomás ellen küzd. A keresztény erkölcstan ezt néha megengedi, de rendszerint nem ajánlja. Azt tartja, hogy többnyire jobb a már elévült jogokat a közjót biztosító tényleges hatalommal szemben fegyveresen nem érvényesíteni, kivált ha az nagyobb bajjal járna, mint amit el akar hárítani. Épen azért védi a keresztény állambölcselet a történelmileg kialakult kormányformákat, jogfolytonosságot és törvényes dinasztiákat (a legitimitást); mert azon kívül, hogy azok változtatása az Isten rendelésével megszentelt tekintély és hagyományok, úgyszintén szerzett jogok sérelmével jár, nagy politikai rázkódásnak is teszi ki az államot. Keresztény felfogás szerint azonban a történeti jog és a legitimitás igen lassan évül el. Különben e kérdésekben nem szokták az állambölcsek és erkölcstanítók tanácsát kikérni. A forradalmat nem csinálják, hanem csinálódik — mondja Kossuth Lajos. Mikor a helyzet feszültsége már tűrhetetlen vagy a viszonyok kedvezők, magától kirobban.

IV.

Az újkori materializmus az élet céljává, az ember boldogságává tette az élvezetet és ennek eszközét: a pénzt; a liberális nemzetgazdaságtan megalapítója pedig, Smith Ádám, az erkölcsöt a gazdasági életből kikapcsolva a gazdagságot tette a nemzetek egyetlen gyakorlati céljává s az önérdeket és szabad versenyt a gazdasági élet fő mozgatóivá. Ebben a versenyben a különben is anyagias és gazdaságilag erősebb nagytőke felülkerekedett s uralomra jutott a kapitalizmus nemcsak a gazdasági, hanem az állami, sőt néha a kulturális életben is. Mivel pedig a keresztény elvek és erkölcsök, kivált a szeretet és lemondás már előbb megfogyatkoztak, bekövetkezett a munkások kíméletlen kizsákmányolása, a szegények és kisemberek elnyomása és megvetése, ennek következtében azok elkeseredése, ami, párosulva a munkásoknál is elharapódzott vallástalansággal és élvezetvággyal, előidézte *a szocializmust és kommunizmust.* Ennek annál inkább meg kellett történnie, mert a műveltség terjedésével a népben felébredt a tudákosság, az emberi önérzet, jogainak és erejének tudata, megnövekedtek szükségletei és igényei, kitágult látóköre s a vallási érzéssel együtt eltűntek azok a fékek és indítóokok, melyek régen a népet sorsával kielégítették és abban

megnyugtatták. Bármily paradoxonnak is látszik, valójában a kapitalizmus és szocializmus ugyanazon erkölcsi forrásból fakad: az élvezetvágyból és az élvezet eszközének, a pénznek szeretetéből. Csakhogy a kapitalista olyan pénzimádó, akinek van pénze, de azt szaporítani akarja; a szocialista pedig olyan pénzimádó, akinek nincs vagyona, de szeretné, ha volna s irigyli azt mástól és el akarja tőle venni.

Madách remek Tower-jelenetében látjuk a bourgeoisie és kapitalizmus uralmát: az ideálok vesztét, a prózai hétköznapiságot, az anyagiságban való elmerülést, a léhaságot és kicsapongást, haszonlesést, önzést, szédelgést, durvaságot, csábítást, az erény árúbabocsátását, a szegénységet kizsákmányoló gazdagságot, a fehér rabszolgaságot, a kutyák harcát a konc felett. Ez a kép jellemzi korunkat is, de a pénzért és élvezetért való tülekedés vásári zajába már belecsendül a munkás-Marseillaise vad melódiája.

A phalanstère-jelenet a mult század közepén kisértő Fournier-féle szocializmust ábrázolja, melynek megvalósulását akkor sokan a közeljövőben várták. A phalanstère világraszóló dologház, rabszolgatelep a tudósok vezetése alatt, melyben minden egyéniség, szabadság, szellemi kiválóság, költészet, művészet, érzelem, szeretet, család, haza, vallás eltűnik és beolvad az összeségbe, csak a mennyiségtani egyenlőség, állati élet, gépies munka és lélekölő egyhangúság marad, amit Madách szintén mesterileg rajzol. Ez a phalanstère-szocializmus annyira képtelen és ellenkezik az emberi természettel, hogy nem is tudott hódítani és elterjedni.

Madách még nem ismerte a Marx-féle szociáldemokráciát vagy inkább kommunizmust, mely tulajdonképen reakció a keresztény érzületből kivetkezett zsarnoki kapitalizmus ellen. Keresztény alapon álló társadalomban az meg sem születhetett volna. A marxizmus alapelvei: a történelmi materializmus, értéktöbblet, árúbőség, munkásnyomor, osztályharc, társasági birtok, kollektiv termelés, proletáruralom, internacionálé, a vallás és a haza eszméjének kiirtása. Láttuk a gyászos emlékű, de tanulságos kisérletet ezek megvalósítására. Sőt láttuk és látjuk a szocializmus és kommunizmus végső elvadulását a bolsevizmusban is. Mindezek, mint «Az ember tragédiájá»-ban még nem szereplő eszmék és törekvések, kívül esnek a jelen beszéd feladatán. Azért a szocializmusra vonatkozólag itt csak a következő irányelveket szegezzük le.

A szocializmus nem pusztán gazdasági és társadalmi mozgalom, hanem legalább is ép oly mértékben vallás-erkölcsi kérdés. Amint keletkezésének oka a vallási és erkölcsi elvadulás volt, úgy

megszűnése vagy legalább enyhülése is csak a valláshoz és erkölcshöz való visszatérés útján remélhető. A kereszténységnek a szociális kérdés megoldásához olyan eszméi és elvei vannak, melyekkel semmiféle más vallás vagy filozófia nem versenyezhet.

A kereszténység szerint az ember végleges hazája nem a földön, hanem a túlvilágon van; az élet célja nem az élvezet és gazdagság, hanem a lemondással, munkával és erénnyel kiérdemelt túlvilági örök boldogság. A kereszténység azt tanítja, hogy aki nem dolgozik, ne is egyék; de természetesen dolog alatt nemcsak az anyagi és kézi munkát érti, hanem a szellemit is. A szegénység biztosabb út az ég felé; mert könnyebb a tevének a tű fokán átmenni, mint a gazdagnak mennyek országába bemenni. Igenis van egyenlőség, de nem a vagyonban, hanem a halálban és az Isten előtt. Másrészről a gazdagnak kötelessége szegény felebarátjával szemben az irgalmasság testi és lelki cselekedeteit gyakorolni. Az emberek egymáshoz való viszonyának pedig alaptörvénye az igazságosság és szeretet. Keresztény elvek szerint a munkás is ember, kinek joga van ahhoz, hogy becsületes munkája után családjával együtt tisztességesen megéljen. Ezt követeli az igazság is, de főleg a felebaráti szeretet. Méltó a munkás a maga bérére, mondja Krisztus; a keresztény erkölcstan pedig az égbekiáltó bűnök közé sorozza a szegények nyomorgatását, a szolgák és munkások bérének elhúzását.

Azonban a munkások sorsát s az alsóbb néposztályok helyzetét a mai állami és társadalmi szervezet keretében is meg lehet javítani a munka és munkás megbecsülésével, bölcs törvényekkel és intézményekkel, a munka és bérek szabályozásával, munkásvédelmi intézkedésekkel, a nagytőke hatalmának korlátozásával stb. Erre a célra tehát nem szükséges az államot és társadalmat felforgatni. Persze a szociáldemokrácia nem is jólétre törekszik, hanem uralomra, sőt szítja az elégedetlenséget, mert hát ő akar a burzsoák helyébe és örökébe ülni: ôte toi que je m'y mette.

Nem lehet azonban az emberi társadalomnak olyan szerkezetet adni, mely minden bajnak véget vet, mindenkit egyformán kielégít és teljesen boldoggá tesz. Azt el lehet érni jó törvényekkel és keresztény szeretettel, hogy nagyobb nyomorúság ne legyen s minden becsületes és dolgos ember némi polgári jólétnek örvendjen; de mindenkit úrrá tenni nem lehet, mert erre nincsenek meg minden emberben a szükséges tehetségek és erkölcsi föltételek, sem a földön nincsen a javaknak elég bősége. Az ellenkezőt állítani naiv ábránd vagy ostoba és gonosz szédelgés. Nemcsak a keresztény

vallás, hanem az ész és tapasztalás is azt bizonyítja, hogy e föld siralom völgye. A paradicsom elvitetett a földről, itt ne keressen és ne várjon senki paradicsomi boldogságot. Aki ilyenről álmodozik vagy beszél, ez vagy bolond, vagy világbolondító, de nem komoly társadalombölcselő.

* * *

Madách zseniális filozófus költő, magasan szárnyaló és mélyenjáró, művének thémája pedig versenyez a «Divina Commediá»-val és nagyszerűbb a «Faust»-énál, sok részlete egyenesen remek; azonban világfelfogával nem érthetünk egyet, kivált keresztény szempontból. Korának a filozófiában és a vallási kérdésekben való járatlansága, legalább felületessége és eszmezavara károsan befolyásolták. Erősebb keresztény meggyőződés és érzület mellett műve méltó párja lett volna a «Divina Commediá»-nak és felülmúlta volna a «Faust»-ot. Fő hibája a keresztény felfogással ellenkező erős pesszimizmusa, melyről ugyan már sokat vitatkoztak, de melyet eltagadni nem lehet. Pesszimizmus az a világfelfogás, mely az embert rossznak tartja és történetét is fekete szemüvegen nézi; az optimizmus az embert jónak tartja és a történetet jó színben látja. De van azonkivül progresszista világfelfogás, amely szerint az ember ugyan gyarló, de a történelem folyamában fejlődik, tökéletesedik és halad a jóban.

Hogy «Az ember tragédiája» nem optimista mű, az világos. Még nem is progresszista. Ha néha, pl. a római vagy a Kepler-jelenetben remélni látszik is bizonyos haladást, annak folyamában megint csak újabb túlzást és elfajulást mutat be a középkorban és a francia forradalomban. Az utolsó jelenetben ugyan Ádám felveti a kérdést: «Megy-e előbbre majdan fajzatom?» De erre választ nem kap, a látomások pedig tagadó feleletet adnak.

Ellenkezőleg, *Madách pesszimizmusa* kitűnik a következőkből.

A világtörténetnek úgyszólván csak sötét lapjait és bűneit szemlélteti. Az emberiség nála folyton szélsőségek közt és túlzásokban hánykódik s ha valami jó eszme vagy törekvés néha fel is merül, az nála csakhamar elfajul. Az ember, ha átmenetileg kissé fejlődik is, azután ismét káros végletbe esik és elkorcsosul, egész az eszkimóig. A valóságban vannak az emberiség történetének fényes lapjai és örökre maradandó értékei, pl. a kereszténység, a szeretet művei, az igazi tudomány, művészet, felvilágosodás, a felfedezések és találmányok stb., melyek bőven kárpótolnak esetleges elfajulásokért is.

Az sem igaz, hogy az emberi nem mindig szélsőségekben mozog. Ellenkezőleg, sokszor halad a középúton vagy akörül, a

szélsőségek és ellentétes törekvések eredőjén. S miként az inga, ha jobbra-balra ki is leng, de utoljára mégis megállapodik, vagy amint a tenger hullámainak hegyei és völgyei elsimulnak, úgy a történelmi ellentétek is előbb-utóbb kiegyenlítődnek, egyensúlyba és nyugalomba helyezkednek. Az eszmék elfajulása sem általános törvény; de ha néha az emberi gyarlóság miatt meg is történik, az eszmék ismét visszaterelődnek a helyes útra. Az emberiség ha zegzúgos vagy hullámos utakon halad is, de fejlődésének irányvonalára visszatér s ez az irány, kisebb visszaesések dacára is, nagyban és egészben folytonosan emelkedő; az emberiség mégis csak előre megy szellemi, erkölcsi és anyagi tekintetben a tökéletesség és a jobblét felé.

Még jobban nyilvánul «Az ember tragédiája»-nak pesszimizmusa abban, hogy nincs megnyugtató megoldása, legalább nincs az világosan kifejezve. Ádám látván fajának jövőjét, méltán esik kétségbe és öngyilkos akar lenni, hogy megakadályozza azt. Akkor jön Éva az anyaság hírével; erre Ádám meghátrál, elismeri, hogy Isten legyőzte, meghódol, kegyelmet és biztatást nyer. Megcsendül ugyan a tökéletesedés, megváltás és túlvilági élet reménye, de oly homályosan, bizonytalanul és zavarosan, hogy nem tud megnyugtatni és nem birja eloszlatni az egész mű pesszimista hangulatát. Sőt mikor Ádám egyenesen megkérdezi: «E szűkhatárú lét-e mindenem?» «Van-e jutalma a nemes kebelnek?», ismét kitérő feleletet kap s azt az álokoskodást, hogy «ha látnád, túl örök idő vár, erény nem volna itt szenvedni többé». Ámde a könyvben az emberiség és történelem legnagyobb problémáiról volt szó; az emberi nem sorsáról és céljáról, a világtörténet minden küzdelméről, bűnéről, könnyéről és vérontásáról, melyeket nem lehet egypár kétértelmű mondással megokolni. Ilyen problémáknak csak metafizikai, sőt theológiai megoldása lehet; semmi más az észt ki nem elégíti, a szivet meg nem nyugtatja. Ide tények és igazságok, nem szóbeli biztatások és homályba burkolt ígéretek kellenek. Nem is szólva a hivő Dantéról, még a hitetlen Goethe is kénytelen «Faust»-ját Gretchen s más bűnbánó szentek és az angyalok közbenjárására a megtérés útján mennybe juttatni. Madách szerint: «Az ember célja a küzdés maga»; de ez nem lehet cél, csak eszköz a célhoz. Halljuk a biztatást: «Ember küzdj és bízva bízzál»; de épen az nincs megmondva, miért küzdjön és miben bízzék. Túlvilági rendeltetés, hit és reménység nélkül az ember és az emberiség életének nincs értelme és célja s az ember életfelfogása így csak a pesszimizmus, a schopenhaueri kétségbeesés lehet. De ezt Madách mégsem meri kimondani.

Keresztény felfogás szerint az itt felvetett probléma megoldása először is az eredeti bűn. Az emberi természet meg van romolva, gyarló és hajlandó a rosszra, de nincs végkép elromolva és meg van váltva. Ebből a faji és a személyes bűnből származik a világon minden rossz. Az ember egyéni élete pedig nem szorítkozik a földre, hanem átnyúlik a túlvilágra, hol a teljes erkölcsi kiegyenlítés beáll, az abszolut igazság diadalmaskodik; sőt az élet súlypontja épen ottan van, ott fog az erény és boldogság harmóniája teljesen helyreállni. Van tehát isteni igazságszolgáltatás, az egyénre nézve néha már ez életben, de mindenesetre a túlvilágon, az emberiségre és a nemzetekre a történelemben. Van gondviselés; nem vagyunk bedobva a világba, hogy ott a mindenség kerekei összemorzsoljanak; nem vagyunk széltől hányatott sajka, melynek nincs kormánya; nem vagyunk gazdátlan jószág, melyre senkinek sincs gondja. S az emberi nem, ha támolyogva és botorkálva is, de halad felfelé, az Istentől kitűzött földi és túlvilági cél felé.

«Az ember tragédiá»-ját tehát ki kell egészíteni keresztény hitünkkel és reményünkkel; meg kell neki adni a vallási hátteret és megoldást. A léha világfelfogás szerint az élet komédia, a pesszimista hitetlenség szerint tragédia, a keresztény felfogás szerint komoly dráma, azaz cselekvés, munka az Isten dicsőségére, az emberiség javára, haladására, az ideálok, a boldogság, az Isten felé. Csak azokra lesz az élet a másvilágon tragédia, akik azt e földön komédiának nézték.

II.

MADÁCH IMRE ÉS «AZ EMBER TRAGÉDIÁJA».

Várdai Béla rendes tagtól.

A nemzeti kegyelet a születési centennárium címén ez évben irodalmi jeleseink közül Petőfi és Madách felé fordul elsősorban. Oly nagyjaink ők, akikhez nem a jóvátevésre fanyalodó szégyenkezés von bennünket, akiknek műveit nem kell a feledés porából kiásni, akik életeleven részei mindnyájunk kultúrájának, nagyszerű élményeink kora ifjúságunktól, akiknek e jubileuma úgyszólván műveik állandó olvasása közben ért bennünket, akikben valójában nem is holtakat, hanem élőket ünnepelünk, ünneplésük alig is mondhat egyebet tehát, mint azt, ami róluk mindnyájunk keblében él.

E két halhatatlan név, így egymás mellett ejtve, mintha első tekintetre valami ellentétet foglalna magában. Petőfi számunkra nemcsak a műveiben kifejeződő örök érték, hanem a spontán költői ihletnek, az ellenállhatlan daloló kedvnek, a költői zsenialitásnak legtökéletesebb megtestesülése. Minden nemzetnek van egy költője, aki az isteni szikrát, a *költőt* elsősorban jelenti számára. Ilyen lehetett a görögöknek Homeros, ilyen az olaszoknak Dante, az angoloknak Shakespeare, a németeknek talán Goethe, nekünk egész bizonyosan Petőfi.

Ezzel szemben Madách nevéhez a magyar költő elérte legnagyobb gondolati mélység képzete fűződik a köztudatban. Az efféle költő pedig nem a könnyű teremtés embere, az sokáig, esetleg évtizedekig kutatja önmagát, kortársait, a multat, míg összebányász annyi nemes fémet, amelyből aztán kora aranymíves remekeit kikovácsolja, esetleg csak egyetlenegyet, amint ez épen a Madách esete is. De úgy vélem, ez ellentét, ha leglényegesebb mivoltukat nézzük, csak látszatos köztük. Egyrészt a valóságban — a fennmaradt bizonyságok szerint — Petőfi sem volt ment, aminthogy nem is lehetett, a gondolattal viaskodástól, a teremtés kínjaitól, ami nélkül csupán az önhittség gyerekes játékai s nem remekművek születhetnek; nála is rejtőznek a könnyed kifejezés mögött mélységek, melyek épen ama viadalmak eredményei és jutalmai. Másrészt bizonyos azonban, hogy a gondolattal és kifejezésével Petőfi-

nél sokkal többet birkózott Madáchot is az élete koronáját jelentő műve megalkotásában épúgy a lángoló, műalkotásban kifejeződni vágyó érzés vezette, nem pedig az elvont gondolkodás, akár Petőfit. Ezt bizonyítja nemcsak mindaz, amit nagy műve geneziséről tudunk, de, helyesen tekintve, maga az előttünk álló mű is. Igaz, Madách olyan költő, akiben temérdek és súlyos a gondolati elem; műve végső elemzésben mégis csak költészet és nem filozófia. Ő nem a bölcselkedésnek adott költői mázt és feldiszítést, megmaradva azért lényegében bölcselőnek, hanem át tudta teremteni az elvont gondolatot életteleven drámai képekké, valódi költészetté. *Az ember tragédiája*-ban nem a költészet járuléka a bölcselmi elemnek, hanem fordítva: a költészet szolgálatába áll elmélyítőül az utóbbi. Enélkül csúfos kudarc érte volna művét a színpadon, ahol pedig a benne rejlő drámai erő nyilván mindenkorra életképessé tette. Bizvást mondhatjuk, hogy Madáchhoz eleve igazságtalanná lesz mindenki, aki nem a költőt keresi benne mindenekfelett.

Ám, ha Madáchot is költőnagyságnak, Petőfi testvérgéniuszának tekintjük elsősorban, akkor köztük mindjárt egy közelebbi rokonság is szemünkbe tűnik és pedig ez is egy látszólagos ellentéten túl. Petőfi, tudjuk, legegyénibb érzései kifejezésén kívül a lángoló nemzeti érzés költője, Madách viszont nagy művében az egész emberiség sorsát teszi problémájává. Másrészt azonban Petőfi, nemzeti érzésének sérelme nélkül, sőt vele legszervesebb, az utóbbiból semmit fel nem áldozó összefüggésben fölemelkedik a népek testvériségének nagyszerű, isteni gondolatához, aminthogy viszont Madách művében az egyetemesítés alatt ott vonaglik és keresi az írt az ő egyéni tragédiáján kívül a nemzeti ügy is. Ilykép fenséges bizonyságai mindketten annak, hogy a legnagyobb géniuszok fel szoktak nőni az egyetemes emberiség gondolatáig, sőt benne találják meg legmagasabb kivirágzásukat,de bizonyságai egyben annak is, hogy megteszik ezt a fajtájuktól, annak létérdekeitől való elszakadás nélkül.

Madách egyéniségét nyilván a következő tényezők formálták és voltak költői géniuszára is költőgető hatással: a magány, a természet, irodalmi hatások, a szerettei ellenére kötött szerelmi házassága, nemzete katasztrófája s a vele kapcsolatos családi csapások, egyévi börtön a hazáért s végül házaséletének rombadőlése. Mint láthatjuk, e hatásoknak épen a fele szerencsétlenséget jelent. A nyomort kivéve az élet legváltozatosabb csapásaiból kijutott neki, úgyhogy a pályájára visszatekintő *Epilógus* című versében joggal énekelhette: «Tömérdek bút küldött reám az ég». E hatások közül a három első kezdte meg a nógrádi falusi életben zárkózottá, elmé-

lyedésre hajlóvá, befelé élővé alakítani alapjában lángoló egyéniségét, amely művüket aztán a boldogtalanság későbbi stáció tették teljessé, egész az embergyűlöletig.

Olvasmányainak egy része jótékony hatással volt tehetsége fejlődésére. Költőink közül alighanem Petőfi gyakorolta rá a legnagyobb hatást; a drámaírók közül pedig, Vörösmartynál és Katonánál is jobban, Teleki László. A világirodalomból Sophokles, Shakespeare, Goethe, Byron és Victor Hugo voltak legfőbb táplálói. De meg kell mindjárt jegyeznünk, hogy az említettek közül bármelyiknek hatása villan is elő nála, a merő utánzás tényében mégsem lehet őt, még Goethével szemben sem, elmarasztalni. Az irodalmi hatások keresése Madách-csal kapcsolatban a legfeleslegesebb időtöltést jelenti. A legeredetibb tudott maradni mind Sophoklessel mind Shakespeare-rel, mind Goethével szemben, kik csak oly mértékben hatottak rá, mint az egyik géniusz arra szokott, aki e nevet hasonlókép megérdemli. Még kevésbbé lehet Madáchot akármelyik úgynevezett irodalmi irányzatból kikövetkeztetni, ha meg is látszik rajta, hogy ő is szívta mind a romanticizmus, mind a népies irányzat levegőjét. Igazi *solitaire* jelenség, egyik legékesebb bizonysága annak, hogy a helyesen felfogott irodalom az egymástól független és mégis egyetlen hatalmas láncolatot alkotó nagy egyéniségek története.

Annál szerencsétlenebb hatással voltak rá filozófiai olvasmányai, elsősorban a létet szenvedésnek és fájdalomnak hirdető Schopenhauer. Ezek világfelfogását egyre jobban távolították gyermekévei égi zenéjétől, a hittől s helyette a materializmus és pesszimizmus mérgét csöpögtették belé, miknek örvénylését ott látjuk nemcsak lírai verseiben, hanem fő alkotásában is. Családi élete csöndjébe, mely különben sem vált az előre elképzelt idillé, egymásután dördültek be az említett, egyre nagyobb katasztrófák, mígnem teljesen romjaik alá temették azt és kitermelték belőle is az élet legátlagosabb produktumát: a boldogtalan embert. Madách valóban maga is tragikus hőssé lett, mielőtt főműve megírására ráadta magát. Van egy korai drámája, melyet *Az ember tragédiájá*-t megelőző összes művei közül a legmélyebbnek szokás tekinteni: a *Csak tréfa* című. Amit ennek fő hősével, az embergyűlölő Loránttal mondat, mintha csak a saját boldogtalan jövendőjének, de egyúttal az ebből születendő nagy művének megjóslása volna.

Madách egyénisége legközvetlenebbül kifejezve lírai költeményeiben áll előttünk, melyekről közrebocsátójuk, Gyulai Pál, azt írta: «Általában kevesebb megnyugvást találunk bennük, mint fő-

művében». Előbb a szerelmi lángolás az uralkodó bennük, megszakítva egy-egy bűbájos elandalodással, minő pl. a *Dalforrás*, mely líránk legszebb gyöngyei közül való, de csakhamar komor sejtések hangján szólal meg, majd a boldogtalanságát büszkén magába fojtó dac kifejezései következnek, melyek végül a legfeketébb pesszimista, sőt nihilisztikus hangulatoknak adnak helyet. E Hyperion sorsdalakép lefelé zuhanó érzelemskálába a hit csak mint a csüggedt kétkedés egy-egy kósza hangja játszik bele. A végső szó a versek még maga rendezte gyüjteményében enyhületesen hangzik ugyan, de csak a költői dicsősége fennmaradásába vetett hitből eredve. A bölcselő elem mind nagyobb helyet foglal el e versekben, de megmaradva a kísérő érzelmek és képek révén költészetnek is egyúttal. Az egész gyüjtemény mélységét alighanem *A halál költészete* című versciklusa méri. Verselésük általában gyarló. Aki a bennük feltáruló egyéniséget megismeri, kétségtelen, hogy *Az ember tragédiája* mélyebb megértése felé is jókora lépést tett, mert Madách egyénisége ott van e látszólag teljesen objektív drámai művében is. A legilletékesebbek egyike, jóbarátja, Bérczy Károly, így nyilatkozik erről Madách felett tartott emlékbeszédében: «Ki kell jelentenem azon erős meggyőződésemet, hogy soha író oly hasonló nem volt művéhez, mint *Az ember tragédiája*-hoz szerzője; hogy az író élete sohasem magyarázta oly világosan írói szubjektivitását, az író élete soha oly világot nem vetett művére, mint épen a jelen esetben . . . Meggyőződtem, hogy nincs oly szubjektív író, magát a talán legszubjektívebb Byront sem véve ki, akinek műve bensejének oly valódi tükre volt, mint Madáchnak *Az ember tragédiája*».

De vetnünk kell, a főmű mélyebb megértése érdekében, egy tekintetet Madách előző, többi drámáira is. A megjelenítő, drámai költészethez vonzódás jellemzően vonul végig egész írói pályáján. *Az ember tragédiája* egy hozzá felvezető drámasorozat csúcspontján koronázatul áll. Kétségtelen, hogy Madách egész jelentősége egyetlen műhöz tapad, úgyhogy ha ezt meg nem írja, meglehetős halovány jelenség volna működése, akárcsak a *Bánk bán* költőjének esetében. De ez a nyolc, többnyire verses darabból s néhány töredékből álló hagyaték mégis jelentékenyen különböző a Katonáétól, mert míg ennek többi művei egyáltalán nem hozhatók közelebbi kapcsolatba a legjobb magyar tragédiával, addig Madách korábbi művei valóban «előtanulmányok főművéhez», ahogy már Gyulai Pál megállapította. Ráemlékeztet általán bennük az, hogy a főhős rendesen egy elvont eszme képviselője, de valamely oly eszméé, melynek előadása dikcióján, érzelmi kiséretén nagyon megérzik,

hogy az nem közömbös a szerzőre nézve, sőt világfelfogásának integráns része. Az egyik darab studiumul tekinthető *Az ember tragédiája* római színéhez; egy másikban valóságos világgyűlölet tombol; a harmadik a nőgyűlölet szilaj kifejezése; az ötödikben, hatodikban népvezérek, szabadsághősök tragikumát ábrázolja, kiket megbuktat, hajótöröttekké tesz a rájuk méltatlan nép. Ime, főművétől ugyancsak nem idegen hangulatok és motivumok valamennyien! De különösen az utóbbi, *Mózes* és *Csák végnapjai* című darabjaié az, melyben föltetszenek már a későbbi Ádám körvonalai. Ugy látszik, költészete összes problémái közül ez érdekelte legjobban Madáchot: a nemes törekvés kudarca, a környezet, a tömeg, az átlagemberek méltatlansága következtében. Legtökéletesebb illusztrációját ennek a római szabadsághős, Brutus sorsában látta. Ez alakra sokat hivatkozik írásaiban, őt hordozta e probléma eszményi kifejezőjéül, sőt alighanem egyéni ideálul is lelkében, darabot is tervezett róla s Mózes és Csák egyaránt az ő változatai, sőt az igy felfogott Brutusban gyökerezik, azt hiszem, a nemes törekvés kudarcát örök emberi sorsul tapasztaló Ádám alakja is. Hogy e mozzanat Madách szabadságábrándjaira is mily jellemző, nem kell fejtegetnünk. Kétségtelen, hogy többi színművei drámaiság tekintetében jóval hátrább állnak főművénél. A *Csák végnapjai*-ra nézve ezt még Arany János állapította meg s érvényes e megállapitás a többire is.

Csak amikor Madách lelkében az említett tényezők eredményeképen kialakult pesszimisztikus világszemlélet a viharzások után annyira lecsitult, hogy művészi alakitóereje úrrá vállhatott felette, sikerülhetett annak az a nagyszerű művészi kifejezése, mely főművében most előttünk áll. Maradt reánk egy tudósítás, mely szerint *Az ember tragédiája*-t eredetileg másképen alkotta meg Madách. Ez értesülés Madáchnak egy Pétery Károly nevű képviselőtársára megy vissza, ki 1861-ben állitólag magától a költőtől hallotta. E szerint 1852-ben, a börtönben fogamzott meg először benne a mű terve, honnan kiszabadulva, évek mulva, 1857-ben fejezte csak be, *Lucifer* cimmel. Ez első formájában a mű teljesen tragikus volt, a hős öngyilkosságával végződött. De ha mendemondának tekintjük is ezt az egész históriát, az egészen bizonyos, hogy efféle *szándéka* csakugyan volt Madáchnak. A legnagyobb hitelt érdemlő tanu, a már említett Bérczy Károly, mondja erre vonatkozólag: «Első terve nem egyéb volt, mint az embert tragikailag nyomorú végzetében, minden törekvését bukva s álmodott szabad akaratát, nagyságát, dicsőségét az élet sarában heverve festeni». Akár létrejött az az első kidolgozás,

akár csak tervben élt. Madách műérzéke bizonyára rájött, hogy a tomboló elkeseredésnek kifejezése minden lehet, csak igazi műalkotás nem. Maga írja egyik levelében Goethére hivatkozással szószerint ezeket: «Minden szenvedély, minden érzés, minden ideál csak akkor lesz műtárgyi, mikor megszűnt szenvedély, érzés és ideál lenni, mikor, mint tudós orvos, sajnálat, részvét nélkül bonckés alá vesszük azokat». E lehiggadásnak el is jött ideje számára. 1857-től 1859-ig alakult ki benne a második, az elsőhöz képest optimistább terv, melyet aztán 1859 február 17-ike és 1860 március 26-ika közt valósított meg véglegesen.

Akit nagy szenvedések érnek, annak lelkéből előbb-utóbb feltolul a probléma: mi az egész életnek értelme? Az a kérdés szóval, mely a kedve szerint életét élőnek, legalább is az átlagemberek közül, nem is szokott eszébe jutni. Amikép már maga a kérdés gyötrődő lélek produktuma, épúgy a felelet, melyet rá viaskodásai után egy vérző szív kitermel, nem lehet a mindent megoldó derült harmóniáé, hacsak nem magát a természetfelettiségbe átkapcsoló, rendíthetlen hitvalló költő az illető, aki bizony Madách nem volt. Érthető szóval, hogy ő, aki számára a hit csak mint a kinzó rejtélyek egyike s nem mint átélt boldogító valóság létezett, végül is megírt egy oly művet, melyben az ördög mutogatja végig az első embernek a világtörténet fő korszakait, sőt az emberiségnek multunknál is lesujtóbb jövendőt azon célból, hogy kétségbeejtve őt, teljesen martalékává tegye. Az öngyilkosságba kergetés célzata Lucifer részéről teljesen alaptalan feltevés. Ezt ugyan bele lehet magyarázni a műbe, de abban sehol hangsúlyozva nincs, nem is szólva arról, hogy egy ily törekvés, mely az ezután születendőkről, mint zsákmányról való lemondást is magában foglalja, az ördögtől egyenest önzetlenségszámba mehetne. Lucifer azonban nem éri el célját. Ádám az álomképektől megtört szívvel visszatér az elhagyott, hozzá újból kegyelmesen szóló Úrhoz s ha a látományoktól fulánkos, sajgó lélekkel is, újból rábízza magát vezető kezére. A végső szó a műben tehát a hité, de csak a legvégső s ez is deisztikus általánosságban, távol a pozitiv hittől. Ily művel szemben fel kellett merülnie a csüggesztő pesszimizmus vádjának s ez nem is maradt el mindmáig tőle.

Arany János, a mű értékének első felismerője, mindjárt észrevette, hogy a mű e tekintetben védelemre szorul s ezt azzal a magyarázattal próbálta meg, hogy az a pesszimizmus, mely a műben kétségkivül megvan, nem a szerző pesszimizmusa, hanem a mű szerkezetéből foly, a képeknek Lucifer által rendezettségéből. De

érezvén, hogy e védelem mégis csak elég gyönge, sietett hozzátenni azt a csakugyan megtámadhatatlan igazságot, hogy: «A művészet harmóniája nem mindig az optimizmusé egyszersmind». Arany álláspontja eléggé öröklődött a későbbi vélemények során, a magyarázók nagyobb része emellett van, sőt bátran mondhatjuk, az átlagos közvélemény is ily értelemben alakult ki a műről, így tanítják általán iskoláinkban is. Mindez kötelességünkké teszi, hogy ezt a felfogást rekonstruáljuk.

Vallói szerint Ádám az emberiség, legalább is a férfinem nemeslevelét hordozza kebelében; kudarcaiban s ezek folytán előálló csüggedéseiben sem nemtelenkedik el, önző korszakaiból csak annál nagyobb nekilendüléssel száll vissza az önzetlenség szférájába. Egyszóval az álomképek a küzdelemnek ha nem is boldogító, de nemesítő erejét példázzák s ez volna az alapeszme első tagja. A többi négyet ugyan már nem szemléltetve, de legalább programmkép odaállítva, meg lehet találni a művet befejező teodicea-félében. Ezek elseje a *hit*, e válasz ama belső hangra, amelyen Isten mindig szól a lélekhez; másodika a *nő*, ki nemcsak a szerelem és költészet égi ajándékait jelenti a férfinak, hanem intenzívebb hitéletével visszavezérlője egyúttal Istenhez, ha az életharcokban róla megfeledkezett. Ez a motivum tehát megtámogatója az előbbinek s mind a kettő az Úrnak Ádámhoz intézett szavaiban foglaltatik. Új tagot csatolnak az alapeszméhez Isten szavai Luciferhez is, melyek szerint a rossznak is megvan a jóra forduló rendeltetése a Gondviselés tervében, nem az ördögé szóval az utolsó szó. Azon eszme ez, melyet tudvalevőleg Longfellow tett *Aranylegenda* című dramatizált remeke alapjává. A koronázatot jelentő ötödik tagját az alapeszmének végül az angyali karének foglalja magában, melyben az van mondva, hogy egy magasabb fokon az ember terveit Istentől veszi, egyenesen Isten munkatársai sorába lép elő: megkapja a díszt, hogy cselekedhetik Isten tervei szerint és Isten helyett. Hogy az így csoportosított alapeszmének nagyszerű harmóniát kiadó jelleme van, az tagadhatatlan. Fogyatéka csak az, hogy tagjai, az elsőnek kivételével, nem a hős lelkéből nőnek ki, hanem ez az utolsó *ad audiendum* alkalmából bizonyos merev utasításkép s nagyon egymás nyomán készen kapja őket.

Sőt a művet megnyugtatónak látók szerint ez Istenhez való térésre hív fel, mikor a megrendítő kudarcok egész sorozatával mutatja ki, mily tehetetlen az Istentől elszakadt, csupán önerejében bizakodó ember. E felfogás Gregus s Ágostra megy vissza, ki már 1862-ben (Kisfaludy-társaság titkári jelentésében) azt írta *Az ember*

tragédiájá-ról, hogy képei nem objektive, hanem szubjektive igazak csupán, vagyis egy Istent elhagyott s az ördöghöz csatlakozott embernek ilyennek *kell* látnia a világtörténelmet, melynek e képe azonban a hívőt nem fogja eltántorítani, mert mind az álomszinek azon igazságot érzékítik meg, hogy a korlátolt ember számára nincs teljes önállóság; vagy az Istentől, vagy Lucifertől kell függenie s nem lehet a jótól elpártolnia, hogy ne pártoljon egyúttal a gonoszhoz. Meghasonlásából pedig csak akkor épül ki, ha szent bizalommal ismét az Isten gondviselése alá bocsátkozik.

Az így vélekedők hitelt adnak Madáchnak, ki tiltakozott az ellen, hogy valaki az ő álláspontját a Luciferével azonosítsa, ezt írván Erdélyi Jánosnak, ki először emelte a mű ellen a pesszimizmus vádját: «Inkább írtam legyen rossz *Ember tragédiáját*... mint jó *Ördögi komédiát*». E nevezetes levél szerint maga a cím: «Az ember tragédiája», az Isten nélkül próbálkozó emberek sorsát jelenti, maga a mű pedig leglényegében annak illusztrálása, hogy az emberi gyöngét, melyet önerőnkből legyőzni nem birunk s melyből kudarcaink folynak, egyedül az isteni Gondviselő vezérlő keze pótolhatja. A mű bizánci szine nyilván erős bizonyíték arra, hogy Madách lényegében idegenül áll szemben Luciferrel, bárhányszor használja is keserű kitörései szócsövéül. Ebben tudvalevőleg az arianizmus és Tankréd kora, a IV. és XI. század van összeolvasztva a kereszténység eszméi eltorzulásának bizonyságául. Ezt a csalást az író intenciója szerint feltétlenül az ördög számlájára kell írnunk, mert alig hihető, hogy a történelem korszakaiba oly intuicióval elmélyedt Madách a *saját* álláspontjának illusztrálására ily rikító anachronizmust használt volna. Arany védelmében mégis csak van igazság: Madách művében bemutatta az ördögre hagyatkozott embert anélkül, hogy maga is szivében Istennek merőben ellenemondott volna. A képsorozat leglehangolóbb részeire, az emberiségnek hozzánk képest is jövendőjét, sőt végét ábrázolókra nézve pedig, még a legmaterialistább szempontból s az író esetleges intenciójával ellentétben is, fennáll, mint a jövendölő fantazmagóriákra általán, a teljes bizonytalanság korrektivuma.

Akik *Az ember tragédiájá*-t végső eredményében megnyugtató, sőt felemelő műnek vallják, azok nem akadnak fel azon sem, hogy a végén Ádám az Istenhez intézett három gyötrő kérdésre: halhatatlan-e a lélek, javul-e időjártán az emberiség, van-e túlvilági jutalom? — kitérő feleletet kap, mely a titkok megoldását épen az emberi erény és nagyság érdekében mondja eltakartnak. Ámde hogyan nyissa meg Isten Ádámnak már itt a hegyi beszéd perspek-

tiváját, amikor a történeti helyzet szerint az első, ótestamentomi kinyilatkoztatásig is oly messzi még az út! A keresztény tannak már Ádámmal közlése, a megváltásnak anticipálása e fokon nem volna-e merő valószínűtlenség? Calderon is *A szentmise titkai* című vallásos színjátékában eltávolítja az oltártól Ádámot, mikor az aktus belsőbb részei következnek, mert ami tovább van, az neki korai még.

Ezzel szemben mások a művet velejéig pesszimista világfelfogásúnak ítélik. Szerintük Madách az élet értelméről mivel sem vélekedik jobban Schopenhauernél, sőt még felül is mulja ezt, mikor művével tulajdonkép azt bizonyítja, hogy az élet színpadán az ördög a főrendező. Ily előzmények után művének befejezése tisztára következetlenség, mintha nem is mondaná komolyan az író, csak hát odaírta végül azok kedvéért, akiknek az efféle is kell. Sőt abban a vigasztaló befejezésben sincs köszönet; pozitív hit nincs benne s így inkább ködbe veszít, mint eligazít. Főkép azok ítélték meg szigorúan Madách világfelfogását, akik tőle katholicizmusát kérték számon. A legelítélőbben Dudek János nyilatkozott közülük, ki *Az ember tragédiája*-t «művelt öngyilkosjelöltek kátéjá»-nak nevezte s azt olvasta ki belőle, hogy «Madách felfogása szerint a keresztény morálnak, sőt az Istenbe, a Gondviselésbe vetett hitnek semmi alapja nincs». Jakob Overmanns, német jezsuita, a mű 50 éves jubileuma alkalmából 1911-ben írt cikkében nagyon nélkülözi benne az erős hittel a Megváltóra való ráutalást, melynek hiányáért épen nem kárpótol Istennek a kantianus etika álláspontjáról tartott végső megnyugtató beszéde. «Madách's Poesie — írja — kann niemand trösten, denn sie ist selber trostlos, wie die Seele, aus der sie geflogen ist.» Cikkét azzal végzi, hogy Magyarország ünnepelheti tovább is Madáchot, mint az emberi nyomorúság megrázó ábrázolóját, de mint az emberlét helyes értelmezőjét, szellemi magaslatokra vezérlőjét, nem tekintheti. Prohászka Ottokár egy ezidén megjelent ragyogó essay-jében azt mutatja ki, hogy Madách a szenvedésnek egyáltalán nem ad keresztény értelmezést. Szerinte az feltétlen rossz, mely alatt vigasztalanul vergődünk. Ez merő materialista pesszimizmus, ellentéte a keresztény pesszimizmusnak, mely az élet gyötrelmességét épen nem tagadja, de a több lélek, vagyis a végcél elérésének pótolhatlan eszközét látván a szenvedésben, diadalmasan fölébe emelkedik.

Azt hiszem, a műben teljes harmóniát látó felfogás époly tulzó, mint amely azt teljes pesszimizmusban marasztalja el. Madách világfelfogása katholicizmusnak feltétlenül kevés, de a benne kétség-

kívül meglevő pesszimizmus akkor lenne csak menthetetlenül elítélendő, ha az nem volna — a mű minden sorának bizonysága szerint — az író részvétet érdemlő saját gyötrelme is, hanem valami cinikus, célzatos elmélet, mellyel egész hidegvérrel törekszik embertársai kétségbeejtésére. Egyszóval egészen más egy filozófus pesszimizmusa, mint egy igazi költőé. Madách pesszimizmusa a vérző szívé, nincs benne semmi a gonoszból. Igaz, hogy ő, ki műve alkotása közben átalakult a maga és nemzete balsorsán kesergőből nagyszerű fölemelkedéssel az egész emberiség gyarlóságának siratójává, nem tudott kiépülni az orvosságot kereső végső fordulatnál sem erőshitű emberré. Nem alacsonyodott azonban le hazug színészkedővé sem, aki odaveti olcsó malasztnak, amit maga sem hisz. Ha a befejezés nincs is szoros összefüggésben a logika szerint az előzményekkel, de ott van köztük, úgy érezzük, áthidalónak a költő vergődő, Istenhez menekülésnél okosabbat semmi filozófusnál nem találó szíve. Annyit ez a befejezés mindenesetre mond, mikép alázatosan és őszintén bevallja, hogy Isten nélkül sem az egyén, sem az emberiség ügye nem jöhet rendbe.

Van irodalmukban még egy nagyhatású mű, melynek befejezése a logikai következetesség szempontjából épúgy megtámadható, mint a Madáché, de amelyen épúgy megérzik a lélektani indokoltság, akár *Az ember tragédiája* megoldó szinén: Eötvös *Karthausi*-ja. Ez is egy szkepticizmussal teli mű — a vége mégis patakzó könnyek közt tett hitvallomás. Nem ismeri az emberi szivet, aki egy ily végső fordulatot érthetetlennek talál. Mikor Madách teljes pesszimizmusát hallom bizonygatni, mindig eszembe jut a papirszeletei egyikén fönmaradt töredékgondolata: «Ha a tengerhez egy században egyszer jő egy madár és szájában vizet visz, van remény, hogy elhordja». Ez talán a legoptimistább gondolat, melyet magyar kéz valaha leirt s hogy mondjam akkor azt a lelket, mely ezt sugallta, pesszimizmusban elmerültnek! Nem, Madáchnak nem lehetett élete főművével a teljes vigasztalanság hirdetése a célja. A nagy elválasztó ponton, ahol el kellett dőlnie, hogy az élet megátkozásához vagy a hit által megkorrigálásához csatlakozik-e, az utóbbit választja, nem olcsó rhetorikául, hanem szive legmélyebb rezdüléseképp. Ez a befejezés mégis csak a hit szava, bárha a még kevés, csak ébredező hité. A megtört ember odavánszorgása Isten trónjához, ettől pedig ne várjunk még diadaléneket! Amit Madách műve végén hirdet, az a hitetlennek meghökkentően sok; az erős hitűnek, a jó katholikusnak, elismerjük, hogy szomorúan kevés, de ha az illetőben nagy hite mellé megvan a nála szerencsétlenebb iránti

részvét is a gőg helyett, meg fogja tenni azt, amit Székely István egyik, Madáchhal is kapcsolatos legújabb tanulmányában oly szépen és igazán ajánl: saját hitével és reményével kipótolja a hiányt és hibát és akkor számára kibékítően végződik *Az ember tragédiája*. De ne feledjük azt sem, hogy arra a több hitre, melynek hiányát a műben feltétlenül konstatálnunk kell, nyilván nemcsak Madách, hanem az a materialista kor és benne az egyfelől a bosszúálló hatalomtól meggyötört, másrészt a protestantizmustól (még katholikusaiban is) épen eléggé racionalizált magyarság sem igen volt képes. Madách e tekintetben épen nem kirivó hangja korának.

Milyen nagy ázsiója van napjainkban mindenfelé a francia pacifista, Romain Rolland az emberiség sorsán vajudó regényeinek és egyéb irásainak, melyeknek pedig a sokszor megindító jóhiszeműséget a blaszfémikus, tanácstalan handabandázással egybekapcsoló lapjain mennyivel kevesebb pozitivum van, mint a Madách művének utolsó szavában! Az Istenhez intézett utolsó szó még hitünk szerint is elég lehet az üdvözüléshez. Ne legyünk túlszigorúak jóhiszemű nagyjainkkal szemben s valljuk bár, igen helyesen, hogy a világfelfogási praedispozició ott van elválaszthatlanul minden műalkotásban és annak igazi sérelme a műnek művészi fogyatkozása is egyúttal, de elégedjünk meg azzal, ha a költő hitünk egész szelleméből jól felel, ne követeljük ezt az egyes hittételekre kiterjedő pontossággal is tőle. A nemes költészet imádság is egyúttal, az istentisztelet egy módja, még ha nincs is ez szószerint kifejezve benne, de mégis csak szabad, nem theologikus pontossággal veendő imádság. Akik Madách pesszimizmusára hitünk szempontjából rávilágítottak, igen helyesen tették, mert mindenkor szükséges a legfőbb javak, a helyes életfelfogás szempontjából felnyitni a szemüket azon naiv embereknek, akik azt hiszik, hogy mindaz, ami remek költői művekben olvasható, az helyes életszabály is egyúttal. Egyébként azonban a pesszimizmus kérdésének Madách jelentősége szempontjából nincs fontossága, sőt azt valójában a műhöz tapadó álproblémának kell mondanunk, mely alighanem az emberek egy részének ama hajlamából fakadt, hogy amikép az ókorban a költőtől nemcsak költészetet, hanem jóslatokat is kivántak, azonkép az újabb időkben életvezért is óhajtanak benne látni. Megeshetik, hogy e kettő összeesik, de akkor is anélkül, hogy ezt valaha is igazi költő főfeladatául vállalta volna. Egyszóval Madáchot sem lehet elintézni úgy, hogy valaki az ő világfelfogásával helyesebbet állít szembe, mert a Madách-kérdés egyszerűen nem világfelfogási kérdés.

A helytelen vagy csökevényes világfelfogás egy költőben csak

akkor lehet elitéltetésének alapja, ha rontó tendenciakép előtérbe lép s valósággal a művészi törekvés helyét foglalja el. Ettől Madách távol állt, ő mindenekfölött költő akart lenni. Hogy a költőnek nem ethikai a végcélja, annak teljes tudatáról tanuskodnak részéről egyik tanulmányának e sorai: «A valódi szépműi remeknek nem lehet más indulópontja és végcélja, mint a szép. Méltóságának érzetében nem adhatja magát semmi más fogalom érvényesítésének, semmi más cél utólérésének szolgálójául s még magában erkölcsi jót is csak annyiban engedheti meg, nem uralkodni maga felett, de frigyesülni a szépnek fogalmával, amennyiben mint ezzel oly rokon, jelen nem léte hiányt éreztetne velünk, ottléte pedig harmóniájának teljére szolgál s ugyanazon édes, megnyugtató s magasztos hurokat érinti testvérével». Ez valóban a művészet autonomiájának igaz elve s azt hiszem, e sorai kötelesznek bennünket arra, hogy főművében se akarjunk helyes vagy helytelen életkalauzt, akár követendőt, akár kerülendőt látni, hanem tekintsük azt hatalmas költői remeknek, egy nemes szív vergődései rajzának, melyek során ő az emberi élet és rendeltetés problémáját, a maga és nemzete balsorsának hatása alatt elöször dacos-büszkén a maga erejéből, Istentől magát függetlenítve próbálja megoldani, mígnem az ebből következő kudarc és kétségbeesés szélén a szivében feltámadó régi hit, talán a gyermekévek visszhangja, ha nem is a helyes útra, de legalább annak irányába téríti.

***

Az ember tragédiája egészen különleges, semmi mással össze nem vethető költői remeke költészetünknek. A bölcselő lirának ugyan vannak előtte is, utána is elég szép számmal remekei irodalmunkban — amit Vörösmarty nyujt, az drámai formában is odatartozó — de ez mind más valami, mint a Madách költészete. Ebben a gondolat a legmegjelenőbb költészetté, igazi drámává lesz. Azt hiszem, a világirodalomban is csak egyetlen méltó előzője van, amely — prózában ugyan — szintén a gondolat drámája: Platon dialogusai. E főszempontot, amelyből legjobban értékelhetjük, Greguss Ágost mutatta ki először már említett dolgozata ama helyén, ahol azt mondja, hogy e műben «a drámaisítás szokatlan erejével találkozunk; hogy az csupa jelkép és mégis élet; csupa elvonás és mégis költészet». E helyes szempont azonban alaposan elhomályosult idővel. A művel az történt, ami Goethe *Faust*-jával a németeknél, melyről az mondatott, hogy a sok kritikus valósággal ruhafogasnak használta, amelyre bölcsészeti botját, esernyőjét, sap-

káját, kalapját aggatta ahelyett, hogy a mű átélésére s ennek alapján értékelő jellemzésére, mintegy elméleti aequivalense kihozására törekedett volna. *Az ember tragédiája*-t így az évek jártával a különböző magyarázatok valóságos barikádja torlaszolta el, melyek ugyancsak az elmélkedés súlyos köveit hengerítették az amúgy is hatalmas gondolati tartalmat hordozó műre ahelyett, hogy költőiségét hozták volna napvilágra. Beöthy Zsoltnak a mű 50 éves jubileuma alkalmából megjelent tanulmánya volt az, mely a Madách-problémát ismét visszavitte helyes szempontjához: költőisége értékeléséhez; abban látván és mutatván ki *Az ember tragédiája* legfőbb jelentőségét, hogy benne találjuk a világköltészetnek egyik leghatalmasabb és leggazdagabb képsorozatát; hogy másodszor a mű gondolatvilágának mélysége még mélyebbre mutat: az érzés mélységére; s hogy harmadszor egy organikus szervezet teljes összefüggése van meg benne.

Csodálatos hatású mű, mely első olvasásaikor gondolati tartalmával köti le figyelmünket, de ha az átértés nehézségein túl vagyunk már, egyre jobban költőiségével bűvöl el bennünket. A gondolati súlyt az érzések árja viszi, mely azonban egykép érzik a költő szubjektiv érzelmi visszhangjának s a mű főszereplői lelki hangulatainak. De nemcsak érzelmi áramok járják át a mű gondolatvilágát, hanem ez a költő képzeletének erejével közvetlenül testet is öltött előttünk. E képek nemcsak mint egységek csodálatosan plasztikusak és festőiek egyúttal, hanem bővelkednek andalitóan szines részletekkel is. Hány példát idézhetnénk erre! Mily feledhetlenül szép pl. e nemben az egyptomi szín ama helye, ahol Lucifer az elmulás képeit rajzolja vagy a falanszter-jelenetnek ama része, amelyben a tudós a mai világ emlékkéválásán méláz, annyi motivumban árulva el, hogy a költőnek mennyire szivéhez nőtt a jelenvaló. Melankólikusan színezett képek, de remekek a maguk nemében. Sőt kiterjed Madách előadásának színessége az egyes helyzetek elképzelése érdekében adott instrukciókra is — gondoljunk pl. a római jelenetéire, melyek tán a legszebb példát nyujtják rá — ahol a tömör vonásokban mennyivel több a szemléltető, mint akárhány modern színműíró, pl. az e tekintetben sokat dicsért Maeterlinck zárjeles utasításainak túlhalmozott dúskálásaiban!

De a költészet legmagasabb csúcsaira azért ért fel Madách, hogy az egyetemes emberit egyéni jellemek akciójakép fejezi ki. Ez eljárása főhősében a legcsodálatosabb, ki nem szócső-alak, hanem a rábizott gondolatokon túl egyszersmind az altruista, de Istent számításaiból makacsul kihagyó modern férfinak oly halhatatlan

tipikus s mégis egyéni képe, ahogy ennek az ellenképe: az Isten útján járó és sikerhez is érő törekvésé irodalmunkban még egyáltalán nincs megalkotva. Ádám körül egyre változik az atmoszféra, a történeti levegő, nagy árapályokat érnek meg hangulatai is, mégis alapjában ugyanarra az egyénre ismerünk rá a különböző színekben mindig. Enélkül az egész mű csupán kaleidoszkopikusan széthulló képsorozat volna. Igy azonban a jeleneteket nemcsak az alapkeret tartja össze, hanem a határozott egyénítésű főalak is, kinek lelkiállapotaiból szükségszerűséggel következnek az egyes jelenetek. A mű költőisége megitélésénél ez döntő fontosságú mozzanat, melyet Madách is méltán emel ki Erdélyi Jánoshoz irt levelében. A színek egymásutánjában rendszert szokás látni: az egoizmus és altruizmus váltakozásáét. Úgy is van, de ez eljárásnak mily veszedelme is közel: az egyhangúságé, melyet Madách mesterien került ki azzal, hogy az elvet lélektanivá is tette egyúttal. A színeket különben nemcsak Ádám lelkiállapota: a benne oly világos fővonalakban dolgozó örök emberi hajlam, mely az egyik irányban való csalódás után az ellenkezőbe menekül, determinálja, hanem természetesen Lucifer kétségbeejtésre törekvő ördögi célzata is. A mű erős kompozíciójára csak egy példát hadd említsünk: azt, hogy mikép van előkészítve benne a végső fordulat, Ádámnak Istenhez térése. A megbánás Isten elhagyásáért még az álomképek *előtt*, a paradicsomi színben belenyilal szivébe. Régi szózat újul meg tehát lelkében az álomképek elmultával, nem új ötlet az. Majd az Isten akaratán való járásra hajlandósága megpendül benne az eszkimójelenet végén, amikor már világosan látja, hogy a boldogságnak Istentől függetlenül keresése nem vezethet célhoz. Lucifernek azt mondja ekkor:

Hadd fontolom meg,
Dacoljak-é még Isten végzetével?

Az álomképek után a saját szavai szerint megtört szivű Ádámmal Lucifer vad birkózást csinál végig, mielőtt elvesztené a játszmát. Mikor észreveszi, hogy Ádámnak az Istenhez való visszatérés terve jár eszébe, azzal akarja ettől elriasztani, hogy az egész emberiség sorsát előre megpecsételtnek állítja előtte. A végzettől legfeljebb egy-egy ember függetlenítheti magát. E kétségbeejtő perspektiva kelti fel Ádámban az öngyilkosság gondolatát, melyet aztán Éva hire egyensúlyoz. Most Lucifer az «adós, fizess!» eszközét veszi elő a büszke Ádámmal szemben, emlékezteti Istentől elszakadt nagyságára, melyet neki köszönhet. E ponton azonban többet ér már Ádámnak az Isten útján elérhető lelkinyugalom, szivében a

Dona nobis pacem esdő hangjai kelnek — s a harc az ördög felsülésével végződik. Egyébként méltó itt megjegyeznünk, hogy a műben mindenütt uralkodó, valóban organikus összefüggést a legfinomabban a magyar irodalomtörténetirásnak az a nemesen szerény, már elköltözött jelese mutatta ki, akinek nevét mindenkor emlegetni fogják ott, ahol a magyar tudományosság önzetlen bajnokairól lesz szó: Bayer József.

De hozzátartoznak a mű drámaiságához a hatalmas, bátor drámai fordulatok is. Ilyen mindjárt az egyptomi színben, mikor Ádám a rabszolga nejét agyonkorbácsolt férje halála után egy nagyszerű mozdulattal magához emeli a trónra; vagy még inkább Péter apostol megjelenése a római dőzsölők közt. A forradalmi jelenet egészében is csupa dráma. Mennyire nem gondolatokon rágódás mindez, hanem drámai csupa élet!

Míg Ádám a nemes törekvésű, csak kiinduló pontját elhibázott férfi personificatiója, addig Éva elsősorban a női gyarlóság képviselője. A női erény csak igen halovány jelzésben jelenik meg a műben, egészen Madáchnak *A nő teremtetése* című keserű verse szellemében, mely szerint a nő angyal és ördög csókjából fogant. Sőt tudjuk, hogy Madáchot csak az anyjában tapasztalt női jóságra gondolás tartotta vissza attól, mikép az örök nőit csupa sötét vonással ne fesse. Éva különböző alakjáról is el tudja hitetni a költő, hogy ugyanazon egyéniség különböző változatait látjuk, bár e különféle szerepeket állandó magára eszmélés nem foglalja az ő lelkében is egységgé. Évára mondották, hogy a mű végén nagyon szép szerepet kap, de ebben a szerepben nem mutatja be a mű sehol. Igaz, de ez óhaj teljesüléséhez épúgy, mint ama másikéhoz, hogy a műben a bűnbeesés előtti ember ősi, Istennek engedelmes, naiv, idilli állapota ábrázolását is kapjuk, egy egészen másképhangolt Madáchra lett volna szükség. Madách szerint a nő az emberiség gyarlóbbik fele; de tán ennek ellensúlyozásául a megváltás sejtelmét is az ő keblébe adja. Ha a műben nincs is kifejezve a magasztos női ideál, annál mélyebb kifejezésre jut benne az örök nőiségnek a férfiúra mindenkor gyakorolt hatása. Ádám egyéniségének állandóságát nagy mértékben épen Évának minden körülmények közt való megsejtése adja meg.

Lucifer a világirodalom mesteri alakjai közül való, bár kétségkívül inkább Goethe, mint a biblia szellemében. Úgy vélem, Goethe hatása Madáchra legjobban ez alakja stilusán, felfogásán látszik meg. Mephisto igazi, utánköltő hatást vert fel lelkében, míg az a sokat emlegetett két helyzetrokonság, a prologusé és a második

Kepler-jeleneté a tanítvánnyal csak külsőleges momentum, mert Madáchnál egészen más tartalommal van kitöltve. Luciferre helytelenül mondották, hogy nem csal, mert ezt három értelemben is megteszi. Azzal is, hogy az ember barátjának játssza magát; azzal is, hogy a reménykeltés is ott van arzenáljában, nehogy remélt áldozata a küzdelmektől elfusson, tétlenségig csüggedjen, még mielőtt végkép kétségbeesnék; de csalatja őt az író képmutogatásaiban is, csakhogy — a bizancit kivéve — nem kézzelfogható hamisításkép, hanem azzal, hogy céljának érdekében dekadens, erjedt jdőket állit hőse elé az emberi jövő egészének. O épen azáltal ördög, hogy ily ravaszul, a valószinűségre ügyelve csal, máskép nagyon naiv ördögöcske volna. Kétségtelen, hogy több helyt Madách saját pesszimizmusa is megszólal ajkán, egészében mégis az ördögképzetnek remeklőn művészi kifejezése.

De lényeges része *Az ember tragédiája* költőiségének előadása, stilusa is. Az erő, a tömörség, a szárnyas pathosz azonnal nyilvánvalók benne, de bátran mondhatjuk általán világosnak is, bár vannak helyei, melyeken meglátszik, hogy útban maradtak a végleges kifejezés felé. Igy is a jelentőséggel teljességnek s a még azontúl is sejtető erőnek legnagyszerűbb példája irodalmunkban. Festőisége is rendkívüli, tömörsége gyakran ezt is, nemcsak a gondolatot szolgálja. Zeneiség tekintetében való fogyatkozása közfelfogás, de bizonyos, hogy ez sokkal jelentéktelenebb körülmény, mint általán hiszik s tán hitte a mesterien musicalis Arany is, kinek javitásai nélkül is a mű bizonyára épen abban az értékben és jelentőségben állana előttünk. A mű még általánosabb hatásának gondolati mélységein kivül nem is ez a fő akadálya szerintünk, hanem, amint Bayer jól mondotta, az a körülmény, hogy az élet idillibb oldalainak, a könnyedebb lelki hangulatoknak, az áradozásra alkalmat adó lirai helyzeteknek festése, amit pedig az átlagos olvasó úgy megkiván — merőben hiányzik belőle. Komor művészet, mellyel csak egy kongeniális van még irodalmunkban, egy époly nagyszerű, de époly kevéssé barátságos világ: Kemény Zsigmond regényeié. Még a színek világítása is ezt a jelleget fokozza: a legtöbbnek a történési ideje az est vagy legalább az alkony.

Különben a legnagyobb dicséret is Madách stilusáról épen attól ered, aki ritmusait és rímeit csiszolandóknak vélte: Arany Jánostól. Ő írta, hogy vannak a műben helyek, ahol a költői stil non plus ultrá-ig emelkedik, ahol Shakespeare se csinálta volna különben. Arany erre például Szent Péter beszédét hozza föl, de még inkább említhette volna Kepler szemrehányó beszédét feleségé-

hez, mely a műnek legelemibb erővel, valami sodró folyékonysággal zengő helye. Ha nem tudnók egyebünnen, e hely is bizonyítaná, hogy a mű Madách egyéni balsorsából s ebben is a csalódott férj kínjaiból fakadt mindenekfelett. Émile Faguet, a kitünő francia kritikus mondja, hogy a nagy drámaírók látszólag objektiv darabjainak is megvannak az egyéni helyeik. Ezekre érezzük a legerősebb hangsúly esését, onnan árad a legzengőbb lirizmus, ott elcsitul a szóharc, ott az egyik szereplő a másiknak, talán az egész világnak irgalmatlanul a fejére olvas. *Az ember tragédiájá*-ban feltétlenül ez a hely az. Arany is észrevette bizonyára ezt, de gyöngéd tapintatból nem emelte ki, hiszen a rá, akár dicsérve, hivatkozással, Madách lelkének legfájóbb húrját érintette volna. Ugyancsak Arany mondotta e stílus bizonyos darabosságairól, hogy azok jól állanak neki, akár a Bánk bán némely zordságai. E dicséret persze magában foglalja azt a megállapítást is, hogy e stílus nem könnyed is egyúttal. E tekintetben feltétlenül odaengedi sok egyéb, könnyebb fajsúlyú műnek a pálmát. De ily komor és súlyos műnek a játszi könnyedségű forma tán nem is volna stílszerü köntöse. Itt-ott ugyan, nagyon a helyén, a könnyedebb előadásra is akadnak a műben példák. Beöthy Zsolt szerint a legsikerültebb helyeket e nemben Lucifernek egy-két női kisérőjével folytatott ironikus párbeszédében találhatjuk. De tán némely, a nép alsóbb rétegeiből való alaknak zsánerhangja is idetartozik. Jellemzőnek találjuk Madách stílusára, hogy bármily fantasztikus eszmekörben mozog is sokszor kifejezendő témája, sehol sincsenek rikító, extravagáns mozzanatai, méltón a nagy művében is kifejezett aesthetikai elveihez, melyek legfőbbje, hogy az igazi művészet hivalkodás nélkül való, örök törvénye nem szabályok követése, hanem a természetesség, mely mögé a remekműben a művészet úgy elbú, hogy észre sem veszik.

És mit tartsunk ez egyetemes témájú mű nemzeti jellegéről? Igaz, magának a szövegnek is van néhány, kiböngészhető magyar vonatkozása, némelyek hősében is vélnek nemzeti vonásokat felfedezhetni, az meg egészen bizonyos, hogy a mű fogantatásába feltétlenül belejátszott Madách hangulatainak a magyarság akkori sorsától determináltsága; de azt hiszem, mindezeknél magyarabb a műben annak egész világítása, mely valóban olyan, aminő a magyar históriáé, legalább is Mohács óta: komor, nehéz árnyékok, melyek borulatán csak félénken szűrődik át a reménysugár. Ennek a műnek inkább az ege, a felhőzete magyar, mint alakjai. Bizonyos különben, hogy az a nemzedék, melynek körében megjelent, külö-

nöskép nemzeti fontosságú, a nemzethez szóló művet is látott és ünnepelt benne s főkép végső buzdító szavait a honfiakhoz intézett, kitartásra buzdító szózatnak is értelmezte. Ama Madách-nekrológban, melyet a legvalószínűbben Aranynak lehet tulajdonítani, olvassuk: «A forradalom óta egyetlen mű sem tett annyi hatást a közönségre, mint *Az ember tragédiája*». Ennek pedig csak az itt jelzett körülmény lehet a magyarázata. S ha a mai, nem kevésbbé szomorú idők Madách-ünnepeinek szónokait hallgatjuk, azt kell kivennünk belőlük, hogy egy ily értelmezés a jelen nemzedék szivétől sincs távol.

Madách Kisfaludy-társasági székfoglalójául írt aesthetikai tanulmányában felszólal az irodalmunkban akkor is divatos terjengősség s ennek pregnáns és népszerű képviselője, a regény ellen, mely — mondja — «korunk csodálatos műfogalmainak monstruózus gyermeke s kötetdús terjedelmével sem életünk tartamával, sem lelki tehetségeinkkel nincs semmi arányban»; s felszólítja íróinkat a minőségre s nem a mennyiségre törekvő, koncentrált előadásra. Alakítsanak lelkük aranyából egy tömör művészi serleget s ne belül üres papiros-szobrokat vonjanak be a vékony aranyfüsttel, mert hamar elmulik az ily szobor is, aranyozása is. Tudjuk, hogy ezt nemcsak hirdette, tanácsolta, hanem nagy művében hatalmasan meg is valósította. És épen ebből a szempontból művének nagy irodalompolitikai jelentősége van. Egyrészt vezérfényénél sokkal könnyebb a munkája annak, aki irodalmuk igazi értékeit próbálja összeszedni, szabadulni igyekezve mindattól, ami csak képzeli magát irodalomnak; egyúttal azonban állandó, a jövőbe is elhallatszó felhivás íróinkhoz, hogy ne az olcsó dicsőséget keressék, hanem magas eszményeket jelölve ki maguknak, azt az önbirálat legnagyobb szigorúságával, erejük, tehetségük teljes kifejtésével igyekezzenek megvalósítani. Az eredmény így is messze elmarad az ideál mögött, ahogy *Pál öcsém sírjánál* című versében oly szépen kifejezi s az igazi mester hangulata akkor is az alázat lesz, míg az önteltség az éretlen tanítványé. (*A mester és a tanítvány* epigrammjában.) De nemcsak a mű maga felhivás erre, hanem Madách egész irói pályája is, ez a tűrő, váró, mellékcélokat nem ismerő pálya, melynek e tekintetben való mintaszerűségét oly szépen emelte ki ugyancsak Arany János. Bár járulna ma is nemes becsvágyat tanulni Madáchhoz nagyon is üzletszerűségbe merült irodalmunk.

Heroikus törekvése, tudjuk, teljes külső sikerrel is járt. A sors jobban kedvezett Madáchnak, mint Katonának s ő a legjobbak itélete szerint ez egy műve alapján még életében nemzete leg-

nagyobb írói egyikének tudhatta magát. Akik a mű költői értékét megjelenése idején csekélyebbre becsülték, mint Erdélyi János, vagy egyenesen tagadásba vették, mint Zilahy Károly, véleményükkel, bizvást mondhatjuk, elszigetelten maradtak. A dicsőség napja fényén s ez esetben nyilván melegén is, gyógyulásnak indultak lelke sebei, aminek határozott bizonysága *Tündérálom* című utolsó műve, egy drámai töredék, melyben a férfiléleknek a nagy műben ábrázolt tragikus küzdelmei után a nőnek a szerelemben boldogan megvalósuló életcélját akarta ábrázolni, mintegy derítő pendantjául élete remekének. Csak néhány lapot írhatott meg belőle, a legdallamosabbakat, amelyek csak teltek tőle — és negyvenegy éves korában szívére tette kezét a halál.

De, úgy érzem, Madách emlékének e megújítása csonka volna, ha nem lenne szavunk költői érdemein kívül hazafiúi nagysága számára is. E ponton Madách ismét valami hasonlóságban jelenik meg előttünk Petőfivel. Amikép Petőfi volt a nemzeti szuverénitás gondolatának a reformkor legtüzesebb éveiben s a szabadságharc vérzivatarában a legtisztább lelkű, a legvégső következtetést is levonó hirdetője, úgy annak kell Madáchot az elnyomatás éveire nézve látnunk. Madách Petőfiben a szabadság héroszát és vértanuját látta mindenekfölött, ahogy ezt *Petőfi sírjára* című versében is oly erővel fejezi ki:

> Te a szabadságot megüdvözölted
> Még bölcsőjében, az viszont neked
> Utolsó búcsúzáskép, megírta
> Ágyúdörgésekkel — sírversedet.

Ő viszont egy oly korban, melynek emblémája a bitó volt, mely — Madách szavaival — a római császárság minden borzalmait meglehetős közelről ismertette meg velünk, a nem alkuvó, az önkényuralomtól a nemzet jussai teljességét követelő politikai irányzatnak volt bátor, rettenthetlen hirdetője. A magyar költészet nagyjai közül Teleki László, Tompa Mihály és Vajda János mellett Madách Imre a legnagyobb ellenzője egy jogfeladó egyezkedésnek. Kiállt börtönt, megrázó versekben festette az ötvenes évek szörnyűségeit, egy irgalmatlan drámai szatirában a gúny hangjaival próbált enyhíteni hazafiúi keserűségén, mikor pedig 1861-ben fölébredt a lelkekben a hit, hogy eljött az idő, amikor a magunkba merült gyász után tenni is lehet a hazáért, kilépett ő is a politikai élet porondjára. 1861 márciusában Balassagyarmat piacán tartott képviselői programmbeszéde a francia forradalom eszméinek, a szabadság, egyenlőség és tesvériségnek bátor és szent értelmezésű hirdetése. Sőt

beleviszi hazafias álláspontját ez évben írt utolsó történeti drámájába, a *Csák végnapjai*-ba is. Bekerülve az országgyűlésbe, belőle vált a határozati pártnak legtartalmasabb, országos feltünést keltett szónoka. Olvasgatva ránkmaradt beszédeit, egyik-másik helyük mintha a költő szellemének a mai magyar jelenbe küldött, időszerű üzenete volna. Nem nekünk is szól-e például azon intelme, hogy «országokat nem intézményeik jósága, de a közszellem, nem teoriák ragyogó volta, de a polgárerény tartja fönn»; nem emel-e a mi elesettségünkön is, mikor azt mondja nemzetéről, hogy «világtörténeti hivatása van, melynek még csak első felvonását játszotta el»; nem hangzik-e megnyugtatólag mai ellenségeinkkel szemben is, amit az akkoriról mondott: «A durva erőszak nem volt s nem lesz maradandó alapja soha a politikának, szuronyokra támaszkodni lehet, de ülni nem»; s nem mementója-e a mai napi politikának is, mikor így szól: «Az egyszer meghalt eszme sehol sem ébreszthető nehezebben uj életre, mint épen a politikában. Homlokán hordja az a próbabélyeget, hogy nem életrevaló».

Madáchnak a mult távolából fényesen kirajzolódó alakja egyaránt viseli a nagy költő és nagy hazafi glóriáját. A sokat szenvedett férfi, erőt véve a maga rettentő egyéni búján, egyforma lelkesüléssel szolgálta mind költői, mind hazafiúi eszményeit s ez önzetlen magával nem törődése, úgy vélem, biztosithatja számára, hogy e szörnyű magyar jelenben, melynek gyötrelmeire újból ráillenek Vörösmarty *Élőszobor*-jának megrendítő jajszavai:

«Ember, világ, természet, nemzetek!
Ha van jog földön, égben irgalom,
Reám és kínaimra nézzetek!» —

félretéve egyéni és hazafiúi bajainkat, az önzetlennek kijáró önzetlenséggel felgyújtsuk szíveinkben a hódolat és hála szent tüzét Madách Imre halhatatlan költői és hazafiúi érdemei előtt.

III.

Pintér Jenő rendes tag felolvasta Madách Imrének
«Ősszel»,
«Egy nyiri temetőben» és
«Nem féltelek hazám» cimű költeményeit.

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIÁNAK,

IPOLYI ARNOLD SZÜLETÉSÉNEK SZÁZADIK ÉVFORDULÓJA ÜNNEPLÉSÉVEL EGYBEKÖTÖTT VII. RENDES ÜNNEPI ÜLÉSE 1923. ÉVI DECEMBER HÓ 30-ÁN.

I.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD.

Gr. Apponyi Albert elnöktől.

A világháború teljesen felborította a művelt emberiség anyagi, szellemi és erkölcsi egyensúlyát. Ezt természetesen leginkább a legyőzött nemzetek érzik, de a náluk feltünőbben mutatkozó jelenségeknek visszhatása van a győztes államok életére is. Minket, sajnos, a legyőzöttek kategóriája érdekel közvetlenül, mert ehhez tartozunk és a «vae victis» talán senkire sem nehezedik kiméletlenebbül, mint mi reánk. A gazdasági élet megzavarásának tüneteiről, melyeket mindannyian érzünk, nem akarok ez alkalommal tüzetesen szólni. Közelebb állana akadémiánk feladataihoz és a mai közgyülés programmjához, annak az erkölcsi felfordulásnak ecsetelése, mely világszerte, nálunk is, észlelhető. A háborúban szervezett erőszakosság szelleme behatolt a lelkekbe, párosulva az érzelmeknek olyan eldurvulásával, mely egyenesen megdöbbentően hat a szemlélőre. Az öldöklés megszokása az emberi élet értékének megbecsülését csökkentette; a jogfolytonosság tényleges megszakadása, a minden kérdésen felül álló tekintély hiánya, a forradalmaknak a közérzületre gyakorolt pusztító hatása, a förtelmeik által kiváltott reakció féktelenségei: mindez megrendítette a lelkekben az erkölcsi törvény és a jog föltétlen érvényességének tudatát. Innen van az, hogy boldogboldogtalan feljogositva érzi magát kedvenc eszméi érdekében erőszakra, törvénytelenségre; azért látjuk, miként válnak — nemcsak nálunk — gyilkosokká és merénylőkké olyan emberek, akik rendes időkben nem tartoztak a bűnözők közé és miként részesülnek ezek a bűnök némely oldalról elnéző megítélésben, ha olyanok ellen

irányulnak, akik nekünk nem rokonszenvesek. A legszomorúbb pedig az, hogy az erkölcsi rendnek ezt a felfordulását és e felfordulás jelenségei iránt tanusított elnézést nem kevesen keresztény jelszavakkal merészelik palástolni, úgy hogy szükségessé válik a hangos tiltakozás ez ellen a rettentő blaszfémia ellen és szükségessé válik az is, hogy a katholikus tudomány, megőrizve a minden muló áramlat fölött álló tárgyilagosságot, mellyel úgyis mint tudománynak, úgyis mint katholikusnak bírnia kell, segítségére siessen az egyház illetékes tényezőinek, a változhatlan keresztény morál tudatának és uralmának helyreállítására.

Ámde a tudományt is érintik a háborús felfordulás utóhatásai. A gazdasági élet nehézségei talán senkire sem nehezednek olyan súllyal, mint azokra, akiket gyüjtőnévvel mint «intellektuálisokat» szoktak megjelölni. Nehéz szellemi munka után megélni, nehéz emésztő gondok közt szellemileg alkotni, nehéz komoly tudományos munkának kiadót és vevőt találni, nehéz a tudományos kutatásnak technikai eszközeit beszerezni, nehéz a többi művelt nemzet szellemi világával az összeköttetést fenntartani. A valutáris kérdések ekkép kultúrkérdésekké válnak; egész Közép-Európán át hallatszik ez a rettenetes szó: a tudomány sorvadása. A pénzügyi romlással küzködő államok tehetetlenek ezzel a katasztrofális jelenséggel szemben; pedig az valóban katasztrofális, különösen a mi nemzetünkre nézve, mely történelmének e leggyászosabb napjaiban látja meg a legvilágosabban, hogy emberiségi létjogosultsága, jövő feltámadásának minden reménye kultúr-missziójában alapszik. Védekezzünk ahogy tudunk, amint védekezik minden nemzet, amelyet a szellemi enyészet dermesztő szellője érint; egyesületek alakulnak erre a célra, idegen segítséget kérünk és hálára kötelezően, nyerünk is. De mindezektől többet nem remélhetünk, mint annyit, hogy teljes elpusztulás nélkül éljük át azt az időt, amely le fog telni, míg a normális gazdasági élet helyreállítása a tudomány természetes fellendülését is lehetővé teszi. Hiába, az ember testből és lélekből áll; a lélek megérzi a test betegségét és csak annak eltávolítása után bonthatja ki ismét szárnyait teljes erővel.

A háború által előidézett és a béke, az affajta béke által mint a milyen nekünk adatott, nem orvosolt e súlyos viszonyok azonban nem csupán elsorvadással fenyegetik a tudományos működést, hanem belső megromlással is; ha úgy szabad mondanom: a veszély nemcsak quantitativ, hanem egyszersmind qualitativ. Ez mindenkor úgy van, amikor vagy a hatalom túltengése terjeszti a szolgalelkűséget, mely azután behatol a tudomány szentélyébe is, vagy

pedig nagy felfordulások sodorják ki a lelkeket az egyensúlyból és idéznek elő abnormis elfajulásokat a gondolkozásban. Nagy feladat ilyenkor a tudományt fenntartani a tárgyilagosságnak azon az eszményi magaslatán, melyet muló áramlatok nem terelnek el az igazság kizárólagos kultuszától. A tudomány a szellemi életben az, ami a bírói hatalom az állami szervezetben; ennek is fölötte kell állani azokon a lelki hullámzásokon, amelyektől a többi állami szervek, parlament, kormányzat, teljesen érintetlenek nem maradnak. Az ideális bírói függetlenség nem csupán a hatalommal szemben érvényesül, hanem a közvélemény áramlataival szemben is, melyek elfajulásainak gyakran egyedüli korrektivuma, melyeket tárgyilagos ítélkezéssel visszavezethet a rendes mederbe. Igy a szellemi élet területén majdnem kikerülhetetlen, hogy a napisajtót, de még a szépirodalmat és a művészetet is, bizonyos pontig ne befolyásolják a napi áramlatok; de a tudomány nem szabad hogy bármikor is megtagadja azt a magasztos hivatást, amelyet mint a tárgyilagos igazság őre tölt be és amelynek teljesítésével gátat tud szabni a végső elfajulásoknak, holott ha ő is, vagy azok, akik e szent hivatást képviselik, magukat az ár által sodortatni engedik, nincs látható határa a lelki rombolásnak.

Miért mondom el ezeket a mai ünnepi közgyűlés alkalmából? Először, mert a Szent István Akadémiához szólok, ahhoz az intézményhez, amely hivatva van arra, hogy katholikus tudósok az együttműködés által megerősödjenek abban az igazi tudományos és katholikus szellemben, amely a napi eseményeket is sub specie aeternitatis szemléli, nem hogy az örök igazságokat és a tárgyilagos kutatást a napi áramlatok által engedje meghamisittatni. Másodszor pedig azért, mert magasztos tudományos és katholikus hivatásunknak ez a felidézése talán illő bevezetés annak a nagy magyar katholikus egyházférfiú és tudósnak ünnepléséhez, akiben úgyszólván megtestesült a katholicizmus nagy kultúrmissziója hazánkban és akinek emlékét nemcsak szavakban kell megörökítenünk, hanem azzal is, hogy hívek maradunk a magyar katholikus tudományosság azon dicső hagyományaihoz, melyeket, a többi nagyok közt, Ipolyi Arnold képviselt.

II.

SCHIOPPA LŐRINC PÁPAI NUNCIUS ÜDVÖZLŐ IRATA AZ AKADÉMIÁHOZ.

Kegyelmes Uram![1]

Hálás köszönettel fogadtam az elnöklésével működő Szent István Akadémia Ipolyi-ünnepére szóló meghívóját. Halaszthatatlan elfoglaltságom miatt azonban személyesen legnagyobb sajnálatomra nem vehetek részt ezen az ünnepségen. Lélekben mégis jelen leszek a szép és méltó ünnepen, mert mélyen átérzem a jelentőségét és mert magam is elismeréssel és kegyelettel adózom a nagy Ipolyi munkásságának.

Ünnepségüknek különös jelentőséget ad, hogy Ipolyi püspök hazája kultúrájában elődei hagyományaihoz híven, fényesen érvényesítette a katholikus gondolatot, a katholikus tudomány és művészet befolyását. Az ő eszményét a katholikus tudományról és művészetről követendőnek tartom ma is s legnagyobb elismerésemet fejezem ki a Szent István Akadémiának, amely hasonló eszménynek hódol és a magyar tudományban a katholikus gondolatnak érvényességét fenntartani igyekszik.

Jól teszik a katholikus kultúrális intézmények, ha nem feledkeznek meg nagyjainkról; emlékük ápolása, példájuk követése a magyar műveltség régi nagy korszakainak visszatértét igéri.

Fogadja Gróf Úr megkülönböztetett

tiszteletem nyilvánítását

† *Schioppa Lőrinc*
pápai nuncius.

[1] Gróf Apponyi Albert elnök.

III.

FŐTITKÁRI JELENTÉS.

Reiner János főtitkártól.

Tekintetes Akadémia!
Tisztelt Ünnepi Ülés!

Akadémiánk életének nyolc éve alatt csak egyszer, mult évi főtitkári jelentésemben szólottam munkánkról s törekvéseinkről, mint küzdelemről.

Tettem pedig ezt azért, hogy reámutassak arra, hogy a tudománynak és irodalomnak ebben a világában évek óta dolgoznak írók és tudósok s nagy gondolatok eszméit s terveit hordják lelkükben, nem tudva, hogy vajjon lelküknek, szellemüknek munkája s munkájuk eredménye közkinccsé lehet-e?

Azonban már akkor büszkén hangoztattam a kitűzött feladatot el nem áruló, el nem ejtő kötelességérzetet; a tudományért s irodalomért feleskŭdött, akadályt nem ismerő férfiúi lelkesedést és áldozatos hűséget, amely lankadatlanúl dolgozik a kitűzött cél szolgálatában.

Az azóta lefolyt év —, amelyről most számolok be s amely az anyagi eszközök tekintetében is a fellendülés ideje —, Akadémiánk ezen szelleme szempontjából csodálatos szint és fényt áraszt szét s mintha Akadémiánk munkája felett ott hangzanának az Úrnak «Az ember tragédiája»-ban elhangzó szavai: hogyha a percnyi léted súlyától legörnyedsz, emel majd a végetlen érzete s itt mindenki megérti, hogy mi sarkantyúzza, nagy eszmék miatt, hogy a muló perc eredményéről lemondjon.[1]

Ez a végetlen érzete, annak érzete, hogy a ma munkája csak része a mult s a jövő munkájának, ez az érzés az, amely a megemlékezés, az alkotásaikba, munkáikba, teremtő gondolataikba elmélyedés segélyével s útján, belekapcsolja Akadémiánk életébe s munkájába az örökkévaló szellem korábbi századok-szülte nagy képviselőit.

[1] Tizenötödik szín.

Ez az érzés vezette Akadémiánkat, amikor nagy korszakok, nagy alkotások, nagy eredmények, nagy eszmék, avagy lelkes munkásság és szép törekvések képviselőinek emlékezetét és munkásságukat, alkotásaikat s törekvéseiket eleveníti meg a konfesszornak, a tanítványnak, az előd nyomában s vállán új eszméket, új alkotásokat, új lelkesedést s irányokat termelőnek s keresőnek a lelkével.

Aquinói Szent Tamás szenttéavatásának hatszázados évfordulója alkalmából Szent Tamásnak és korának legjobb ismerői mutatták be a «Doctor angelicus»-nak s a századok óta a katholikus bölcselkedés és dogmatikus tanulmányok központjában álló s ma a katholikus bölcselet hivatalosan elfogadott alapját képező munkásságának nagyságát, amelyben az aristotelesi bölcselet felhasználásával klasszikus megoldását nyujtja a «skolasztika ama főfeladatának, hogy az értelmet és kinyilatkoztatást harmonikus rendszerbe foglalja össze».[1]

S ha igaz is Horváth Sándor társunknak a Szent István Könyvek között megjelent tanulmányában tett azon kijelentése, hogy Szent Tamást tulajdonképen nem érte nagyobb megtiszteltetés ezekkel a megemlékezésekkel, mint más közönséges esztendőben, amikor is nevét naponta halljuk és olvassuk, ahol a keresztény tudomány felemeli szavát, nekünk, a magyar katholikus tudósok Akadémiájának, felemelő pillanat, amikor Szent Tamás az emlékezés képében megjelenik körében.

S ennek az ünnepi alkalomnak súlyát emelte az, hogy a Katholikus Szövetség felhívására Akadémiánk az ez évi Katholikus Nagygyűlést a katholikus egyháznak ezzel a hatalmas nagyságával vezethette be.

A tudomány és irodalom más ágaiban s az állam életében dolgozó és teremtő szellemekkel való összetartozás érzése elevenítette s eleveníti meg emlékezetét Magyarország azon korszaka, száz év előtti nehány szülöttjének, amely korszak, mint évről-évre büszkén hangoztatjuk, egyike Magyarország legszebb, legnagyobb s legnemesebb korszakainak.

A nemzeti újjáébredés szolgálatában hány olyan érdemes és fáradhatlan tudós és író dolgozott, amilyen pl. a száz év előtt született Pesty Frigyes, vagy annak a kornak társadalmi fejlődését, népi, polgári, földesúri s főúri alakjait s közöttük a korszaknak kiemelkedő magyar karaktereit humoreszkeiben, elbeszéléseiben s

[1] K. Heussi: Kompendium der Kirchengeschichte. Tübingen 1913. III. kiad. 249. l.

regényeiben megörökítő kiváló Vas Gereben, akiről különben Akadémiánk együttes-ülésben külön is megemlékezett.

Azonban ennek a korszaknak a most letűnő évet száz évvel megelőző éve oly nagyságokat is termelt, mint Madách és gróf Andrássy Gyula, akiknek neve és munkája az örökkévalóságnak része s oly kiválóságokat is szült, akiket bensőbb kapcsolatok fűznek Akadémiánkhoz, mint Ipolyi Arnoldot.

Ipolyi Arnold annak a nagynak nevezhető püspöki karnak egyik kiemelkedő tagja, amely püspöki kar tagjai közül legtöbben — a vallás szolgálatán kívül — az egyháznak, mint szervezetnek, a tudománynak és művészetnek s a nemzeti ügynek is felkentjei voltak.

A Simorok, Haynaldok, Fogarasyak, Roskoványiak és nem utoljára Ipolyiak neve jelzi a helyet, amelyet hazánknak történetében elfoglaltak.

Akadémiánkat, amely a Szent-István-Társulat kebeléből nőtt ki, Ipolyihoz még Ipolyinak a Szent-István-Társulatban betöltött munkaköre, valamint az a programm is kapcsolja, amelynek egyik pontja, a Régibb magyar egyházi íróink munkáinak kiadása, bizonyára Akadémiánktól várja megvalósítását.

Ezért is vettük igénybe jelen ünnepi-ülésünket arra, hogy felelevenítsük annak a sokoldalú munkának képét, amelyet Ipolyi végezett volt s amely értékes és hálát érdemlő s mindenesetre része az örök szellem munkájának, amelynek korszakos alkotásai fűződnek Madáchnak és gr. Andrássy Gyulának nevéhez.

A Madách emlékezetére szentelt ünnepi-ülésünkön is elhangzott az a két eltérő felfogás, amely «Az ember tragédiája»-nak és költője világnézetének megítélése tekintetében az irodalomban szembenáll egymással.

Ennek az ellentétnek forrását abban látom, hogy az egyik felfogás hívei a theologusnak s a theologiának, a másik felfogáséi pedig a költőnek szemével s a költészetnek és esztétikának szemüvegén át olvassák a világirodalomnak ezt a remekét.

«Az ember tragédiája»-ban sok a sötét kép, sok a pesszimista vonás, ami annál természetesebb, mert hisz Lucifer «az örökös szofista»[1] vonultatja fel a képeket, Lucifer, aki az Úrtól engedélyt nyer arra a kísérletére, hogy az embert hatalmába kerítse, amely kísérletének legtermészetesebb eszköze az ember sorsa s történelmi élete azon szakaszainak s jeleneteinek felvonultatása, amelyek az embert *Isten nélkül* a kétségbeesés sziklacsúcsára viszik.

[1] Az ember tragédiája, tizenegyedik szín: Ádám Lucifernek.

De azért «Az ember tragédiája» mégsem a kétségbeesés költeménye, nem a pesszimizmus alkotása s nem az öngyilkosság iskolája, hiszen Ádám magával ránthatta volna a kétségbeesés sziklacsúcsáról a mélybe a jövőt, e helyett az Úrnak puszta megjelenése s puszta szava, a hitnek egy sugara s a nő az anyaságon át legyőzi a kételkedést s a költő lelke megmutatja, hogy a hit a kétségbeesésből megmenti s minden csalódáson, kétkedésen, fáradságon, fásultságon s undoron át is az öröklét érzetével küzdelemre vértezi az embert, akinek történelmi életéből különben «Az ember tragédiája» sok nemes, emelkedett, sőt ragyogó jelenetet is mutat.

A magyar nemzet történelmi életéből fényes korszak emlékét újította fel Akadémiánk történelem-, jog- és társadalomtudományi osztálya azon ünnepi felolvasó-ülésén, amelyet gróf Andrássy Gyula államférfiú szerepének szentelt.

Gróf Andrássy Gyula szintén annak a korszaknak szülötte, amely sok nagy írót, hatalmas költőket adott a magyarnak s a kiváló államférfiak egész sorával áldotta meg Magyarországot.

Ezen államférfiak köréből emelkednek ki azok a nagyok, akiket az iskola, a köztudat, a történelem ama hármas csillagzatként jelöl meg, amely a nemzeti újjáéledés korából századokra ragyogja be a magyar történelmet, de amely csillagzatnak fénye nem lenne teljes, ha hiányzanék belőle gróf Andrássy Gyula államférfiúi szereplése.

Deák Ferenc annak a magyar tipusnak hatalmas képviselője, amely az elméjét és lelkét betöltő magyar alkotmányt védi eszével, bölcseségével s a passzivitásnak gyakran hatalmas fegyverével; s aki a nevéhez kapcsolt legnagyobb alkotáson, a kiegyezésen is ebben a szellemben, opportunitásból dolgozott. Azonban Deákban hiányzott a teremtő nagy aktivitás ereje és zsenije.

Kossuth nagy történelmi szerepét a forradalom s a szabadságharc vitte és formálta; a vele szemben is érvényesülésért küzdő legfundamentálisabb átalakító eszméket a maga elragadó erejével tudta megvalósítani s a hatalmas nemzeti küzdelmet vezetni. Azonban szereplésének történelmi nagysága dacára nem volt meg benne az államférfiúi megfontolt vezető hivatás.

Széchényi az, aki a gazdasági, társadalmi s szellemi téren azt a munkát végezte, amely a legerősebb alapjait vetette meg — saját munkájában, eszméivel, hatásával s az általa létesített intézményekben — a fejlődés erejével kialakuló modern Magyarországnak.

De nála is hiányzott a nemzetközi követelések államférfiúi átértésének képessége.

S itt egészíti ki gróf Andrássy Gyula Széchényit, akihez legközelebb áll az alkotóképességnek, az aktivitásnak zsenijével.

Andrássy lelkében magával hozta az újjáébredő Magyarország szellemét; Széchényinek s eszméinek hatása alatt — habár nem is vele kapcsolatban — alakult; szereplése a szabadságharccal kapcsolatba jut; nagy része van a kiegyezés megalkotásában, amelyen azonban nem Deák szellemében dolgozott, hanem nemzetközi megfontolásoktól vezetve azt az alapot segit kialakitani, amelyen azután diplomáciai zsenijével a monarchiának és abban Magyarországnak újra súlyt és tekintélyt szerez.

Gróf Andrássy Gyula bölcs, de nem passziv; merész, de előrelátó és számitó; magyar, aki ennek a magyarságnak kifelé és künt is tekintélyt és súlyt szerez; minden izében alkotó zseni s hatalmas történelmi eszméknek képviselője.

Amikor *ma* mindezekről megemlékezünk, teljes keserűségében érezzük az igazságát azoknak a dantei soroknak, hogy: Nessun maggior dolore che ricordarsi del tempo felice nella miseria, mert valóban nincs nagyobb fájdalom, mint a nyomorúságban visszaemlékezni a boldog időkre.

Azonban ez a megemlékezés mégis csak nevel, mégis csak bátorit, mégis csak felemel.

Akadémiánk részére is ezek a megemlékezések az értékes tanulmányoknak egész sorát termelték s fokozták azt a lelkes munkásságot, amely a lefolyt évben nem fért bele a megállapitott keretekbe.

Amennyiben két rendkivüli ünnepi, egy rendkivüli ünnepi felolvasó-ülésen kivül több rendkivüli együttes-ülést is kellett tartanunk és különösen új tagjaink siettek székfoglaló előadásaikat megtartani.

A lelkes tevékenységgel kapcsolatban örvendetes tényként kell felemlitenem — a multtal szemben — azt, hogy nehány nagyobb adomány most már több munka megjelenését teszi lehetővé.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr 10 millió korona államsegélyt engedélyezett Akadémiánknak s ezenkivül egy millió koronával járult a Dante-Emlékkönyv költségeihez, amiről azért számolok be itt, mivel a Magyar Katholikus Dante-Bizottság ezen kiadványának ügyét is Akadémiánk segit biztositani s megvalósitani.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak ezen nagyértékű és Akadémiánkra nézve nagyjelentőségű tényeért Akadémiánk ezen alkalommal is kifejezi hálás köszönetét.

S köszönetet mond Akadémiánk Haller István v. vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak, aki ismételt nemzetgyűlési felszólalásával felhívta a figyelmet Akadémiánkra.

S köszönetet mondunk Czakó Elemér helyettes-államtitkár és Magyary Zoltán osztálytanácsos uraknak ezen ügybeni közreműködésükért.

Püspöki karunk egyik nemeslelkű tagja egy millió koronát adományozott Akadémiánknak, amit ezen a helyen is hálával bejelentve egyúttal köszönetet mondunk Wolkenberg Alajos társunknak, aki ezt az adományt kieszközölte, amint korábban Zahoránszky István mezőpetri plébános úrtól 5000 korona összeget hozott volt Akadémiánknak.

Itt említem fel, hogy Tóth László, a Magyar Nemzeti Múzeum alkönyvtárnoka teljes összegében maga fedezi «A pápai udvar lakásviszonyai a XIV. század közepéig» című munkája kiadásának költségeit és Tangl Károly társunk 130.000 koronával járul Békésy György «Folyadékok diffuziós állandójának mérése az interferenciális refraktorral» című, általa Akadémiánkban bemutatott dolgozatának kiadási költségeihez.

Külön emelem ki gróf Wenckheim Sándornak 10 millió korona adományát, amelyből az adományozó egy millió koronát rendelt a Dante-Emlékkönyv kiadására fordítani.

Ennek az adománynak az összege maga ma is tekintélyes és tiszteletet parancsoló, amelyhez hasonlót eddig — a Fraknói adományon kívül — tudományos és irodalmi célra egyesek nem adtak.

Mégis nem az adomány összegének nagyságáért, hanem különösen azért üdvözlöm gróf Wenckheim Sándort bensőséges szeretettel s a tudomány és irodalom embereinek rokonszenvével, mert gróf Wenckheim Sándor a családi név fénye és tekintélye fölé is helyezve, főleg azokra az elődökre gondol büszkeséggel, akik a tudomány terén igyekeztek a maguk részére helyet kivívni és azért köszöntöm ezekkel az érzésekkel, mert lelkemben látom azt a gyönyörűséget, amelyet érezni fog, ha kezébe veszi majd azokat a kiadványokat, amelyeknek megjelenését az ő adománya tette lehetővé, amelyekben tehát neki is része van.

Ezek az anyagi eszközök több kiadványunk megjelenését teszik lehetővé, amelyek felsorolása előtt még jelentem, hogy Akadémiánk a Fraknói-Nagyjutalomra most első ízben pályázatot hirdet.

A Nagyjutalom díját Akadémiánk az alapító hozzájárulásával egyenként 50.000 koronára emelte s azzal külön-külön az 1914-től 1922-ig évig megjelent hittudományi, az 1915-től 1923-ig megjelent

társadalomtudományi munkák közül a külön közzéteendő feltételeknek megfelelő dolgozatokat kívánja jutalmazni.

Az év folyamán megjelent volt Vargha Damján osztálytitkártól: Kodexeink legendái és a Catalogus Sanctorum.

A legközelebbi hetekben pedig megjelennek a következő dolgozatok:

Pataky Arnold r. tagtól «A bibliai Jeruzsálem az ásatások megvilágításában» II. része. «A XIX. és XX. században végzett jerúzsálemi ásatások története»;

Stolpa József vendégtől «A közigazgatás és biráskodás elválasztása a katholikus egyházban»;

Tóth László vendégnek már említett munkája;

Zlinszky Aladár r. tagtól «Klasszicismus és romanticizmus»;

Szinnyei Ferenc r. tagtól «Báró Kemény Zsigmond munkássága a szabadságharcban»;

Horusitzky Henrik r. tagtól «Részlet Bpest Székesfőváros Dunabalparti területe földtani, talajtani és vizi viszonyainak ismeretéhez»;

Wodetzky József r. tagtól «A relativitástan csillagászati bizonyítékainak kritikája»;

Békésy György vendégnek már fentebb említett dolgozata;

Márki Sándor r. tagtól «Emlékbeszéd Ortvay Tivadarról»;

Zubriczky Aladár r. tagtól «Szent Tamás nagysága» című ünnepi előadás;

ez évi Értesítőnknek II. füzete, amely összes ünnepi-üléseink gazdag anyagát s több osztály-ülési előadást, illetőleg annak kivonatát foglalja magában;

továbbá megjelenik Akadémiánk támogatásával a Dante-Emlékkönyv művészi formában és rövid időn belül várható a Corvina-könyvtárra vonatkozó díszmű megjelenése is.

A legközelebb megjelenő ezen kiadványok közül több az Akadémiánkon kívül állóknak munkája, akiknek Akadémiánk teret nyitott, hogy innen keljenek szárnyra.

Mert ma a gazdasági pálya jelszavával szemben is a tudománynak és irodalomnak minél több munkására s küzdőjére van szükség, mint az újjáébredés korában, a sok feladat megoldására s a sok veszteség pótlására.

Akadémiánk köréből is a lefolyt évnek sok veszteségéről kell beszámolnunk.

A veszteségek sorából első helyen említem Giesswein Sándort, Akadémiánk első elnökét.

Amikor írásban előterjesztést tettem volt a Szent-István-

Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának átszervezésére, Giesswein a felvetett gondolatot lelkesedéssel karolta fel s lelkesedéssel tette magáévá azokat a szervezeti követeléseinket, amelyek Akadémiánk kialakulásának főfeltételei voltak.

Mint az Akadémia elnöke elnöki megnyitó beszédeiben, de mint előadó is, szeretettel vett részt Akadémiánk munkájában, amelynek részére alapítványt is tett, amelyet Akadémiánk emlékezetül magasabb összegre emelve növelni kíván.

Várady L. Árpád ugyan nem jelent meg Akadémiánk felolvasó-asztalánál, azonban halála után Kollányi Ferenc kiváló társunk alkalmat nyujtott arra, hogy Várady Árpádnak Akadémiánkkal való kapcsolatát — Akadémiánk tudományos értékeinek gazdagításával — kifejezésre juttassa azzal, hogy — mint végrendeleti végrehajtó — kiadásra átengedte Akadémiánknak, Váradynak hagyatékában talált nagy munkáját a vegyes házasságoknak magyarországi történetéről s különösen Lonovics szerepléséről, amely munka Lonovics római naplóját is tartalmazza.

Fejérpataky László állandóan élénk érdeklődéssel kisérte Akadémiánk munkásságát, amelyben tevékeny részt vesz Fejérpataky tanítványainak s azoknak sora, akiket Fejérpataky vezetett a tudományos pályára, avagy támogatott azon.

A katholikus elbeszélő költészet fájdalmas vesztesége Domonkos István halála, akinek elbeszélő művészetéről s írói kiválóságairól még életében mesteri rajzot adott Akadémiánkban Alszeghy Zsolt társunk.

S elvesztettük a széplelkű és tevékeny Velics Lászlót és Való Simont, akik még a Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának tagjai voltak.

Ezeket a veszteségeket pótolni is hivatvák, habár nem is a most felsoroltak helyébe léptek Akadémiánk új tagjai:

az I. osztályban *Babura László*, a budapesti központi szeminárium lelkiigazgatója, a szentirástudományok művelője;

a II. osztályban *Patek Ferenc*, leánygimnáziumi tanár, történetíró;

a III. osztályban *Voinovich Géza*, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a kolozsvári egyetem tanára, a Budapesti Szemle szerkesztője, irodalomtörténész, esztétikus s drámaíró;

a IV. osztályban *Entz Géza*, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, zoologus;

Heim Pál, az Erzsébet tudományegyetem nyilvános rendes tanára s volt rektora, gyermekorvos;

Marosi Arnold, cisztercitarendi főgimnáziumi tanár, természetrajzi író;

Hültl Dezső, műegyetemi nyilvános rendes tanár, műépítész;

Oltvay Károly, műegyetemi nyilvános rendes tanár, természettudományi író;

Ifj. Rejtő Sándor, egyetemi magántanár, orvos;

Schilberszky Károly, egyetemi és műegyetemi magántanár, a budapesti m. kir. Kertészeti Tanintézet rendes tanára, a növénykórtan és teratologia művelője.

Ezenkívül az Igazgatótanács tagjaiul választottuk Boromissza Tibor szatmári püspök urat és gr. Wenckheim Sándort.

Új társainkhoz bensőséges szeretettel fordulok, mint olyanokhoz, akik jól tudják, hogy mily «végetlen a tér, mely munkára hív»[1] s hogy ennek a munkának célja és rendeltetése *ma* nemcsak a tudomány ismeretanyagának gyarapítása, új rendszereknek kiépítése, hanem a nemzet nagyságának, művelődéstörténelmi helyzetének, a magyar nemzet történelmi hivatásától rendelt életének a visszaszerzése.

[1] Az ember tragédiája, tizenötödik szín: Az Úr Ádámhoz.

IV.

IPOLYI ARNOLD EMLÉKEZETE.

Gerevich Tibor rendes tagtól.

Az a kor — a mult század forradalom utáni évei —, amelyben Ipolyi Arnold «A magyar mythologia» c. hatalmas művével az elnyomott nemzet tapsai közt a porondra lépett, sok tekintetben rokon a mi korunkkal. Az abszolutizmus sivár homokja alatt tovább buzgott a nemzeti élet friss forrása és mind szélesebb medret vájt a nemzeti műveltség folyama, hogy a homok alól ellenállhatatlanul törjön azután elő. Már érlelődtek azok az új férfiak, akik a 48-as katasztrófa, eszmék és emberek hajótörése után egy új ösvényen nyugodt léptekkel kivezették a nemzetet egy derült tisztásra, melyen félszázadig élvezte a jólétet. Új emberek voltak ezek, új módszerekkel, melyek hosszú időre biztosították a nemzet nyugodt életét és fejlődését. S azon új tehetségek sorába, kik a vérvesztés utáni erőgyüjtés e korszakát előkészitették és arra egyéniségük bélyegét rányomták, az Egyház is fényes tehetségeket tudott állitani, hogy ezeréves nemzeti küldetéséhez hiven közreműködjék az ország sorsának idomitásában. S ha e nagyok sorában a világiak közül méltán lehet emliteni egy Deákot, egy Eötvös Józsefet és egy Trefortot, az Egyház a Simor, a Haynald, az Ipolyi személyében nem kevésbé tündöklő nagyságokkal ajándékozta meg a nemzetet. Ez a nagy főpapi generáció amazoknál nem kisebb érdemeket szerzett az alkotmány reneszánszának e virágzó korszakában. Sőt, ha a történeti fejlődés okainak mélyét kutatjuk, ennek a nagy egyházi generációnak érdeméül kell betudnunk, ha a liberalizmusnak az a korszaka, mely az ő működésükkel összeesett, hazánkban nem fajult egyházellenessé. S egyházpolitikai szempontból e nagy magyar főpapi nemzedék tagjairól nem mondhatunk nagyobb dicséretet annál, mint, hogy amig éltek, az Egyház tekintélyét, hatalmát és befolyását politikai és szellemi téren egyaránt maradék nélkül meg tudták őrizni és fennen ragyogtatni a liberalizmus általános európai uralmának idején, amely más országokban az Egyházzal szemben surlódásokra, ellenségeskedésre, sőt nyilt szakadásra vezetett.

A Simor, Haynald és Ipolyi nagy triásza szerencsésen kiegészitette egymást. Simor János a bölcs és minden irányban tekintélyt tartó egyházi főkormányzat terén adott gránitba faragott példát, Haynald a szó varázsával hatott, Ipolyi a tudomány erejével épitett. De voltak közös vonásaik is, melyek összhangba fogták működésüket: politikai mérséklet és póz nélküli lelki méltóság s mint a magyar főpapoknak egyik legszebb hagyománya: a tudomány és a művészet áldozatkész szeretete. Egymásra hatást is gyakoroltak s voltak közösen érlelt terveik. Ipolyi Esztergomban a Haynald tanára volt és az egyházi pályán gyorsabban haladó, különben is idősebb Simorban, primássága előtt is mindketten baráti tanácsadót és támogatót találtak. Simort, a gyakorlati műbarátot, a tudós műtörténész Ipolyihoz már korán fűzte a művészet szeretete és a műemlékek ápolása. Mint győri püspök 1859-ben értesíti az akkori egyszerű zohori plébánost, de már neves régészt gótikus kápolnája restaurálásáról s felhívja figyelmét a soproni Sz. Mihálytemplomra, melyről hű építészével, Lipperttel tanácskozott. «Kápolnámban — írja Simor Ipolyinak — mintát akartam felállítani, mely papjaim ízlését képezze és nemesítse és arról tanuskodjék, hogy Magyarországon se vetik meg, de sőt mívelik a művészetet.« És ekként végzi: «Deus Te confortet, ut Ecclesiam porro illustrare valeas patriamque nostram praestantissimis tui ingenii foetibus». Simor szorgalmas olvasója volt Ipolyi műveinek s a műpártolásban egymással vetélkedtek. Bátran állithatjuk, hogy az újabb magyar egyházművészet megalapítása az ő személyes tettük volt. E keretben volt még egy közösen melengetett tervük, a Magyar Keresztény Múzeum, melynek megvalósításán halálukig munkáltak. Mindkét főpap műértő válogatással és rendkivüli áldozatkészséggel gyüjtötte hozzá az anyagot. Simor gyüjteménye már jelentékeny volt, midőn Győrből átköltözött az esztergomi prímási székhelyre, ahol azt még gyorsabb ütemben fejleszthette. Ipolyi pedig a maga gyüjteményét 1885-ben adományként felajánlotta a főegyházmegyének, s végrendeletében világos intézkedést tett az esztergomi Keresztény Múzeum javára, amely néven utóbb, egyetértésben főpaptársával a maga gyüjteményét Simor is a főegyházmegyének hagyományozta. Haynaldot atyjától örökölt szellemi hajlama inkább a természettudományok felé vonzotta, finom lényének formai kultusza kielégülést nyervén művészileg csiszolt beszédeiben. Székhelyén csillagvizsgáló intézetet alapított, amely ma is egyik világszerte becsült őrhelye a hazai asztronómiának s valódi szakértelemmel gazdag botanikai gyüjteményt és könyvtárat alapított és hagyo-

mányozott a M. N. Múzeumnak, illetve a Pázmány egyetemének, amely a magyar botanikai tudomány felvirágzásának egyik fő tényezőjévé vált.

Simor, Ipolyi és Haynald: a maga útján mindegyik alapozó munkásságot fejtett ki a magyar közműveltségben s nemzedékük idejére együttesen újra biztosították az Egyháznak azt a termékeny és irányító befolyását, mellyel a nemzeti kultúrában századok óta bírt. Pályájuk is szerencsés volt, mindegyik teljesen kifejthette tehetségét és megvalósíthatta élettervét, aminek lehetőségéhez nem kis mértékben járult hozzá, hogy egy oly Magyarországban éltek, melynek közszelleme egészséges, friss és lüktető, etikailag pedig romlatlan, a későbbi évtizedekben elharapózott közéleti korrupciótól érintetlen volt. Ők még egy oly boldog Magyarországban fejthették ki képességeiket, mely lendületét annak is köszönhette, hogy minden ember a maga helyén volt, hogy a kiválasztás mértéke a tehetség és rátermettség s nem a pártgyengédség, nem a nepotizmus és nem az egymást kergető legellentétesebb jelszavak terrorja volt.

A három kiváló egyháznagy ketteje bíbort viselt. Ipolyi pályája hamarabb zárult be, semmint elnyerhette azt a legmagasabb egyházi kitüntetést, amely talán még rámosolyoghatott volna. De ha egyre emelkedő papi pályáján a bíbor ragyogását nem is érte el, a hazai tudományban és szellemi közéletben a legmagasabb lépcsőfokra hágott. Nemcsak, amennyiben mint a Tudományos Akadémia osztályelnöke, az Orsz. Régészeti és Embertani Társulat tiszteleti elnöke, a Magy. Tört. Társulat, az Orsz. Képzőművészeti Társulat és az Orsz. Közokt. Tanács elnöke, a Szent-István-Társulat ügyvezető-alelnöke, a legmagasabb tisztségek szürke díszét viselte, hanem mert tudományos felfogásának etikájával, a hit és a tudomány ideális frigyével, magas célkitüzéseivel, kutatási eredményeivel és módszerével mindmáig túl nem szárnyalt mintát állított nemzetének.

Ipolyi csodálatosan harmonikus egyéniség volt. Pályája és alkotásai, papi hivatása és tudós tevékenysége, tehetsége és a vállalt feladatok, hirdetett eszméi és gyakorlati tettei a legtökéletesebb összhangban csendültek össze. S az összhangnak ez a szinte ösztönös megnyilatkozása és tökélye nemcsak a Gondviselés rendkívüli adománya, szelid lelkének nemcsak alapjellege volt, annak kiképzésén a nagy építész tervszerűségével s egy határozott rendszer és magasabb összefoglalás szemelőtt tartásával maga is munkált. Egyéniségének e tudatos kialakításában az összefoglaló, a vezető elv az istenfélelem, az Istennek való áldozat, a tevékenységeknek

az Egyház rendszerébe illesztése, az életnek Isten szolgálatába való állítása volt. Életfeladatát nemcsak mint pap oldotta meg ezen elv követése által, hanem sokágazatú tevékenységének minden nemében, mint tudós, mint műbarát, mint a nemzeti kultúra alakítója, példaszerűen mutatva be, miként kell a világi tudományokat az Egyház magasabb rendjébe igtatni s a vallással kibővített teljesebb élettel áthatni anélkül, hogy ezáltal a tudomány a legcsekélyebb csorbát szenvedné. «A tudománynak homloka — mondotta — midőn a természet műveit vizsgálja, mindenütt Isten teremtő kezének megfoghatatlan műveibe ütközik.» S idézte Bacont: «A tudomány felületes ajakkal érintve, ha eltávolít is Istentől, teljesen merítve visszavezet hozzá».

Bár a tudomány és a hit kapcsolatát tudományos felfogásának általános alapelvéül hirdette, e felfogását leginkább a keresztény-kori műtörténetben, szükebb szakmájában volt alkalma érvényesítenie, fényesen igazolva, hogy e tudományszak művelésének ez az egyetlen helyes, a tárgy természetének megfelelő, a tárgy megértését egyedül biztosító módja.

Ipolyi, mint pap, ragyogó erényekkel s a kötelességteljesítés legmagasabb mértékével tündökölt. Hivatásának magaslatán állott akár mint egyszerű falusi plébános, akár mint szemináriumi rektor, akár mint megyéspüspök. Első plébániájáról, Zohorról, ahol a hivek szeretetét a kolerabetegek sűrű látogatásával szerezte meg, a nép nem akarta elengedni. Törökszentmiklóson és Egerben egyaránt rajongtak prédikációiért. Mint egri kanonok két kézzel veszi ki részét a káptalani munkából s egyik legbuzgóbb élesztője az Oltáregyletnek. Mint a központi papnevelde kormányzója lelki kincseit szétontja a fogékony ifjú szivekbe és elmékbe; műgyüjteményét a szeminárium folyosóján állítja fel, hogy állandó épülésül szolgáljon; kibővíti a fiatal theologusok studiumát az egyházi régészettel; emeletet húz a papnöveldeutcai épületre, melybe beköltözteti a bécsi császári konviktusból a magyarországi görög-katholikus theologusokat. Mint püspök a gondjaira bizott egyházmegyét lelkileg és anyagilag példás rendben tartja; jövedelmeit ráfordítja; templomokat épittet és állittat helyre; Besztercebányán egyházipari műhelyt létesít. Országos dolgokban is hallatja, mint főpap szavát s felszólalásaival és cikkeivel igyekszik érvényesíteni az Egyház felfogását, amely irányban főként az iskolaügyeket tartotta szemmel, nyolc éven át mint az Orsz. Közoktatási Tanács elnöke. S amikor a tudós négy fala közé vonul vissza s tollat fog, hogy hazája tudományát gyarapítsa, akkor is egyházi hivatást teljesít nemcsak azért,

mert az egyház nagyságának és lelki megnyilatkozásának legszebb emlékeit: a művészet néma, de örökké ható alkotásait választja legtöbbször tárgyul, hanem, mert soha egy sort nem írt le, amely tökéletesen nem illeszkednék hitébe. Műtörténeti munkássága a vallási apológiának egy neme. De nagy mythológiai művében is a bibliából indult ki s a hitregék keletkezését a katholikus dogmák alapján magyarázza. Papi hivatásából folyt műgyüjtői tevékenysége is, mely csaknem kizárólag az egyházi művészetet ölelte fel s melynek célja egy egyházi múzeum létesítése volt.

Ipolyi nem volt az a szűk látókörű szaktudós, aki beleássa magát valamely tudományba vagy épen részletkérdésbe s annak odvából nem vágyik a napvilágra. A tudomány több területét művelte s széles vidékeit tekintette át. Foglalkozott az egyházi, országos és várostörténettel, az ipar- és hadtörténettel, a régészettel és művészettörténettel; továbbá irodalomtörténettel és a mythologiával kapcsolatosan etnografiával. Kifejezetten hirdette is a különböző tudományok kapcsolódásának szükségét s a régésztől megkívánta az állami és jogtörténet, a theologia, a földtan és a néprajz ismeretét, amint viszont a Grimm-iskola az etnografiát találóan a jelenkor archaeologiájának nevezte. Nem volt véletlen, hogy Ipolyi régészeti tárgyak mellett néprajziakat is gyüjtött.

Kutatói szeme messzi horizontokra volt berendezve s birta az igazi tudósnak azt az ismérvét, hogy tudott problémákat meglátni. Tudományos célkitűzése mindig nagy perspektivákat ölelt fel. Tudott fáradságos részletkutatásokba elmerülni, de csak azért, hogy következtetéseket vonjon le belőlük, hogy az apró adatokat művészi kézzel egésszé formálja. A legtöbb kérdésben magának kellett az adatgyüjtés munkáját is végeznie. Azon nagystílű tudósok közé tartozott, akik a saját analitikus kutatásaik alapján végzik a tudományos synthesist.

Bár történetirói munkásságát kizáróan hazája multjának szentelte, sohasem tévesztette szem elől az európai összefüggéseket. Témáit nem a véletlen vetette tolla alá, azokat mindig magasabb tervszerűséggel tűzte maga elé s nem egyszer úgy választotta, hogy a nemzeti kultúra, sőt a magasabb politikai élet elevenjébe vágjanak. Szóval volt történetirói öntudata és átérezte a történész nemzeti hivatását. A Képzőművészeti Társulat elnöki székéből mondott beszédeiben és a Szent László Társulat esztergomi díszülésén tartott előadásában az élő művészetnek szabott irányt. A Történelmi Társulat vidéki vándorgyülésein elhangzott elnöki beszédei — mindmegannyi egy-egy eredeti tanulmány s gyöngyei a magyar történeti essaynek —

a történelem tanulságainak reflektorával a nemzeti élet aktuális kérdéseire és követendő útjaira világítottak rá. «A mult — mondotta — sugár, melynek világánál a jövő felderül; mag, mely a romok között az új élet rügyeit fakasztja.» A rimaszombati nagygyűlésen, 1876-ban a magyar nemzetegység és államnyelv kérdését fejtegette, ugyanakkor, midőn a fővárosban a nemzetközi statisztikai kongresszus ülésezett, amelynek tagjai a besztercebányai püspök szavaiból a pesti német lapok fordításában megismerhették az izgatók által akkor már a külföld elé vitt nemzetiségi kérdés való állását és történeti alakulását. Ma is el kellene olvastatni mindazokkal, akik idebent és künt a 67 utáni Magyarországot nemzeti türelmetlenséggel vádolják, amely vád hamis féméből mai rabságunk bilincseit kovácsolták.

«Mi is valljuk az emberi nem egységét — szól Ipolyi — és valljuk az emberi törzsek és fajok, a nemzetek és népek testvériségét. Valljuk, hogy mindnyájan a kereszténység és műveltség által egyformán világpolgárok s egy hazának hű fiai lehetünk. Egyformán testvérek vagyunk s egyenjogúak lehetünk még akkor is, ha különböző nemzetiségűek vagyunk s amellett is, ha nem egyikünk vagy másikunk anyanyelve az uralkodó nyelv az állami ügyvitelben. Nemzeti nemes tulajdonaikat, melyek annyira díszítik, például a nagy szláv és dicső német nemzetiségű népeinket és melyeknek nemzetünk annyit köszön, ezek azért mindannyian épen úgy érvényesíthetik, mint egyenjogúságokat a nemzet életében és műveltségében.»

Rokon eszmekörben mozog az a beszéde, melyet 1885 ben, a budapesti történeti kongresszus megnyitásakor «a történelemről és a magyar történelmi eszméről» mondott s melynek nem egy sora ma is aktuálisan hat, ma is útmutatónk lehetne, nem egy fordulata mintha divinációval előrelátná mai problémáinkat. Ime fejtegetéseinek néhány világító szilánkja. Magyarország emelkedése vagy hanyatlása mindig a nemzeti érzés és a történeti tudat erejétől függött. A nemzetet a történelemnek kell formálnia, a történettudatnak képeznie, «melyet semmi egyéb, még a legmagasabb anyagi jólét vagy műveltség sem pótolhat». A történettudat tartja fenn a nemzeteket a válságok perceiben. «De erre nem elég többé a mai fejlettség fokán az egyszerű hazafiúi frázis és szóvirág.» Ki kell mutatni úgy a politika és jog, az irodalom és tudomány, művészet és ipar, a köz- és magánélet terén a nemzet lelkének azon sajátos vonásait, melyek által a világ többi népei közt érvényesül és az emberiség közkincsét a maga részéről is gyarapítja. A magyar nemzetnek is van ily eredeti jellege, saját történeti tipusa s ezt kell fejlesztenünk.

Ne «merev mozdulatlansággal» ragaszkodjunk a multhoz. Adjunk helyt a kor követelményeinek, de igyekezzünk azokat a nemzet hagyományaihoz alkalmazni, amihez nemzetünk mindig kellő érzéket tanusitott. Óvakodjunk úgy az «oktalan magyarkodás» túlzásaitól, mint a «hiperkritikai nemzetellenes irányoktól» s ne igyekezzünk mindenben «idegent szaglászni». Magyarországon régebben «csak az lehetett a nemzeti jognak és hatalomnak részese, ki a nemzet testével egyesült, a nemzettesttel érdekben és nemzeti kultuszban és aspirációban eggyé vált, gyakran akkor is, ha a nyelvben idegen maradt is». «Jelenleg a teljes jogi és polgári egyenlőségnél» személyes ügyességgel oly elemek jutottak befolyáshoz, melyek bár a nyelvet jól-rosszul elsajátitották, idegenek maradtak «a nemzet érzetétől s eszméitől» s melyek mindinkább «túlszaturálják» a nemzeti életet.

Ezen «idegenszerű szellem inváziója» ellen azonban «nemzeti történelmi hagyományos jellemünk megóvására» nem a kizárást ajánlja, hanem a beolvasztást, «a nemzet testéhez idomitást», az iskola — főként a helyes történeti oktatás — és a közművelődési egyletek által. Mert «erőre van szükségünk s annak közénk hulló minden szikráját érvényesitenünk kell», s mert «az idegenek felvétele volt századokon át majdnem hagyományos nemzeti politikánk».

A Történelmi Társulat 1877-iki pozsonyi naggyülésén «A magyar iparélet történeti fejlődésé»-t tárgyaló megnyitójában a Szedán utáni Franciaországról szólva, mintha a trianoni csüggedt magyarságnak küldött volna prófétai sejtelemmel izenetet: «Tanui voltunk ujabban — igy szólt — egy példátlan nagy háborúnak és konflagrációnak, mely egy nem kevésbbé nagy nemzetet levert és kizsákmányolt. De virágzó ipara, szorgalmas munkája, köznépének erénye és vallásossága jobban képesité a balsors csapásai elviselésére, mint vesztett híres hadi vitézsége... Leküzdötte azokkal egyszerre a háború dulását s a belső kommunisztikus lázadás forradalmát... Megtanultuk belőle az igazságot, hogy a szorgalom és erény, a hazafiság, munka és ipar a hadak erején is túltesz, ... a legélesebb látású államférfiak terveit és számításait is kijátssza...»

Téves volna e szavakból Ipolyi antimilitarizmusára következtetni.

1879-ben a székelység főfészkében, Marosvásárhelyt elnöki megnyitójában a «Magyar hadképesség»-ről értekezett s miután vázolta a magyar hadviselés és honvédelem történetét, méltatta a hadsereg nemzetfenntartó szerepét és dicsőitette a magyar hadi erényeket.

Sőt a közokulást, az életre utalást, alkalmazást kereső ösztöne nem riadt vissza a közös hadsereg kényes kérdésének érintésétől sem. Világos eszejárása és praktikus érzéke egyszerű orvoslást ajánlott a közös hadsereg idegen szellemének leküzdésére: a magyar ifjak tömeges belépését, amiáltal a magyar szellem önként behatol oda.

A multnak ez a szenvedélyes búvára igen fogékony volt a kor-eszmék iránt. Említett pozsonyi beszédében a szociális kérdések megoldását sürgeti s figyelmeztet, hogy egy földmívelő állam nem maradhat fenn ipar nélkül, melyet se «a hadak ereje, se a régi történeti dicsőség, vagy új politikai doktrinák nem képesek pótolni».

Nemzedékére nemcsak hatalmas tudása, eredeti szempontjai, magas erkölcsi felfogása és sohasem száraz, sőt eleven és szuggesztív lendületű stílusa folytán gyakorolt rendkivüli hatást, hanem még inkább azáltal, hogy tudományos eredményeit, történeti tanulságait az életre alkalmazta, hogy szellemének villamos áramát a nemzeti élet legvibránsabb pontjaiba kapcsolta be.

Bár a történettudomány több mesgyéjén szántott mély barázdákat, tulajdonképeni szakmájának a középkori régészetet és műtörténetet tekintette s ennek szentelte java erejét. Munkássága e téren annyira alapvető, hogy joggal tekinthetjük a magyar művészettörténet megalapítójának. Henszlmann Imre ugyan korábban lépett fel műemléki és művészeti tanulmányaival (szülővárosa, Kassa «ó-német stylű» templomainak leírását még a forradalom előtt adta ki), de kutatásai túlnyomóan az építészeti emlékekre szorítkoztak s ezeket is nem annyira a történész, mint inkább az építész szemével nézte s kivált működésének első szakaiban gyakran tévedt a spekulatív esztétika útvesztőjében. A jóval Ipolyi után jelentkező Pulszky Ferenc viszont inkább ős- és ókori archaeologiával foglalkozott s ha az újabb műtörténet területére kalandozott, a kompiláción nem jutott túl. Egyikük sem végzett az Ipolyiéhoz még csak megközelítően is hasonló terjedelmű kutatásokat s egyikükben sem volt meg a történelmi látás, ami elsősorban avatja a műtörténetet históriai tudománnyá. Ipolyi a régészetet és a műtörténetet történeti disciplina gyanánt művelte s a múlt felismerésében a történettudomány többi ágánál különb eredményekre tartotta képesnek. «A régiségek és a műemlékek a történelemnek épen legnevezetesebb, gyakran az egyetlen fennmaradt adatait szolgáltatják» — írja. Majd másutt: «A műemlékekkel a történelem hallgatag kútfői távolról sem versenyezhetnek.» A tudomány «legnagyobb diadalának» tartotta a multat megelevenítő régiséglant. Kikelt az egyoldalú politikai történet ellen s a történettudomány főfeladatának tekintette a

művelődési mozzanatok kiemelését, amihez elsősorban a régiségtan és a műtörténet vezet. A francia és német romantikusok hatása alatt, de a saját történeti belátásától és honfiérzésétől is ösztönözve, a nemzeti régiségtan megalapításán fáradozik s a megmaradt töredékekből a magyar művészet történetének rekonstruálását tűzi ki életcélul. Mint egyéb történeti tanulmányaiban, ebben is tudatosan jár el. Felismeri annak a helyzetnek ferdeségét, hogy a klasszikus művészet emlékeit kitünően ismerjük, a magunkéit nem. «A régiségtan hazai parlagjain — írja a deákmonostori monografia bevezetésében — megkísértve erőmet, mindannyiszor élénken és mellőzhetetlenül lépett elömbe vágya és szüksége régiségeink összes ismerete rendszeres tárgyalásának, melyet nemzeti archaeologiának nevez az újabb tudomány, beléje foglalva a köz- és magánélet régiségeit, a vallási és egyházi, a polgári és házi, az állami jog- és műrégiségeket; egyszóval mindent e téren, ami a nemzetet életében jellemzi...»

Monografiákban és összefoglaló tanulmányokban a magyar középkor egész műtörténetét, külön-külön az építészet, szobrászat és festészet történetét fölépítette, sőt az ötvösség történetében felhatolt a XVII. századig.

Mindezt irodalmi előzmények nélkül, a saját kutatásai alapján varázsolta elő, kivéve az építészetet, amelyben Henszlmannra is támaszkodott; történeti felfogásban azonban itt is eredetit nyujtott s középkori építészetünk fejlődéséről a specialista Henszlmannál átfogóbb képet rajzolt. E hatalmas munkát, amin más körülmények közt nemzedékek fáradoznak, egymaga vállalta és végezte. Maga irtotta az erdőt, hordta a szálfákat ahhoz a pompás épülethez, melynek tervét is maga készítette. Ily rendkívüli teljesítményre nemcsak bel- és külföldi utazásokon szerzett nagy emlékismerete és fáradhatatlan könyv- és levéltári búvárkodása képesítette, hanem a nagy alkotó szellemek különös adománya és igazi próbaköve: az intuició, mellyel nem egy hézagot tudott és mert áthidalni és képesítette rá az az írói erénye, hogy legtöbb írását művészi ökonomiával szerkesztette meg.

Eredményei tudományos irodalmunkban új tért hódítottak meg, tudása a legelső akkori európai szinten állott, sőt módszerének nem egy vonásával megelőzte a műtörténet fiatal tudományának külföldi művelőit is. Széles és körültekintő módszerrel dolgozott. Témáit biztos vonásokkal vázolt kortörténeti háttér elé állította s átszőtte a művelődéstörténeti vonatkozások élénk szálaival. Határozott meggyőződéssel kitűzte esztétikai szempontjait. Egyaránt

vizsgálta a műtörténetnek úgy emléki, mint írott forrásait. Szemléltető formai leírásokat és alapos technikai magyarázatokat adott. Építészeti tanulmányútjaira rendszerint építészt is vitt magával a műszaki kérdések felderítésére és felvételek eszközlésére. Felhasználta az ikonografia, a kosztümtörténet s ha szükséges volt, a heraldika tanulságait. A canonica visitatiókban és a búcsúlevelekben fontos műtörténeti forrásanyagot ismert fel s az előbbieket főként az emlékmegállapítás, az utóbbiakat a kronologia szempontjából aknázta ki.

Az összehasonlító formai tanulmányban, melynek a műtörténet újabb nagy fellendülését köszönhette, megelőzte az olasz Morellit és az osztrák Dollmayrt, akiket e módszer megalapítóinak szoktak tekinteni. Miként Morellit, őt is a természettudományok példája vezette e módszerhez. Morelli az aprólékos morfologiai összehasonlítást egyoldalúan alkalmazta, az esztetikai kvalitás, a tartalmi jelentés és a történeti összefüggés figyelembevétele nélkül, amely hiányok a materializmus nemzedékének műtörténészei előtt szentnek tartott módszerét ma már lejárattak. Ipolyit egyetemesebb felfogása, történeti látása és nagyobb műveltségtörténeti tudása megkímélte az orvosból műtörténésszé lett olasz egyoldalúságától. Aligha tévedünk, ha azt hisszük, hogy Ipolyit az összehasonlító módszernek művészettörténeti alkalmazására nemcsak a természettudományok ösztönözték, amint maga említi, hanem azok az összehasonlító nyelvészeti és néprajzi tanulmányai is, melyeket a Grimm-testvérek mintájára Mythologiájához végzett. Ipolyi a művészetben a formán túl a tartalmat, a benne kifejezett eszmét is kereste; vizsgálta, hogy a művészeti alkotások — a saját szavaival élve — «mily kor tanúi és mily történet beszélői» és hogy miként tükröződik bennük «a nemzeti egyéniség és a népszellem», amiáltal viszont a modern művészeti néppsychologia felfogását előzte meg mintegy félszázaddal.

Bár egyéb történetírói munkásságához hasonlóan a műtörténelem terén is a hazai emlékek feldolgozását tűzte ki feladatául, azokat az európai műtörténettel egybevetve tárgyalta s felismerte azokat a genealogiai kapcsolatokat, melyek a hazai művészetet a külföldihez, elsősorban a némethez és az olaszhoz fűzik, anélkül, hogy a régi magyar művészetet egyszerűen gyarmatnak tekintette volna, mint az utána következő műtörténészek csaknem kivétel nélkül. Amidőn a hazai művészetet beállította az európai művészet történetébe s megállapítani igyekezett e közösségen belül s a külhatások dacára érvényesülő nemzeti vonásait, megjelölte azt az utat, amelyet az őutána kétségkívül lehanyatlott nemzeti műtörté-

netnek követnie kell, ha meg akarja érni reneszánszát. Azon nagy kereten belül, hogy a magyar tudományos irodalomban elsőnek vázolta meg a középkori magyar művészet történetét, egyik legfőbb eredménye ép az, hogy e nemzeti sajátságokra rámutatott, ha természetesen ezek megfogalmazása némelyütt, az újabb kutatásokhoz képest helyesbítésre is szorul. A középkori építészet vagy az ötvösség hazai vonásainak megállapításában alig találhatunk ma is változtatni valót, a festészetben azonban már nem érjük be a magyar jelleg azon megjelölésével, hogy az a magyaros arctipusokra és kosztümökre szoritkozik, bár régi festészetünk eklekticizmusának felismerésével a helyes megoldás egyik kulcsát itt is kezünkbe adta. Alapvető összefoglaló tanulmányain kivül több nevezetes műemlékünkről vagy összefüggő műemlékcsoportról irt monografiákat, igy a deákmonostori román bazilikáról, az egri székesegyházról, a csallóközi és a besztercebányai műemlékekről, a régi magyar keresztkutakról, a szent koronáról és a koronázási jelvényekről, amely utóbbiakról halála évében, 1886-ban megjelent fényes kiállitású műve tudományos hattyúdala volt. Több régi művészünk nevét derítette fel és működését ismertette, mint a Lőcsei Miklósét és Pálét, a kassai Krom- és a nürnbergi Stoß-családét, az ötvösök egész sorát mutatta ki s Kovachich ill. Krüchten nyomán felszinre hozta a legrégibb magyar szárnyasoltárfestő, Kolozsvári Tamás nevét, akinek műveit csak legutóbb sikerült megállapitani. Megkisérlette egy magyar ikonográfia megszerkesztését s e téren, sajnos, ma sem jutottunk nála tovább. Zsenialitását bizonyitja, hogy a nagyratartott Emile Mâlenál, a római francia intézet jelenlegi igazgatójánál évtizedekkel előbb rámutatott a passiójátékok nagy jelentőségére és befolyására a középkori művészetben.

Tanulmányainak különös tárgya a középkori művészet volt, nemcsak mert elülről kellett kezdenie a magyar művészet történetének megirását, hanem mert benne látta művészi ideáljának megtestesitését s a keresztény művészet fejlődésének tetőpontját. Alapjában romantikus lélek volt, aki a múlt művészetének egyes korszakaival és irányaival szemben szimpatiákat és antipatiákat táplált. Romanticizmusa abban is megnyilatkozott, hogy a keresztény középkorért rajongott. Felfogása a művészet történetének fejlődéséről némely tekintetben korának általános itéletébe, sőt előitéleteibe kapcsolódott. A barokkot elitélte s hanyatlásnak tartotta, mint minden külföldi műtörténész társa, maga a főtekintély, Burckhardt is. Ezeknél mégis enyhébben itélte meg s ha esztétikailag alacsonyrendűnek, formáiban erőltetettnek, túlhalmozottnak és

szertelennek, korcsnak bélyegezte is, méltányolta benső vallási kifejezését, amely alapon hevesen védelmébe vette a korában gúnynyal illetett ú. n. jezsuita-stílt. Egyes barokk-alkotásoktól az esztétikai elismerést sem vonta meg, sőt Kraker besztercebányai oltárképét valósággal magasztalta. Fényes intuiciójának megnyilatkozása volt, midőn ekként, ha igen óvatosan is, előmunkált a barokkművészetnek későbbi rehabilitációján. Műtörténeti felfogásában s a történeti fejlődés éles meglátásában más pontokon is megelőzte a tudományt s nem egy oly merész és eredeti gondolatot vetett fel, melyeket megszoktunk jóval későbbi külföldi kutatók számlájára elkönyvelni. Courajodnál előbb választotta külön a reneszánsz két szakát, a XV. és a XVI. századot, az előbbit még a középkorhoz csatolva. A két Eyckben, Schongauerben, Fra Angelicoban a középkori művészet beteljesedését ünnepelte. A XVI. századi reneszánszt már új kornak, eltávolodásnak, a hanyatlás kezdetének tekinti, melyet Olaszországban a pogány eszmék és motivumok felújítása, Németországban pedig a reformáció «betörése» okozott. Idegenkedik úgy az olasz klasszikus reneszánsznak «hanyatló, mesterkélt, csak a külső fényre, pompára és látványosságra intézett idomaitól», bár szépségüket elismerte, mint e kor német művészeinek «ízléstelen és ügyetlen, vagy épen rút és durva, köznapi alakjaitól». Műtörténeti belátása az ízlésével ellenkező művekről sem vonta kétségbe, hogy «a magok nemében és nevezetesen mint műtörténeti emlékek is épen oly jogosultsággal, mint nagy műbeccsel bírnak». Jóval előbb, semmint Strzygowski rámutatott a középkori és a barokk művészet rokonságára, amit nem annyira a művészi kifejezésben vett észre, mint inkább a lelki hangulat közösségében; a barokk újra felveszi az egyházi művészetnek a középkorral megszakadt fonalát.

Ipolyi nemcsak írt a művészetről, annak nemcsak historiografusa volt, nemcsak kutatta a művészet történeti fejlődésének útjait, belső alakulásának folyamatát, hanem a művészetről fogalmat is alkotott magának, szóval volt esztétikai felfogása, amit nem minden műtörténészről lehet elmondani. Majdnem minden tanulmányát művészetfilozófiai és esztétikai fejtegetésekkel vezette be s ezekből határozottan bontakozik ki szépészeti felfogása, amely végeredményben Hegeli eredetű, áthatva a katholikus vallás tanaitól. Okfejtése világos. A művészet a szellem győzelme az anyagon. Az eszménynélküli műalkotás üres és hideg szépség. A művészetnek eszményt kell megtestesítenie. Minél inkább kifejezi az eszményt az alakítás, annál tökéletesebb a műalkotás. A legmagasabb eszmény a vallás, az Isten, következőleg a legmagasabb művészet az egyház-

művészet. «A legjelentékenyebb, a legnemesebb és nagyszerűbb műemlékek» az egyházi műemlékek, azok, amelyek vallási eszményt fejeznek. A korbeli német és olasz új-hegeliánusokhoz hasonlóan a szép és a jó, egy magasbb lét kifejezését tartja a művészet feladatának s a művészetet az Isten felé haladás, a tökéletesedés útjának tekinti. «Csak a hit eszméje által lettek az egyházi nagy műemlékek oly magasztosokká» — írja. A középkori művészetet azért tartja nagyra, mert ez eszménynek megfelel, «az egyházi művészetnek középkori ideáltipusai a jót és szépet, az erényt és magasztost fejezik ki» — mondja. Az egyházművészettel, tehát — felfogása szerint — a magasabb művészettel szemben követelménye az alaktökély, a vallási és történeti eszmény, amely utóbbi alatt nemzeti megnyilatkozást értett. A művésztől eleven hitet kivánt. «Nem elég — úgymond —, hogy a művész a keresztény hitben éljen, hanem szükséges, hogy a hit éljen benne.» A német reneszánszt leszállitja, mert «nem volt képes a keresztény lelkiállapotot, az erényt s nemes érzést az arc szépségeiben, a szerénységet, alázatosságot, szűziességet, áhitatot és lelkesültséget kifejezni».

Meggyőződése az egyházművészet felsőbbségéről, de papi hivatása és rendkivüli gyakorlati érzéke arra ösztönözte, hogy az egyházművészetet hazánkban újra fellendítse, amit élete egyik főcéljának tekintett. Propagálta szóval és áldozatos rászánással kezébe vette a gyakorlati megoldást is. Azok közzé tartozott, akik a teoriát habozás nélkül tették is kovácsolják. S ő, az ország egyik legszegényebb püspöke, annyit áldozott e célért, mint, a kongeniális Simor primást kivéve, senki más. Az egyházművészet fontosságát hangoztatva hivatkozott a nicaeai és a tridenti zsinatra. «Az egyházművészet egy neme Isten igéje hirdetésének s a vallásos életnek egyik legmagasztosabb nyilatkozata». «Az egyház történetének nagy része műemlékeiben szólal meg» — mondotta. Világosan látta az egyházművészet hanyatlásának okát: «nem annyira a művészet veszett ki az Egyházból, mint inkább kiveszett a művészetből az Egyház szelleme». S tüzesen sürgeti a művészet visszahódítását az Egyház számára. «Vissza kell foglalnunk a tért — írja —, amelyet elvesztettünk; vissza kell szereznünk a fegyvereket és eszközöket, melyeket ki hagytunk venni kezeinkből.» Mily aktuálisan hatnak ma is szavai, nem mintha ő felkiáltását tettel meg nem pecsételte volna, hanem mert a fegyvert ujra kiragadni engedtük kezünkből. Ipolyi széles programmot dolgozott ki, melyet esztergomi beszédében tett közzé, s melynek ma is érvényes pontjai a következők:

1. Az egyházművészet ismerete és szemináriumi oktatása.

2. A régi egyházművészeti alkotások gondos megőrzése, a műemlékek helyreállítása.

3. Ujabb műveknek — templomoknak és belső szerelvényeknek — megfelelő egyházi szellemben és műízlésben alkotása.

4. Egyházművészeti múzeumok alapitása.

5. Egyházművészeti műhelyek létesítése, a középkor példájára a kolostorokkal kapcsolatban.

S e tervet a maga hatáskörében meg is valósította. Szemináriumaiba — mint már említeni alkalmunk volt — bevezette az egyházi régészet és műtörténet rendszeres oktatását. Gazdag egyházművészeti múzeumot s Besztercebányán egyházműipariskolát létesített. Rendkivül gondot fordított templomai jókarbantartására és helyreállítására, amire másokat is buzdított és tanácsokkal látott el. A műemlékvédelem egyik legbensőbb ügye volt. «Őrizzük, — mondotta — gyüjtsük össze emlékeinket, nehogy végleg elvesszenek s ezáltal is üresebb legyen a mult, szegényebb a jelen, kétesebb a jövő!» Másutt igy kiált fel: «Azon nemzet, mely emlékeit veszni hagyja, ezzel saját síremlékét készíti».

A restaurálásokat a Viollet-le-Duc purizmusának idejében oly elvek szerint végeztette, melyek akkor szokatlanok voltak, de amelyek helyességét a modern műemlékvédelem mindenütt elismeri. Inkább megőrzésre, mint helyreállításra törekedett. A más stílben készült későbbi toldásokat, mint történeti *faits accomplis*-kat elismerte és változatlanul meghagyta, még ha az akkor ellenszenves barokstílt tükrözték is. Mint a realitások s nem a száraz elmélet embere, nem végeztetett ellenőrizhetetlen képzeleti helyreállításokat, nem épitett középkori légvárakat, bármennyire is hódolt különben e kornak.

Amint a mult egyházi művészetét megvédte, az élőt is istápolta. Nemcsak amennyiben megrendeléseket tett s művészeket foglalkoztatott, hanem őket utasításokkal is ellátta s az egyházművészet helyes felfogására vezette. Nemcsak pénzt adott a művésznek, mint az új mecenások, hanem gondolatot és ihletet is, mint a régi nagy egyházi műpártolók. Ajánlja az egyházművészeknek a középkori stílek, elsősorban a gótika tanulmányozását, amelyet az összes történeti izlések tökélyének tartott. S a középkort nem régészeti elfogultságból állítja mintául, hanem azért, mert «megtestesiti az egyházművészet azon eszményét, hogy egészen az Egyházban, a hittől áthatva és a szertartásokhoz csatlakozva élt». Egész gondolkodásmódjára rendkivül jellemzően mondja továbbá: «De most még úgyis elhallgat bennem az archaeolog és szól elsőrendben,

mint mindig, egyházam hű fia, annak egyszerű s igénytelen papja s áldozója». A mult művészetét elmélyülő tanulmányul ajánlja, de óv az utánzástól s eredetiségre serkent. Szavaiból világosan kitünik, hogy midőn a középkort s főként a gótikát dicséri, nem ezek műformáinak másolását kívánja, hanem a középkor általános műgyakorlati elvét, szellemi, vallásos áthatottságát, az egyházi liturgiához való megértő alkalmazkodását tartja követendőnek, szóval oly elveket, melyeket a legmodernebb egyházművészeti felfogás is vall. «Az egyszerű utánzás ellenkeznék az Egyház katholicitásának szellemével; ellenkeznék annak történetével és dicsőségével, melyet minden kornak műizlése alkotott és emelt» — írja 1867-ben, a történeti stilek meddő utánzásának az egész európai művészetet megdermesztő idejében.

Az újabb magyar művészetnek egyik legnagyobb szerencséje s hirtelen föllendülésének egyik főtényezője volt, hogy Ipolyi tisztult esztetikai elveit, nemes művészeti felfogását az egyházművészet mellett a világi művészetben is érvényesíthette, főként mint az Orsz. Képzőművészeti Társulatnak 6 éven át volt elnöke, amely ez időben érte meg első fénykorát. A Képzőművészeti Társulat akkoriban az egyetlen magyar művészeti egyesület volt s mikor Ipolyi 1880-ban átvette vezetését, alig számlált 900 tagot, adósság nyomta s kebelében a művészek akkor is civódtak, akárcsak ma. Műpártolás alig volt Magyarországon s az a szerény összeg is, amit művásárra fordítottak, jórészt külföldre vándorolt. Főként a bécsi művészeket karolták fel. Ipolyi a rendcsinálást működésének ezen a területén is azzal kezdte, hogy pontosan megállapítva a kórállapot diagnózisát, nyiltan feltárta a siralmas helyzetet. Elsősorban a Társulat kasszáját hozta rendbe s megteremtette a magyar művészet fellendülésének anyagi feltételeit. Tisztában volt vele, hogy e nélkül a legszebb művészeti programm is csak irott malaszt marad. Mozgósította a legfelsőbb civillista, az állami költségvetés és a vallásalap áldozatkészségét, a Társulat fizető tagjainak számát rövidesen kétezerre emelte, pályadijakat tűzött és tüzetett ki mások által. Lelkes és tekintélyes szavát szivesen követték. Sikerült megtörnie a felpanaszolt magyar közöny jegét s megteremtette a magyar műpártolást. A közönség megnyerésére társulati műlapokat adatott ki s az itthoni sikerektől sarkalva megkisérlette a magyar művészet külföldi expansióját, mely az ő kezdeményezése óta a magyar géniusz külföldi elismertetésének főtényezőjévé lett s annak ma is leghatásosabb eszköze. Összeköttetéseket létesitett a külföldi rokon társulatokkal és szalonokkal — Londonig és Rómáig, ahova művészeink

immár hivatalos meghívást nyertek s nemes propagandájának eredménye volt, hogy Rómából, amely a magyar törekvéseknek mindig meleg megérzője és megértője volt, magyar nyelvű felhívást intéztek művészeinkhez. Valóban nagy stílben dolgozott. A Társulat keretében az egyházművészetről sem feledkezett meg. Egyházművészeti bizottságot létesített, mely azóta, sajnos, elnémult. Az általa a Társulat részére alapított Ipolyi-díj az egyházi festészetnek maig egyetlen intézményes lendítője. Elnökségének idejére esik Munkácsynak Krisztus Pilátus előtt c. képének kiállítása a Műcsarnokban, melyet ez alkalomból egy hónap alatt nem kevesebb, mint 80.000, részben a vidékről felzarándokolt látogató keresett fel, oly szám, melyet azóta sem értek el. Azonban nemcsak megszervezte a hazai műpártolást, hanem főként elnöki beszédeivel művészetünk szellemi irányát is gyekezett megszabni. Egyházi és nemzeti tárgyak választására biztatta a művészeket. Kikelt a klasszkai mythologia sablonos alakjainak ismétlése ellen s ezért kemény szavakkal ítélte el az Operaház belső díszítését, amely mellőzte a nemzeti eszmekört. Nem értett egyet azokkal sem, akik a magyar témát, a magyar eszmevilágot és néplelket csak a falusi genreban, «a csárdában és a vásáron» keresik s rámutatott ősmondáinknak, regéinknek nemzeti szent legendáinknak és történelmünknek művészetileg kiaknázható dús ereire. Éles szemmel tűzte ki művészetünk elé azt a kettős célt, hogy legyen magyar és egyúttal európai s örök érvénnyel, világosan fogalmazta meg a tételt, hogy művészetünk európai szinvonalra emelkedésének feltétele a nemzeti vonás kifejlesztése, mert csak ez hoz újat és egyénit, ez s nem más nemzetek művészetének utánzása gazdagíthatja az egyetemes művészetet. «Csak kis nép utánoz és vesz át mindig» — mondotta a Képzőművészeti Társulatban tartott első elnöki megnyitójában. «Aki erős, szelleme van és nemes ambiciói, az maga alkot saját szivéből, életéből, társadalmából és története mezejéből. Erre kell vágynunk, ez teszi tiszteltté a magyar művész nevét . . .» Ipolyi felfogását fényesen igazolta az ő idejében bölcsőben ringó s azóta virulóvá felizmosodott modern magyar művészet, amelynek képviselői közül azok nőttek a legmagasabbra, azokat látta és tapsolta meg a külföld is, akiknek művészi jellemképe magyaros: a magyar néplélek tragikai mélyének leghatalmasabb kifejezőjét: Munkácsy Mihályt, a magyar táj poézisének legmeghatóbb művészi tolmácsát: Mészöly t; a pompás Benczurt, aki a magyar történelemnek ragyogó képeit vetítette egy optimista nemzedék elé; Szinyei-Mersét, aki az új európai művészet problémáit magyaros zsenialitással sejtette meg, vagy a legújabbak közül Csók Istvánt, aki a magyar napsütést

szuggesztív ecsettel viszi át a vászonra és Vaszary Jánost, aki az új magyar lélek rapszodikus vívódásait fejezi ki megkapó festői viziókban.

Művészetpolitikája a Képzőművészeti Társulat falain túl is tekintett. Egyik elnöki beszédében felvetette egy Magyar Történelmi Arcképcsarnok és egy magyar Képzőművészeti Akadémia gondolatát; az első mihamar létesült, míg a második előbb a Mesteriskolában, majd a Rajztanárképezdében öltött formát s talán még maig sem abban a szervezetben alakult ki, mint ahogy azt Ipolyi képzelte.

Amily lelkes tettvággyal foglalta el a Képzőművészeti Társulat elnöki székét s fogott erős kézzel a magyar művészet ügyének megalapozásához, évek mulva, midőn egy megértő korszak után az állami kormányzat fukarkodni kezdett, a művészek közt felütötte fejét a civódás és sötét lelkek őt magát is kikezdték, époly szilárd és minden kérlelés dacára megmásithatlan elhatározással hagyta ott 1885-ben, egy évvel halála előtt tisztségét. Amilyen szelid és türelmes volt alaptermészete, époly merev és éles tudott lenni, ha önérzete és a szolgált ügy úgy kívánta. Packázni nem lehetett vele. Ezt más esetekben és már korábban — így nem egy akadémiai kérdésben és a katholikus iskolák ügyében — megmutatta magával Eötvössel szemben is, akihez egyébként a kölcsönös nagyrabecsülés, sőt ragaszkodás szálai fűzték. Lelépő beszédében, utalással távozásának közvetlen okára, keményen és nem minden sarcasmus nélkül mondta oda: «Ha valahol megtakarítás kívánatos, úgy ezt nem a mostohán dotált művészeten, hanem az adminisztrációnak évenkint emelkedő kiadásaiban kell keresni és tenni». E disszonáns epilógus dacára öröm és megelégedés tölthette el a végzett munkán, mert szemei megláthatták a magyar művészet ígéretföldjét. S az ország jeleseitől körülvéve büszkén üdvözölhette Munkácsyt a Műcsarnokban kiállított hatalmas alkotása előtt, nemcsak, mert ez az új magyar művészet első nagy diadalát jelentette, de mert e remekmű tökéletesen testesítette meg az általa hirdetett művészeti elveket. Munkácsynak nemcsak lelkes méltatója, hanem baráti ösztönzője és fényes zsenijének inspirálója volt, amiről levelezésük is tanuskodik. S mi sem jellemzőbb művészetünknek arra a korára, melynek alakulását az ő keze és az ő szelleme irányította, minthogy legnagyobb művésze az általa legmagasabbra tartott egyházi művészetnek köszönhette halhatatlanságát.

Máig dúsan gyümölcsöző gyakorlati működésének egy további s nem kevésbé jelentékeny színtere a Szent-István-Társulat volt, melyet «Jó és olcsó könyvkiadó Társulat»-ból — aminek eredetileg tervezték — ő fejlesztett a nemzeti életben méltó helyet elfoglaló

irodalmi és tudományos intézetté s melyet, hasonlóan a Képzőművészeti Társulathoz, anyagilag is talpra állított. Mint választott alelnök csaknem négy évig, 1869—1872-ig vezette a Társulat ügyeit. Ügyes penzügyi művelettel és eleven, rentabilis kiadványokkal megerősítette anyagilag. Az Athenaeummal előnyös nyomdai szerződést kötött s megvásárolván a Horváth Mihály püspök Király Pál-utcai házát, melyre új emeletet húzatott, a Társulatnak otthont teremtett. Kölcsönt vett fel, amelyből tankönyveket adott ki, amivel nemcsak azt célozta, hogy az iskolákat katholikus szellemű könyvekkel lássa el, hanem azt is, hogy jövedelmükből tudományos kiadványokra áldozhasson. A zseniális számítás fényesen bevált. Csökkentette a már folyamatban lévő s a Társulat tevékenységére ólomsúllyal nehezedő mammutkiadványoknak, a hosszú évek óta folyó Szentek Életének és a 19 éve tengődő Encyclopédiának ívszámát s az ezeken megtakarított íveket egyéb kiadványokra szánta. Az Encyclopédia szerkesztését friss erőre bízta, az akkori esztergomi tanár, Fraknói Vilmosra, akiben már korán felismerte az isteni szikrát s akit később is szeretettel pártfogolt gyorsröptű pályáján, s ugyancsak őt megbízatta a Társulat részéről Magyarország történetének megírásával. A tudomány népszerűsítésére Házi Könyvtár címen új kiadványsorozatot indított, a népszerűsítő írók egész kis körét szervezve meg.

Legjelentősebb újítása volt azonban, hogy az anyagilag megerősített Társulat működésébe bevezette a katholikus szellemű nagy tudományos művek és kútfők kiadását. Theológiai munkák kiadásával addig is foglalkozott a Szent-István-Társulat. Ám Ipolyi ezzel korántsem tartotta kimerítettnek a katholicizmus tudományos feladatát. Megindította a Régi Magyar Egyházi Irók Tárát, a Corpus Scriptorum Ecclesiae Hungaricorumot, melynek első kötete gyanánt Veresmarty Mihály XVII. századi magyar író és pozsonyi kanonok megtérésének történetét és a magyar ellenreformáció e kiváló alakjának egyéb munkáit maga tette közzé, megírva egyúttal életrajzát is, kortörténeti és jellemrajzi szempontból a legjobb magyar életrajzot, mely a Házi Könyvtár két kötetében látott napvilágot. Veresmarty életrajzát az ellenreformáció hőseit megörökítő triptychon középső részének szánta, míg a két másik portrait, az Oláh Miklósé és a Hajnal Mátyásé befejezetlenül kéziratban maradt. A Corpus további köteteiben Szent István és Szent László egyházi törvényeinek, Szent Gellért életének és munkáinak, a magyar szentek legendáinak, a különböző bibliafordításoknak, a szerzetes íróknak Temesvári Pelbártig kiadására gondolt még. Példája azonban egyelőre nem fogott, követői nem akadtak. Kezdeményezése a tudománynak programmba

igtatásával mégis új korszakot nyitott a Társulat történetében; belőle fejlődött a Tudományos és Irodalmi szakosztály, amely viszont a hazai katholikus tudomány külön várának, a Szent István Akadémiának alapját vetette meg. Ipolyi e nagytekintetű Akadémia születésének mintegy ihletett prófétája volt.

Az a közgyűlés, amelyen Ipolyi a Társulat anyagi megszilárdítása után a tudománnyal bővült új működési tervet előadta s a Társulat új szellemi irányát kitűzte, más szempontból is nevezetes. Simor prímás nagyszabású elnöki megnyitói során ezúttal fulmináns beszédben kelt a római kérdés nyers megoldásával ép akkor mélyen megalázott pápa védelmére. S emlékezetes marad az 1871 március 19-én tartott e közgyűlés azért is, mert ezen választották a társulati választmány sorába Apponyi Albert grófot, kiben Akadémiánk, e nagy egyházi férfiakkal ama hősi korban együtt működött elnökét tiszteli s akit már ezért is az általuk képviselt katholikus eszmények méltó őrének tekintünk.

Ipolyi e tevékenységeiből egyéniségének egy újabb alapvonását ismerjük fel: az erős gyakorlati érzéket, azon vágyát, hogy eszméit necsak hirdesse, hanem meg is valósítsa, a gyakorlatba átültesse, amihez a kellő éleslátással és gyors elhatározó képességgel bírt. Nemcsak a tudós írószobájában érezte magát otthon, hanem a gyakorlat mezején is, a szervezés munkájában, pénzügyi kérdésekben. Állandóan hangoztatta a tudomány és az élet kapcsolatát. Ledöntötte azokat «a képzelt korlátokat — mint maga nevezte — melyek a tudományt a közélettől, a tudósokat a gyakorlati emberektől elválasztják». Tiltakozott ellene, hogy a régészeket «csodabogaraknak» tartsák s felpanaszolta, hogy őt magát is ezzel gúnyolják. A történettudománytól azt várta, hogy «az életre gyümölcsöző legyen» és «a nemzeti élet táplálására szolgáljon». Korántsem kívánta azonban a multhoz való vak visszatérést, a mult egyszerű megismétlését vagy lemásolását, mert ez ellenkeznék az emberiség fejlődésével. A jövő aratás magját — mondotta — «a mult hüvelyéből kell kifejteni». Gyakorlati tapasztalatai, az élettel való közvetlen érintkezése arra intették, hogy haladó ember legyen. Tipusa volt a kirobbanásokat kerülő, megfontolt és egyenletes nemzeti haladás azon hitvallóinak, akik a 67 utáni Magyarország fejlődésének nyugodt ritmusát biztosították.

Az istenfélelem és mindent átfogó egyházias felfogás, tehetségeinek és életcéljának harmóniája, a lélek nemes szelidségét és a tett erélyét egyensúlyban tartó mérséklete és aktív gyakorlatiassága mellett lelki profiljának egy további jellegzetes vonása az erős hazafias érzés.

Nála a hazafiság nem alkalomadtán eldeklamált üres frázis volt, hanem benső átélés, melynek velejárója a tettben nyilatkozó áldozat. Az a hazafiság volt az övé, amely a nemzeti élet friss és önbízó, alkotó korszakainak férfiait szokta megkülönböztetni, megkettőzött munkára és könnyen viselt áldozatokra képesíteni s amelynek lankadása és meg nem értése a hanyatló korszakok tünete. Ez a hazafiság buzgott benne és készült a jobb jövőre már az elnyomatás éveiben, s bár nem tartozott a türelmetlen kedélyek közé, felkeltette ellene a centrális hatóság bizalmatlanságát.

Életét közösen szentelte Egyházának és hazájának. Isten és haza elválaszthatatlan fogalmak voltak nála, amint püspöki címerét e két szó ékesíté: «Deus et Patria». Áldozatkészségének leggazdagabb letéteményét, műgyüjteményét, melyet egy élet munkájával hozott össze, melyhez a kutatás lázának emlékei fűzték, s melyen a műértő szeretetével csüggött: e kettős ideál, a magyar egyházi és nemzeti műveltség szolgálatára hagyományozta. Megható olvasni végrendelete e részének lelkes bevezető sorait, melyek mintegy szellemi testamentumát tartalmazzák. «A Gondviselés oly viszonyok közé juttatván — mondja —, hogy szükségleteimet meghaladó jövedelem felett rendelkezhettem, tanulságos vagy fejlettebb műízlést elárulo nemzeti, egyházi és magán régiségekből oly gyüjteményt állíthattam össze, mely alkalmas hazánkban úgy a műtörténeti tanulmányoknak, mint a történeti érzéknek és a művészi ízlésnek fejlesztésére. E célból már régóta, még plébános koromban és főként később, mint gazdag egri kanonok — és nem mint szegény püspök — könyvtárat és jelentékeny műgyüjteményt gyüjtöttem össze, amelynek bizonyos részét, hazafias sugallattól vezérelve, már mint kanonok átengedtem az Országos Képtárnak, illetve a Nemzeti Múzeum régiségtárának. Ép igy Egyházamnak és hazámnak s különösen a nemzeti kultúrának szentelt intézményeknek hagyományozom mindazon egyházi és egyéb gyüjteményeimet, melyeket halálom után nálam fognak találni. Ezért azt óhajtom — és merem hinni, hogy igy lesz —, hogy az emlitett gyüjtemények megkíméltessenek minden nemű barbár eljárástól, s ne adassanak el hagyatékom egyéb részeivel, hanem ezektől elkülönítve, nemzeti művelődésünk javára együtt maradjanak».

Ez a műgyüjtemény, a sors szeszélyes játéka folytán, ép midőn alapitójának százéves születési évfordulóját ünnepli a hálás nemzet, súlyos válságot él át. Hiszünk benne, hogy a keleti szomszéd kapzsiságánál erősebb lesz Ipolyi őrködő szelleme s a gyüjteményt másodszor is megszerzi nemzetének.

Ha Ipolyi nagyságát meg akarjuk mérni és jelentőségét igazán felfogni, be kell őt állítanunk a magyar szellemi élet távlatába s működésének ismertetése, műveinek vizsgálata és méltatása után fel kell vetnünk azt a kérdést, mik voltak szellemi kialakulásának tényezői, mennyiben járult hozzá ömaga újabb szellemiségünk formálásához, mit jelentett munkássága a magyar tudományban és általában a nemzet szellemi életében és mit jelent egyéniségének és életművének példája a magyar jövő számára? Művészeti képlettel élve: alakját, gondos megmintázás után térbe kell helyeznünk.

Az első elhatározó hatást az gyakorolta rá, akinek életét is köszönhette: Édesanyja, született Szmrecsányi Arzéna. Nevelését jórészt ő irányította s ő oltotta belé a hazaszeretetet, a történelem és irodalom iránti fogékonyságot. Özvegyen vele volt a zohori és törökszentmiklósi plébánián, késő agg koráig érdeklődött irodalmi művei iránt s mint gyöngéd múzsa ihlette és ösztönözte. Ősei közül kettőnek példája serkentette, a családnak 1741-ben nemességet szerző vitéz füleki hadnagy Stummer Györgyé hazaszeretetre, a jámbor, aszkéta Ipolyi Gáspár esztergomi kanonoké vallásos buzgalomra.

Tanuló éveiben, mint a pozsonyi Americanum növendékére főként Hevánszky vicerektor, kiváló egyházi szónok hatott, míg Nagyszombatban két ellentétes módszerű és temperamentumú, de egyként kitünő tanár ragadta meg és élesztette fogékony tehetségét: a tudós akadémikus Mészáros Imre, a magyar nyelv és irodalom tanára és a lelkes Gály Lőrinc, a hazai történelem előadója, Simor Jánosnak is kedvenc tanára.

Irodalmi és tudományos öntudata a bécsi Pazmaneumban ébredt fel, ahol nem annyira az osztrák centralizmus szűk látókörébe zárt egyetemi professzorok, mint inkább a pompás múzeumok s az intézeti előljárók és növendékek magyar érzéstől áthatott atmoszférája alakították lelkületét. Amazok a művészet iránti szeretetét oltották belé; az intézet viszont magyarságát erősítette. A növendékpapság irodalmi köre írói hajlamait ébresztgette s szárnypróbálgatásra bátorítá. Itt mutatta be első zsengéit: «A vallás és művészet»-ről és «A magyarok ősvallásáról», melyek félig ösztönösen már ekkor kijelölték későbbi tudományos irányát és kutatási körét. A magyar köztudatba talán nincs eléggé begyökerezve a Pazmaneum rendkívüli jelentősége, melyet a császárváros dús szellemi — tudományos és művészeti — erőforrásainak igénybevételével s az idegenben acélosan ellentállóvá edzett hazafias szellemével főként a nemzeti élet kritikus korszakaiban gyakorolt, mint az alapító Pázmány Péter idejében és

az abszolutizmus éveiben, midőn Ipolyi volt növendéke; s amely jelentőségét, súlyos anyagi helyzetben folytatva létéért harcot, megőrizte ma is, midőn 300 éves falai közt elszakadt vidékeink theologusai, a régi haza érzéseinek közösségében együtt készülnek hivatásukra a csonkamagyarországi testvérifjakkal.

Ipolyi alapjában autodidakta volt, mint legtöbb hazai kortársa. Kitünő művek tanulmányozásával és átgondolt szorgos kutatásaival azonban oly iskolán ment keresztül, amely felért nem egy akkori egyetemmel. Nemzeti műtörténelmünket egyetlen iskolában vagy egyetemen se lehetett volna alkalma megtanulnia, mert e tudományt ő teremtette meg. A történeti segédtudományokban a Mabillon, Toussaint, Tassin és Walther, a mythologia és összehasonlító folklore terén a Grimm-testvérek, a középkori régészetben a kölni Boissereé, a francia Caumont és az angol Bloxham művei voltak első útmutatói. Mint műtörténész később a Viollet le Duc, a Kugler, Schnaase, Lübke, Bock és Thausing műveit tanulmányozta, amelyekre munkáiban szeretett hivatkozni. Állandóan lépést tartott szakmája külföldi haladásával. Nem maradt rá hatás nélkül a két kiváló bécsi régésszel és műemléki szaktekintéllyel, Eitelbergerrel és Heiderrel az 50-es évekbe visszanyuló személyes érintkezése sem.

Esztetikai felfogása az új-Hegeli idealizmusban gyökerezett amelynek nálunk egyik első hirmondója volt, s amely mint széles európai áramlat nemcsak a német esztetikát lepte el, hanem magával ragadta az olasz s kivált a délolasz esztetikusokat is, akárcsak félszázaddal utóbb a Hegeli esztetikának a nápolyi Croceban kicsúcsosodó második reneszánsza idejében. A művészet spiritualista felfogásában kivált Pietro Cerrettivel és De Sanctis-szal tart rokonságot. A művészetfilozófia ezen irányához való csatlakozása az Egyház spiritualizmusa által adva volt. Mégsem lehetne egyszerűen a Hegelianusok közé sorozni, mert a német bölcselkedő hatása nála csak az esztetikára szorítkozott, míg az ismerettan és az etika terén természetesen a katholikus theologia álláspontján maradt. A valóságnak és eszmének nem Hegeli azonosságát, csak unioját vallhatta.

Katolicitásából érthető, ha elvetette Winkelmannak és Lessingnek az ókori klasszikus művészetből abstrahált esztetikáját, amely különben az ő idejében mint koráramlat túl is volt haladva, s a művészetben a keresztény középkor ideáljáért rajongó romantikusokhoz vonzódott. Az ókori klasszikus művészettől és eszmevilágtól érzésben távol állott. Túlbecsülését előítéletnek tartotta s befolyásától óvta a korbeli magyar művészetet.

Az idealizmus reakciója gyanánt fellépett pozitivismus esztetiká-

jának szellője csak annyiban érintette, hogy műtörténeti módszerét a részletesebb és pozitivabb formai analysissel kibővítette, anélkül, hogy esztetikája és történeti felfogása a positivismus álláspontjára helyezkedett volna, anélkül, hogy feladta volna történeti és művészeti idealizmusát. Bármennyire fogékony volt a koreszmék iránt, amennyiben azokat kiforrott rendszerébe be tudta illeszteni, a szép fiziológiai magyarázatáig nem juthatott el. A művészet positivista felfogásának útján annál mohóbb igyekezettel követte a külföldi irányokat az utána következő hazai műtörténészek egy része. S útjuk nem vezetett fölfelé. A műalkotásokat körzővel és méterrel mérő Morellianismust, az optiko-spekulativ Berensonismust és a rokon Fiedler-Hildebrandt-féle irányt a felbukkanás gyors egymásutánjában felváltva fogadták be. Az élő művészettel foglalkozó kritika a l'art pour l'art-ra esküdött fel, s a közönséget, a látni-tanítás ürügye alatt leszoktatta róla, hogy a műalkotások előtt gondolkodjék és érezzen. Az új század elején a magyar műtörténelem szükségszerűen belesodródott a marxi filozófia örvényébe. S hogy történeti szemlélete mekkorát zuhant Ipolyi Arnoldtól Lionardo da Vinci magyar életírójáig, misem bizonyitja jobban, mint hogy ez a művészet világtörténetének legnagyobb spiritualistáját és a Beato Angelico, majd a Savanarola szellemiségétől áthatott flórenci művészetet a történelmi materializmus tévtanából próbálta levezetni.

A századfordulón a nemzet szellemi életének és hagyományainak 1867 után megerősödött fonala, miként a műirodalomban, úgy sok más megnyilatkozásában lazulni kezd, hogy folytonossága aztán két évtizeddel utóbb, egy erőszakos és tragikus rántással megszakadjon. Új rokkákon ekkor már új fonalakat kezdenek sodorni, melyekből lassanként, a régi három szín helyébe egy egyetlen színben szőtt új zászló készül.

Ipolyi nemzeti értékelésének és hatásának különös útja volt, fordította annak, ami korától meg nem értett sok más tehetségnek jut osztályrészül. Őt kortársai értették meg és dicsőitették, míg utódai megtagadták és elfeledték, ha talán most feltámadt szellemét nem is temethették el.

A siker és elismerés első fellépésétől mellé szegődött. Magyar Mythologiáját Toldy Ferenc hozsannával fogadta, s kívüle nem kisebb tekintélyek adóztak tehetségének, mint Greguss Ágost, Kazinczy Gábor, Barna Ferdinánd. Toldy később is munkásságának leglelkesebb magasztalója volt, s utóbb Mythologiájának racionalista szempontból birálója, Csengery Antal is meghajolt előtte. Tudományos műveit és beszédeit egyaránt a legnagyobb figyelem

kisérte. A nemzeti kultúra minden fontosabb kérdésében hallatta szavát s érvényesítette befolyását. A hazai művelődés lelkiismeretének legtisztább tolmácsa volt. Méltán nevezték «a nemzet órakulumának». Tudásából, erős nemzeti meggyőződéséből és az őszinte véleménynyilvánítás erkölcsi bátorságából táplálkozó tekintélye a pártok fölé emelte, s ha aktuális országos kérdésekhez szólt is, pártszempontot nem ismert. Sohasem pártokhoz szólt, hanem az egész nemzethez.

Míg személyes hatása érvényesült, a nemzeti tudat és a vallásos hit két sarkkövén alapuló eszméinek volt is foganatja a magyar kultúrában. Pályája végén azonban már felütötték fejüket szellemi életünkben a nemzeti erkölcsöt és gondolatot bomlasztó törekvések. Oly hangok kezdtek megszólalni, melyek disszonanciájához később hozzá kellett szoknunk. Midőn a Képzőművészeti Társulatban mondott utolsóelőtti elnöki beszédében, bizonyos tünetek miatt a szokottnál erélyesebben szállt síkra a nemzeti művészet mellett, az általános tetszésbe, melyhez Párisból Munkácsy is sietett csatlakozni, a következő gúnyoros hang vegyült: «Részemről megvallom, — írta a szellemes bíráló — annyira el vagyok ragadtatva, midőn egy katholikus püspök ajkáról hallhatok ily nyilatkozatot, hogy szintén kész volnék viszont indítványozni a magyar egyházi cultus nemzetiesebbé tételét — latin igék helyett nemzetieket». A defetizmus immár megkezdte munkáját s rágni kezdte a nemzet életgyökerét.

Művei a magyar szellemi életben a hit és a tudomány kiegyenlítését jelentették. Közéleti szereplése az Egyház és a Haza ideáljainak egybeforrását fejezte ki. Amint tekintélyt parancsoló alakja eltűnt a hazai tudomány közteréről, bizonyos egyházellenes körök buzgón és eredményesen láttak hozzá az Egyház és a tudomány szeparációjához. A katholicizmust hovatovább a tudomány ellenségének tüntették fel, s amíg Ipolyi joggal hangsúlyozta az Egyház és a nemzeti műveltség kapcsolatát, utána oly köztudatot igyekeztek létesíteni, mely a katholikus Egyház ellenzőit tette meg a nemzeti gondolat letéteményeseinek.

De utódai tudományos szakmájában, a középkori régészetben és műtörténetben is dezertálták irányát. A hazai művészet történetének további kiépítésében kevés követőre akadt, részben mert az újabb műtörténész-iskola nem hitt a régi magyar művészetben, részben mert új feladatként jelentkezett a külföldi műtörténet bevezetése a magyar tudományba.

Tudományos eredményeit életében magasztalták, halála után

lekicsinyelték olyanok, akik vagy nem foglalkoztak szakszerűen a műtörténelemmel, vagy maguk is az ő műveiből merítettek. Ma már tisztán látjuk, mi fosztotta meg posthumus bírálóit a tárgyilagosság szép erényétől: nem tudását keveselték, hanem katholicitását sokalták. S megértjük azt is, hogy nemzeti elfogultsággal vádolták olyanok, akik egy ernyedő nemzedék szkepsisével — ellentétben a tényekkel — magas közművelődési és tudományos helyről hirdették, hogy «a magyar faj sohasem tűnt ki művészi hajlamai s a művészet gyakorlata által».

Ipolyi a régi magyar művészet ismeretéért egymaga többet tett, mint utódai együttvéve. Lényegileg alig tudunk róla többet, mint amennyit ő tudott. Halála után a nemzeti műtörténet öntudata hosszú időre elhalványult, s csak legújabban kezd újra éledezni.

Művészeti felfogását, bár nem volt benne szaktudós, Fraknói Vilmos értette meg legjobban, aki a hű tanítvány megérzésével és ritka áldozatkészséggel e téren is folytatta mesterének művét, mintahogy történetírói irányát is ő követte leghívebben. Ma már talán kevesen tudják, mennyit köszönhet az újabb magyar egyházművészet és képzőművészet általában a tőle alapított és hosszú időn át fenntartott római magyar művészházaknak, melynek kapujára sajnos már ráfordult a zár.

Ipolyinak mint műpártolónak örökébe, kevés kivétellel olyanok léptek, akiknek szellemi és izlési befolyása nem mindig használt a hazai művészetnek, amiért korántsem az új mecenásokat illeti gáncs, hanem azokat a történelmi osztályokat, melyek a nemzeti művészet táplálását és irányítását másoknak engedték át.

Nem kelt ki Ipolyi vetése akkor sem, midőn műgyűjteményének egy részét az Országos Képtárnak adományozta. Alig telnék benne öröme, hogy örököse Pannoniai Mihálynak általa ajándékozott képét nem a magyar, hanem az olasz teremben helyezte el, hogy középkori festészetünk több emlékét hamis idegen elnevezések alatt a külföldi — ó-német, sőt cseh — iskolákba sorozta s hogy a régi magyar művészetet egy nagy nemzeti képtárhoz méltatlan szegényes sorozatban mutatja be, maradványainak összegyűjtésére elmulasztván az egyhamar vissza nem térő régi jó alkalmat.[1] Az Egyház nemzeti kulturális misszióját és hagyományát fényesen szimbolizálja ma is, hogy aki a régi magyar művészetet meg akarja ismerni, annak Esztergomba, a hercegprimás palotájába kell zarán-

[1] Önként értetődik, hogy ezekért a felelősség nem a mai finomkezű s a magyar művészettel szemben rendkívül megértő vezetőségét terheli.

dokolnia. A primási képtár összehasonlíthatlanul hűebb fogalmat ad róla, mint a nagy országos közgyüjtemények, ami újabb példával igazolja, hogy az ország fővárosa nem mindenben tükrözi a nemzeti kultúra arculatát.

Ma, több mint félszázad távlatából szemlélve Ipolyi megnövekedett alakját és azt az utat, melyet a magyar művelődés az ő letűnése óta befutott, s vizsgálva ennek a félszázadnak magyar közszellemét, hideg, de épen nem száraz szemmel állapíthatjuk meg, hogy szellemi életünk abban a mértékben csúszott le a lejtőn, amint eltávolodott Ipolyinak és nemzedékének nemes és tiszta eszményeitől.

A magyarság ma iránytű nélkül tévelyeg sorsának viharos tengerén. Nincs egy erős érzés, erős elszánás, amely révbe téritené, nincs egy ideál, egy gondolat, mely mellett megállapodnék, csak ötletekből és jelszavakból él, melyeket gyorsan változtat, mint napi hőseit, kikre hamar ráún. A közszellem e hisztériás állapotában a meggyötrött nemzeti lélek szárnyaszegetten vergődik. Aki féltve virraszt a betegágy fölött, egy kedvező tünetet mégis észlelhet: a beteg lázálmában régi nagyjai után kiált. A magyarság figyelni kezd elfelejtett nagyjaira, elmélkedik életük tanulságán, visszakivánja a régi nemzeti eszményeket, melyek történetének boldogabb korszakaiban vezérelték. De nemcsak a mult dicső korszakait kell újra kivívandó cél gyanánt a beteg nemzeti lélek elé varázsolni, hanem még inkább azokat a balsors tépte korszakokat, melyekből a nemzet csüggedés nélkül újra fel tudott emelkedni, mert nekünk e felemelkedés titkára van most szükségünk. És nemzeti Pantheonunk azon alakjainak példáját kell idéznünk, akik megmutatták, hogyan kell a mélyből újra a nemzeti felvirágzás napfényére kerülni. Ezek közé tartozik Ipolyi Arnold, aki a Bach-korszak borújában megjelent első tudományos művét e mondattal kezdte, — melyet ma minden magyarnak elméjébe kellene vésnie: «Ha a zivatar elviharzott, a férfi karok új erővel fognak a munkához!»

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA

TÖRTÉNELEM-, JOG- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK GRÓF ANDRÁSSY GYULA EMLÉKEZETÉRE TARTOTT ÜNNEPI FELOLVASÓ-ÜLÉSE 1923-IK ÉVI NOVEMBER HÓ 16-ÁN.

I.

MEGNYITÓ BESZÉD.

Báró Forster Gyula tiszteleti tagtól.[1]

Az emberi lélek viszontagságait oly emelkedett lélekkel viselő br. Eötvös Józsefünk a boldogságról némi iróniával mondta, hogy azt sohasem mint jelent, hanem vagy mint multat vagy mint jövőt élvezzük. — Vajha a boldogtalanságról is elmondhatnók, hogy annak súlyát a jelenben nem érezzük, súlya alatt össze nem roskadunk, hogy nemzetünk jelen megalázásán lelkileg felülemelkedni birunk. Felülemelkedni mi, az 1918 november óta tartó rövid mai napnak letiport, kedvevesztett gyermekei. Mi, a nemzet atomjai ehhez gyöngék, erre képesek nem vagyunk. Mint külön atomok előtt a kétségbeesés örvénye tátong.

De hála az isteni Gondviselésnek, hogy atoméletünk mellett ezer esztendő óta összéletet adott; bennünket, gyönge atomokat erős, egy személlyé olvasztott.

Szomorú lenne, boldogtalanságunk végtelen, gyógyithatatlan lenne, ha csak mi, a békeszerződések-csinálta magyar nemzet lennénk a magyar nemzet. Ebben a nemzetben nemcsak mi, a mai nemzedék él. A mi atomszerű lelkünk, a mi darabokra tört emlékezetünk, a mi — nem is kivételnélküli — szeretetünk, bámulatunk útján dolgozik ma is az a hatalmas, annyi század atomjait egybefogó egy személy, akit Akadémiánk legfőbb védnöke keresztelt meg több

[1] Concha Győző osztályelnök gyöngélkedése miatt báró Forster Gyula tiszteleti tag elnökölt az ünnepi felolvasó-ülésen.

mint 900 év előtt és tett akarni, cselekedni tudó munkatárssá a keresztény nemzetek nagy köztársaságában.

Ez a nagy magyar lelki valóság mélységes boldogtalanságában ráeszmél dicső napjaira, mai letörését közvetlen megelőző korszakára, melynél fényesebb nem volt a sorsa Mátyás király óta. Ráeszmél, hogy összeszedje magát és lethargiájából fölébredjen.

Ennek a fényes sorsunknak nagy kovácsa gróf Andrássy Gyula, most száz éve született.

Mi természetesebb, mint hogy a nemzet lelke foglalkozni akar vele abban az Akadémiájában, mely erői gyöngeségének tudatában ugyan merészen, de tiszta szándéktól vezérelve lelkesen, koronájának megszerzőjéről, az európai koncertben való bemutatójáról vette nevét.

Örülni és emlékezni akar képének arról a viselőjéről: gróf Andrássy Gyuláról, akiben a magyar lélek vonzó nemessége, bátorsága, józan tiszta látása messzetekintő pillantással és a hatékony rugók ügyes ismeretével párosult.

Örülni és emlékezni akar lelke másik felének képe viselőjéről, akiben heve, hajthatatlan energiája, emberfölötti ereje reveláló dott: Kossuth Lajosról, midőn két nagy hatalommal szemben oly impozánsan állta a harcot, hogy legyőzetésünk után lettünk újra a világpolitika tényezőivé.

II.

AZ ANDRÁSSY—KOSSUTH PROBLÉMA.

Túri Béla rendes tagtól.

Andrássy Gyula gróf történelmi nagyságának egyenes megtagadása volna, ha születésének százados évfordulóján róla emlékezve, alkotásait és politikáját nem akarnók vagy nem mernők ama perspektivába állítani, mely a világháború és katasztrofális következményei folytán tárul elénk. Andrássy ugyanis nemcsak kivezette a magyar politikát a passzivitásból, nemcsak bevitte azt az európai légkörbe, hanem döntőleg folyt be Közép-Európa struktúrájának kialakulására s abba építette bele a magyar jövőt. Meghatározta több évtizedre Közép- és Kelet-Európa fejlődésének irányát, a történelem ítéletének szava elől nem lehet tehát kitérni, mikor a világháború, mint hatalmas földrengés, rombadöntötte s darabokra törte Közép-Európát s benne az ezeréves Magyarország épületét. Szicilia földjén, a földrengések hazájában, a régi görög műveltség színterén láthatunk hatalmas, romokban heverő templomokat. Nagyságukat a romok, egy-egy megmaradt gigászi oszlop is elárulják. Vajjon lehet-e ilyen érzéssel tekintenünk Andrássy alkotására, hogy romjai mutatják nagyságát? Egyetlen alkotásról szólok, mert a kiegyezés, a dualisztikus monarchia, a kettős szövetség szervesen összefüggő részei ugyanazon politikai koncepciónak. Együtt dőltek össze és temetkeztek a világháború által megnyitott sírba. Girgenti óriás templomai is idők folytán rombadőltek, de következik-e ebből, hogy nem voltak hatalmas alkotások, hogy rosszul voltak építve? Vajjon Andrássy középeurópai struktúrája is nem volt-e az az építmény, mely legtovább tudta megőrizni a béke oltárát, melyen a népek s elsősorban a magyar nemzet művelődésüknek áldozhattak? Az emberi történelemben örök időkre szóló alkotások nincsenek is. Maguk Andrássy és Bismarck se élhettek abban a hitben, hogy az örök békét létesítették műveikkel. Már önmagában igazságtalanság volna tehát olyan mértékkel mérni alkotásaik történelmi nagyságát, mely magát a történelmi mértéket is meghaladja. Akik több mint egy generáció számára tudták biztosítani politikájukkal nemzetük fejlődését, a középeurópai nyugalmat, azok joggal

tarthatnak számot nemzetük hálájáin kívül arra az ítéletre is, hogy tudtak történelmet csinálni. Nem szabad feledni azt sem, hogy alkotásaik olyan utódok kezén mentek tönkre, kikről nem lehet megállapitani, hogy kongeniális képviselői és örökösei lettek volna a nagy elődök politikai hagyatékának. Andrássy és Bismarck középeurópai konstrukciója, mint Szekfü Gyula találóan megírta: «egy élő realitás volt, mozgékony és ruganyos szervezet, mely az európai helyzet legkisebb változásaira reagált, aszerint működött és amelynek védelmi apparátumát két speciális munkaerő lebirhatatlan energiája irányította».[1] Ha később ebből a szervezetből a rugékonyság veszett ki és védelmi akciójában nem alkalmazkodott a jelentkező veszedelmekhez, az valóban nem a megalkotók hibája, nem a szervezet tökéletlensége.

Azonban a történelem útján — Andrássy centennáriumán — ránk mered egy nagy tiltakozó és más utat jelző kéz, Kossuth Lajosé, mely mellett nem lehet tekintetünket elfordítva elmenni, mikor a történelem ítéletét mérlegeljük. Kossuth Lajos már akkor, midőn Andrássy céltudatosan a maga útjára lépett, magával víve nemzetének sorsát, felemelte jós szavát a kiegyezéses, a dualisztikus és az erre felépített, mint Kossuth nevezte, dinasztikus külpolitika ellen. Ilyen történelmi előzmény mellett nem lehet megelégedni még olyan történelmi ítélettel sem, melyet néhány évtized dicsőséges eredménye után joggal meg lehetne állapitani, mert katasztrófa sötétlik a fejlődés, a történelemnek további útján. Ha Kossuth Lajos látnoki szemmel látta, hogy az 1867-ben megkezdett út a dinasztia trónjának romjain keresztül a magyar nemzet sírjához vezet, akkor — épen mert a történelem logikájának alapján jelöltetett meg a vég — a közbeeső fejlődés, a nagyszerű kibontakozás nem enyhíthetik a történelmi ítéletet. Objektive és nyiltan szemébe kell tehát nézni a kérdésnek, hogy Kossuth Lajosnak Andrássy Gyula politikai koncepcióját elítélő kritikája utólag azt jelenti-e, hogy Andrássy külpolitikája volt a hibás és Kossuthé a helyes. A megjósolt katasztrófa bekövetkezése a közös sírba való temetkezésről azt bizonyítja-e, hogy Andrássy dualisztikus és németszövetséges politikája hozott ránk olyan veszedelmet, *melyet Kossuth el tudott volna háritani.* A kérdést annál inkább fel kell tenni és igy kell feltenni, mert Kossuth Lajos előre felhivta a történelmet, hogy tanuskodjék majd az ő igazsága mellett. Kossuth Lajos ép azon napokban, midőn Andrássy a külügyminiszterség elfogadásáról tárgyalt Ferenc Józseffel, ezeket irta Helfy Ignácnak: «Nagy ür

[1] Szekfü Gyula: Napkelet. 1923. május.

támadt köztem s gróf Andrássy Gyula között azóta, hogy a számkivetésből hazamenetele előestéjén búcsúlevelét hozzám megírta. De bármennyire eltérőkké, sőt ellenkezőkké lettek is azóta nézeteink, bármi sokat elfelejtett is, azt tudom, hogy egyet sohasem felejtett el: hazáját becsületesen szeretni. Szándékai tiszták, s mert tudom, hogy hazáját őszintén szereti, azt mondom: hogy ha megéri azt a válságos percet, melyről szólottam (t. i. hogy a dualisztikus politika az orosz hatalomra támaszkodó pánszlávizmust hozza a nyakunkra) s látni fogja, hogy mi sarjadzott fel azon magból, melyet most Bécsben elvetett, rettenetes bánattal fog hazafi lelkére nehezedni csillámos, de bizony nem irigyelhető állása jelen fázisának emlékezete».[1] Perdöntő tanuul hívja fel Kossuth a történelmet a kiegyezés megalkotása után is, midőn ezeket írta: «A nemzet útjai 1867 óta eltértek attól, melyet én hazámra nézve a jog, a szabadság, a nemzeti önérzet, a történelmi rendeltetés, az ősök hagyománya iránt tartozó kegyelet s az utódok iránti kötelesség útjának vallok... A történelem fog ítélni ez eltérés felett közöttünk».[2] A történelem ez ítélkezését senki jobban nem vonhatta magára és nem igényelheti, mint Andrássy, mert Andrássy Széchenyinél és Deáknál is markánsabb vagy legalább is aktívabb kifejezője, majd exponense volt annak a politikának, mely a dinasztiával való kiegyezéshez és a monarchia fennmaradásához kapcsolta a magyar jövőt. Deák képviselhette nagyobb szivóssággal és tudással a közjogi álláspontot, de a kiegyezés politikájának és külpolitikai konzekvenciáinak letéteményese, megvalósítója Andrássy Gyula gróf volt. Széchenyi is inkább csak intuitív lelkével ragaszkodott a monarchikus politikához, a dualisztikus alapon való megvalósítását már meg nem érhette, bár körvonalait a döblingi végrendeletben kijelölte. Andrássy vitte a nemzetet tényleg előre azon az úton, mely szakítást jelentett Kossuth politikai hitvallásával és koncepciójával. Kossuth Andrássy Gyulát vádolta meg, hogy más hatalmak vontatókötelére fűzte nemzetét. Kossuth hirdette — Andrássy politikáját látva —, hogy az orosz veszéllyel szemben, mely a monarchikus politikának is mindig tengelykérdése volt, «Ausztria nem villámhárító, hanem villámvonzó. Nem erő, hanem gyöngeség». 1878-ban, az orosz-török háború idején Andrássy Gyula külpolitikájáról, melyet majd Bismarcktól, majd Bécsből irányítottnak tartott, ezt írta Kossuth: «A bécsi politika hazánkat máglyára teszi, melyen az orosz fogja az osztrák sast elégetni».[3]

Mikép szól tehát a történelem ítélete?

[1] Kossuth Lajos iratai. VIII. k. 390. l.
[2] Kossuth Lajos iratai. IV. Előszó.
[3] Kossuth Lajos iratai. IX. 251.

I.

Kossuth maga mondotta, hogy a politikában, mint minden okoskodásnál, a kiindulási pont az, ami határoz. Aki a taposómalom kerekére lép, azt azután viszi a kerék. A kiindulási pontok különbözősége egymást nem érő síkokba helyezi a politikai koncepciókat is. Az élet realitása azonban egyetlen valóság. Az adott tényekben nem többféle, hanem egyetlen reális kiindulási ponttal szolgál. Aki nem ezt veszi alapul, az nagyszerű koncepció szerint építhet légvárakat, de ezek szépsége nem bizonyítja lehetőségüket és életrevalóságukat. A logika lépcsőfokain pedig egy-kettőre a taposómalom kerekére lép az is, aki legkevésbbé hiszi, hogy már őt viszi a kerék. Lehetetlen e szinte tragikus igazságot Kossuth Lajos fényesen elgondolt politikai koncepciójától és az Andrássy politikáját illető kritikájánál is meg nem látni.

Kossuth egész politikai koncepciójának alfája, kiindulópontja, de omegája is: a Habsburg-dinasztiától való elszakadás. Magyar politikája tehát minden bel- és külvonatkozásában ezen körben mozog és rajzolódik bele. Kossuthot nemcsak az érzelem ragadja erre a politikára, a nemzetek életéből vont amaz igazság is, hogy csak oly nemzet jöhet számba a nemzetek mérlegén, melynek önállósága és öncélja van. Kossuthot külpolitikai elgondolásaiban szinte rabigában tartja az a gondolat, hogy ha a nemzet maga adja fel függetlenségét, nem lehet többé számottevő tényező és nem számolhatnak vele más nemzetek, mikor politikájukhoz szövetségeket keresnek. Kossuth emigrációs tevékenységének lényege is az, hogy a Habsburg-dinasztiával való kiegyezés meghiusítása által majd a franciát, majd az olaszt, sőt a poroszt, egyenkint vagy együttesen is érdektársaivá tegye a magyar függetlenségi politikának. Kossuth, az érzelmek embere, elvileg teljes világossággal elhatárolta az érzelmi politikát az érdekek sugallta politikától. Világosan megállapította, hogy az idegen hatalmak csak a maguk érdekén keresztül lesznek a magyarság segítőtársai. Az is kétségtelen, hogy senki Kossuthnál éberebben nem őrködött, hogy — mint mondani szokta — a magyar nemzet függetlenségi törekvése divergenciákra fel ne használtassék semmi hatalom által. Ezt meg is tudta akadályozni, de azon a valóságon nem tudott változtatni, hogy a hatalmak csak a saját érdekük szerint értékelték, tekintették a magyar ügyet. Kossuth csak egyenrangú feleket és szolidáris érdekeket ismert, de nem gondolkodtak hasonlókép azok, kiknek

szövetségére számított. A Habsburg-dinasztiától való elszakadás csak Kossuth szemében volt elsőrangú cél. A segítséget igérő hatalmak kiindulópontja más-más volt. Maga Kossuth az emigrációban szinte csodákat tudott művelni, hogy az olasz nemzeti egységgel, III. Napoleon céljaival, még Bismarck német politikájával is kapcsolatba tudja hozni a magyar függetlenség ügyét. Kossuth lankadhatatlan reménnyel nézett minden európai megmozdulásra, azt gyümölcsöztetni törekedett a magyar függetlenségi ügy javára, de végelemzésben mindezen elgondolásai, sőt akciói csak szép, logikusan átgondolt tervek voltak — eshetőségekre és nem a valósággal, ezúttal az európai helyzettel számoló külpolitika. Különösen akkor nem, midőn Andrássy már az aktivitás terére léphetett és külpolitikát csinált.

Andrássy Gyula azonban már jóval aktív szereplése megkezdése előtt eltért a kiindulópontban Kossuth Lajostól. Andrássy csak 1857-ben határozta el magát, hogy a számüzetésből hazatér, de már a számüzetés legelső éveiben más szemmel nézte az európai helyzetet. Már 1850 november havában megírta tanulmányát az Eclectik Rewiew-ben,[1] melyben Kossuth forradalmi álláspontjával és eszközeivel szakítva, a Magyarország és Ausztria közötti *kibéküles* szükségességét hirdette. Andrássyt már ekkor is az orosz veszedelem gondolata foglalkoztatja Ausztria és Magyarország szempontjából egyaránt. Ezeket írja: «Ha a bécsi kormány ragaszkodik leigázási rendszeréhez, akkor sohasem lesz ereje, hogy védgátat alkosson Oroszország ellen ... csak Magyarország önkéntes együttműködése képes Ausztriát az Oroszországtól való teljes függésből kiengedni».[1] Kossuth a növekvő orosz veszedelem nagyságát és elkerülhetetlenségét époly tisztán, sőt látnoki képekben festette meg, csak ellenkező kiindulási pontjához hűen, ezzel harmóniában ellenkező következtetéseket állapított meg. Nem vette azonban számba, hogy a maga elgondolásában még oly logikus koncepció nem lehet tényleg védelem az orosz veszedelemmel szemben, ha hiányzik az egész koncepció első feltétele: az Ausztriától való teljes elszakadás. Kossuth, amit óhajtott, amin dolgozott: a magyar függetlenség kivívásán és a Habsburg-háztól való elszakadáson már mint tényt állította be külpolitikai rendszerébe. S még ha a nemzet részéről az akaratot fel is tételezte, ha hitt is abban, hogy csak meg kell gyujtani külsegítség esetén a szabadságharc tüzeit, az lángbaborítja az egész magyar földet, az európai helyzet irreálissá tette külpolitikai egyen-

[1] Wertheimer: Andrássy élete. I. 70.

letének legfőbb tényezőjét. Nem tartozik ide részletesen megvizsgálni, hogy Kossuth vérmes számításai a külsegítség és a belső hangulat szempontjából milyen százalékig voltak reálisok az egyes fázisok és európai események közepette. Tény marad, hogy Kossuth kiindulópontja nem volt elérhető valóság. Hiába volt tehát fényes a logikája, hiába tekintett mélyen a nemzet lelkébe, hiába lett volna Kossuth középeurópai rendszerében még több a természetes igazság is, a való tények hatalma nélkül mindez nem szolgálhatott a lehetséges politika alapjául. Magyarország a Habsburg-ház jogara alatt állt és élt, politikát csak ezen valósággal számítva csinálhatott.

Kossuth szerette hangoztatni, hogy az úgynevezett kabinetpolitikával szemben a népek érzelmére és akaratára fektetett politikát kell csinálni. Ezt jobbnak, tartósabbnak, biztosabbnak és feltétlenül eljövendőnek tartotta. Ez a felfogás is lehet nagyon helyes és kívánatos, de hogyan lehetett volna felépíteni épen csak a magyarság jövőjét a népek érzelmeire, tehát olyan erőhatásokra, melyek tényleg érvényesülni mégsem tudtak, mikor a hatalmak ereje határozta meg a politikát. Kossuth maga hirdette, hogy a politika az exigenciák tudománya. A külpolitika is az, ha nem is a célban, de az eszközökben, az út megválasztásában. Kossuth pedig az európai exigenciákat negligálta. Ha — mint mondotta — a hatalmak politikája Európát kaszárnyává változtatta, mikép akart ezen hatalmi politikával szemben a népek lélektanára épített politikával eredményes külpolitikát csinálni? Andrássy az ideális célt: ami nála is nemzetének az európai politikába való bekapcsolása és jövőjének biztosítása, a realitással számolva akarja megvalósítani. Kossuth elsősorban lelke óhajának él. Elméje és fantáziája tökéletesen átgondolt és a nemzetek szabadságszeretetével áthatott politikai koncepciókra képesítik, de ha ezek nem estek a realitás síkjába, a realitással számoló politika elítélésére nem jogosítanak.

Andrássy és Kossuth középeurópai politikájának történelmi mérlegelésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a körülményt sem, hogy politikai aktivitásuk nagyobbrészt nem ugyanezen időre esik. Már pedig a különböző politikai koncepciókat nehéz, sőt lehetetlen összemérni különböző korszakokban s változott körülmények között. Ami a villafrancai béke előtt még reális politikai számítás lehetett, az nem volt szükségképen az utána vagy a porosz-osztrák háború küszöbén, még kevésbbé a kiegyezés korában. Kossuth Lajos emigrációs politikája alatt nagy változásokat élt át az európai politikában. Andrássy már megszilárdultabb viszonyok közt lép az aktív politika terére. Illetve már folyamatban

találja azokat az eseményeket, működésben ama történelmet alakító erőket, melyek a XIX. század második felében kialakult európai államrendszert létrehozták. Az új államrendszer pillérei: az egységes német birodalom, az Unita Italia, a dualisztikus monarchia már épülnek. Kossuth még az események fordulata közben sem szakít kiindulópontjával, nem adja fel a reményt, hogy a Habsburg-háztól való elszakadás megvalósulhat. Eszerint agitál, levelez, intézi politikáját. Ha Kossuth már akkor tisztán személyének presztizs-kérdésévé tette volna, hogy akar-e a Habsburgok alattvalója lenni, ezen eljárását igazolhatná történelmi neve. Sőt ezen állásfoglalása erkölcsi erő maradhatott volna a sors változataival küzdő nemzet számára. De Kossuth titáni erejét is felülmúlta már, hogy a maga külpolitikai koncepciója szerint nyúljon be az európai hatalmak kerekei közé és a viszonyokat megváltoztassa. Az erején felülálló erők közé került nemzet a maga útját csak a realitásokkal számolva kereshette s Andrássy, mint államférfiú, az európai hatalmi viszonyokat mérlegelve, a dolgok új rendszerének úgy akart erőt adni, hogy nemzete erőtényezőjévé válva szerepet tölthessen be abban. Kossuth a kiegyezés után megindult belső fejlődést és az európai látóhatáron mutatkozó viharfelhőket látva, később maga érezte a fonák helyzetet, melybe külpolitikájával jutott. Ekkor már elfoglalta a kettős álláspontot, egyiket tulajdon személyére, másikat a 48-as függetlenségi politika számára, melynek irányításába gyakran befolyt. E kettősség természetszerűen megtörte Kossuth politikai koncepciója ívének egységét, mely Andrássy politikáját végig jellemzi. De ennél is nagyobb hiba, hogy Kossuth az Andrássy külpolitikáját illető bírálataiban mégsem számolta fel teljesen régi felfogását. Kritikáiban olyan szempontokat mellőzött, melyek nem voltak már mellőzhetők nemcsak az Ausztriával fennálló közösügyes kapcsolat folytán, hanem az Ausztriával personal unióban élő Magyarország külpolitikájában se. Ugyanis a közösügyesség avagy a personal unio a magyar nemzetnek az európai politikába való elhelyezkedése vagy bekapcsolódása kérdésében *tulajdonképen belügyi kérdéssé vált.* A külpolitika nagy vonalain és főirányán már nem változtatott az, hogy a kiegyezés vagy a personal unio formájában van-e kapcsolat Ausztria és Magyarország között. Mihelyt Magyarország a Habsburg-dinasztia jogara alatt élt és Ausztriával szövetségben marad, már az orosz veszedelemmel szemben való védekezésnek módja is más volt, mint mikor a dunai konföderáció koncepciójában a független magyarság és a független kis balkáni országok kölcsönös erejében kereste Kossuth a védelmet. Kossuth

sokszor mintha megfeledkezni látszanék e valóságról, Andrássy azonban logikusan megmarad az új politikai rendszer körében. Mint a kiegyezés előkészítője, mint magyar miniszterelnök és mint közös külügyminiszter egy végiggondolt rendszeren dolgozik s annak pilléreit építi. Középeurópai, balkáni és magyar politikáját ugyanazon főelvek irányítják. Erős dualisztikus monarchia magyar és német vezetés mellett; a Habsburgok részéről a német hegemóniára való törekvés feledése és szoros barátság Németországgal; a monarchia és Németország erejével védekezés Oroszországgal szemben s ugyanakkor a balkáni kis nemzetek független fejlődésének előmozdítása, végül Anglia barátsága révén az európai egyensúly és béke megóvása: íme, ezek Andrássy politikai rendszerének vezérelvei, pillérei. Ezek akkor sem lettek volna mások, ha Magyarország csak personal unióban és nem közösügyes kiegyezésben él Ausztriával a Habsburgok uralma alatt. Az új európai államrendszerben, melynek keretén belül Közép-Európa békéjét és nemzete jövőjét kereste, a külpolitika kardinális elveit nem is érintették a personal uniónak vagy 67-es kiegyezésnek magyar alkotmányjogi és gazdasági kérdései. A 67-es politika támadása tehát nem volt elég indok Andrássy külügyi politikájának olyan támadására, mintha a personal uniós politika mindama veszedelmektől megmentett volna, melyektől a dualisztikus politika nem óvott meg.

II.

Különben Andrássy külpolitikájának célja lényegében azonos volt Kossuthéval, csak Andrássy a célt az új európai államrendszerben, tehát más formák közt és más módon akarta elérni. Andrássy és Kossuth ugyanazon veszedelmekkel szemben keresték a magyarság jövőjének és védelmének biztosítékait. Andrássyt sem vezette semmi a magyarság érdekétől különálló monarchikus vagy dualisztikus érdek. Kossuthtal együtt azt vallotta, hogy magyar vért is csak magyar érdekekért áldoz, amire, hogy mennyire ügyelt, legfényesebb bizonysága a kettősszövetség, melynek megkötésénél teljesen érvényt tudott szerezni ezen felfogásának. Ha Kossuth mégis oly élesen szembehelyezkedett Andrássy külpolitikájával s ezt sokszor oly kíméletlenül támadta, ez onnan volt, hogy (most már a kiindulási pontok különbözőségét teljesen figyelmen kívül hagyva) Kossuth felfogása az új európai alakulás értékéről, tartósságáról és benne a magyar nemzet elhelyezkedéséről eltért Andrássyétól. Kossuth nem tudott megszabadulni a régi Ausztriáról kialakult felfogásától.

A bécsi és monarchikus politikát mindvégig ugyanannak tartotta, mint mikor Metternich, Schwarzenberg vagy utódaik irányították. Kossuthnak tagadhatatlanul sok igaza volt a bécsi politika *belső* régióinak, szunnyadó vagy eltitkolt törekvéseinek megítélésében. Jól érezte, hogy százados hagyományok nem vesznek ki oly hamar az emberekből, főleg ha azok hatalmi pozíciót is biztosítanak. De Andrássy nagy egyénisége épen ott kezdődik és abban mutatkozik, hogy a régi hagyományos bécsi politikával szembehelyezkedve, az útjába gördített akadályokkal is megküzdve, új irányba tudta terelni a Habsburgok külpolitikáját. A dualisztikus monarchiában a kiegyezés nyomában Andrássy szellemi irányítása mellett a Habsburg-dinasztia uralmának új korszaka kezdődött, melyben a magyar nemzet állása és hivatása megváltozott. Andrássy már akkor csinál úgynevezett monarchikus vagy dinasztikus külpolitikát, midőn nincs többé centralista Ausztria és midőn a dinasztia nagyravágyásának nem istápja többé a német hegemóniára való törekvés, amiben Kossuth Andrássyval együtt joggal láthatta a magyarságra háruló veszedelmet. Kossuth azonban nem tudott hinni a változásban. Egyetlen ember erejét, Andrássyét se tartotta akkorának, hogy az változtatni tudjon az uralkodóház és Ausztria természetén. Andrássy politikájában és cselekedeteiben is mindig a bécsi politika szándékait kereste. A titkos rugók kutatásában annyira ment, hogy Andrássyt, kinek tiszta jelleméről útjaik szétválásakor maga olyan magasztaló sorokat írt, arról is megvádolta, hogy külügyminiszterségének ára előre Bosznia okkupációja volt. Majd meg úgy tüntette fel Andrássyt, ki irányító szelleme volt korának és a monarchiának, hogy a bécsi politika jóhiszemű exponense.

Voltak azonban Kossuthnak mélyebb, a dolgok természetében fekvő, tárgyi szempontjai is, melyek alapján veszedelmet látott Andrássy külpolitikájában. Kossuth döreségnek tartotta, hogy Oroszországgal szemben az Ausztriával való szövetségben keressünk menedéket és erősséget, mert Ausztriának nemzetiségi politikáját ítélte olyannak, mely épen azokat kergeti az oroszok karjai közé, kikkel együtt kellene védekeznünk. Magyarország védekezési módszerét ahhoz a madáréhoz hasonlította, mely a krokodilustól való félelmében annak szájába röpül. Csakhogy Kossuth ezen megállapításánál is mindig arra a régi Ausztriára gondolt, melyben a kis balkáni népek függetlenségük elnyomóját, szabad kifejlődésük akadályozóját látták s amely Ausztriának kelet felé is voltak hódító hajlamai. Andrássy pedig a dinasztia és monarchia politikájába ezen irányban is új elveket vitt be. Nem képviselt és nem is csi-

nált elnyomó vagy hódító politikát, sőt sarkalatos tétele volt külpolitikájának a balkáni kisebb nemzetek szabadságának biztosítása, de az orosszal szemben is.

Kossuth a kiegyezés után is rendületlenül kitartott azon felfogása mellett, hogy az egész kiegyezés a *nagyhatalmi* állás biztosításáért van, már pedig — kérdezi «Kilátások az európai bonyodalmak szempontjából» 1867-ben írt értekezésében[1] — mi ezen nagyhatalmi állás *praktikus értelme*? Az, hogy az osztrák ház elvesztett németországi állásának visszaszerzését s a keleti bonyodalmaknak saját előnyére *kizsákmányolását* akarja munkába venni. Ez Kossuth felfogásának kvintesszenciája a dualisztikus monarchia külpolitikájáról és itt van alapvető tévedése az új helyzetnek megítélésében, melybe Magyarország Andrássy politikája által jutott. Igaz, hogy Kossuthnak a történelem menetét vizsgálva oka lehetett e feltevésre. Kétségtelen, hogy még Königgrätz után is a revans gondolata kedvesebb volt a bécsi udvarnál, magánál a császárnál is, mint Andrássy és Bismarck koncepciója, kik egészen új politikára gondoltak. Bismarck a békekötésnél mutatta ezt meg, Andrássy magyar miniszterelnöki minőségében. Sőt az is lehetséges, hogy a revansra hajló Beust a magyar kiegyezést azzal a hátsógondolattal szorgalmazta, hogy a német hegemóniát visszaszerezze. Kossuthot támogathatta feltevésében az a parallelizmus is, mely 1848-tól végighúzódik az osztrák kabinet német és magyar politikája között. Mindez azonban nem változtat a történelmi *tényen*, hogy Andrássy megfordította Ausztria és a Habsburg-ház politikájának rúdját s hogy Andrássy politikája végleg érvényben maradt, Kossuth pedig még mindig nem tekintette definitivumnak. 1866 júliusában ezt írja Naplójában: «a porosz és osztrák közti vetélkedés nincs megoldva».[2] Politikai számvetésében még mindig szerepel Ausztriának a német hegemóniára való törekvése. «Ha — így argumentál Kossuth — az osztrák-ház kénytelenségből lemondott volna családi ambiciózus politikájáról, akkor nem hallanók a «minden tekintetet háttérbeszorító nagyhatalmi állás követelményeit» emlegetni. Pedig a hetvenes évek után nem is gondolt számottevő tényező arra, hogy Ausztria nyugaton keresse pozicióját és hajhássza a német hegemónia délibábját. De Kossuth még mindig nem akar hinni a tényeknek. A német egységi háború drámájának második felvonását úgy látja, hogy «lesz osztrák-francia szövetség, mint volt volna francia-porosz szövetség, ha Königgrätznél az osztrák győzött volna».[3]

[1] Kossuth L. iratai. VII. 324.
[2] Kossuth L. iratai. VII. 259.
[3] Kossuth L. iratai. VII. 332.

Kossuth és Andrássy pedig egyformán frontot képeztek Beust politikája ellen. Kossuth époly szerencsétlenségnek tartotta azt, mint Andrássy. 1866-ban ezt írja Kossuth:[1] «Nekünk leglényesebb érdekünk, hogy a bécsi udvar Németország ügyeibe ne avatkozzék s különösen, hogy Ausztria német nagyhatalmi állását vissza ne kapja. Ennek visszakapása nekünk nemzeti halál». S ha felfogásuk amaz egyezése ellenére Kossuth mégsem tudta a maga egészében elfogadni Andrássy politikai koncepcióját, ebben ismét csak a kiegyezéssel szemben való állásfoglalása befolyásolta. Kossuth a kiegyezést Ausztria galvanizálásának fogta fel. Königgrätz után Kossuth inkább, mint bármikor, cadavernek tekintette Ausztriát s meg volt arról is győződve, hogy Napoleont is nagy csalódás fogja érni, ha Ausztriával szövetséget köt és annak erejét segítségnek hiszi. Kossuth a független Magyarországot tartotta a legkompaktabb és legtekintélyesebb erőnek és azt hitte, hogy ha a kiegyezés nem jön létre, Angliának, Franciaországnak, Németországnak és Olaszországnak állott volna érdekükben az európai egyensúlynak e tekintélyes tényezőjét biztosítani nemcsak a magyar nemzet erejére való tekintetből, hanem azért is, mert — mint írta — Horvátország a velünk való szorosabb kapcsolatban Románia, Szerbia (tán Csehország is) a velünk való védszövetségben találhatják azon függetlenségnek legbiztosabb támpontját, melyre Európa józanul felfogott súlyegyenének szüksége van. Kossuth azt hitte, hogy ily körülmények között megérik a personal unio gyümölcse. «Az osztrák háznak — írja — nem lévén többé indoka magát a népek jogaival ellentétbehelyezni, visszatért volna kénytelenségből a csorbítatlan jog terére. Magyarországon mint alkotmányos király — csakis mint ilyen —, Csehországban mint alkotmányos cseh király — s csakis mint ilyen — uralkodva megpróbálta volna a jog tiszteletében s népeinek megelégedésében keresve azon támaszt, melyet az erőszakban, a hatalmi visszaélésben hiába keresett».[2] Vagyis kiegyezés helyett lett volna personal unio. De megfelelt-e Kossuth ezen számítása a reális helyzetnek? Még ha Ausztria tényleg cadaver lett volna is, Kossuth elégszer tapasztalhatta emigrációs, forradalmi kísérletezése alatt, hogy épen a hatalmak nem voltak hajlandók Ausztria helyét Magyarországgal pótolni az európai súlyegyenben. III. Napoleon kezében is csak eszköz lettünk volna a maga céljaira. Poroszországnak se volt érdeke a független Magyarország. Ezért nem tudott a magyar függetlenség és a Habsburg-háztól való elszakadás ügye

[1] Kossuth L. iratai. VIII. 219. [2] Kossuth L. iratai. 322—228.

úgy összeforrni Francia- és Poroszország ügyével, mint Kossuth szerette volna. De tegyük fel, hogy a magyar politikusok a kiegyezést halogatva, vissza tudják vezetni a nemzetet a sértetlen 48-iki alapra és létrejön a personal-unio, vajjon a kiegyezés Scylláját elkerülve a personal-uniós Habsburg-uralom alatt nem sodródtunk volna be ugyanazon külpolitika Charybdisébe? A keleti és balkáni politika veszedelmei ugyanazok maradtak volna. A personal-unio épúgy útját vágta volna a dunai konföderáció kossuthi eszméjének, mint a kiegyezés, pedig Kossuth 1869-ben már maga sem a dunai konföderáció eszméjét propagálta a kiegyezés helyett, mert ahhoz az út a Habsburg-háztól való elszakadáson keresztül vezetett. Ez az út elzárult; Andrássy Gyula ezért keresett új utakat s ezért terelte új irányba a magyar politikát és a kettős monarchiáét is az új európai államrendszerben.

Andrássy és Kossuth külpolitikája összemérésénél a történelmi ítéletben tehát az a szempont a döntő és mértékadó, hogy a kettős monarchiának Andrássy által inaugurált és keresztülvitt külpolitikája felidézett-e olyan veszedelmeket, melyeket Kossuth politikája elhárított volna, vagy ellenkezőleg mérsékelni tudta azokat, ezzel biztosítva a békés fejlődést? A kérdés az: hogy a monarchia nagyhatalmi állása, melyhez Andrássy ragaszkodott, mint politikai cél abban állott-e (amint Kossuth jellemezte), hogy a kiegyezés által erőhöz juttatott osztrák-ház, illetve a kettős monarchia a keleti kérdésnek saját előnyére való kizsákmányolását fogja munkába venni s ezáltal az orosz veszedelmet ránkzúditani; vagy pedig Andrássy politikája mentes e bűntől és a monarchia hivatását a népek szabadságával egybeeső célban kereste?

Mikor Andrássy Nyugat felől Keletre fordította a Habsburg-ház politikáját, ebben semmiféle hódítási politika nem vezette. Ilyen célt nem is tűzött ki soha. Andrássy a német hegemónia megszerzése helyett nem a Balkánon való terjeszkedést vette programmjába. Andrássy azt akarta, hogy a Habsburg-ház a dualisztikus monarchiában keresse és találja meg öncélját. A kettős monarchiába magába helyezte vissza a súlypontot. Bismarck se gondolt többre, mikor már 1852-ben a budai vár ablakából kitekintve, tisztában volt azzal a gondolattal, hogy nem gyengíteni, hanem Kelet felé kell tolni Ausztriát! A Kelet felé tolás nem jelentett mást, mint hogy Ausztriával végleg megértesse, hogy Nyugaton a német egység megteremtése nem az ő feladata és hogy már fekvésénél fogva is Magyarország a monarchia természetes súlypontja. Bismarck annál kevésbbé gondolt arra, hogy a monarchiát a Balkánon való térfog-

lalásra biztassa, mert senki sem akart nagyobb barátságban maradni Oroszországgal, mint Bismarck. Azt pedig Bismarck jól tudta, hogy Oroszország nem tűrné el, hogy a Balkánon Ausztria terjeszkedjék. Andrássy azonban közvetlenebbül volt érdekelve a Balkánon, mint Bismarck. Az orosz veszedelem is elsősorban a monarchiát fenyegette, tehát Andrássy nem nézhette és nem is nézte Bismarck szemével a balkáni fejlődést. Mindazonáltal Andrássy célja sem volt több, mint hogy lehetetlenné tegye az orosz terjeszkedést és befolyást a Balkánon. Ez természetesen erős monarchiát tételezett fel, melynek presztizse is van a kis nemzetek előtt. Andrássyt tehát a nagyhatalmi politika egy percig sem térítette el attól a céltól, mely Kossuth Lajos balkáni politikájának is lényege volt. Ifj. Andrássy Gyula pregnánsan így határozta meg atyjának politikájáról írt tanulmányában atyjának céljait: «olyan reformokat akart végrehajtani, amelyek a török birodalomnak életképességet adnak, a keresztény népeknek tűrhetőbb helyzetet biztosítanak és Ausztria-Magyarországnak a Keleten nimbuszt és népszerűséget szereznek. Ha pedig a programm nem volna végrehajtható, ha a török birodalom nem volna megmenthető, olyan alakulásokkal akarja a mohamedán uralmat pótolni, amelyek függetlenek a cártól és önállóságuk védelmére, gazdasági és kulturális haladásuk biztosítására reánk támaszkodnak».[1] Szakasztott ugyanaz a programm ez, melyet Kossuth hirdetett, ki szintén meg szerette volna menteni a török birodalom életképességét és balkáni helyzetét, de ha ez már nem lehetséges, akkor a kis nemzetek szabadságában kereste az ellensúlyt a pánszláv veszedelemmel szemben. Kossuth 1867-ben a «Pesti Napló» szerkesztőjéhez írt híres levelében már nagyon pesszimisztikusan nyilatkozik a török nemzet balkáni uralmáról. «Az orosz terjeszkedési vágyak ellen — írja — megvédheti a török birodalmat Európa, ha egyetért, de a belső szétbomlástól nincs földi hatalom, mely megvédhesse; sőt a történelem tévedhetetlen logikája hangosan inti Európát, hogy ha a felbomlás processzusát akadályozni akarná, nem a törököt mentené meg, hanem az orosz hegemóniának csinálna utat le egészen a Boszporusig s az Adriaitengerig.» Ezért Kossuth minden hálája ellenére, mellyel a török nemzetnek tartozott és minden szimpátiája mellett, mellyel nemes vonásai iránt viseltetett, azt írja, hogy «miután a török hatalom európai uralmának napjai félreismerhetetlenül meg vannak számlálva, mint magyarnak, mint a civilizáció barátjának csak azt lehet

[1] Andrássy Gyula: Külügyi Szemle 1923. I—II. f. 11. o.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

óhajtania, hogy ha már halálraítélte a török birodalmat Európában a történelem, legyen halála az, amivé Isten rendelte a halált a természetben: — legyen új életnek, a szabadság életének kezdete... Nekünk a keleti kérdésben érdekünk az, hogy az orosz ne terjeszkedjék délfelé sem birtokfoglalással, sem befolyásban. Nekünk pedig azon kell lenni, hogy a keleti népek bennünk lássák szabadsági törekvéseik barátját. Ellensúlyozni kell tehát az orosz befolyást és nem szabad megengedni, hogy az oroszoknak köszönhessék felszabadításukat».[1] Andrássy ugyanezt a missziót szánta a monarchiának. Keleti külpolitikájának ugyanezek a vezérgondolatai, Kossuth azonban a priori képtelennek tartotta az Ausztriával szövetséges Magyarországot e misszióra, mert az osztrák-házat olyannak ismerte, mely terjeszkedni akar és olyan politikát folytat, mely a balkáni kisebb nemzeteket akadályozza abban, hogy saját nemzeti egyéniséggel bíró szabad nemzetekké lehessenek. Már pedig — mondotta Kossuth —, ha választani kell az osztrák vagy orosz karok között, az oroszok karjaiba fognak dőlni. Kossuth tévelygésnek tartotta azt hinni, hogy a keleti szláv népek orosz uralomra vágynak. Ők sem oroszok, sem osztrákok nem akarnak lenni, hanem független, szabad szláv nemzetek. Mindezt Andrássy is vallotta, különben nem törekedett volna függetlenítésükre s nem kereste volna szabad kifejlődésükben az orosz terjeszkedés védgátját. Épen Andrássy volt az, aki teljes erővel küzdött a bécsi katonai körök minden olyan törekvése ellen, mely valahányszor a Balkánon a tűz kigyúlt, a bemasírozásra gondolt és annektálni akart. Szerbia, Montenegró, Románia teljes függetlenségüket Andrássy azon politikájának köszönhették, mely a berlini kongresszuson aratott diadalt az orosz törekvésekkel szemben. Az 1885—87-iki bolgár válság pedig, mely ugyan már Andrássy külügyminisztersége után játszódott le, megmutatta, hogy Andrássy Bulgáriát is mentül függetlenebbé és nagyobbá akarta tenni. A berlini kongresszus e részben kevésbbé kielégítő eredményét is reparálni kívánta s a bolgár-keletruméliai unió elismerése egyenesen Andrássy fellépésének volt köszönhető. S az Andrássy hagyományán élő magyar politika ekkor is hívebben őrködött Andrássy külpolitikája felett, mint maga a külügyminisztérium. Mikor Szilágyi Dezső azt kérdezte a kormánytól, hogy a berlini szerződéssel összeegyeztethetőnek találná-e, ha Oroszország gyakorolna Bulgária felett protektorátust és hogy vajjon Oroszország és Ausztria-Magyarország érdekkörei úgy vannak-e a Balkánon meg-

[1] Kossuth L. iratai. VIII. k. 93—94.

határozva, hogy Bulgária és Kelet-Rumélia kívül esnek a mi érdekkörünkön, Tisza Kálmán magyar miniszterelnök világosan kijelentette, hogy a monarchia politikája most is az, hogy a balkáni államok önálló fejlődését előmozditsa s hogy egyes hatalom protektorátusa ott ne létesülhessen.

III.

Különben nem is az a vád érte még Kossuth részéről se Andrássyt, hogy Oroszországgal *szemben* terjeszkedett a Balkánon, hanem hogy megegyezett Oroszországgal a zsákmányon és ezzel beleesett a terjeszkedési politika bűnébe. Megsértette a függetlenségre törekvő nemzeteket s az oroszok karjai közé hajtotta. E vádját Kossuth ekként fejezte ki az orosz-török háború idejében: «Ausztria ebben a háborúban a török birodalom épségének fenntartását csak amolyan idegen érdeknek tekinti, nem akar gátat vetni az orosz hatalom terjeszkedésének, mert talán nem idegen azon gondolattól, hogy megosztozzék a prédán az orosszal».[1] Bosznia okkupációja és azt megelőzőleg Andrássynak Gorcsakovval kötött megegyezései az török-orosz háború előestéjén alapot is látszanak nyujtani e vádhoz és Andrássy balkáni politikájának elitéléséhez. De Andrássy eljárása és a török-orosz háború alatt tanusitott magatartása, külpolitikai akciói csak akkor ítélhetők meg helyesen, ha szemügyre vesszük Andrássy Balkán-politikáját már az orosz-török háború kitörése előtt és szinte lépésről-lépésre figyelemmel kisérjük a háború akut veszedelmétől.

Andrássy főelve a Balkánon a statusquo fenntartása volt 1875-ig, mig csak az események a Balkánon oda nem fejlődtek, hogy többé a béke megőrizhető nem volt. 1875 júliusában a hercegovinai lázadások, majd a pánszláv agitátoroktól bujtogatott Szerbia és Montenegró mozgolódásai a balkáni tűz és a keleti kérdés kigyúlásával fenyegettek. Bismarck, hogy az Oroszországgal egyre lazuló viszony teljes szakadásra ne vezessen, legjobban szerette volna nemlétezőnek tekinteni a balkáni kérdést. Bismarcknak — mint mondotta — egy pomerániai gránátos csontját nem érte meg a Balkán-kérdést, ami a monarchiának létébe kerülhetett. Andrássy tehát a maga útjain járt és Bismarck tudtán kívül Reichstadtban megegyezett Oroszországgal. A megegyezésre szükség volt, ha Andrássy háborúba nem akarja sodorni a monarchiát. Ezt pedig annál kevésbbé

[1] Kossuth iratai. IX. 217.

akarta, mert Németországra nem is számíthatott az Oroszország ellen vivandó háborúban. Andrássy úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a monarchia Oroszországgal egyedül nem szállhat szembe anélkül, hogy a monarchiát ne dobja ugyanazon veszélybe, melyben Törökország van. Az orosz ez esetben Konstantiápolyba Bécsen keresztül kereste volna az útját. Jobbnak látja tehát a monarchia érdekeit megegyezéssel megvédeni Gorcsakovval szemben, aki ismételten sürgeti a török birodalom felosztását. Így jön létre az első megállapodás 1876-ban, majd a katonai konvenció 1877-ben, melyek nélkül a béke fenntartható alig lett volna, viszont így Andrássy Oroszországnak kezét előre megkötötte.

Andrássy Reichstadtban tehát elvileg hozzájárult az európai török birodalom felosztásához, illetve a Balkánon végbemenő változásokhoz, azonban célja akkor is nem a zsákmányon való osztozkodás, hanem a kis nemzetek békés és független fejlődésének biztosítása. Mindenekelőtt azonban Andrássy Reichstadtban azt az elvet fogadtatja el, hogy az orosszal a közös keleti akció célja a statusquo fenntartása és megjavítása. Csak ha ez lehetetlenné válnék, akkor alakuljanak olyan keresztény államok, melyek közül egyik se legyen nagy szláv állam. Oroszország az egyesség szerint a Balkánon nem kap semmi területet, de megkapja Besszarábiát és a kisázsiai török tartományokat. Ausztria-Magyarországnak pedig joga lesz Boszniát és Hercegovinát annektálni. Bosznia annexiójának gondolata és alapja tehát korántsem a hatalmi, hódító politika volt. Andrássy a statusquo fenn nem maradása esetére egyrészt ellenértékről akart gondoskodni, másrészt a Balkánon bekövetkező új alakulatban meg akarta akadályozni egy nagyobb szláv állam keletkezését, ami azonnal bekövetkezett volna, ha Boszniát, Hercegovinát a Szandzsákkal együtt Szerbia kapja. Andrássy az ellen keresett garanciát, hogy orosz győzelem esetén se övezzen minket körül nagy délszláv állam. Ez pedig Andrássy és Kossuth Balkánpolitikájának egyaránt kardinális tétele volt. Ezt az elvet mentette meg Andrássy egy felette nehéz helyzetben. És mikor Oroszország már a háború kitörése után újra azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy inkább szavát megszegve a monarchia ellen fordul, semhogy megkötött kezekkel folytassa a háborút, Andrássy 1877-ben megköti a bukaresti titkos katonai konvenciót s olyan kötelezettségeket vállal, melyek a reichstadti egyezményt biztosítják s balkáni érdekeinket megóvják. Andrássy kénytelen volt akkor számbavenni, hogy Oroszország ígéretszegés árán is háborút indít a monarchia ellen, s hogy ez részéről nem volt túlzott félelem, arról

maga Bismarck tanuskodik. Bismarck emlékirataiban megírja, hogy 1876 őszén Varzinban siffrirozott táviratot kapott Livádiából Werder tábornoktól, a katonai meghatalmazottól, melyben Werder tábornok Sándor cár megbízásából nyilatkozatot kért arra nézve, hogy Németország semleges maradna-e, ha Oroszország háborúba keverednék Ausztria-Magyarországgal. Bismarck sokáig halogatta a választ e kellemetlen kérdésre, mert attól is tartott, hogy Gorcsakov a cárnál Németország ellen akarja felhasználni. Felelete azután így hangzott: «Ha Oroszország és Ausztria közt a békét fenntartani lehetetlen, akkor mi ugyan elviselhetnők, hogy barátaink egymással szemben csatákat nyerjenek vagy veszítsenek, de nem viselhetnők el azt, hogy közülük az egyik oly súlyosan megsebesíttessék, hogy nagyhatalmi állása veszélyeztetve legyen».[1] Bismarck e diplomatikus válaszából azután nemcsak az tűnik ki, hogy 1876-ban még Németország sem állott volna minden körülmények között mellettünk, hanem az is, hogy: hiába is igyekeztünk volna — ha bírtuk is volna — Oroszországot súlyosan megverni s ezzel az orosz veszedelmet idejében elhárítani, mint ezt Kossuth sürgette, ezt még Németország sem engedte volna meg. Mennyire szükség volt tehát Andrássy óvatosságára s másrészt mennyire előbbre jutott Andrássy az oroszszal szemben védelmi politikája bástyáinak kiépítésében, midőn a berlini kongresszus után a kettős szövetséget úgy kötötte meg, hogy azáltal Németország ereje is védelmünkre szolgált orosz támadás esetén.

De amennyire nem akarta Andrássy könnyelműen háborúba vinni a monarchiát Oroszországgal szemben, annyira nem riadt vissza a háború kockázatától sem, mihelyt azt tartotta, hogy a háború kisebb veszedelem volna, mint Oroszország terjeszkedése. Midőn az orosz az elért eredményt, kötelezettségét megszegve, balkáni hatalmának megerősítésére akarta kiaknázni, nem riadt vissza a háború gondolatától se. Ugyanis a san-stefanói békében Oroszország olyan pontokat diktált Törökországra, melyek ellenkeztek az Andrássyval megkötött egyezséggel. Oroszország egyenesen nagy szláv államot akart alkotni a Balkánon s az orosz katonai megszállást a keleti részen állandósítani szándékozott. Az orosz szupremáciának alapját akarta megvetni, egyáltalán nem respektálva a monarchia érdekeit. Andrássy, látva az orosz szószegést és törekvést, azonnal tudatja Oroszországgal, hogy minden külön megegyezést Oroszország és Törökország közt semmisnek tart. De nem áll meg

[1] Bismarck: Gedanken und Erinnerungen. II. 211. id. Halásznál.

diplomáciai lépésnél, 60 millió forint rendkívüli katonai hitelt szavaztat meg a delegációkkal. Biztosítja Anglia szövetségét, ezáltal készül fel arra az eshetőségre, ha Oroszország nem vetné magát alá az európai kongresszusnak, melyet Andrássy javaslatba hozott. Andrássy most is először diplomáciai eszközhöz nyúl s magát Bismarckot olyan helyzetbe hozza, hogy kénytelen melléje állni, holott Bismarck jobb szerette volna, ha Andrássy ultimátumot intéz Oroszországhoz és fegyverkezik, mert akkor elkerülhette volna az állásfoglalást.[1] Bismarck attól tartott ugyanis, hogy nyilt állásfoglalása még szélesebb árkot von közte és Gorcsakov között, amit Bismarck a koalíciótól való állandó félelmében mindenekfelett kerülni akart. A cár, látva Andrássy felkészülését s félve az osztrák-magyar-angol-francia szövetségtől, elfogadta a kongresszus eszméjét. Andrássy tehát győzött, Kossuth azonban a háború mellett tört lándzsát és támadta Andrássyt. Kossuth nem vette számba, hogy Andrássy csak addig tudta az európai hatalmakat maga mögé sorakoztatni, *míg védelmi és nem aggressziv céljai voltak.* Ezért tudta a berlini kongresszuson is a san-stefanói békét úgy módosítani, amint a monarchia érdekében szükségesnek vélte. Andrássy nem ment tovább, mint amit Oroszország előzetesen egyességgel biztosított, tehát a békeasztalhoz kényszerített Oroszország még jogosan szemrehányást se tehetett Andrássynak a megaláztatásért. Bosznia és Hercegovinába meg egyenesen Európa vezette be a monarchiát, midőn európai misszióként vállalta a megbizatást. Szerbia és Montenegro függetlenségüket a monarchia fellépése következtében kapták meg, nem Oroszországnak köszönhették tehát felszabadulásukat. Igaz, hogy ez nem vágta útját annak, hogy Szerbia később ne az orosz felé kacsingasson, de hogy ebben mennyi része volt Andrássy utódjai politikájának és a pánszláv agitációnak meg a faji gravitációnak, azt nem szabad feledni. Kossuth azt állította, hogy Szerbia csak azért hordott gyülöletet szivében a monarchia ellen, mert elütötte Boszniától és Hercegovinától. A kérdés korántsem ily egyszerű, sőt valószinű, hogy ha megkapta volna, a nagy szerb álom még jobban és hatékonyabban izgatta volna a szerb fantáziát. A pánszláv agitáció még mindig elég tápot adott volna a nagyszerb törekvéseknek. Kossuth azonban a berlini kongresszus eredményéről teljesen lesujtó politikát mondott Helfy Ignáchoz 1878. július 28-án irt levelében.[2] Kossuth újra felelevenitette vádját, hogy Andrássy Oroszországgal megosztozott a Balkánon s igy Ausztria annexiós

[1] Andrássy Gyula: Külügyi Szemle i. h. 120.
[2] Kossuth L. iratai. IX. k. 281.

törekvései Magyarországot is gyülöltté teszik a balkáni népek előtt. Másrészt Kossuth Andrássy számlájára írta, mint tehertételt azt is, hogy a berlini kongresszus a nagy európai válságot, melyet a keleti kérdés magában hordozott, véglegesen nem oldotta meg. A zsákmányon való osztozkodás vádja nem érhette jogosan Andrássyt, mert a berlini kongresszus a Balkánt egyáltalán nem osztotta két hemiszférára, melyek egyikében az osztrák-magyar, másikban az orosz nyert befolyást. Andrássy ugyanakkor, midőn a san-stefanói békepontban megalapozott orosz hegemoniának útját vágta, egyben az önálló kis államok keletkezését és fejlődését biztosította. Azzal pedig, hogy a további orosz hódító tervek ugródeszkájául szánt Nagy-Bulgária létrejöttét meggátolta, ugyancsak megtépázta a vérmes orosz remények szárnyait. Maga Oroszország harctéri győzelmei dacára a berlini kongresszus után legyőzöttnek érezte magát. Gorcsakov haragja Bismarck, a «becsületes alkusz ellen» szinte határtalanná vált, tehát az orosz karmok megnövesztéséről beszélni igazán nem lehet, ha a párisi békében porig alázott Oroszország viszonylagosan bizonyos előnyökhöz is jutott. Csakhogy a krimi háborúban a hatalmak fegyverei diktáltak, a berlini kongresszuson pedig Andrássy csak diplomácziai fegyverekkel rendelkezett egy voltaképen győztes hatalommal szemben. S hogy mennyire nem mint osztozkodó felek ültek Ausztria-Magyarország és Oroszország a berlini kongresszus asztalánál, mutatja, hogy az orosz cár Bismarcknak a kongresszus után egyenesen arról panaszkodott, hogy a kongresszuson Európa felvonulását látta Ausztria - Magyarország oldalán — Oroszország ellen.

Ha pedig a berlini kongresszus nem oldotta meg véglegesen az európai válsággal fenyegetett keleti kérdést, ez magának a kérdésnek természetében és dimenzióiban fekszik. Kossuth, kinél baljóslatúbb szavakkal kevesen festették meg a keleti kérdésben fenyegető veszélyt s aki a keleti kérdést csak karddal megoldhatónak tartotta, a végleges leszámolást sürgette. Az orosz-török háborút alkalomnak nézte erre. Ezért és nem csupán török szimpatiából foglalt állást a háború mellett. Jellemző Kossuth felfogására és hevületében még a Habsburgok megmentésére is biztató politikusra, hogy 1877-ben Cegléd polgárságához, kik a keleti kérdésben kifejtett álláspontjáért bizalmi nyilatkozattal üdvözöltek, ezeket írta: «gróf Andrássy Gyulának nagy, maradandó dicsőségre nyujtanak alkalmat a körülmények. Hazájának, a birodalomnak, az uralkodóház jövendőjének megmentője lehet, ha az alkalom intését fel tudja használni (t. i. háborút üzen az orosznak). De sírásójává lesz, ha vagy

nem tudja, vagy nem meri».[1] Kossuth azt is hozzátette e háborúra biztató szavaihoz, hogy úgy hallja, hogy Andrássyt a porosz akadályozza a háború megüzenésében, mert a porosznak oroszos hajlamai vannak. Egyenesen azt állította, hogy Bismarck bírta rá Andrássyt a semlegességre.[2] Hogy ez mennyire nem felel meg a valóságnak, azt eléggé bizonyítja a reichstadti egyezmény — a semlegesség ez alapokmánya — melyet Andrássy már jóval előbb, egyenesen Bismarck tudtán kívül kötött meg. Andrássyt, mint láttuk, egész más indokok vezették abban, hogy Oroszországgal nem akart háborúba keveredni. Nem látott maga mögött akkora hátvédet, hogy aggressziv fellépése esetén a háború ne járt volna a legteljesebb kockázattal. Érdekeinket pedig meg tudta óvni annyira, hogy a háború elkerülését nem tekintette nagyobb baj forrásának. Sőt Andrássy elhatározására még egyedül az sem volt döntő, hogy attól félt, hogy az európai hatalmak segítsége nélkül Oroszország megsemmisiti a monarchiát. Oroszország, mint ezt Kossuth jól látta, nagyon kedvezőtlen helyzetbe került volna stratégiailag, ha az osztrák-magyar hadsereg mögéje kerül s visszavonulási útját elvágja. Andrássy, amikor az orosz hadsereg a Balkánon vérzett, amikor Konstantinápoly előtt állott, teljesen meg volt arról győződve, hogy a háborúba való beavatkozás páratlan győzelemhez vezethet. De csak *pillanatnyi győzelemnek* tartotta, mellyel közel se lesz az orosz és keleti kérdés elintézve. Joggal irja tehát ifj. Andrássy Gyula gróf, hogy atyja «lemondott arról a fényes szerepről, arról a tündöklő hirnévről, melyet Mars szolgálata, csak a vérrel és vassal dolgozó hős szerezhet, mert nem tartotta az ország érdekében levőnek e háborút, minthogy meg volt győződve, hogy e győzelmet a revansküzdelmek sorozata követné mindaddig, mig a lényegében mégis gyengébb monarchia végül kimerülne»![3] Nem a merés hiányzott tehát Andrássyból, hogy a török-orosz háború alatt a keleti kérdés serpenyőjébe a kardot dobja, hanem meg volt róla győződve, hogy az orosz sokkal nagyobb hatalom, a szláv-kérdés sokkal többágú, semhogy igy incidentaliter elintézhető legyen. Pyrrhusi győzelem nem lelkesitette Andrássyt, kit maradandó alkotás foglalkoztatott s aki a maga rendkivüli képességeivel a sikerben bizva dolgozott. Andrássy a reváns eszméjét nem akart állandó kisértetül felidézni, mert tudta, hogy ha Európa ellenzése mellett indit háborút, a felidézett háborúk sorozatában a monarchia, a magyar egyedül el fog vérzeni. Andrássy attól sem tartott, hogy

[1] K. L. iratai IX. 205.
[2] K. L. iratai X. 220.
[3] Andrássy i. e. 24. o.

Németország orosz szimpátiája odáig terjed, hogy orosz-osztrák-magyar háború esetében megtámadja Ausztria-Magyarországot. Andrássy jól ismerte Bismarckot s tudta, hogy Németország érdekeivel ennyire ellentétes lépésre hangulatok által nem hagyja magát ragadtatni. Kossuth tehát nem joggal állította, hogy «Bécsben megijedtek. Pedig bármi hatalmas ember legyen is Bismarck Németországban, az nem áll hatalmában, hogy Németországot Ausztria ellen háborúba vigye. Hanem hát megijedtek. Ez a fekete fonál, mely a német-osztrák-magyar szövetség egész történelmén végigvonul».[1] Andrássy óvatossága, minden körülmény latbavetése nem volt megijedés. De mert az orosz támadás esetét kivéve sohasem számíthatott volna Németország segítségére, Andrássynak elsősorban az orosz győzelem esetére kellett a monarchia érdekeinek megvédéséről gondoskodni. Ha az orosz hegemónia kérdését nem látta eldönthetőnek karddal, főleg ha azt hüvelyéből csak a monarchia rántja ki, másban kellett a Balkánon fenyegető orosz hegemónia ellen biztosítékot keresnie. Andrássy a balkáni népek függetlenségében és fejlődésében kereste, tehát ugyanabban, amit Kossuth tartott panaceának. Andrássy békés és céltudatos külpolitikával akart e célt érni. Andrássy remélte, hogyha nagyhatalmi és szövetségi politikájával megállítja az orosz terjeszkedést. a balkáni népek békés fejlődése meghozza egyben a keleti kérdés megoldását. Ez a politika tehát valóban nem volt terjeszkedési politika és mentes volt a zsákmányon való osztozkodás bűnétől is.

IV.

Tévedés volna tehát azt hinni, hogy Andrássy nem látta úgy a keleti kérdés nagyságát és a pánszlávizmusban rejlő veszedelmet, mint Kossuth. De Andrássy politikai koncepciója más védelmi vonalat és rendszert jelölt és épített ki. Kossuth azonban Andrássy minden olyan lépését, mely nem jelentett nyilt szembehelyezkedést Oroszországgal, orosz-barát politikának bélyegezett. Pedig Kossuth minden alap nélkül tartotta Andrássyt orosz-barát politikusnak, mert Andrássynak a békés viszony és az érdekellentétek kiegyenlítésének keresése mellett is éber gondját képezte, hogy a pánszlávizmusban rejlő veszedelemmel szemben a védelmet kiépítse. Kossuth Lajosnak oroszellenesebb volt a hangulata, amihez nagyban hozzájárult Kossuthnak a lengyel-kérdésről vallott nézete. Kossuth a ma-

[1] Kossuth L. iratai. X. 220.

gyar és lengyel ügyet főleg a villafrancai béke óta kapcsolatban szemlélte s a keleti kérdést a lengyel szabadság nélkül nem tartotta megoldhatónak. Az 1863-iki lengyel szabadságharc idejében kifejtett akciója egyenesen azt célozta, hogy a lengyel- és magyarkérdés mentül inkább összefűződjék. Az orosz hatalommal való megbékülést minden szabadságügy elárulásának vagy elveszésének tartotta, ezért nézett rossz szemmel minden közeledését Oroszországhoz. Bizalmas utasításaiban és körleveleiben gyakran hangoztatta, hogy «egyetlen kombinációt ismerek, amelyhez soha és semmi áron nem adom kezemet és ez: az orosz». Kossuth tehát a legnagyobb ellenszenvvel nézte az úgynevezett három császár szövetséget is s e szempontból is élesen támadta Andrássy politikáját, azt állítva, hogy a magyar érdeket áldozza fel a monarchikus érdeknek és hogy Bismarck vontatókötelére került. Pedig Andrássy politikája még a három császár szövetség korában se volt oroszbarát abban az értelemben, hogy a három császár érdekét helyezte volna a magyar ügy elé. Andrássy ebben az időben is politikájának függetlenségét meg tudta őrizni Bismarckkal szemben is. Világos bizonyság erre a három császárszövetség létrejötte és története.

Ismeretes, hogy Bismarck a német egység megteremtése után két főelvet követett politikájában. Az egyiket már Moltke megállapította: hogy Németország léte problematikussá válnék, amint egymaga katonailag nem volna elég erős arra, hogy Franciaországgal megküzdjön. Ezen célt szolgálta a kellő német felfegyverkezés. Bismarcknak másik törekvése az volt, hogy a Németország ellen alakulható koalicióval szemben hasonló erejű koalíciót létesítsen. E célból teljesen kielégítőnek Bismarck csak a három császárszövetséget találta. Bismarck tehát mindenáron erre törekedett. Az Oroszországgal való szövetséget könnyűvé tette a Hohenzollern- és Romanov-dinasztiák között fennálló rokonság és benső barátság. Oroszország magatartása nagyban hozzájárult ahhoz is, hogy Bismarck Königgrätznél és Szedánnál megoldhatta a német egység kérdését, tehát az út már adva volt. Bismarck 1873-ban célt is ért és megkötötte Oroszországgal a katonai konvenciót, mely a két államot arra kötelezte, hogy bármely oldalról jövő támadás ellen egymást fegyveres erővel segélyezzék. Ezt a szerződést ajánlották fel a szövetségesek Andrássynak, ki a felkínált szerződést ugyan nem utasította vissza, de úgy, ahogy kínálták, nem fogadta el, mert az bizonyos esetekben magyar vérnek feláldozását jelenthette volna akkor is, midőn Oroszország valamely hatalommal a maga érdekeiért harcolt volna. Hozzá olyan érdekekért, melyek a mieinkkel ellentéte-

sek. Andrássy semmi kötelezettséget nem vállal a másik védelmére, hanem csak arra, hogy a békés célokra törekvő fejedelmek egymás esetleges ellentétes érdekeit kiegyenliteni törekedjenek s valamely külön veszély esetén más szövetség kötése előtt egymással próbáljanak megegyezni.[1] A megegyezés Andrássy propoziciója szerint létesült s így Andrássy tulajdonképen a saját politikáját vitte keresztül és a két hatalmas szövetségest előzetes megegyzésük ellenére a maga békepolitikája mellé állitotta őrökül. Andrássyt tehát a három császárszövetség létrejöttében sem terheli az idegen érdekek szolgálatának vétke. Ha azonban visszautasítja a felkinált szövetséget, izoláltan marad, ezzel pedig csak a monarchia és a békés politikája jutott volna nehezebb helyzetbe. Andrássy tehát joggal mondhatta azt is, hogy a szövetséget nem ő kezdeményezte, ő a kettős szövetséget már készen találta s csak a maga céljaihoz alkalmazta. Kossuth Lajos ugyan erre azt a kritikát mondotta, hogy a verembe, ha készen találjuk is, nem kell beleugrani. Andrássy azonban annyira nem ugrott bele, hogy a készen talált szövetséget más alapra fektette, olyanra, mely azt a célt szolgálta, mely ő előtte lebegett. Ha Andrássy teljesen visszautasitja a felkinált szövetséget, kétségtelen, hogy az Oroszországgal való viszony annyira meghidegül és meglazul, hogy Andrássy a török-orosz háború előestéjén nemcsak nem tud Oroszországgal megállapodást létesiteni, de könnyen vehettek volna a dolgok olyan fordulatot, hogy a monarchia nem kerülheti el a háborút. Kossuth ezt nem bánta volna, sőt a török-orosz háborút alkalomnak nézte, hogy karddal oldassék meg a keleti kérdés. De micsoda auspiciumokkal indulhatott volna a monarchia Oroszország ellen háborúba, ha a Németországgal már megkötött katonai konvenció még német segitséget is biztositott Oroszországnak!

Andrássy a különben rövidéletű hármasszövetség fennállása alatt sem csinált oroszbarát politikát. Kossuth jogtalanul aposztrofálta Andrássyt úgy, hogy «im russischen Bunde der Dritte» és hogy addig tolta a szekeret, mig az eljutott Plevnába.[2] Andrássy csak egy célt tartott szem előtt, hogy a maga békés balkáni politikája számára gyümölcsöztesse és használja fel Oroszország szövetségét vagy passzivitását. Még a Bismarck és Gorcsakov közt beállott és növekvő távolódást se használta fel egy orosz-szövetség szorosabbra fűzésére, annyira nem, hogy Bismarckban épen Andrássy magatartása érlelte meg azt a tudatot, hogy a monarchiában bizhat jobban s hogy Gorcsakov politikája folytán szüksége is lehet e megbizhatóbb szö-

[1] Andrássy Gy. i. m. 10. o.

[2] Kossuth iratai. VI. 243.

vetségre. Igaz, Andrássy vonzó egyénisége jobban megőrizte a kellemes viszonyt Andrássy és Gorcsakov közt. De hogy Oroszországban tisztában voltak Andrássy határozott és céltudatos politikájával és hogy ezt mennyire nem tartották oroszbarátnak, arra kézzelfogható bizonyítékot nyujt Bismack, ki feljegyezte, hogy Gorcsakov és Ignatiew a török-orosz háború előtt meg akarták buktatni Andrássyt, hogy oroszbarát utódjával megegyezhessenek Németország ellenére is.

A kettősszövetség gyors létrejöttének története is világot vet arra, hogy Andrássy mennyire nem tolta az orosz szekeret és hogy nem volt der Dritte im russischen Bund. Mikor Bismarck meghallotta, hogy Andrássy a külügyminiszterségtől meg akar válni, egyenesen avval a lehetőséggel számol, hogy Bécsben Andrássy távozásával egy oroszbarát politika kerekedik felül. Bismarck tehát rögtön megtette a kezdeményező lépést a kettősszövetség formális megkötésére. A Németországgal való szövetség Andrássy politikájának mindig kardinális tétele volt, most csak formaszerűen valósult meg. De most sem úgy, ahogy Bismarck ajánlotta, hanem úgy, ahogy Andrássy óhajtotta. Andrássy kívánságára lett a kettősszövetség védelmi szövetség kifejezetten Oroszország ellen való éllel. Bismarck maga elmondja memoárjaiban, hogy ő egyszerű védelmi szövetséget ajánlott bármely oldalról jövő támadás ellen. Andrássy azonban csak Oroszország vagy olyan koalició támadása esetére kívánta korlátozni a casus foederist, amely koalicióban Oroszország is résztvesz. Ezt írja Bismarck a híres gasteini találkozásról: «Könnyen eljutottunk az előzetes egyetértésre egy tisztán védelmi szövetség tekintetében a két fél között, valamelyik ellen irányuló orosz támadás esetére. Ellenben az a javaslatom, hogy a szövetséget terjesszük ki az orosz támadáson kivül másfelől jövő támadásokra is, Andrássynál nem talált visszhangra».[1] Andrássy tehát épen nem Bismarck vontatókötelén jutott a kettősszövetségbe. Azt egyenesen kijelentette, hogy «a háromcsászár-szövetség főztéből nem akar többé enni», mert nem bizvánaz orosz ígéretekben, az egyességben már csak megkötöttséget, nem pedig biztositékot látott. Bismarck pedig ettől se idegenkedett volna, sőt 1883-ban Giers orosz külügyminiszterrel újra megbeszélés tárgyává teszi a háromcsászár-szövetség rekonstruálását.[2] 1884-ben formaszerint is létrejött egy három évre szóló egyezmény, mely ismét szorosabb viszonyba hozta a három császárt egymáshoz, de ekkor Andrássy már nem folyt be a külügyek intézésébe. Nem is tudott a titkos megegyezésről, éles tekintetét azonban nem kerülte

[1] Bismarck: Gedanken und Erinnerungen. II. 237. i. Halász.
[2] Halász i. m. 213.

el, hogy a monarchiának politikája változást mutat. Elérkezettnek látta tehát az időt, hogy Kálnoky politikájával szemben kritikáját hangoztassa. Álláspontja igazolást is nyert az 1885-iki bolgár válság idején s az 1879-ben létesített kettősszövetség kiállotta a bolgár válság komoly erőpróbáját. Andrássy felszólalása és ennek nyomán Kálnoky erélyes nyilatkozata visszatartották Oroszországot az erőszakos beavatkozástól. Andrássy még később is éberen figyelte és szavát is hallatta, ha nőni látta az orosz propagandát vagy befolyást a Balkánon. Andrássy szövetségi politikájában az oroszbarátság tehát csak a negatív képlet volt. A háromcsászár-szövetség Oroszországnak a Balkánról való távoltartását szolgálta, mígnem a kettősszövetségben már egyenesen bástyát épített az orosz támadás ellen.

A kettősszövetségben rejlő politika különben megegyezett Kossuth politikai hitvallásával is. A német-szövetségnek Kossuth nem volt kisebb híve, mint Andrássy. Kossuth már 1848-ban a Németországgal való barátság és szövetség mellett volt. Az országgyűlésen ő nyujtotta be az erre vonatkozó indítványt. 1886-ban pedig ezt írja Helfy Ignácnak: «Én, mint magyar, a Németországgali jó viszonyra, barátságra, szövetségre igen nagy súlyt helyezek, mindig helyeztem. Miniszter koromban ezt tettleg annyira megmutattam, hogy azt nekem a bécsi udvar pláne bűnül róta fel. Mondom: nagy súlyt helyezek, de legyen jó viszony, nem szolgaság részünkről, legyen szövetség és nem német presszió».[1] Kossuth csak azt követelte, hogy a szövetség *egyenlő* érdekeken alapuljon. Ausztria-Magyarországra nézve — mondja Kossuth — életérdek az, hogy az orosz irányában szabad keze legyen. Andrássy kettősszövetségének pedig ilyen volt a természete. Az egységes német birodalom megalakulásakor meg egyenesen Kossuth jelöli ki azt az utat, melyre később Andrássy és Bismarck léptek. A Beust-féle kaland idején, mikor Kossuth nyiltan pálcát tört az osztrák-francia szövetség felett s amikor megírta, hogy «ha az osztrák szerzi meg a hegemóniát a németség közt, akkor a német hatalmi érdek a vontató gőzös lesz, hazánk pedig az utánaakasztott rakhajó, mely szenet viszen a gőzös számára», azt vallotta Kossuth, hogy «ha ellenben oly dinasztia lesz Németország fejévé vagy egységi kapcsává, mely nem egyszersmind Szent István koronájának is birtokosa, egyszer és mindenkorra megmenekszünk a hatalom germanizacionális irányalataitól. Aztán — folytatja — az így egyesült Németországnak nagyon érdekében lesz: nem tűrni, hogy az orosz még messzebb nyujtsa máris túlhosszú karjait. Tehát

[1] Kossuth iratai. X. 227.

nekünk természetes szövetségesünk az orosz ellenében».[1] A kettős-szövetségnek Olaszországgal való kibővítésekor is Kossuth nyiltan megvallja, hogy az 1879-iki német és osztrák-magyar kettősszövetségnek «szívvel-lélekkel barátja», de az Olaszországgal való szövetség épen ezt törli el s ezért sajnálja.[2] Éppen azért, midőn a magyar függetlenségi párt egyik része az orosz-magyar szövetségre gondolt, ezeknek törekvését Kossuth ily kemény szavakkal ítélte el: «Őrült gondolat, rosszabb (akarom hinni öntudatlanul) a hazaárulásnál; mert Magyarországnak az orosszal szövetkezése annyit tenne, mint Árpád hazáját ezeréves történelmi jellegétől kivetkőztetve a pánszlávizmus martalékává tenni».

A porosz hegemónia alatt egyesült Németországgal való szövetségnek Andrássy koncepciójában kiegészítő része volt a dualisztikus monarchia. Bismarck hasonlókép gondolkodott és nem is mutatott volna arra semmi hajlandóságot, hogy akár a Habsburg-dinasztriától elszakadt független Magyarországgal, vagy szláv jellegű Habsburg-monarchiával együtthaladjon. Kossuth a középeurópai koncepció e második felével mégsem tudott soha megbarátkozni s Andrássynak a Hohenwarth-válság idején a dualizmus mellett való kitartását oly kritikával illette, mely arra enged következtetni, hogy Kossuth a föderalisztikus Ausztriát erősebb alakulatnak és biztosabb védelemnek tartotta a pánszláv boa constrictor veszélyével szemben. Mikor Andrássy a dualizmust védelmezte, Kossuth azt hirdette, hogy «Csehország autonómiája nemcsak nem ellenkezik a magyar érdekekkel, sőt Magyarországnak egyenesen érdekében áll». Kossuth azt hitte, hogy mentül inkább tért nyer a nemzeti önkormányzat elve, annál kevésbbé lesz kitéve Magyarország is a bécsi hatalom részéről a beavatkozásnak. Fontosabb azonban az az argumentuma, hogy a pánszlávizmus ellen is ez nyujt biztosabb védelmet. A Hohenwarth-válság idejében írta Kossuth a következőket: «Magyarország integritásának, politikai egységének s mondhatni: életének útjában egy rémséges kérdőjel áll. A muszka hatalomra támaszkodó pánszlávizmus. A cseh kiegyezési javaslatnak megbuktatása pedig a cseh nemzetet a pánszlávizmus s vele és általa a muszka karjaiba kergeti. Ez a mozgalom mint futótűz fog elterjedni dél és kelet felé egész a Fekete-tengerig. A pánszlávizmusnak — mondja tovább Kossuth — csak egyetlen preventiviája van. De ez az egy bizonyos. Minden kitelhetőt elkövetni, hogy minden szláv nép, amely a történelem által országos jelleggel felruháztatott, territoriu-

[1] Kossuth iratai. VIII. 82. [2] Kossuth iratai. IV. 534.

mon történelmileg kifejlett nemzeti individualitással bír, ezen történelmileg jogosult nemzeti individualitása birtokában nemzet, szabad nemzet, saját ügyeit önállólag kormányzó elégedett nemzet lehessen».[1]

Kétségtelen, hogy nagy benső igazságot rejtő szavak ezek. Andrássy maga is a kis balkáni népek szabad kifejlődésében kereste a pánszlávizmus ellenszerét, de Andrássy a monarchián belül a dualisztikus gondolatot nem akarta elejteni, mert Ausztriában a németség, Magyarországon a magyarság politikai vezetésében látta a monarchia fenntartó pilléreit. A pánszlávizmus veszedelmével pedig csak egy hatalmas monarchiát tartott elég erős védgátnak. A monarchia dualisztikus strukturájának megbontásával a belső kohéziót látta veszélyeztetve. Aminthogy 1867-ben, mikor Kossuth az Ausztriával való kiegyezést[2] ostromolta, Kossuth se tartott sokat a trializmus vagy föderalizmus összetartó erejéről. Kossuth Andrássy kiegyezési vagy — mint ő mondotta — egységesítési politikáját támadva ezt írja: «Ez a politika nem mehet semmi forma alatt; nem fog menni a dualisztikus forma alatt sem, *mint nem menne trialisztikus, föderalisztikus vagy akárminő forma alatt*»..., «mert kifejlett s külön személyiségük teljes öntudatával biró nemzeteket egy állammá olvasztani lehetetlen». E felfogás mellett a Hohenwarth-féle politikán is csak homokra épült volna Ausztria és a föderalisztikus Ausztria sem lett volna pillére semmiféle nagyobb hatalmi, tehát védelmi alakulatnak Kelet-Európában az orosszal szemben. E gondolkozás felélesztheti volna a dunai konföderáció eszméjét, de a Hohenwarh-féle időkben ez el volt már temetve. Ekkor már Kossuth se hirdette és más alapról támadta Andrássynak dualisztikus politikáját.

Egyébként Andrássy nem pusztán azért fordult szembe a Hohenwarth-féle politikával, mert, mint mondotta: «a dualizmus két lábán a monarchia erősen áll, a föderalizmus sok lábán csak a földön kúszhat». A cseh befolyás erősödésével veszélyeztetve látta a Németországgal való barátságot és szövetséget. A Hohenwarth-féle kísérletben nemcsak a cseh autonómia és alkotmány eszméje foglaltatott. Már a Hohenwarth-kísérlet előtt beállott osztrák politikai válságokban szerepet játszott a Németországhoz való viszony kérdése. A német szabadelvűpárt a poroszellenes politikának erős védgátja volt, míg a föderalisták közt sokan voltak ismeretesek poroszellenes felfogásukról. Maga Schäffle tanár, ki a német-porosz szövetségnek

[1] Kossuth iratai. VIII. 384–5. [2] Kossuth iratai. VIII. 43.

leghatározottabb ellenzője volt, benn volt a Hohenwarth-minisztériumban. Beust szelleme is kisértett még. A dualizmus alapján megteremtett új külpolitika mindaddig nem volt véglegesnek tekinthető, míg Beust helyét el nem foglalta Andrássy. Andrássy ugyan nem vindikált magának olyan jogot, hogy beleavatkozzék Ausztria belügyeibe, de viszont a magyar miniszterelnöki székben teljes felelősséggel és a külügyekben a magyar miniszterelnököt megillető joggal érvényesítette befolyását és őrködött azon külpolitikai irány, a Németországgal való barátság felett, melyet Kossuth is helyesnek tartott.

Sőt Andrássyt a Hohenwarth-kisérlet idején is a dualizmus mellett való állásfoglalásra nagyrészben az a felfogása indította, hogy a föderalizmus közelebb hozza az orosz veszedelmet. A látszólag előtérbe nyomuló közjogi aggálya a kisebbik ok volt. Kossuth meggyőződésével szemben, hogy a cseh önállóság levezetője lesz az északon is cikkázó pánszláv villámoknak, Andrássy úgy gondolkozott, hogyha a föderalizmus Ausztriában állandósul, az nem fog megállni a Lajthánál.[1] Megkezdődik a magyar politikai hegemónia ellen is ugyanazon kisérlet a szláv elem részéről. A jelek is mutatkoztak már. A Hohenwart-kisérlet egyszerre életre keltette a délszláv és szerb mozgalmakat. Ezeknek jelentőségét pedig Kossuth ismerhette legjobban. Hiszen 1848. augusztus 31-iki beszédében Kossuth annak egyik okát, hogy Bécsben a néhány hónap előtt még népszerűsége tetőfokán álló személyét most gyülölettel emlegetik, a szláv elemben jelölte meg, mert — úgymond — a szláv elem szláv monarchiát szeretne alkotni.[2] Kossuth később is e téren fájdalmas tapasztalatokat szerezhetett, de meg a történelem logikája is azt indikálta, hogy a szláv mozgalomban sokkal nagyobb erő rejlik, semhogy, ha az útjában megindul, könnyűszerrel fentartható legyen. A pánszláv hullám áttörte volna a magyar határokat is és megbontotta volna nemcsak a politikai nemzeti egységet, de még a Szent István-kereteket is, melyekhez pedig Kossuth szerint is Magyarország léte füződött.

V.

Itt torkolik be azután a föderalizmusban rejlő probléma az Andrássy-Kossuth problémának tengelykérdésébe, hogy csakugyan a dualisztikus és monarchikus politika hajtotta-e a cseheket s a többi kis szláv nemzeteket a monarchián belül vagy kívül az orosz

[1] Halász i. m. 116. [2] Kossuth iratai XI. 251.

karjaiba, mint ahogy ezt Kossuth, Andrássy külpolitikáját bírálva, szerette hirdetni. Kossuth azt állította, hogy Magyarországon a keleti kérdés egyszerűen belügyi kérdéssé vált volna, mihelyt e kérdés kikerül Ausztria és Oroszország hatalmi versengésének szférájából. Mennyi igaz van tehát ez állításokban s abban a súlyos vádban, hogy a balkáni szláv népek békés fejlődése azért lőn utópia és hogy a keleti kérdés azért vált a vér és vas kérdésévé, mert Magyarország Ausztriával kiegyezett és monarchikus külpolitikát csinált? Kossuth e vádat 1868-ban rendkívül élesen formulázta meg, midőn Andrássy, mint magyar miniszterelnök, Stratimirovits képviselő interpellációjára a monarchia külügyi programmját precizirozva azt felelte, hogy «Ő felségének sem mint ausztriai császárnak, sem mint magyar királynak nem állhat érdekében a keleti népek békés fejlődését bármi módon akadályozni». Kossuth nyilt levelében gúnyos megjegyzésekkel kisérte Andrássynak a keleti kis nemzeteknek békés fejlődéséről tett kijelentését, mert — úgymond Kossuth — a keleti kérdés olyan kérdés, mely miatt egy világ fog vérben állani. És tudja, miniszterelnök úr, hogy miért? Azért, mert Magyarország lemondott függetlenségéről s magát az osztrák politika horgára akasztotta.[1]

A történelem nem ismer ellenpróbákat s így a történelem előtt volta kép mindig nyitott kérdés marad, hogy milyen fejlődés állott volna be a Balkánon és a keleti kérdésben, ha Kossuth független Magyarországa és a dunai konföderációs terve valósul meg. De a több évtizedes történelem önmagában sok jelenséggel és adalékkal szolgál a történelmi itélet megalkotásához, mely egyben válasz Kossuth súlyos vádjára is.

Kossuth az orosz-kérdésben is szeretett különbséget tenni a dinasztia és a nép politikája között. Az orosz nemzet és az orosz hatalom törekvéseit egymástól szétválasztotta s csak az utóbbiéban látott veszedelmet, A történelem azonban azóta azzal a szomorú tanulsággal szolgált, hogy a szláv nemzetiségi, öntudatos előretörés sokkal hatalmasabban megragadta és mozgatta a népek lelkét, mint az egymás jogainak és szabadságának tisztelete. A világháború és az azt követő események, bármekkora részük is volna bennük a mesterséges agitációnak, a nép tervszerű félrevezetésének, feltárták előttük, hogy a kis népek úgynevezett érzelmeire és szabadságszeretetére épített politika a rokontalan magyar nemzetre semmivel több jóval nem kecsegtetett volna, mint az orosz hatalmi politika.

[1] Kossuth iratai VII. 317.

Kossuthnál pedig senki jobban nem tudta, hogy az orosz hatalom előtt nem a kis nemzetek szabadsága és függetlensége lebegett. Oroszország kezében a pánszlávizmus zászlója az orosz befolyást jelentette. A kis, felszabadított szláv nemzetek csak gyűrűit képezték volna a boa constrictornak, melyekkel Oroszország a zsákmányt összeroppantja. Az orosz terjeszkedési politikának iránya, célja régóta Konstantinápoly volt. Az orosz medve a körmeit meleg tenger vizében akarta volna akkor is áztatni, ha nem a nagyhatalmat jelentő kettős monarchia, hanem kis, szabad nemzetekből álló konföderáció áll ennek útjában. Kossuth világosan kifejtette 1886-ban a bolgár-kérdéssel kapcsolatban, hogy a keleti kérdésnek egyik lényeges oldala, hogy «amióta az orosz a maga hatalmi terjeszkedésének ormára ismét a bécsi kabinetnek az öngyilkosság határát suroló közrejátszásával (t. i. hogy nem indított az orosz ellen háborút) a multban a szláv-ügy zászlóját tűzte ki, az orosz hatalmi terjeszkedés a pánszlávizmussal van kombinálva».[1] A török-orosz háború idején a háborút, a karddal való megoldást Kossuth azért sürgette, mert «a keleti kérdés orosz hatalmi kérdés», A keleti kérdés — fejtegeti Kossuth — tisztán és határozottan orosz terjeszkedési politika és az is marad mindaddig, míg Lengyelország helyreállításával Európa nem szorítja az orosz hatalmat azon határok közé, melyek közt tág birodalma népeinek szabad emberekké emelésével egy mindig nagy, fényes és dicső helyet biztosíthat magának. Kossuth tudta, hogy minden talpalatnyi tér, melyet a török elveszíthetne, az orosznak máris veszélyes arányokra duzzadt hatalmát növelné Az orosz nyomás által megbomlasztott török birodalom szláv népei — írja Kossuth — nem lennének szabad nemzetek, hanem lennének orosz eszközök, lennének orosz szolgák lennének a boa constrictor farka, amellyel az minket körülszorít, lennének csápok, melyekkel a polyp testünkben ragad».[2]

Az orosz hatalomnak e természetén nem változtatott volna semmit, ha Ausztria helyett Magyarország lett volna a keleteurópai súlyegyen érdekében az a hatalom, mely köré — mint Kossuth óhajtotta — az egész Dunavölgy érdekei foederativ alapon egyesítetnek. Kossuth hiába is próbálta[3] Palmerstonnal és az európai hatalmakkal megértetni, hogy az életképtelen Ausztria helyett a független, hatalmas Magyarország biztosabb erőtényező lesz az európai súlyegyenben — az orosszal szemben. Európának semmi kedve se volt ahhoz sem, amit Kossuth követelt: hogy Oroszországot azok közé a bizo-

[1] Kossuth iratai. X. 203.
[2] Kossuth iratai. IX. 212—213.
[3] Kossuth iratai. II. 533.

nyos szűkebb határok közé szorítsa, hol népei emberekké emelésének élhet. De feltéve, hogyha mindez megtörtént volna, vajjon az orosz kolosszus nem épen úgy itt állt volna fenyegető veszélyként Magyarország felett, mintahogy állott Ausztria felett? Kossuth maga állapitotta meg Oroszország terjeszkedési politikájáról, hogy az hazánk feldarabolására tör. «Ismerem — úgymond Kossuth — Oroszország hatalomterjeszkedési politikájának céljait; tudom, hogy minden lépés, melyet hatalmi szférájának a Balkánra való kiterjesztésére teszen, egy lépés arra, hogy a szláv-ügy zászlajával kezében hazánk feldarabolására s az osztrák birodalom szétfreccsentésére törjön.»[1] Ime igy jutott el Kossuth, az orosz terjeszkedési politikát szemlélve, odáig, hogy maga állapitotta meg a dinasztiának, a monarchiának és Magyarországnak érdekközösségét az orosz veszedelemmel szemben. 1886-ban Kossuth a bolgár eseményekkel kapcsolatban a keleti kérdésről az irta Helfy Ignácnak: «az orosz hatalmi terjeszkedés kiszámithatatlan következésü kataklizmákkal fenyegeti hazánkat, az osztrák birodalmat és a habsburg-lotharingiai házat, mely három tényezőnek érdekei jól felfogva e kérdésben szolidárisak».[2] Ez a szolidaritás nem szerződésekből, hanem a dolgok természetéből adódott. Nem a dualizmus idézte fel a veszedelmet, hanem azért volt hive Andrássy a dualisztikus monarchiának, mert ennek erejében kereste a védelmet az orosz terjeszkedési törekvésekkel szemben.

A kis nemzetek önállóságra való törekvése, szabadságuk szeretetéből származó szolidaritás semmit se változtatott volna az orosz kolosszus tervein. Nem csökkentette volna a pánszláv gondolat lavina erejét. Itt áll igazában, amit Kossuth Andrássyról akart megállapitani, mikor a csehek törekvéseit ellenezte. «A nagy problémákat — irja Kossuth — mik a legmagasabb politikába tartoznak, ily dolgokkal akarná megoldani, hasonlit a hires Partington asszony bölcsességéhez, aki cirokseprüvel állt elébe a pitvarába rohanó tenger dagályának.» Kossuth 1867-ben a kiegyezés által teremtett helyzetben igy festette meg az orosz taktikát: «nem fogja az orosz azt mondani a szerbeknek, bolgároknak, bosnyákoknak, hogy őket absorbeálni akarja. Ellenkezőleg szabadságuknak, függetlenségüknek kivivására fogja őket fölszólitani. A szerbeknek Nagy Szerbiáról fog beszélni, melynek Bécsben még csak nevétől is irtóznak s nem is fog szoritkozni csak a szerbekre. A horvátoknak föl fogja mutatni Illyria, Délszlávia képét az osztrák birodalom romjain. A románoknak Dáciáról fog szólni».[3] Vajjon csak addig hallatszott volna ez az

[1] Kossuth iratai. X. 211.
[2] Kossuth iratai. X. 201.
[3] Kossuth iratai. VIII. 338.

orosz csalogató dal, míg a nemzetiségek Habsburg-uralom alatt élnek, de azonnal megszünt volna ez csábító dal lenni, ha a független Magyarország áll eme nemzeti törekvések útjában? A pánszlávizmusnak, majd meg a nemzetiségi eszmének minket fenyegető dagálya növekvőben maradt volna akkor is, ha Kossuth független Magyarországja igyekszik a hullámokat megtörni. Oroszország sohasem szünt volna meg csábítgatni a kis nemzeteket. Ezek pedig — mint a történelem mutatja — könnyen hagyták magukat a maguk céljai felé csábítgatni, akár orosz, akár osztrák részről jöttek a szirénhangok. S a kis nemzetek törekvésében is ugyanaz a veszedelem rejlett Magyarországra, mint az orosz kolosszusében. Kossuth hires angliai körútján 1858-ban, a «császári forradalomról» szólva, a magyarországi nemzetiségek közt véghez vitt izgatást s annak célját élénk szinekkel festette meg. Kossuth megmagyarázta az angol közvéleménynek, hogy Magyarország az ország területi épségének és politikai egységének keretében a nemzetiségi egyenjogusítását szélesebb értelemben valósította meg, mint akárhol a világon megvalósítva lőn. «De — folytatja előadásában — a nem magyar nemzetiségek körében két évtized óta szitogatott izgalom vezérei az egyenjogusítást úgy értették, hogy Magyarország, melyet egy ezredéves történelem alkotott, Magyarország lenni megszünjék s nyelvek szerint fölosztva, darabonként a rokon nemzetiségű szomszédokhoz csatoltassék.»[1] Kossuth maga bevallja, hogy már ezen időben a magyarországi szerbek s erdélyi oláhok vezéreinek s a Hurbán-féle szlovák pánszlávoknak Magyarország földarabolása lebegett, mint cél a szemük előtt. Kossuth ezt a plasztikusan jellemző szavakat adja a nemzetiségi mozgalmak vezéreinek ajkára: «Vágyaink valósításának útjában a magyar nemzet áll; az uralkodóház fölhív: működjünk közre a magyarok eltiprásában; használjuk föl az alkalmat, midőn az uralkodó iránti hűség szine alatt a királyi pártfogás által fedezve, szabad büntetlenül pártot üthetni. Igaz, hűséget kell szinlelnünk a dinasztia iránt s felsőségét elismernünk, de csak legyen megtörve a magyar nemzet: mi a horvátokkal egyesülve, majd megadjuk az utolsó lökést az úgy is roskadozó osztrák birodalomnak. S mi szerbek kiszakítva Magyarországnak azon áldott részét, melyet szerb vajdaságnak neveztünk el, azt a szomszéd Szerbiához csatoljuk; mi oláhok, levágva a magyarok jobbkezét: Erdélyt, azt Moldva-Oláhországgal egyesítve, letesszük az alapot egy hatalmas dákó-román állam alapításához; mi pedig szlovákok, pánszlávok Csehországgal, Morvával, Sziléziá-

[1] Kossuth iratai. II. 200.

val Szvatopluk nagy Maharaniáját helyreállítjuk lépcsőül a pánszlávizmus világuralmához.»[1]

Kossuth később emigrációs működése alatt is tapasztalhatta, hogy mennyire megnőtt a románok, a szerbek étvágya, mihelyt a látóhatáron segítőtársak mutatkoztak Ausztria megsemmisítésében. Ilyenkor a magyar szabadság ügye egyszerre szinlelt ügy lőn számukra, úgy mint volt a császári forradalmasításkor a császárhűség. A nemzetiségi törekvések természete, a történelem logikája tehát arra tanítanak, hogy a magyar függetlenség és szabadság nem jó helyen keresett volna védelmet, ha azt a nemzetiségi eszmétől áthatott és nemzeti államban tömörülni akaró kisebb nemzetekben kereste volna. Sőt ezeknek felcsigázott törekvései épúgy létében s integritásában fenyegették a történeti, ezeréves Magyarországot. A világháborúban feltörő erők meggyőző tanulsággal szolgálnak erre. A világháborúban már régen nem játszott szerepet a hatalmas orosz birodalom és a monarchia közötti versengés, mikor a magyarságot körülvevő kis nemzetek époly móhon követelték jussukat az ezeréves Magyarországból. Az orosz forradalom már teljesen kikapcsolta a világháborúból azon mozgató rugókat, melyeknek működésbe jövésétől Kossuth oly véres harcot jósolt, a magyar nemzeti létért és a történelmi Magyarországért való küzdelem mégis ugyanaz maradt. A boaconstrictor gyűrűi önmagukban is éltek és összeroppantottak. A kisebb nemzeteknek nemzetiségi öntudatából táplálkozó imperialisztikus vágyai régóta kiemelték a keleti kérdést a magyar «*belügyi* kérdések» közül. A nemzetiségi kérdés, az orosz veszedelem vér és vas kérdésévé nem azért vált, mert Magyarország lemondott függetlenségéről s magát a kiegyezésben — mint Kossuth állította — Ausztria horgára akasztotta. Vér és vas kérdése volt az abban a pillanatban, mihelyt a magyar ezeréves történelmi haza egységét és épségét érintette. A történelem a világháborúnak Magyarországra nézve végzetes befejeződésében kegyetlenül igazolta azt az érdekközösséget, mely a keleti kérdésben és a szláv veszedelemben a dinasztia, a monarchia és hazánk sorsa között fennállott s amely érdekközösség felismerése képezte mindig Andrássy egyik külpolitikájának kiindulópontját és alapját. Ezen a hatalmas történelemi talapzaton és perspektivában áll Andrássy alakja a százados évfordulón, ha maga az épület oszlopzatával romokban is hever. Sic fata tulere. A leghatalmasabb emberalkotások is összetörnek az idők világokat összemorzsoló kerekei között.

[1] Kossuth iratai. II. 202.

III.

ID. GRÓF ANDRÁSSY GYULA SZEREPE A MONARCHIA TÖRTÉNETÉBEN.

Balanyi György rendes tagtól.

1871. nov. 14. nevezetes dátum Ausztria-Magyarország életében. mert e napon valóra vált, amit eddig a legmerészebb képzelet is csak mint a távoljövő bizonytalan lehetőségét tudott elgondolni: az uralkodó bizalmából ízig-vérig magyar ember, gróf Andrássy Gyula került a monarchia külügyeinek élére. Annyi meddő kísérletezés után tehát magyar államférfi vállaira hárult a feladat, hogy jóvátegye az előző korszak epigonjainak vétkes mulasztásait s tőle telhetőleg visszaszerezze Ausztria-Magyarország könnyelműen eltékozolt nemzetközi tekintélyét és akcióképességét. Amilyen szép és megtisztelő, épen olyan nehéz és felelősségteljes feladat is. Mert a Metternich örökébe lépett osztrák államférfiak mintha csak szándékosan azon dolgoztak volna, hogy minél jobban meggyűlöltessék és minél tökéletesebben elszigeteljék Ausztriát. Zsarnoki és amellett kicsinyes belpolitikájukkal a gyűlölet láváját zúdították maguk ellen, mely a 67-iki nagy átalakulás után sem szünt meg a liberális közvélemény mélyén parázslani. A külpolitikában meg egyenesen rendszert csináltak Schwarzenberg herceg elméletéből: hálátlanságuk és — korlátoltságuk nagyságával csakugyan bámulatba ejtették a világot. Balkezes kormányzásukkal néhány év alatt elérték, hogy Ausztria teljesen magára hagyatva állott ugrásra kész ellenségei és kárörvendő szomszédai között.

Oroszország sokáig nem tudta megbocsátani a krimi háború idején elkövetett nagy «árulást». II. Sándor cár még másfél évtizeddel később is haraggal és keserűséggel emlékezett vissza a dunai fejedelemségekben és a párizsi konferencián lejátszódott eseményekre. Beust kétszínű magatartása a német-francia háború előestéjén és kacérkodása a pontusi konferencia kérdésében csak arra volt jó, hogy még mélyebbre gyökereztesse a bizalmatlanságot, mely a cár és első tanácsadója, Gorcsakov herceg szivét a hűtlen barát és a megbizhatatlan szövetséges iránt eltöltötte.

Nyugat felé hasonlóan borús volt az égbolt. A német fegyverektől ütött sebek még korántsem hegedtek be. A csehországi

harctereken szenvedett vereségek fájó emléke még ott sajgott a szívekben s a gyűlölet és bosszúvágy nehéz ködével vonta be a politikai atmoszférát. Beust miniszter egész külpolitikáját a revanche gondolatára építette föl. Gyorsan változó kombinációinak végső tendenciája mindig egy németellenes szövetség összekalapálására irányult. Különösen Franciaországgal kacérkodott kitartóan. Amikor Berlin és Párizs között kenyértörésre került a sor, a döntő minisztertanácson a magyar miniszterelnöknek valósággal erővel kellett fognia, hogy mindkét lábával bele ne ugorjék a biztos veszedelmet jelentő francia szövetségbe. Ilyen körülmények között természetes, hogy Berlinből sem a legbarátságosabb érzelmekkel tekintgettek Bécs felé. Bismarck herceg, bármennyire érezte a két hatalom közeledésének szükségességét, alkalomadtán nem mulasztott el erélyesebb hangokat ütni meg és diplomáciai tűszúrásokkal kellemetlenkedni a haragos szomszédnak.

Nagyjából ugyanilyen volt a helyzet a délnyugati szomszéd, Olaszország irányában. Egyik oldalról a Lombardia és Velence elvesztésén érzett háborgó harag, másik oldalról pedig az irredenta gondolat égő fájdalma egy pillanatra sem engedték lelohadni a kölcsönös bizalmatlanság és a fanatikus gyűlölet magasra csapó lángjait. Ausztria-Magyarország és az Unita Italia viszonya éveken át inkább a visszatorlás alkalmát leső haragosok kölcsönös agyarkodása, mint az egymásrautaltságuk érzetétől áthatott szomszédok békés együttélése volt.

Még a távolabbi Nyugathoz való viszony sem volt minden zavaró mozzanat nélkül. Azok a hatalmak, melyek a százados fejlődés folyamán megszokták, hogy az európai egyensúly nélkülözhetetlen kellékét lássák az erőteljes és életképes osztrák birodalomban, most a gyanakvás bizonyos nemével fogadták a dualisztikus alapra helyezkedést és aggódva kérdezték, nem rendíti-e meg az új berendezkedés a régóta bevált alapokat? Ezért kombinációikban egyelőre óvatosabbak lettek. Előbb meggyőződést akartak szerezni az új állapot tartósságáról.

És ha már önmagában ilyen nagy, szinte alig leküzdhető nehézségekkel volt egybekötve a magyar államférfi vállaira hárított feladat, a kísérő körülmények s nevezetesen a személyi vonatkozások még sokszorosan nehezebbé tették. Ilyen volt mindjárt a miniszter magyarsága. Mert ami nálunk általános örömet és lelkesedést keltett, az a külföldön gyanút és bizalmatlanságot ébresztett. Sokan voltak, akik attól féltek, hogy fajának lobogó temperamentuma és dús keleti fantáziája meggondolatlan lépésekre csábítja majd a külügyek

új intézőjét. Akadtak, akik komolyan tartottak tőle, hogy Andrássy a külpolitikában is a nagy magyar rónaság csalfa délibábjait fogja kergetni. Ezért mindenünnen, de különösen a névaparti metropolisból bizalmatlansággal tekintettek működése elé. Bécsben meg egyenesen ellenséges érzülettel fogadták. A Ballplatz kisebb-nagyobb hatalmasságai sokáig nem tudták megbocsátani a magyarság diadalmas előretörésének ezen újabb szimptomáját és ha már nyiltan nem tiltakozhattak ellene, legalább azzal igyekeztek bosszújukat tölteni, hogy apró tűszúrásokkal keserítették a közéjük került idegen életét.

De még más személyi körülmény is nehezítette Andrássy helyzetét. Ő nem a céhbeli diplomaták közül került ki. Diplomáciai pályáját jóformán a külügyminiszteri székben kezdte. Ezért mindazok, akik az elméletet és az iskolai sablont többre tartották az eleven életnél, csak dilettánst láttak benne és rosszul leplezett kárörömmel lesték elkövetendő baklövéseit. Viszont jóakarói joggal féltették, hogy a diplomácia cselszövényeiben jártasabb, eszközeiben tapasztaltabb kollégái előbb-utóbb föléje kerekednek.

Bármely oldaláról tekintette tehát munkakörét az új miniszter, mindenünnen csak nehézségek és akadályok oromlottak feléje. Más ember talán elcsüggedt, meghátrált volna láttukra, de Andrássy bátran és habozás nélkül szembefordult velük és — diadalmaskodott felettük. Győzelmének értékét csak fokozza, hogy tisztán és kizárólag egyéni kiválóságával küzdötte ki. Mert ha diplomáciai iskolázottságot nem is vitt a külügyminiszteri székbe, annál nagyobb számban vitt olyan egyéni tulajdonságokat, melyek egyenesen gondviselésszerű szerepre képesítették őt a monarchia életének sorsdöntő napjaiban. Igy elsősorban páratlanul finom és sokoldalú politikai érzéket.

Politikai világszemléletének legmélyebb és legeredetibb rétegei a magyar humusz és a családi tradiciók indításaiból települtek egymásra. Mert nem szabad felejtenünk, hogy a gyermek Andrássy újkori történelmünk legtermékenyebb korszakában, a reformkorban s a legnagyobb magyar politikai lángelmék: Széchenyi, Kossuth és Deák bizalmas közelségében serdült ifjúvá s a magyarság epopeába kívánkozó nagy küzdelmében, a szabadságharcban érett férfiúvá.

Erre a minden ízében magyar fundamentumra simult második rétegsorként a számkivetés gazdag tapasztalata és tömérdek benyomása.

Andrássy jól felhasználta az idegenben töltött éveket. Nyitott szemmel járta a világot s akadálytalanul engedte lelkére zuhogni

a Nyugat rohanó történéseinek nagy tanulságait. Sokat látott, de még többet tanult. És minél több tapasztalatot szerzett, politikai horizontja annál jobban tágult, élet- és emberismerete annál jobban mélyült, közelebbi és távolabbi célkitűzései annál reálisabbak lettek. A magyar álmok álmodója és a magyar öncélúság fanatikus rajongója a külföldön nyitott szemű és józan ítéletű reálpolitikussá higgadt s fokonként megszokta, hogy a magyar ügyet is mindig a nagy világtörténések szerves összefüggésében tekintse.

Az így kiformált monumentális alapépítményre borult aztán harmadik rétegül s az egészet mintegy betetőzte és megkoronázta a gyakorlati élettapasztalat. Mert a szerencse ritka kedvezése mihamar megadta Andrássynak a lehetőséget, hogy idegenben szerzett kincseit a gyakorlati politika terén is kamatoztassa és az elmélet esetleges hibáit az élet megmásíthatatlan realitásaival korrigálja. A kiegyezést megelőző tárgyalásokon már mint a haza bölcsének nélkülözhetetlen jobbkeze állott az események előterében. A nagy mű elkészülte után pedig, mint annak leghivatottabb interpretátora és leghozzáértőbb valósítója, maga vette kezébe új ösvényekre terelt nemzete sorsának intézését. Mint miniszterelnök még több alkalmat nyert, hogy megismerje a nemzetsorsok irányításának roppant felelősséggel járó művészetét s belepillantson a történeti folyamatok kibogozhatatlanul sokágú szövedékébe. Képességei munkájának arányában fejlődtek és tökéletesedtek. Tekintete élesebbé vált, ítélete biztosabb lett, fantáziája az okok és okozatok szétfejtésében és továbbszövésében gazdagabbá és sokszínűbbé izmosodott, munkabírása meghatványozódott. Úgy, hogy mire odakerült a külügyminiszteri székbe, már a céhbeli diplomaták legtöbbjét messze túlszárnyaló életismeret, politikai érték és gyakorlati tapasztalat felett rendelkezett.

De politikai éleslátása csak meddő próbálkozásokra csábító ösztönzés maradt volna, ha nem állott volna mögötte bámulatosan fejlett intuitív tárgyszemlélete és céltudatos akarása. Andrássy a legteljesebb mértékben rendelkezett a hivatásos államférfiak ama képességével, hogy egyszerre minden vonatkozásukban, közelebbi és távolabbi összefüggésükben tudják látni a dolgokat. Míg mások egy-egy megtett vagy megteendő lépésnek csak a jelenre és a közvetlen jövőre gyakorolható hatásán merengtek, ő éles pillantásával már végigszáguldott az összes fölmerülhető lehetőségeken, percek alatt történeti folyamattá értékelte át a momentán eseményt s ennek megfelelően szánta el magát a cselekvésre. Innét magyarázható, hogy elhatározásaival gyakran még közvetlen munkatársait is cso-

dálkozásba ejtette. Természetes, mert azoknak tekintete csak a szóbanforgó eseményhalmazon függött, holott az övé mindig az általa kívánt és tudatosan irányított fejlődés egészének éles vonalakkal kirajzolt képére volt irányozva.

És amit egyszer jónak és célravezetőnek ismert föl, ahhoz szilárdul ragaszkodott is. A magyar rónaság fia délibábkergetés helyett határozott célokra irányított acélos akarást és újjászületett nemzetének pezsgő munkakedvét, lázas tennivágyását vitte a ballplatzi palotába. Akarását optimista világszemlélete és mélységes hazaszeretete táplálta. Andrássy rendületlenül hitt a kiegyezésben megújhodott monarchia életképességében és jövőjében. Épen azért elutasított magától minden kicsinyhitű aggályoskodást. A külpolitikában a multon merengő öreges passzivitás helyett mindig a jövőbe néző s előretörő fiatalos aktivitásnak volt a szószólója és képviselője. Meggyőződéssel hirdette, hogy a meddő *statusquo-politika* ideje elmult s a kettős monarchiának a mult visszasírása helyett új utak keresésére kell koncentrálnia figyelmét és erejét, melyek kedvező világhelyzetének s népei nagy lélekszámának megfelelő tekintélyt és súlyt biztosítsanak számára a nagyhatalmak areopágjában.

De ugyanúgy meg volt győződve arról is, hogy ezt a célt merő doktrinérizmussal, rögeszmékhez való makacs ragaszkodással, a kínálkozó útirányok egyikének vagy másikának oktalan erőszakolásával sohasem lehet elérni. Mint annyi másban, ebben is tökéletes ellentéte volt hivatali elődjének, aki mindenét egyetlen játékra tette föl. Az ő tekintetét nem homályosították el s nem bűvölték a politikai szemhatár egyetlen pontjához holmi megrögzött előítéletek. Ő abszolut elfogulatlansággal szemlélte az eseményeket s a kicsiny lehetőségeket épúgy figyelmére méltatta, mint a legnagyobbakat Szemét állandóan az *egész* látóhatáron nyugtatta s elhatározásait mindig az adott lehetőségekhez szabta.

Abszolut tárgyiasságát csak lángoló hazaszeretete temperálta. Mert Andrássy a külügyminiszteri székben is elsősorban magyarnak érezte magát. Sőt épen magyarsága késztette, hogy eleget tegyen a hívásnak, mely a budai miniszterelnöki palotából a külügyi hivatal élére szólította. Úgy érezte, hogy amikor a monarchia naggyátételén fárad, akkor voltaképen saját hazája nagyságának és dicsőségének szárnyait bontogatja. Meggyőződése szerint ugyanis Magyarországnak csak azok között a keretek között lehetett és kellett boldogulnia, melyeket a kiegyezés vont meg számára. Az ő szemében a dualisztikus monarchia sokkal többet jelentett az európai egyensúly hasznos és nélkülözhetetlen eleménél; egyben az elszige-

telt magyarság életérdeke és biztosítéka is volt. Ezért őrködött oly féltékeny gonddal a keservesen összekalapált kiegyezési mű felett s másrészt ezért fáradt már miniszterelnök korában oly lankadatlan szívóssággal, hogy a hatalmassá és gazdaggá fejlesztett monarchia határain belül minél méltóbb poziciót biztosítson nemzetének. Ezen a ponton szélesre alapozott és nagy összefüggések kiérzésére beállított politikai világszemlélete ölelkezett izzó hazaszeretetével. Egyetemes nagy európai érdekeket szolgált és amellett a speciális magyar érdekeket is minél teljesebb mértékben kielégíteni törekedett. Európainak lenni és mégis magyarnak lenni, ezeréves történetünk ez örök nagy problémáját kevesen oldották meg nálánál harmonikusabban.

De az új miniszter úti poggyászának gazdag inventáriumában az első helyet mégis csak egyénisége foglalta el. Andrássy mintaképe volt az egyenességnek és a lovagiasságnak. Elődjének intrikus hajlama épúgy hiányzott lényéből, mint Gorcsakov hercegnek határtalan hiúsága vagy Bismarcknak örökös gyanakvása és gőgös embermegvetése. A magyar gróf — ahogyan Berlinben emlegetni szerették — mindig és minden körülmények között gentleman maradt. A *duplex veritas* elvét a diplomáciában épen úgy gyűlölte, mint a magánéletben. Közpályája végén nyugodt öntudattal állapíthatta meg magáról: «Mint minden embernek, nekem is vannak hibáim, nézetem szerint sok is. De egyet még senki sem vetett szememre, hogy ne lenne bátorságom az egyszer kimondott szavamat minden körülmények között fenntartani, bármilyenek legyenek is a következményei reám vagy másokra nézve».[1] E tekintetben különben ellenfelei, az orosz diplomaták állították ki számára a legszebb bizonyítványt. «Gróf Andrássy — olvassuk egy 1873. évi beszámolóban — első az osztrák államférfiak közt, aki azt a tanácsot merte adni urának, hogy az Oroszországhoz való viszonyban a józan ész szabályainak alkalmazását kell megpróbálni. Őróla joggal mondhatta Bismarck herceg, hogy túlságosan büszke ahhoz, hogy illojális legyen. Ő becsületes ellenfelünk marad, aminek Novikow jellemezte. Politikájának átlátszósága és jellemének egyenessége feltétlen megbízhatóságot kölcsönöznek kijelentéseinek.»[2]

A feltétlen egyenesség és mindig nemes előkelőség mellett másik nagy erőssége volt Andrássy egyéniségének az a csodálatos varázs, mely kisugárzott belőle s mely megbűvölte, szinte rabul ejtette az embereket. A miniszter délceg, férfias alakjával, sötéttűzű, szellemet

[1] Wertheimer E.: Gróf Andrássy Gyula élete és kora. Budapest, 1913. III. k. 425. l.
[2] Gorianow S.: Le Bosphore et les Dardanelles. Paris, 1910. 309. l.

sugárzó szemeivel és nehéz küzdelmek, súlyos élettapasztalatok nyomait mutató arcával már magában megkapó jelenség volt. Ehhez járult energiára és határozottságra valló fellépése, mélységről, sokoldalúságról és művészi érzékről tanuskodó társalgása és kissé rapszodikus, de gondolatait mindig bámulatos plaszticitással, sokszor meglepő erővel és világossággal visszatükröztető kifejezésmódja. Valóban elmondhatjuk, hogy Andrássy modorában és tempóiban igazi magyar úr volt, ki azonban Kelet fiainak nyugodt méltóságát és szemérmesen rejtegetett mélytüzű érzését a Nyugat grandseigneureinek kifinomult formáival és a modern ember gazdag érdeklődésével és lázas tennivágyásával egyesítette. Egyéniségének ez a gazdag sokszerűsége okozta, hogy puszta megjelenésével egyszerre maga részére hódította az embereket s még ellenfeleit is lefegyverezte. Nagyon jellemző e tekintetben az öreg és hiús Gorcsakov herceg esete, aki első személyes találkozásuk után így áradozott egy nőismerőséhez intézett levelében: «Eszelősnek fog tartani, ha azt mondom, hogy Andrássy úgy tűnik föl nekem, mintha saját képemet látnám benne az ifjúság tükrében».

A magyar külügyminiszter tehát gazdag poggyásszal, a nagyvonalú államférfiúi tulajdonságoknak egész arzenáljával felszerelve vonult be a ballplatzi palotába. De ennek ellenére a pozició, melyet el kellett foglalnia, mégis kétségbeejtően nehéz volt. Belülről és kivülről egyformán csak akadályok meredtek feléje. Befelé nem állott mögötte tömör és egységes front, melyre tervei keresztülvitelében minden körülmények közt számíthatott volna. Az osztrák Reichsrat pártjai csaknem kivétel nélkül mind ellene voltak. A németek fölemeltetéséből csak a saját megaláztatásukat érezték ki és szorongó aggodalommal néztek a magyar érdekek túlsúlyrajutása elé. A cseh feudálisok viszont a Hohenwart-féle föderalista kisérlet meghiusítását nem tudták megbocsátani a gyülölt «mongolnak», ahogyan lapjaikban aposztrofálták Andrássyt. És így ment ez tovább. Minden pártnak és minden politikai árnyalatnak megvolt rá az ürügye, hogy feljogosítva érezze magát bizalmának megvonására vagy csak feltételes formájú nyilvánítására. Budapesten annyival mégis különb volt a helyzet, hogy itt legalább a nagy és egyelőre még érintetlen Deák-párt osztatlan bizodalommal kisérte volt vezérének működését.

Kifelé a diplomáciai helyzet zavarossága és a jól átgondolt és következetesen keresztülvitt orientáció hiánya, az előző rezsim elvtelenségének és intrikus kapkodásának e természetszerű következménye okozta a legtöbb bajt. Az új miniszternek a Beust balkezes

politikájától fölvert német bizalmatlanság Scyllája és az orosz ellenségeskedés Charybdise között kellett révbe vezetnie a kormányára bizott hajót. De e két főveszedelmen kívül még a kisebb-nagyobb akadályoknak egész sorát kellett leküzdenie a magyar Argonautának. Igy erősnek kellett maradnia a Szajna partjáról feléje csengő szirénhangok csábításával szemben s folyton ügyelnie, hogy a közelebbi és távolabbi szomszédság s mindenekfölött a Balkán ügyes-bajos dolgaiból kerekedett szirteken és zátonyokon hajótörést ne szenvedjen. És mindezt a politikai látóhatár oly kitünő ismerőinek és a kínálkozó lehetőségek oly mesteri kihasználóinak ellenére, illetve segítségével, aminők Bismarck és Gorcsakov voltak!

Andrássy egy percig sem habozott. Erős hite és rendkívüli képességei érzetében bizton-bátran nekivágott az eléje táruló útnak. Bár a világ dilettáns diplomatát látott benne, mindjárt első tetteivel elárulta, hogy teljesen tisztában van feladatával, ismeri nehézségeit, de ismeri a nehézségek leküzdésére szolgáló eszközöket is. Határozott programmal és következetesen végiggondolt munkatervvel lépett Beust örökébe. Programmjának két vezérgondolata volt, mely mindig élesen kivehető körvonalakban és toronymagasan emelkedett a zajló események hullámverése fölé: a Németország felé orientálódás s a monarchia hatalmi és gazdasági törekvéseinek keletre terelése. Voltaképen mind a két gondolat egyazon fölismerésből, a tényleges világhelyzettel való reális számvetésből fakadt. Mert amely pillanatban megmásíthatatlanul befejezett ténynek ismerték el az 1866. és 1870-iki háborúk eredményeként előállott helyzetet, azonnal aktuálissá kellett válnia a hatalmi érvényesülés új lehetőségei keresésének. *In concreto* tehát a Balkán felé fordulás nem jelentett merőben új politikai kikezdést, hanem csupán logikai együtthatója, szükségképeni velejárója volt a Németországhoz való viszony átértékelésének. Andrássy a német birodalommal való szoros együttműködés szükségességének átérzésével foglalta el hivatalát. Ebből önként következett, hogy a nyugaton elveszített pozicióért a közel keleten, a Balkánon keresett kárpótlást.

De amilyen egyszerű volt ez a célkitűzés elméletben, épen olyan nehéznek bizonyult a gyakorlatban. A nehézséget nem Németország okozta. Hiszen Bismarck herceg legalább olyan mértékben át volt hatva a két középeurópai nagyhatalom egymásrautaltságának tudatától, mint akár maga Andrássy. Az ő részéről tehát nem kellett akadálytól tartani. Csakhogy a játék nem kettesben folyt. Ausztria-Magyarország és Németország között állandóan ott állott

a nagy intrikus: Oroszország, s reá való tekintettel *jeu à trois*-vá kellett bővíteni a játszmát. Ez pedig két irányban komplikálta az eredeti programmot: pozitív irányban el kellett háritani azokat az akadályokat, melyeket az ellenséges érzületű orosz diplomácia gördített a Balkán felé orientálódott monarchia keleti érdekeinek érvényesülése elé, negatív irányban pedig meg kellett akadályozni, hogy a százados orosz-német barátság oly bensővé szövődjék, hogy miatta lehetetlenné váljék az óhajtott és tervezett osztrák-magyar és német szövetség megkötése. Az a körülmény, hogy a tényleges tárgyi nehézségekhez még egy sereg személyi motivum is társult, csak komplikálta a feladatot.

Andrássynak tehát nagyon óvatosan kellett kezdenie. Mindenekelőtt, mint legakutabb veszedelmet, Oroszország bizalmatlanságát kellett eloszlatnia. Ezt a célt szolgálta november 23-án kelt miniszteri beköszöntőjével, melyet egészen hivatalbalépése után tett tréfás megjegyzése: «A világ csodálkozni fog az én oroszbarát politikámon»[1] szellemében tartott. Célját jórészt el is érte. Körirata a legjobb benyomást keltette Pétervárott. Olvastára Gorcsakov herceg boldogan kiáltott fel: «De hisz ez az én programmom, tökéletesen az én programmom. Tizennyolc év óta ugyanezt a politikát vallom én is, hogy minden külső bonyodalmat elkerüljek és idebent konszolidáljam a viszonyokat».[2]

Ezzel a jég megtörött s meg volt adva a lélektani alap a további közeledés számára. Andrássy sietett is élni az alkalommal. Mivel látta, hogy a pusztán Berlin felé való orientálódásnak még nem jött el az ideje, Pétervárt is belevonta kombinációiba. Hamar rájött a diplomáciai geometriának arra az axiomájára, hogy két pont között nem mindig az egyenes vonal a legrövidebb út. Kitünő valóságérzékével gyorsan beleélte magát a helyzetbe s mindjárt készen állott tervével, hogy Berlint a névaparti metropolison át közeliti meg. Ezért Bismarckkal egyetértőleg megrendezte a berlini hármas császártalálkozást (1872. szeptember 5—11.), melynek nyomában a három konzervatív nagyhatalom közelebbi viszonyba lépése járt. De mivel a háromcsászár-viszonyt csak arra valónak tekintette, hogy eloszlassa vele Oroszország bizalmatlanságát és kibőjtölje a törekvései végső célját alkotó kettős szövetséget, gondosan óvakodott magára vállalni olyan kötelezettségeket, melyek csak legtávolabbról is veszélyeztethetnék a gondjaira bízott monarchia érdekeit. Így a schönbrunni cárlátogatás alkalmával (1873. június 6.) finom

[1] Wertheimer i. m. II. k. 31. l. [2] U. o. 37. l.

formában ugyan, de határozottan elhárította magától a felkínált katonai konvenció aláírását. Alkotmányjogi skrupulusokra hivatkozott, melyek lehetetlenné teszik számára, hogy kötelezettséget vállaljon más hatalom védelmére. Katonai konvenció helyett beérte az általánosságban tartott *háromcsászár-szerződéssel*, mely barátságos magatartás tanusításán kívül más kötelességet nem rótt a monarchiára s amellett mégis hatályos védelmet biztositott számára Oroszország támadó szándékai ellen.[1]

A külügyminiszteri programm első fele tehát kitünően bevált. A vad elefántot sikerült a két szelíd közé fogni s ezzel vadságát enyhiteni. Oroszország néhány évre megszünt az európai béke veszedelme és a szomszédos monarchia mumusa lenni. Gorcsakov herceg Bismarck és Andrássy oldalán a békés konszolidáció munkásává szegődött. És ez túlnyomórészben a magyar külügyminiszter ügyes tapintatának és minden ízében lojális politikájának volt az eredménye.

De a háromcsászár-szövetség idillje csak addig tartott, mig a keleti kérdés napirendre kerülése komoly érdekellentétet nem támasztott Ausztria-Magyarország és Oroszország között. Az 1875. július 11-én kitört hercegovinai lázadás olyan események lavináját inditotta meg, melyek éveken át felbomlással fenyegették az európai békét s Andrássy diplomáciai művészetét a legsúlyosabb teherpróbának tették ki. A főveszedelem abban rejlett, hogy az eddig gondosan vezetett fonalak egyszerre egymásba gomolyodtak s újak hozzájuk elegyedésével szinte kibogozhatatlan csomóvá bonyolódtak. Andrássynak egyidejüleg a legellentétesebb feladatokkal kellett bajlódnia. Bécsben állandóan türtőztetnie kellett a kardcsörtető tábornokat s valósággal fogni őket, nehogy valami meggondolatlansággal mindent elrontsanak. Azután Pétervárral meg kellett értetnie, hogy török ügyekben a közvetlen szomszédság révén a monarchiát illeti az első szó. De ugyanakkor állandó érintkezést kellett fenntartania Berlinnel és Londonnal is; az előbbivel, hogy egyoldalú oroszbarátságában mérsékelje s az utóbbival, hogy meggyőzze érdekeinek teljes azonosságáról a monarchia érdekeivel.

És amellett egy pillanatra sem volt szabad levennie szemét a sustorgó balkáni boszorkánykonyháról. Hiszen az európai béke megóvásán kívül folyvást tekintettel kellett lennie a monarchia presztizsének, ha lehetséges, gazdasági befolyásának és birtokállományainak növelésére is. Mert a török *statusquo* megóvását nem tekint-

[1] Die grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871—1914. Sammlung der diplom. Akten des auswärt. Amtes. Berlin, 1922. I. k. 206. s k. l.

hette öncélnak, melyhez minden körülmények között ragaszkodnia kell, hanem csupán józan reálpolitikai célkitűzésnek, melyet bizonyos határon túl erőszakolni bűn volna Európa és tulajdon hazája ellen. Bármily fontos európai érdeknek tartotta tehát, hogy a szultán európai birodalmának integritása megóvassék, a lázadás növekvő arányainak és a pánszláv körök egyre féktelenebbé váló izgatásainak láttára mégis számolnia kellett a felosztás, illetve a megcsonkítás lehetőségével. Ezért úgy kellett irányítania az eseményeket, hogy ez az eshetőség is teljesen felkészülve találja. Egy pillanatra és még gondolatban sem engedhette meg, hogy a török statusquo megbolygatásából *csak* Oroszországnak legyen haszna. Annál kevésbbé, mivel a monarchia déli frontjának kitolása különben is nagyszerűen beleillett egyetemes programmjába. Ezen a réven ugyanis Ausztria-Magyarország sokkal közelebb jutna új érvényesülési terrénumához, a Kelethez, s módot nyerne rá, hogy nagyobb nyomatékkal szóljon bele a balkáni ügyek menetébe. De még ennél is nagyobb előnyt jelentenének számára az előrenyomulással járó nagyszerű gazdasági lehetőségek, melyek Szaloniki és a Földközi-tenger keleti medencéje felé nyílnának.

Ilyen körülmények között Andrássynak még az esetben is figyelemmel kellett volna kísérnie Bosznia-Hercegovina sorsát, ha a két tartomány megszerzésének gondolata csak most, a válság forró napjaiban villant volna fel először agyában. Két alternativát állított maga elé. Egyfelől szilárdul el volt tökélve, hogy az utolsó pillanatig kitart Törökország területi épségének követelése mellett, másfelől erős szándéka volt, hogy e programm keresztülvihetetlenségének nyilvánvalóvá válása esetén is csak békés eszközökkel és Európa jóváhagyásával, sőt megbízásával kezében masiroz be a tartományokba. Mert ő nem hódítani, hanem pacifikálni akart, nem gyarmatot szerezni, hanem a monarchia hatalmi és gazdasági állását alátámasztani, nem a sáfárkodására bízott milliók életét és vagyonát kockáztatni, hanem biztonságuk érzetét fokozni. De nagykoncepciójú, minden ízében államférfiúi éleslátásról és humánus érzésről tanuskodó programmját csak tömérdek küzdelem, sok-sok idegölő munkában eltöltött nap és éjszaka veritékes erőfeszítése árán tudta keresztülvinni.

Kiadósabb támogatásra még azok részéről sem számíthatott, akiktől joggal elvárhatta volna ezt. Az osztrák közvélemény továbbra is hideg bizalmatlansággal tekintett föl reá, a magyar pedig megoszlott és csak ímmel-ámmal, félszívvel támogatta azt a politikát, melynek tendenciáját nem látta, zsenialitását nem értette. Az érdek-

azonosság révén legközelebbről érintett Anglia jóideig szintén bizonytalan, ide-oda ingadozó magatartást tanusított. Vezető politikusai sokáig nem tudtak megbízni a magyar grófban. Lord Beaconsfield nem akart benne többet látni afféle hiú magyarnál, aki nem képes megérteni a monarchia valódi érdekeit. Lord Derby, a külügyminiszter szintén sovinizmussal vádolta s azt lobbantotta szemére, hogy politikájával elidegeníti s egyenesen Oroszország karjaiba kergeti a szlávokat.[1] A bizalmatlanság, melynek főélesztője maga a londoni nagykövet, az egykori külügyminiszter volt, csak lassanként szakadt föl s engedte át helyét bensőbb viszonynak. Főleg attól kezdve, hogy Derby örökét a minden tekintetben kiváló lord Salisbury vette át. (1878. március 28.)

De még Bismarck sem karolta fel az ügyet azzal a melegséggel és odaadással, mely biztosíthatta volna a gyors és döntő sikert. Ennek két oka volt. Egyrészt a vaskancellár még mindig az orosz orientáció bűvkörében állott. Ausztria-Magyarország barátságát úgy akarta megszerezni, hogy mellette Oroszországét is gyengítetlenül megtarthassa. Ezért gondosan került minden olyan lépést, melyet akár az egyik, akár a másik fél maga ellen irányuló állásfoglalásnak minősíthetett volna. Másrészt pedig ezidétt még nem rendelkezett helyes szemmértékkel a balkáni ügyek jelentőségének s főleg a monarchia keleti állásának megítéléséhez. Az egész keleti kérdésben nem akart többet látni afféle bagatell ügynél, melynek kedvéért kár volna a háromcsászár-szövetség harmoniáját megbontani. «Hogy a bosnyákok — mondotta egyízben a berlini angol nagykövetnek — miután már oly sokáig eltűrték, hogy a törökök kegyetlenkedjenek rajtok, hajlandók-e ezt tovább is tűrni, az Németországra nézve egészen közömbös.»[2] Ha csak rajta állt volna, legszívesebben egy merész huszárvágással intézte volna el az ügyet. Erre mutat egy 1876 elején megpendített terve, mely szerint Oroszország Besszarábiában, Anglia pedig Egyiptomban kárpótolná magát arra az esetre, ha Ausztria-Magyarország csakugyan rászánná magát Bosznia-Hercegovina birtokbavételére.[3]

Ilyen gondolkodás mellett Bismarcktól többet, mint negatív támogatást, nem lehetett várni. De ebben legalább emberül megállotta a helyét. Gondosan ügyelt rá, hogy a két érdekelt szomszéd valahogyan szembe ne kerüljön egymással. Ezért nemcsak hogy hallatlanra vette Gorcsakov ismételt célozgatását Oroszországnak

[1] Wertheimer i. m. II. k. 399. l.
[2] Die grosse Politik d. eur. Kabinette, 1871—1914. II. k. 30. l.
[3] U. o. 29. l. j.

1870-ben tanusitott magatartására, hanem alkalomadtán erős nyomást is gyakorolt a pánszlávizmus paroxismusában égő pétervári udvarra. Mert Sándor cár és kancellárja a közvélemény árján úszva többször jutottak addig a pontig, hogy a fegyveres konfliktusban látták a megoldás egyetlen lehetséges módját. Bismarck ilyenkor sohasem késett a béke érdekében emelni föl hathatós szavát. Különösen mély benyomást keltett a Werder tábornok útján eléje terjesztett livádiai kérdésre adott válaszával, melyben brutális nyiltsággal megmondotta, hogy Németország soha és semmilyen körülmények között nem fogja megengedni a monarchia hatalmi állásának lényeges gyengitését. Ez hatott. Oroszország egyidőre alábbhagyott a fegyvercsörtetéssel.

De ha igy a kancellár csitító szavával lényegesen könnyített is Andrássy helyzetén, a pozitiv munkának oroszlánrésze mégis csak a magyar államférfi vállaira nehezedett. Neki kellett állania az egyre türelmetlenebbé váló orosz diplomácia dühös rohamait s amellett folyvást vigyáznia rá, hogy a Balkán tökéletes anarchiába, a *bellum omnium contra omnes* állapotába ne sülyedjen. Mert már ez fenyegetett. Bulgáriában törökök és bulgárok eszeveszett dühvel öldösték egymást, minek láttára a szerbek és montenegróiak sem akartak többé veszteg maradni. A dédelgetett kis hűbéresek hadbalépése viszont újabb ösztönzésül szolgált az oroszországi pánszláv köröknek, hogy ők se maradjanak tovább tétlen szemlélői a rohanó eseményeknek. A cár és Gorcsakov nem sokáig tudtak, mert komolyan nem is akartak, a közvéleménnyel dacolni. Nyomása alatt ők is mihamar a háborús párthoz szegődtek. De Andrássy szilárd ellenállása mint valami szirt meredt eléjök, melyet sem kompromisszummal (reichstadti szerződés, 1876. júl. 8.), sem nyilt szembefordulással megkerülni nem tudtak. Az osztrák-magyar külügyminiszter a legválságosabb percekben is rendületlen maradt. A célt, melyet az akció megindulásakor maga elé tűzött, egy pillanatra sem tévesztette szem előtt. A fegyveres föllépést mindaddig a leghatározottabban ellenezte és tényleg meg is akadályozta, amíg meggyőződést nem szerzett róla, hogy a török statusquot tovább fenntartani teljesen lehetetlen és másrészt Oroszországtól szolid garanciákat nem nyert a tekintetben, hogy a monarchia pontosan körülhatárolt érdekeit minden ponton tiszteletben fogja tartani. (Budapesti konvenció, 1877. jan. 15.) Igy a nagy mérkőzés első felvonását törekvéseinek fényes diadalával zárhatta le. A cári birodalom minden ellenkező törekvése dacára kényszerült elismerni Ausztria-Magyarország elsőbbségi jogát a balkáni ügyekben és irásban kötelezni magát, hogy a

tarthatatlanná vált török kérdésben teljesen annak kikötései szerint jár el. Bosznia-Hercegovina birtoka és nyomában a nyugatbalkáni gazdasági és politikai hegemónia messze nyiló perspektiváival egyetlen kardcsapás nélkül biztosítottnak látszott.

De az események szédítő iramlása csakhamar rácáfolt erre a biztató kezdetre. A balkáni kérdés második felvonása komoly összeütközéssel fenyegető tragédiának indult. A harctéri sikereiben elbizakodott orosz diplomácia minden várakozás ellenére túltette magát igéretein s a józan mérséklet parancsolta tartózkodáson. Egészen a pánszlávizmus útvesztőjébe tévedt s a s.-stefanói békében olyan feltételekkel lepte meg a hároméves válság örökös izgalmaiba belefáradt Európát, melyeket nem lehetett másnak, mint egy újabb háború csiráinak minősíteni. A török birodalmat egyszerűen letörölte Európa térképéről. Tartományait részben magának választotta ki s részben balkáni csatlósai között osztotta szét. A monarchiának az eredeti szerződés ellenére csupán foszlányokat juttatott volna belőlük. Es hozzá a tervezett kompakt nagy szláv birodalom, Nagybulgária felállításával, egyszersmindenkorra útját készült vágni keleti irányú érvényesülésének.

A s.-stefanói béke egyszerre új helyzetet teremtett. Egy legyintéssel halomra döntötte harmadfél év keserves küzdelmeinek minden eredményét. Aminek elhárításán Andrássy egész minisztersége alatt emberfeletti erővel munkált, a kizárólagos balkáni orosz befolyás most megföllebbezhetetlenül befejezett ténynek látszott. Látszatra ugyanaz volt a helyzet, mint 1871-ben. De valójában sokkal rosszabb. Mert az orosz most *intra dominium* ült s győztes hadai Konstantinápoly kapui előtt állottak. A monarchia számára nem maradt más választás, mint a szégyenletes kapituláció vagy a fegyveres tiltakozás. A feszültség napról-napra emelkedett. A láthatár szélén komoly háborús veszedelem felhői kezdtek feltünedezni. Minden jel arra mutatott, hogy a ballplatzi politika, mely a diplomáciai egyensúlyozó művészet és a komoly békekeresés mesterművének indult, véres konfliktusba fog torkollani s inaugurálója számára a vérnélküli diadal babéra helyett a csúfos kudarc és vereség szégyenét fogja eredményezni. Az izgalom és csüggedés egészen hatalmába ejtette a lelkeket. Csak Andrássy maradt továbbra is erős és bizakodó. Annyira biztos volt dolgában, hogy még futólag sem jutott eszébe kételkedni a végső siker eljövetelében. Hogy a kifejletet siettesse, a megszokottnál is intenzivebb munkát fejtett ki. Igazán eggyé tett éjet és napot s megfeszitette minden idegszálát úgy, hogy gyakran kénytelen volt a hideg padlóra feküdni, hogy agymunkája

által túlhevített testét lehűtse.[1] Heroikus erőfeszítésének mihamar meg is lett az eredménye. Az európai kongresszusnak általa megpendített gondolata az eleinte mutatkozó idegenkedés dacára rövidesen megnyerte az érdekelt hatalmak tetszését. Bismarck nagy megértéssel karolta fel az eszmét s a London és Pétervár között fölmerült szöges ellentét ügyes kiegyenlítésével, valamint a fáradságos elnöki tiszt magáravállalásával elhárította utolsó akadályait is.

A berlini kongresszus, a bécsi kongresszus óta a legfényesebb európai gyülekezet, lefolyásával teljes mértékben igazolta a magyar külügyminiszternek hozzáfűzött várakozásait s egyénileg is meg tárgyilag is a lehető legteljesebb elégtételt nyujtotta neki három éven át végzett idegölő munkájáért. Az egyesült hatalmak izekre szedték a s.-stefanói békét s gondosan eltávolítottak belőle mindent, mi ellenkezett Ausztria-Magyarország érdekeivel. A tervezett nagy szláv birodalmat részekre tagolták, a kis balkáni hűbéreseknek juttatott zsákmányt megfosztották koncjellegétől s mindezek betetőzéséül a monarchiának megadták az európai mandátumot az *egész* Bosznia-Hercegovina birtokbavételére, sőt a szandzsák hozzácsatolásával a távolabbi előretörés lehetőségét is. Andrássynak tehát minden oka megvolt a megelégedésre. Három év megfeszített, lázas munkája után győztes hadvezérként, diadalkoszorúzottan térhetett vissza Berlinből, míg Gorcsakovnak megtépett babérokkal s a súlyos erkölcsi és fizikai vereség fájó érzésével kellett távoznia. De a személyi diadalnál még sokkalta nagyobb volt a tárgyi eredmény. Az új alapokra helyezkedett monarchia győztesen került ki az első világkrizisből. Nemcsak hogy megtartotta, hanem a keleti terjeszkedés, a balkáni gazdasági expanzió fokozott lehetőségének megszerzésével még jelentékenyen meg is erősítette hatalmi állását. És ezzel fényesen rácáfolt azoknak a kicsinyhitű kritikusoknak peszszimizmusára, kik nem tudtak bízni jövőjében s összeomlásnál, darabokra esésnél különb sorsot nem tudtak számára jósolni.

De Andrássy más tekintetben is kitünő hasznát látta a berlini kongresszusnak, mert általa lényegesen közelebb jutott külpolitikai célkitűzései koronájának, az osztrák-magyar és német kettős szövetségnek a megvalósításához. A kongresszus kimenetele ugyanis a harag és gyülölet tajtékzó orkánját váltotta ki a magát rászedettnek, megcsalottnak érzett orosz közvéleményből. Gyülölete elsősorban a kongresszus vezetője, Bismarck ellen irányult, aki pedig igazán elismerésreméltó igyekezettel és odaadással játszotta a «be-

[1] Külügyi Szemle 1923. évf. 26. l.

csületes alkusz» szerepét. Hiszen még mindig nem adta fel a reményt, hogy a balkáni incidens elsimultával ismét sikerül összekovácsolnia külpolitikai törekvéseinek legáhitottabb célját: a háromcsászárszövetséget. Ezért szándékosan került minden olyan lépést, melyet az orosz diplomácia másnak, mint a legőszintébb barátság nyilvánításának magyarázhatott volna. De a pánszláv izgatók mindezt nem vették számításba. Ők csak a vereség szégyenét és sajgó fájdalmát érezték s mindenért a kancellárt okozták. Nem tudták neki megbocsátani, hogy az igazság szavának és jobb meggyőződésének követését elébe helyezte az orosz politika kanyargós útjainak. Uszításaikkal lassanként annyira elmérgesítették a helyzetet, hogy már szinte fegyveres konfliktus kirobbanásától lehetett tartani. A német határhoz közeleső varsói, vilnai és kievi kerületekben mindegyre több és több csapatot zsúfoltak össze. Ugyanekkor hírek keltek szárnyra Oroszország állítólagos közeledéséről Franciaországhoz. Még komolyabb szimptóma volt a cárnak 1879. augusztus 15-én kelt levele, melyben valósággal megfenyegette Németországot.

Mindez gondolkodóba ejtette Bismarckot. Komoly kétségei támadtak az eddig járt ösvény helyessége és célravezetősége tekintetében. Kezdte belátni, hogy a három ellentétes törekvésű konzervatív hatalomnak *egyetlen* szövetségi tömbbe való egyesítése és *huzamosabb* együttartása olyan feladat, mely még az ő kivételes tehetségeit is meghaladja. Az időleges és laza háromcsászár-viszonyt nem tartotta többé kielégítőnek, mert súlyosabb komplikáció esetére semmitő garanciát nem nyujtott az elszigetelődés veszedelme ellen. Igy önként föl kellett vetődnie lelkében a gondolatnak, hogy mivel mind a *két* szomszéd hatalommal *egyidejüleg* nem szövetkezhetik, legjobb és legcélravezetőbb eljárás lesz, ha csak az *egyikkel*, a szolidabb és megbízhatóbb monarchiával igyekszik bensőbb viszonyba lépni.

Andrássynak meglett az a nagy elégtétele, hogy külügyminiszteri működésének betetőzéséhez Berlinből tették meg a kezdeményező lépést. Mert Bismarck, mihelyt tisztába jött önmagával, azonnal hozzálátott terve keresztülviteléhez. A gasteini találkozón (1879. augusztus 27—28.) formális szövetséget ajánlott Andrássynak. Mégpedig általános védő és támadó szövetséget, melynek éle egyformán irányulna Franciaország és Oroszország ellen. A magyar államférfi azonban, bármily lelkes tisztelője volt egyébként a német kancellárnak, ebben a formában nem fogadhatta el az ajánlatot, mert nem köthette le a monarchiát olyan alakulat számára, mely esetleg érdekeivel homlokegyenest ellenkező kötelezettségeket róhatna

vállaira. Ő a főellenséget nem Franciaországban, hanem Oroszországban látta s ezért csak olyan kombinációba volt hajlandó belemenni, mely csupán a cári birodalom fegyveres támadása esetén állapítja meg a *casus foederis*-t. Ő tehát nem általános szövetségre, hanem csupán védelmi *alliance*-ra gondolt, mely biztosítaná a szövetségeseket Oroszország várható aggresszív szándékai ellen. És Bismarcknak lehetetlen volt igazat nem adnia neki. Ők ketten hamarosan meg is egyeztek a kötendő szövetség vázára nézve. De ahhoz, hogy a vázból életteljes valóság, a szavakból világtörténeti szerepre hivatott szövetségi viszony támadjon, még egy rettentő nehézséget kellett leküzdeni: Vilmos császár ellenérzését. Mert az agg uralkodó minden idegszálával lázadozott a tervezett szövetség ellen, melynek éle minden szépítgetés és kimagyarázás ellenére mégis csak az ő szeretett unokaöccse, a cár és birodalma ellen irányult. Úgy érezte, hogy rút árulást követne el s megtagadná legszentebb egyéni és családi tradicióit, ha az újkeletű osztrák-magyar barátságot eléje helyezné Oroszország kitűnően bevált évszázados barátságának. Viszont Bismarck a fenyegető helyzetre való tekintettel egy perccel sem akarta tovább halogatni a szövetségi okmány aláírását. Annál kevésbbé, mivel tudta, hogy kongeniális barátjának, az osztrák-magyar külügyminiszternek hivatalbanmaradása már csak napok kérdése. A felfogások ellentétessége roppant heves küzdelmet támasztott a császár és kancellárja között, mely rövidesen gigantikus arányúvá tágult. Voltaképen a jövő harcolt itt a multtal, a hideg, tárgyias elvek kerültek szembe a meleg szeretettől hevített személyi motivumokkal. És mivel a császár is, meg a kancellár is makacsul ragaszkodott a maga meggyőződéséhez, a küzdelem mihamar drámai szinezetet öltött, sőt olykor-olykor tragikus fordulattal fenyegetett. Az elkeseredés és a győzelemre való kilátástalanság egy-egy borús percében a császár is, meg Bismarck is lemondását emlegette. Különösen amióta a német külügyi hivatal közzétette a tárgyalás összes adatait,[1] azóta van módunk nyomon követni a küzdelem minden fázisát s egyben megbámulni a küzdő felek csodás szivósságát és kitartását álláspontjaik védelmezésében.

Andrássy természetesen feszült figyelemmel kísérte a berlini eseményeket, melyeknek szerencsés kimenetelétől függött élete nagy művének betetőzése, a gondjaira bízott monarchia pozíciójának végleges biztosítása. De menetökbe csak annyiban avatkozott be, amennyiben a császár ismételt módosításai formuláival szemben

[1] Die grosse Politik d. europ. Kabinette, 1871—1914. III. k. 1—136. ll.

újra meg újra leszögezte magát eredeti javaslata pure et simple elfogadása mellett. Egyébként óvakodott a legkisebb mértékben is nyomást gyakorolni a tárgyaló felekre, vagy mesterségesen siettetni az eseményeket. Azt akarta, hogy a dolgok maguktól érjenek meg a döntésre. És az idő neki adott igazat. Az agg Vilmos császár ellenállása végre megtörött a minden oldalról reáirányított koncentrikus támadás hatása alatt. Október 5-én megadta a kívánt fölhatalmazást Reuss herceg bécsi nagykövetnek a szövetségi okmány aláírására. Két nappal utóbb (okt. 7.) tényleg végbement az aláírás. Andrássy ezzel befejezte történeti hivatását s már a következő napon báró Haymerlének engedte át helyét.

Nyugodtan, a jól végzett munka öntudatával távozhatott. Amit maga elé tűzött célul, azt elérte. Ausztria-Magyarországot szerencsésen átsegitette azon a holtponton, melyre az abszolutizmus és Beust-korszak meddősége juttatta. A monarchia újra számottevő tényezője lett az európai politikának. Hatalmi súlya és tekintélye erősen megnőtt. Barátságának értéke meghatványozódott. Most már nem neki kellett idegen hatalmak jóindulatáért könyörögnie, hanem ellenkezőleg az ő barátságát igyekeztek megszerezni és tartósan biztositani idegen hatalmak. Mindez természetes következménye volt annak a ténynek, hogy külpolitikája kikerült abból a taposó malomból, melybe a törpe Metternich-epigonok rövidlátása kényszerítette és ismét szerves kapcsolatba jutott az élet nagy realitásaival.

Mert Andrássy külügyminiszteri működésének elsősorban az adja meg a jelentőségét, hogy volt bátorsága szakitani a multtal s programmjában a revanche szegényes negativumát föl merte cserélni a Kelet felé orientálódásnak és a német kapcsolatok keresésének tettrekésztő pozitivumával. A meddő töprengés és a balkezes kapkodás annyi terméketlen esztendeje után ismét a céltudatos aktivitás szellemét lehelte a kettős monarchia külpolitikájába. Tétovázás helyébe határozottságot és világos látást, kicsinyeskedés és alkalomszerűség helyébe nagyvonalúságot és következetes elvszerűséget vitt. Hiú álmok szövögetése és légvárak épitése helyett szolid alkotó munkát végzett és fényes sikereivel csakhamar rácáfolt azokra a pesszimista bölcsekre, akik a monarchia jövőjét féltették tőle. Ennek hatása rövidesen érezhetővé is vált. A külföld meglepetéssel kezdte észrevenni, hogy a dualisztikus alapokra helyezkedett monarchia mégsem az a quantité negligeable, aminek idáig tartotta, hanem határozott célok után járó, erejének és jelentőségének teljes tudatában levő nagyhatalom, mely mindenben egyenjogúnak érzi

magát az európai areopág többi tagjával s nemzetközi kérdésekben ennek megfelelő elbírálást is követel magának. Nagyon jellemző e tekintetben, amit egy külföldről visszatért diplomata felelt Wavrik osztályfőnök ama kérdésére, hogyan gondolkoznak ottkint a külügyminiszterium kevéssé bürokratikus vezetéséről: «Külföldön mindebből semmit sem vesznek észre, hanem csak azt látják, hogy a monarchia külpolitikája most nagyszabású».[1]

De ennél az erkölcsi sikernél, mely egyidőre az ifjúi tettrevágyás és a fölfelé emelkedés jóleső érzésével töltötte el a monarchia sorsát szívükön viselő elemeket, még többet jelentettek Andrássy politikájának tényleges eredményei. Így a keleti válság megoldása világháború és a monarchia érdekeinek feláldozása nélkül, a nagyhatalmak mandátumának megnyerése Bosznia-Hercegovina birtokbavételére olyan formában, mely egyúttal ünnepélyes tanúságtétel volt Ausztria-Magyarország pacifikáló és kultúrát terjesztő hivatása mellett, az elhanyagolt nemzetközi kapcsolatok élénkítése és elmélyítése, az angol barátság tartós biztosítása s mindenekfölött a német szövetség megszerzése. A későbbi fejlődés szempontjából főleg az utóbbi és a keleti kérdés fölfogása vált döntő jelentőségűvé. Német orientáció és a Balkán felé gravitálás: ez a kettős célkitűzés lett az utolsó emberöltő osztrák-magyar külpolitikájának szilárd pillérévé, megmásíthatatlan kánonjává, melyhez minden későbbi külügyminiszter lelkiismeretbeli kötelességének tartotta rendületlenül ragaszkodni.

Így lett az első magyar külügyminiszter nemcsak a momentán nehézségek diadalmas elhárítója, hanem egyúttal egy egész fejlődési korszak iránymutató nagy alakja, vezére. Voltaképen ugyanazt a munkát folytatta ő szélesebb keretek közt, melyet idehaza a reformkor nemzedékének nagy triásza a nemzeti megújhodás érdekében annyi lelkesedéssel és ügyszeretettel megindított. Hiszen őt is ugyanaz a szellem hatotta át, mely Széchenyit, Kossuthot és Deákot munkára inspirálta: hazájának és nemzetének tüzes szeretete. Csakhogy ő egyéniségének, politikai tapasztalatainak és szélesre vont európai látókörének megfelelően egyetemesebb összefüggésben tekintette nemzete sorsát s belső reformja helyett külső életföltételeinek biztosítását és veszélyeztetett, vagy legalább veszélyeztethető hatalmi állásának erős oszlopokkal való alátámasztását érezte parancsoló kötelességének. Így politikája minden ellenkező látszat dacára egyenesvonalú folytatása a reformkor munkájának és szükségképeni

[1] Wertheimer i. m. III. k. 442. l.

kiegészítése Deák nagy művének. Nemzetünk csak általa nyerte el az őt megillető poziciót a monarchia határain belül és Európa szemében s újjászületése csak általa vált teljessé.

Ezen a megállapításon mit sem változtat az, hogy Andrássy műve ma már mindenestül a történelemé. Alkotásainak összeomlása épúgy nem érinti a lángeszű miniszter nagyságát, mint ahogy a dualizmus szétesése nem kisebbíti Deák érdemét. Hiszen a legnagyobb igazságtalanság volna egy államférfit azért vonni felelősségre, mert elmulasztotta politikáját hozzáigazítani egy évtizedekkel utóbb előállott helyzethez, melynek felidézésében és alakításában semmi néven nevezhető része nincsen. A felelőssége tudatában levő államférfi csak a tényleges helyzet és a rendelkezésére álló eszközök és lehetőségek lelkiismeretes mérlegeléséből indulhat ki. A jövő gondját, a változott viszonyokhoz és a változott lehetőségekhez való alkalmazkodást bízvást utódaira hagyhatja, kikben elvileg a magáéhoz hasonló szemességet és lelkiismeretességet kell feltételeznie. A gyakorlati politika, legyen bár külső vagy belső, sohasem léphet föl az örök időkre számitottság igényeivel s alkotásai homlokáról sohasem hiányozhatik a rebus sic stantibus felirás.

Andrássy működésében a 70-es évek viszonyaiból indult ki tehát nem lehetett tekintettel a 40—50 év multán bekövetkezett eseményekre s nem viselheti értök a felelősséget. Külpolitikája a legideálisabb és legcélravezetőbb külpolitika volt, melyet az akkor adott viszonyok között egyáltalában el lehetett képzelni. Nagyságának és történeti hivatottságának elbirálásánál tehát csak ez lehet az irányadó szempont. Igy a romok szemlélete nem akadályozhat bennünket abban, hogy a rombadőlt nagykoncepciójú épület kitervezőjében a magyar géniusz egyik nagy képviselőjét lássuk, egyenes örökösét a Szent Istvánok, Zrínyi Miklósok, Széchenyi Istvánok és más nagy magyarok szellemének, kik a magyarság és európaiság örök problémájának megoldásában őrölték fel életöket.

A HITTUDOMÁNY-, BÖLCSELETI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

A Gondviselés és a baktériumok.

Kivonat *Hajós József* rendes tagnak 1923-ik évi november hó 9-én tartott székfoglaló értekezéséből.

A mikroszkópi látótérben nyilvánvalóvá lett a baktériumok nem sejtett sokfélesége, — sőt később kitűnt, hogy ultramikroszkóppal sem látható, de szűrhető parányi lények sokfélesége tetézi a baktériumok sokaságát. Érthető, hogy a kártokozó mikrobák sokféleségének szemlélésekor a keresztény bölcseletben járatlan elme megdöbben a rothatásnak, fertőző betegségeknek, ragályos járványoknak emez okozóitól. Sokan vélik, hogy nem a Gondviselő lelke az, melyben «élünk, mozgunk és vagyunk», hanem baktériumok közt sínylődünk; az élő szervezetek mintegy méregbe áztatottan tengődnek. A történelemben a fertőző bajok járványos pusztításai: gyászkeretben írott rémes epizódok, melyek nem lehetnek a «jóságos» Isten intézkedései.

A keresztény filozófia világításában azonban kitűnik, hogy a baktériumok is a természet háztartásának nélkülözhetetlen tényezői, sőt az élő szervezetek alapmunkásai; — a pathogén mikrobák pedig a Gondviselő eszközeiként is szerepelnek.

A gondviselés ellen felhozott érvek cáfolása azért is szükséges, mert a keresztény vallási élet egyik pillére épen a gondviselésbe vetett hit, melyből a keresztény remény fakad és az építő keresztény optimizmust táplálja.

A gondviselés a kezdet óta megállapított teremtéstervnek minden részletében való biztosítása, a teremtés erőinek és törvényeinek felhasználásával, ezáltal a világ célbiztosságának megóvása és célrajuttatása, célirányos vezetése. A világegyetem kormányzásának *módja* isteni cselekvés, tehát ezt emberi értelem teljesen meg nem ismerheti. Az értelemnélküli lények rendes kormányzását Isten a beléjük helyezett erők és törvények által valósítja, ezeket kezdet óta úgy határozta meg, hogy célirányosan érvényesüljenek. A látható világban észlelhető rend és célszerűség megszámlálhatatlan mozzanata: megannyi bizonyság az isteni gondviselés és világkormány-

zás diadaláról. Isten a gondviselést rendesen a teremtett létezők, — ezek erői és törvényei által végzi. Tehát az eszes lények kötelessége a meglevő erők s eszközök felhasználásával szolgálni a gondviselést. Mindenkinek kötelessége úgy felhasználni a rendelkezésre álló tényezőket, mintha kiki önmaga s egyedül önerejéből alakíthatná életét. Pl. a ragályos beteg ne csoda által várja a gyógyulást, hanem a serológia és higienia vívmányait és szabályait alkalmazza.

De ha a világ egészben és részleteiben, a legparányibb dolgokban is a gondviselés oltalma alatt áll, miért van a világban a fizikai s erkölcsi rossz, — miért vannak káros mikrobák?

(Felolvasó itt ismerteti a baktériumok természetrajzát, sokféleségét, szaporaságát, ellenállóképességét, hasznos és káros hatásukat.)

Bebizonyult, hogy a baktériumok többféle faja jelentékeny alaki s élettani átváltozáson mehet át; a gyengén ható baktériumból virulens mérgező lehet. A baktériumok új variációi új fertőző betegséget is okozhatnak. Többféle betegség okozói az ultramikroszkópi mikrobák, vagy szűrhető virusok. A történelemben feljegyzett nagy járványos betegségek — melyeket szerző felsorol — bizonyítják, hogy az emberi és állati test legádázabb ellenei a pathogén mikrobák, mégis általánosságban sokkal kevésbbé ártalmasak, mint a közfelfogás véli. A baktériumok jelenléte még nem jelent fertőzést. A mikrobák túlnagy többsége oly szaprofita-baktériumok, melyek az emberi, állati s növényi élő szervezetben sohasem okoznak bajt, a szervezet üregeiben tartózkodva: ártalmatlanoknak, sőt hasznosaknak bizonyulnak. A természet háztartásában nélkülözhetetlenek az erjesztő, rothasztó, korhasztó, nitrifikáló baktériumok.

A szervezet a fertőzés ellen célszerű berendezkedéseivel önmaga védekezik. Az egészséges szervezet védelmi berendezkedésével könnyen leküzdi a pathogén mikrobák hatását, ha ezek nem túlnagy számmal támadják. A kártokozó mikrobák virulenciája, illetőleg toxicitása nagyon változó. A járványt terjesztő mikrobákat a napfény, meleg, száraz levegő s egyéb kedvezőtlen körülmények jelentékenyen gyengíthetik.

Az élő szervezet egyik legcélszerűbb képessége az *immunizáló* működés, melyet a szervezet nedveiben levő anyagok, az immuntestek okoznak, ezek célja: idegen anyagok káros hatásának ellensúlyozása s ezáltal a szervezet megvédése. Immunizálás alatt a szervezet védőképességének fokozását értjük. Az immunitástól lényegesen különbözik a resistentia (ellenállás). A szervezet vérsavójában immuntestek képződését okozhatják: idegen sejtek (vérsejt, baktérium), idegen fehérjék, toxin, erjesztő, stb. ezek az ú. n. antigen-ek

Mesterséges immunizálással sikerül sok betegséget leküzdeni, sőt egyes betegségek általa felismerhetők (szifilisz, tifusz, kolera, tuberkulózis).

A szervezet rendőri szolgálatot teljesítő védőcsapata a fehérvérsejtek; baktériumokat faló működésüket vándorlóképességük segíti. Az élő test védelmi berendezettsége megnyilvánul a sejtek ama képességében is, hogy az antigénes reakció, vagyis immunanyagképződés után: a sejtek működése az illető antigén iránti fogékonyságban is nyilvánul, így az immunitás hosszabb időre megmarad Fertőzések vagy antigénbevitel után beálló védettség oka: egy előző infekció révén *módosult sejtműködés*. E nagyjelentőségű ténynek gyakorlati alkalmazásai az összes prophylaktikus immunizálások Valószinű, hogy minden fertőző betegség leküzdése a sejtek győzelmes szelekcióján alapul. Legújabb kutatások eredményei igazolják, hogy a baktériumokat a gazdaszervezetben bizonyos «láthatatlan» élősködők is pusztítják (baktériumfaló gombák).

A kóros mikrobák ellen nagyszerűen képes védekezni az emberi ész, miként ezt a serológia eredményei igazolják. A fertőző mikrobákellen megindult küzdelemben régebben az volt az elv: oly vegyi anyagokat találni, melyek a szervezet sejtjeit sértetlenül hagyják, de a bennük élősködő mikrobákat megölik; ma már ez elvet úgy módosítják: a szervezet *védekezőképességét* fokozó szereket kell keresni. Midőn az emberi ész győzedelmeskedik parányiságukban félelmes ellenségein, a kórtokozó mikróbákon, ugyanakkor Isten gondolatát valósítja, a gondviselés eszközeként szerepel.

Mi célja lehet Istennek a betegségeket okozó mikrobákkal? — Isten a rosszat magában s magáért nem akarja, ellenben akarhatja Isten a fizikai s lelki rosszat mellesleg, a velejáró jó végett. A fizikai rossz voltaképen az esetékes, — időben s térben véges világ szükségszerű következménye. Kell a halál, felbomlás, hogy az anyag körforgása s a természet háztartásának egyensúlya biztosítva legyen. Igy a fizikai rossz csak átvitt értelemben nevezhető rossznak, amennyiben az érző embernek s állatnak szenvedést, bajt, kárt okoz. — A baktériumok életműködései, alkalmazkodó-képességük a célszerűségi tények remekei. — A kórtokozó mikrobák a Gondviselő terveinek valósításában eszközként szerepelnek úgyis, amennyiben az általános lét felsőbb, erkölcsi értékeket is magában foglaló összhangjában fontos szerepük van. A gondviselés a teljes világegyetem harmóniáját tartja fenn, tehát az *erkölcsi* világrendre való tekintettel is történt a teremtés. Isten az ő saját mivoltában, elhatározásában látja mindazt, ami történik s történhetik a természet és az erkölcs

rendjében. A jövő szabad rossz cselekedeteket Isten az ő előrelátó, előreirányzó, megengedő végzéseiben előrelátja. A gondviselés terveiben az emberre rázúdított rossz, az erkölcsi rendre vonatkozóan mint büntetés, vagy figyelmeztetés szerepel. A pathogén mikrobák sokszor az erkölcsi rendben oly nagy szerepet vivő fájdalomnak fizikai okozói, ezáltal a lélek nemesítő eszközei, igazabb életfelfogásra intő tényezők.

A kórtokozó mikrobákat vizsgáló mikroszkóp csakúgy «istentkereső» eszköz, mint az óriás teleszkóp. A mikrobák szintén gazdagítják a teremtés képét s az Alkotó kimeríthetetlen erejét és bölcseségét új mozzanatokban mutatják be.

A MENNYISÉGTAN-, TERMÉSZETTUDOMÁNYI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

A kollineációk alkalmazása magasabbfokú kongruenciák megoldására.

Kivonat *Surák József* r. tagnak 1923. évi október hó 19-én tartott előadásából.

Jelöljük az

$$y_i^{(s)} = a_{i1}^{(s)} x_1^{(s)} + \ldots + a_{i n_s}^{(s)} x_{n_s}^{(s)} \quad \ldots\ldots\ldots \text{I.}$$

kollineáció determinánsat Δ_s-sel, azt a determinánst pedig, melyet Δ_s-ből úgy nyerünk, hogy abban az $a_{ii}^{(s)}$ átlós elemeket az $a_{ii}^{(s)} - \lambda^{(s)}$ elemekkel cseréljük fel, $\Delta_s(\lambda)$-val, melynek nullával való egyenlítésével nyert egyenletet kollineációnk *karakterisztikus* egyenletének nevezzük; ha ennek gyökei: $\lambda_1^{(s)}, \ldots, \lambda_{n_s}^{(s)}$, akkor ezek szorzata épen Δ_s.

Ha kollineációnk $x_{1k}^{(s)}, \ldots, x_{n_s k}^{(s)}$ kettőspontja a karakterisztikus egyenlet $\lambda_k^{(s)}$ gyökéhez tartozik, ez azt jelenti, hogy $y_{ik}^{(s)} = \lambda_k^{(s)} x_{ik}^{(s)}$.

Ha már most $s = 1, 2, \ldots, \nu$ ilyen kollineációt összeszorzunk, másszóval az

$$y_i^{(1)} \ldots y_{i\nu}^{(\nu)} = y_{(i)}^{(\nu)} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots 1.$$
$$(i) = 1, 2, \ldots, \quad N = n_i \ldots n_\nu$$

jelölések alkalmazásával az

$$y_{(i)}^{(\nu)} = \sum A_{(i)(k)} x_{(k)}^{(\nu)} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \text{II.}$$

kollineációt alkotjuk, akkor nyilvánvaló, hogy a II. karakterisztikus egyenletének gyökei:

$$\lambda_i^{(1)} \ldots \lambda_{i\nu}^{(\nu)} = \lambda_{(i)}^{(\nu)}.$$

Ha tehát a II. determinánsát $\Delta^{(\nu)}$-vel jelöljük, akkor[1]

$$\Delta^{(\nu)} = \Delta_1^{h_1} \ldots \Delta_\nu^{h_\nu} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \text{III.}$$
$$h_i = \frac{N}{n_i}$$

1 pl. Ha

$$\Delta_s = |1\, a_i^{(s)} \ldots a^{(s)\, n_s - 1}|,$$

hol $a_i^{(s)}$-ek az $x^{n_s} = 1$ egyenlet gyökei, akkor nyilvánvaló, hogy $\Delta^{(\nu)}$ N-ed rangú.

[1] A III. $\nu = 2$ esetre *Kronecker* tétele. *Pascal, I* determinanti, 1897., p. 139.

(A) *Ha tehát az*

$$F(x_1, \ldots, x_\nu) = \sum_{i=1}^{n_1-1} \ldots \sum_{i_\nu=1}^{n_\nu-1} A_{i_1 \ldots i_\nu} x_1^{i_1} \ldots x_\nu^{i_\nu} \quad \ldots\ldots \text{IV.}$$

alakban x_i-k helyett minden lehetséges módon az $x^{n_i} = 1$ egyenletek gyökeit írjuk, akkor $A_{i_1 \ldots i_\nu}$-kben N számú lineáris formát nyerünk, amelynek determinánsa $\Delta^{(\nu)}$ épen N-ed rangú, tehát bármely r sorából alkotott matrix r-ed rangú.

(*A'*) *Ha pedig x_i-k az $x^{n_i} \equiv 1 \bmod p$ kongruenciák gyökei, hol p törzsszám és n_i-k $p-1$ osztói, akkor $\Delta^{(\nu)} \bmod p$ N-ed rangú s bármely r sorából alkotott matrix $\bmod p$ r-ed rangú.*

Már most, ha x_i-ik csak oly értékeket vehetnek fel, melyek kielégítik az

$$x^{n_i} = 1 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots 2.$$

egyenleteket, vagy pedig az

$$x^{n_i} \equiv 1 \bmod p \quad p-1 \equiv 0 \bmod n_i \quad \ldots\ldots\ldots 3$$

kongruenciákat, akkor nyilvánvaló, hogy minden $x_1, \ldots, x_\nu$-ben racionális egész függvény a IV. alatt lévő alakban jelenik meg.

Ha már most pl. a 2.-ra való tekintettel képezzük az

$$x_1^{k_1} \ldots x_\nu^{k_\nu} F(x_1, \ldots x_\nu) = \sum_{i_1=1}^{n_1-1} \ldots \sum_{i_\nu=1}^{n_\nu-1} A_{i'_1 \ldots i'_\nu} x_1^{i_1} \ldots x_\nu^{i_\nu} \quad \ldots \text{V.}$$

$$i'_s \equiv i_s - k_s \bmod n_s$$

egyenleteket s aztán $x_1^{i_1} \ldots x_\nu^{i_\nu}$ helyett $x_{(i)}$-t, $A_{i'_1 \ldots i'_\nu}$ helyett pedig $A_{(i')}$-t irunk és az

$$y_{(k)} = \sum_{(i)=1}^{N} A_{(i')} x_{(i)} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \text{VI.}$$

egyenletrendszer tagjait úgy rendezzük, hogy az átlós elemek $A_{(o)}\, x_{(k)} = A_{0 \ldots 0} x_{(k)}$ legyenek, akkor nyilvánvaló, hogy a VI. kollineáció

$$\Delta(\lambda) = 0$$

karakterisztikus egyenletének gyökei az összes lehetséges $F(x_1, \ldots, x_\nu)$-k, hol az x_1-k a 2. egyenletek gyökei, tehát

$$\Pi F(x_1, \ldots, x_\nu) = \Delta(0) \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \text{VII.}$$

Ez a tétel a $\nu = 1$-re a *Spottiswoode*-,[1] az általános esetre pedig a *Noether*-féle tétel.[2]

[1] Crelle J. Bd. 41. 1853. p. 375.
[2] Math. Ann. Bd. 16. 1880. p. 851.

A 3.-ra vonatkozó gondolatmenet alapján nyilvánvaló, hogy az

$$F(x_1, \ldots, x_\nu) \equiv 0 \mod p \quad \ldots\ldots\ldots \text{VIII.}$$

kongruenciának a 3. gyökeinek tartományában annyi gyöke van, ahány gyöke nulla a

$$\Delta(\lambda) \equiv 0 \mod p$$

kongruenciának, azaz:

(B) *A VIII. kongruenciának a 3. gyökeinek tartományában épen r gyöke van, ha* $\Delta(\lambda)$ *polinomban* $\lambda^0, \lambda^1, \ldots, \lambda^{r-1}$ *együtthatói mod p nullával egyenlők, de* λ^r *együtthatói mod p már nullától különbözik.*

Az (*A'*) tételünk értelmében az r megoldás *mod p* egymástól független, ennélfogva:

(C) $\Delta(0)$ *mod p N—r-nél magasabb rangú nem lehet, de alacsonyabb rangú sem, mert ekkor* λ^r *együtthatója is mod p nulla lenne.*

Mivel $\nu = 1$ esetre az (*A'*) nyilvánvaló, az $\nu = 1$ esetre (*C*)-t, mint (*B*) direkt következményét tartalmazza *Baltzer* egyik *megjegyzése.*[1]

$\nu = 1$ esetre

$$f(x) = a_0 + a_1 x + \ldots + a_{n-1} x^{n-1} \quad \ldots\ldots\ldots 4.$$

$$\Delta(\lambda) = |a_{n-k}\, a_{n-k+1} \ldots a_0 - \lambda\, a_1 \ldots a_{n-k-1}| \equiv 0 \mod p \quad \ldots 5.$$

$$k = 0, 1, \ldots, n-1; \quad p-1 \equiv 0 \mod n.$$

Ha 5. kongruenciánknak r gyöke nulla, akkor $f(x)$- és $x^n - 1$-nek főosztója *mod p* r-ed fokú; ha ezt φ_r-rel jelöljük, akkor van x-nek oly $n-r-1$-ed, illetőleg $n-r-2$-ed fokú függvénye f_{n-r-1} és φ_{n-r-2}, melyekre nézve:

$$f f_{n-r-1} + (x^n - 1)\, \varphi_{n-r-2} \equiv \varphi_r \mod p,$$

mely tekintettel a 3.-ra, így is írható:

$$f f_{n-r-1} \equiv \varphi_r \mod p \quad \ldots\ldots\ldots\ldots 6.$$

Ha már most ebben a kongruenciában f_{n-r-1} és φ_r együtthatóit ismeretleneknek tekintjük, akkor a műveletek végrehajtása s az együtthatók összehasonlítása oly lineáris kongruencia rendszerhez vezet, melynek egyszerű megtekintéséből nyilvánvaló, hogy

$$\Delta = |a_{n-i}\, a_{n-i-1} \ldots a_{r-i+2}\, a_{r-i+1}| \not\equiv 0 \mod p \quad \ldots\ldots \text{IX.}$$

$$i = 1, \ldots, n-r$$

[1] Theorie u. Anw. d. Determinanten v. Aufl. 1881. p. 143. E tétel történetére nézve lásd Koronecker, Werke, Bd. 3. p. 196.

és φ_r egy *mod p* nullától különböző faktortól eltekintve oly determinanssal egyenlő, mely, ha sorait oszlopaival felcseréljük, a következő alakban jelenik meg:

$$\varphi_r \equiv |\, a_{n-i}\, a_{n-i-1} \ldots a_{r-i+2}\, x^{i-1} f(x) \,|. \quad \ldots\ldots \quad X.$$

Ez a tétel $n = p-1$ esetre *Kroneckertől* ered.[1]

2. pl. Legyen

$$f(x) = D - x^{\delta} \equiv 0 \ mod\ p \quad \ldots\ldots\ldots\ 7.$$

hol δ osztója n-nek, n pedig $p-1$-nek. Ha $x^n - 1 \equiv 0\ mod\ p$ egyik primitív gyöke g, akkor összes gyökei

$$g^{k\frac{n}{\delta}+i}$$

$$k = 0, 1, \ldots, \delta - 1;\ i = 0, 1, \ldots, \frac{n}{\delta} - 1.$$

következőleg:

$$\prod_{i,k} f(g^{k\frac{n}{\delta}+i}) \equiv \prod_{i} (D - g^{i\delta})^{\delta} \equiv (D^{\frac{n}{\delta}} - 1)^{\delta} \ mod\ p,$$

mert hiszen $x^{\frac{n}{\delta}} - 1\ mod\ p$ összes gyökei, épen a $g^{i\delta}$-k. Ennélfogva a 7-hez tartozó karakterisztikus kongruencia:

$$[(D-\lambda)^{\frac{n}{\delta}} - 1]^{\delta} \equiv 0 \ mod\ p.$$

Melynek $\lambda \equiv 0\ mod p$ δ szoros gyöke, ha D az $x^{\frac{n}{\delta}} \equiv 1\ mod\ p$ egyik gyöke pl. $g^{i\delta}$ s ekkor a 7. *mod p* összes gyökei

$$g^{k\frac{n}{\delta}+i\delta} \quad (k = 0, 1, \ldots, \delta - 1.)$$

Ez a tétel $n = p-1$ esetre *Gauss*-tól ered.[2]

Ha már most D_i az $x^{n_i} \equiv 1\ mod\ p$ egyik gyöke s a 11. egyenletrendszert a

$$D_i - x_i^{n_i} \equiv 0 \ mod\ p \quad \ldots\ldots\ldots\ 8.$$

kongruenciarendszerre való tekintettel képezzük, akkor nyilvánvaló, hogy a (*C*) *tétel természetesen a megfelelő karakterisztikus kongruenciára nézve a jelen esetben is érvényben marad.*

Ha pedig $2\,n_i$ osztója $p-1$-nek és D_i gyöke az $x^{\frac{p-1}{n_i}} + 1\ mod\ p$-nek, akkor a 8.

$$D_i + x_i^{n_i} \equiv 0 \ mod\ p$$

[1] Crelle. Journ. Bd. 99. p. 329—371. 1885. Werke Bd. 3. p. 195.

[2] Disquisitiones aritmethicae. Cap. III.

rendszerrel is helyettesíthető. A $\nu = 1$, $D_1 = 1$ esetre vonatkozó problemát már *Grosschmid* is tárgyalja.[1]

3. pl. Legyen adva

$$f(x, y) = 3 - x + x^2 + (-1 + 3x + x^2)\, y \equiv 0 \mod 7 \quad \ldots \quad 9.$$

$n_1 = 3$, $n_2 = 2$, $p - 1 = 6$. Ha az f, xf, $x^2 f$, yf, yxf, $yx^2 f$-t rendezzük az 1, x, x^2, y, yx, yx^2 szerint, akkor ezekben a változókban oly lineáris kongruanciarendszert nyerünk, melyből nyilvánvaló, hogy az $f(xy)$-hoz tartozó karakterisztikus kongruenciához vezet:

$$\Delta(\lambda) = \begin{vmatrix} 3-\lambda & -1 & 1 & -1 & 3 & 1 \\ 1 & 3-\lambda & -1 & 1 & -1 & 3 \\ -1 & 1 & 3-\lambda & 3 & 1 & -1 \\ -1 & 3 & 1 & 3-\lambda & -1 & 1 \\ 1 & -1 & 3 & 1 & 3-\lambda & -1 \\ 3 & 1 & -1 & -1 & 1 & 3-\lambda \end{vmatrix} \equiv 0 \mod 7$$

Ha determinansunk 4., 5. és 6. oszlopát rendre hozzáadjuk az 1., 2. és 3. oszlophoz s aztán az 1., 2. és 3. sorát rendre kivonjuk a 4., 5. és 6. sorból, akkor nyilvánvalóvá lesz, hogy

$$\Delta(\lambda) = \begin{vmatrix} 2-\lambda & 2 & 2 \\ 2 & 2-\lambda & 2 \\ 2 & 2 & 2-\lambda \end{vmatrix} \begin{vmatrix} 4-\lambda & -4 & 0 \\ 0 & 4-\lambda & -4 \\ -4 & 0 & 4-\lambda \end{vmatrix} \equiv 0 \mod 7,$$

honnan

$$\Delta(\lambda) \equiv \lambda^3 (\lambda + 1)(\lambda^2 + 2\lambda - 1) \equiv 0 \mod 7. \quad \ldots \ldots \quad 10.$$

A 9.-nek tehát az $x^3 \equiv 1 \mod 7$, $y^2 \equiv 1 \mod 7$ gyökeinek a tartományában 3 megoldása van és ezek: (2, 1); (4, 1); (1, −1), továbbá $f(1, 1) \equiv -1$, $f(2, -1) \equiv 3$, $f(4, -1) \equiv 2 \mod 7$, melyek gyökei 10.-nek.

Teljesen azonos módon találjuk, hogy az

$$f(x, y) = 4 - x + 3x^2 + (5x + x^2)\, y \equiv 0 \mod 7 \quad \ldots \quad 11.$$

karakterisztikus egyenlete:

$$\Delta(\lambda) \equiv \lambda^4 (5-\lambda)^2 \equiv 0 \mod 7. \quad \ldots \ldots \ldots \quad 12.$$

Tehát a 11.-nek négy gyöke van és ezek: 2, 1: 4, 1; 1, −1; 2, −1 és $f(1, 1) \equiv f(4, -1) \equiv 5 \mod 7$.

4. pl. Az

$$f(x) = x^4 - 3x^3 - 4x^2 - 3x + 1 \equiv 0 \mod 11 \quad \ldots \ldots \quad 13.$$

kongruenciának az

$$x^5 - 1 \equiv 0 \mod 11 \quad \ldots \ldots \ldots \ldots \quad 14.$$

[1] Szent István Akad. Ért. 11. évf. 1921. p. 184.

kongruanciára való tekintettel karakterisztikus egyenlete oly 5-öd fokú determinans alakjában jelenik meg, melynek átlós elemeinek mindegyike $1-\lambda$-val egyenlő. Ez a determinans *mod* 11 kifejtve a következő alakban jelenik meg:

$$(\lambda-3)(\lambda-4)(2+2)\lambda^2 \equiv mod\ 11.$$

Tehát a 13.-nak a 14. gyökeinek a tartományában két gyöke van, melyet meghatároz az

$$\begin{vmatrix} 1 & -3 & -4 \\ -3 & -4 & -3 \\ f & xf & x^2 f \end{vmatrix} \equiv 0\ mod\ 11,$$

mely equivalens a következővel

$$\varphi(x) = x^2 + 4x + 1 \equiv 0\ mod\ 11,$$

melynek gyökei: 3, 4; a 14. többi gyökei 1, —2, 5. $f(1) \equiv 3$, $f(1-2) \equiv -2$, $f(5) \equiv 4$. Mivel 3 és 4 $f'(x) \equiv 0$ *mod* 11-nek is gyökei, azért

$$f(x) \equiv [\varphi(x)]^2\ mod\ 11.$$

A hallószerv újabb élettani felosztása.

Ifj. Rejtő Sándor rendes tag 1923. évi december hó 14-én tartott székfoglaló előadásának kivonata.

A fülgyógyászati diagnostika az utolsó évtizedben alig fejlődött. Ennek oka, előadó szerint, a többi között abban a körülményben keresendő, hogy a megbetegedés helyét a használatos éllettani felosztás alapján vagy a «hangvezető» vagy a «hangfelfogó» részben keressük anélkül, hogy ennek a felosztásnak a helyességéről meg volnánk győződve.

Ezt az általánosan használatos felosztást teszi előadó kritika tárgyává és kimutatja, hogy két nagy hibát nem vettünk eddig számításba, nevezetesen az ablakok hovátartozását és a labyrinthus élettani szerepét.

A labyrinthus ablakait hol a középfülhöz, hol pedig a belsőfülhöz számítottuk és így az ablakok megbetegedését jelző tünetek hol a hangvezető, hol pedig a hangfelfogó készülék megbetegedéseit jelezték.

A másik nagy hibája ennek a felosztásnak, mint említettem, a labyrinthus működésére vonatkozik, mert a hangfelfogó készülék alatt a hallóideget, de általánosan az egész labyrinthust szoktuk érteni. A labyrinthus azonban semmiképen sem tekinthető hangfelfogó résznek, mert ennek egyik része tovább vezeti a fizikai ingert, másik része pedig az idegingert váltja ki. Hangfelfogó résznek helyesen csak a halló központ nevezhető.

Előadó ennek a hibás felosztásnak általános elterjedettségét a hangvillavizsgálatok eredményeinek téves értelmezéséből magyarázza. Ezt a felfogást klinikai alapon igyekszik bizonyítani.

Előadó a hallás élettani folyamatát 3 részre osztja, nevezetesen a fizikai ingerek vezetésére, az ideginger kiváltására és vezetésére, végül az ideginger felfogására. Ezen az alapon a hallószerv élettani felosztása is három főcsoportba történhet, amelyek mindegyike magában foglalja az anatomiai részeket a következő módon:

I. A fizikai ingereket vezető rész.

1. Extra labyrinthär rész vagy a középfül.
2. Az ablakok.

3. Intra labyrinthär rész vagy a belsőfül folyadékrendszere.

II. Az idegingert vezető rész.

1. Az ideginger keletkezési helye. (Corti szerv.)
2. Az idegtörzs.
3. Az agyi pályák.

III. A hangfelfogó rész,
mely a két agykéregbeli középpontból áll.

Szemi-archimedesi geometriák.

Vörös Cyrill r. tagnak 1923. dec. 14-én tartott előadása.

A Bolyai- és Riemann-féle geometriák alapjait képező axiomarendszert úgy kapjuk az Euklides-féle geometria axiomarendszeréből, hogy ebből elhagyjuk a párhuzamosok axiomáját, az 5. posztulátumot. Ezen általános geometriák logikai exisztenciája arra indította a matematikusokat, hogy vizsgálat tárgyává tegyék, vajjon más axioma mellőzésével lehetséges-e felépíteni geometriát. A párhuzamosoké mellett Archimedes axiomája vonta magára a figyelmet.

Ez *D. Hilbert (Grundlagen der Geometrie*, 1899.) fogalmazásában:

Legyen A_1 tetszőleges pont az egyenes adott A és B pontjai között. Vegyük úgy az A_2, A_3, A_4... pontokat, hogy A_1 az A és A_2 közé, A_2 az A_1 és A_3... közé essék és az

$$A\,A_1,\ A_1\,A_2,\ A_2\,A_3 \ldots$$

közök egymással egyenlők legyenek. Ekkor van az A_2, A_3, A_4... pontsorban olyan A_n pont, hogy B az A és A_n közére esik.

Ezen axioma annyira evidens igazságnak látszik, hogy a geometria megalapozásába szinte észrevétlenül kerül be.

G. Veronese terjedelmes munkája *(Fondamenti di Geometria*, 1891.) kísérlet geometria konstruálására ez axioma nélkül. Az ilyen geometriát *nem-archimedesi*nek nevezzük.

Hilbert kimutatta, hogy lehetséges olyan geometria, melyben nem érvényes Archimedes axiomája, de áll a párhuzamosok posztulátuma. Az ő buzdítására foglalkozott tovább e tárggyal *M. Dehn (Die Legendre'schen Sätze über die Wilkelsumme im Dreieck*, 1900.), ki megmutatta, hogy úgy Euklides 5. posztulátuma, mint az Archimedes-féle axioma nélkül is lehetségesek geometriai rendszerek. Ezeket a következő táblázatba állította össze:

A háromszög szögösszege	Adott pontból adott egyeneshez húzható nem metsző egyenesek száma		
	0	1	számtalan
$> \pi$	elliptikus geom.	(lehetetlen)	nem Legendre-féle
$= \pi$	(lehetetlen)	Euklides-féle g.	szemi-euklidesi g.
$< \pi$	(lehetetlen)	(lehetetlen)	hiperbolikus g.

Itt π-vel két derékszög-összeget jelölünk, tekintet nélkül ennek a közönséges geometriából ismert értékére.

Eszerint csak egy olyan nem-archimedesi geometria van, melyben bármely két egyenes metszi egymást s ebben a háromszög szögösszege nagyobb két derékszögnél. Ugyancsak egy olyan geometria van, melyben adott egyeneshez kívüle levő pontból egyetlen nem metsző egyenes húzható. Ebben áll Euklides 5. posztulátuma s a háromszög szögösszege két derékszög. *Olyan geometriát, melyben adott egyeneshez kívüle felvett pontból számtalan nem metsző egyenes húzható, hármat talált.* Egyikben a háromszög szögösszege nagyobb két derékszögnél. Ezt *nem-Legendre-félé*nek nevezte el, mivel Legendre bizonyította be a tételt — Archimedes axiomájának érvénybentartásával és az egyenes végtelen voltának feltevésével —, hogy a háromszög szögösszege nem lehet nagyobb két derékszögnél. Az idetartozó második geometriában az egyeneshez egy pontból számtalan nem metsző egyenes indul, mint a Bolyai-félében, a háromszög szögösszege azonban mégis két derékszög. Ez Dehn elnevezése szerint a szemi-euklidesi geometria. A harmadik geometria, a hiperbolikus, a Bolyai-félétől csak annyiban különbözik, hogy nem érvényes benne Archimedes axiomája.

Igy az eddig ismert geometriai rendszerhez két új rendszer járult: a nem-Legendre-féle és a szemi-euklidesi geometriák. A táblázatot megtekintve, különösnek mondhatjuk az üres rovatoknak szétszórt helyzetét.

Dehn e geometriákat nem konstruálta meg, csak logikai exisztenciájukat bizonyította be. Eljárásának részletes ismertetésére nem térhetünk ki. Csak annyit említhetünk meg, hogy az eljárás lényegében, mint Hilbertnél is, algebrai, t. i. algebrai elemekből olyan rendszereket állít össze, melyek geometriai rendszerek analogonjai s amelyekben Archimedes axiomája érvényesül. E rendszerek pedig a teljes algebra részei. Igy ha a nem-archimedesi geometriákban ellenmondás volna, ugyanennek az algebrában is nyilvánulnia kellene.

Az egyes geometriák ismertetésére nem terjeszkedik ki. Értekezéséből ezekről csak annyit tudhatunk meg, amennyit maga az osztályozó táblázat elénk tár.

E geometriák exisztenciája Dehn munkájával bebizonyítást nyert. Következőleg ezek közvetlenül is megalkothatók, akárcsak Euklides geometriája. Nem lehet célunk itt ezeknek részletes kifejtése. Csak Dehn két új geometriáját vesszük vizsgálat alá, hogy karakterisztikus tulajdonságaikat megismerjük.

* * *

Ha az AB és AA_1 távolságokra nem áll Archimedes axiomája, akkor rövidség kedvéért azt mondjuk, hogy AA_1-gyel A-ból indulva B nem érhető el. AB-t *magasabbrendűnek* nevezzük, mint AA_1-et. Ha az axiomát teljesen mellőzzük, akkor bármely távolságot választunk ki, van ennél magasabbrendű és van alacsonyabbrendű távolság. Így a távolságrendek mindkét irányban határtalan sort képeznek. Erre azonban elfogadjuk a következő axiomát: *a távolságrendek sora diszkrét sor*, vagyis az egyenesen AA_1 közön kívül van olyan B pont, hogy AB nagyobb az AA_1 bármely többszörösénél és az AB tetszőleges N pontját véve, vagy van az AA_1-nek AN-nél nagyobb többszöröse, vagy pedig AN-nek van AB-nél nagyobb többszöröse. Így a távolságrendek sorában AA_1 és AB szomszédos rendűek, AB közvetlenül magasabbrendű AA_1-nél. Posztuláljuk, hogy bármely távolsághoz tartozik közvetlenül magasabb és közvetlenül alacsonyabb távolságrend.

Annak vizsgálatára, hogy ezen utóbbi axioma nélkül lehetséges-e geometria, nem térünk ki.

Mint majd látjuk, abból, hogy különböző rendű távolságok vannak, következik, hogy vannak különböző rendű szögek is.

A távolság-, valamint szögrendek közül egyet *véges*nek nevezünk el, a magasabbrendűeket *végtelen nagyok*nak, az alacsonyabbrendűeket *végtelen kicsinyek*nek mondjuk. A rendek sorában a végestől n-ediket n-edrendű végtelen nagynak, illetőleg n-edrendű végtelen kicsinynek hívjuk.

* * *

Mivel tárgyalásunk csak olyan geometriákra vonatkozik, melyekben az egyenes végtelen vonal, azért ezek elemi tételei közül több a közönséges geometriából ismeretes. Ilyenek azon tételek, melyeket Archimedes axiomája és a párhuzamosok posztulátuma nélkül bizonyíthatunk be. Így:

1. A közös normálisú egyenesek nem metszik egymást.
2. A háromszögek egybevágósági tételei.
3. Bármely szögnek van felező egyenese.
4. Bármely távolságnak van felező pontja.
5. Az egyenesre adott pontján keresztül, vagy adott külső pontból van egy s csakis egy merőleges.
6. A háromszög külső szöge nagyobb, mint a nem mellette fekvő belső szögek bármelyike.
7. A háromszögben egyenlő oldalakkal szemben egyenlő szögek vannak és viszont; nagyobb szöggel szemben nagyobb szög van és viszont.

8. A háromszög két oldalának összege nagyobb, mint a harmadik oldala.

Archimedes axiomájának mellőzésével külön bizonyítással jutunk a következő tételekhez.

9. Ha a háromszögben egyik oldal magasabbrendű egy másiknál, akkor a harmadik oldal is magasabbrendű ennél, egyenlőrendű az elsővel.

10. Ha a szögösszeg egy háromszögben $\lessgtr \pi$, akkor minden háromszögben $\lessgtr \pi$.

11. Azon szögek, melyeket adott egyenes a pontjaihoz ugyanegy külső pontból vont egyenesekkel bezár,

a) egyre kisebbednek, amint az illető pontok távolodnak a külső pontból húzható normális talppontjától;

b) ha valamely pont magasabbrendű távolságban van azon talpponttól, mint egy másik, akkor az ahhoz húzható egyenes hajlása a fölvett egyeneshez alacsonyabb rendű, mint a másiké;

c) a merőleges talppontjától egyenlőrendű távolságban levő pontokhoz húzható egyenesek hajlásai egyenlőrendűek.

Fontos megjegyeznünk, hogy a tétel utolsó részének bizonyításánál azon geometriákban, melyekben a háromszög szögösszege kisebb π-nél, döntő szerepe van annak, hogy az idomban szereplő távolságoknál magasabbrendű távolságok is vannak.

A tétel első részének bizonyításához egyenlőszárú háromszögek sorát használjuk, melyet úgy származtatunk, hogy a külső pontból vont merőleges talppontjából indulva azon pont távolságával egyenlő távolságot veszünk az egyenesen, ennek végpontját a külső ponttal összekötve az első egyenlőszárú háromszöget kapjuk, mely derékszögű. Minden következő háromszög szárai az előző alapjával egyenlők és egyik szár a felvett egyenesen van. A háromszög külső szögére vonatkozó tétel sorozatos alkalmazásával egyszerűen következtetjük, hogy a háromszög szögösszegének három lehetséges esete közül bármelyikben is az n-edik háromszögnek alapján levő szögei az első háromszög ugyanilyen szögének akárhányadrészénél is kisebbé tehetők, ha n-et eléggé növeljük. Most már a 9. tételnek és a külső szög tételének figyelembevételével következtethetjük, hogy ha Archimedes axiomája nem áll a távolságokra, akkor a szögekre sem érvényes, tehát vannak különböző rendű szögek.

Akár a nem-Legendre-féle, akár a szemi-euklidesi geometriában adott a egyenesre valamely külső pontból B-ből merőlegeset,

BA-t és egy nem metsző egyenest húzunk. BA-ra B-n keresztül szintén normálist, b-t állítunk. Nevezzük el ezt az a-ra vonatkoztatva a B ponton átmenő egyenesek középegyenesének. A nem metsző és a középegyenes φ szöge (melynek szárain kívül fekszik a BA) bármily kicsinynek választható. A 11. tétel szerint a-nak valamely C pontjához húzott BC egyenes hajlása a-hoz bármilyen alacsonyrendűvé tehető, ha AC-t eléggé magasrendűnek választjuk. C-t tehát úgy vehetjük fel, hogy $ACB\sphericalangle$ kisebb lesz φ-nél. Így azonban az ABC háromszög szögösszege kisebb π-nél, ami e két geometria egyikében sem lehetséges. Eszerint, ha Archimedes axiomáját korlátlanul kizárjuk, akkor olyan geometria, melyben az egyeneshez külső pontból több egyenes húzható, csak egy lehetséges, t. i. amelyben a háromösszeg szögösszege kisebb két derékszögnél.

A nem-Legendre-féle és a szemi-euklidesi geometriákban tehát Archimedes axiomáját bizonyos távolságrendnél magasabbrendű távolságokra már el kell fogadnunk. Felvesszük axiomaként e tételt: *van olyan távolság, melynek valamely n-szerese bármily nagy távolságnál is nagyobb.* Ez nem egyértelmű Archimedes axiomájával, mert nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy van olyan kisebb távolság, melynek akárhányszorosa is kisebb az imént említett első távolságnál. E tétel csupán azt mondja ki, hogy a távolságrendek sora emelkedő irányban határolt, azaz van maximális rendű távolság.

Ezen axioma mellett $ACB\sphericalangle$ nem lehet bármilyen alacsonyrendű. Az előbbi következtetésnek tehát most nincs helye.

Most már a dolog természetének megfelelően azt kell kérdeznünk, hogy van-e minimális rendű távolság, azaz áll-e e tétel: van oly távolság, melynek valamely n-edrésze bármily kis távolságnál is kisebb. Kimutatjuk, hogy ha elfogadjuk legalább két különböző távolságrend exisztenciáját, akkor e feltevés nem állhat meg, vagyis minimális távolságrend lehetetlen.

A 11. tétel *b)* részéből következik, hogy ha van két különböző távolságrend, akkor van két különböző szögrend is. Van π-rendű szög, van tehát ennél legalább eggyel alacsonyabbrendű szög is.

Tegyük fel, hogy van minimális rendű távolság. π-rendű β szög egyik szárán a B csúcstól kezdve minimális rendű BC távolságot veszünk és C pontból a másik szárra normálist állítunk. Ennek talppontját A-val jelöljük. A 6. tételből egyszerűen érthető, hogy az ACB derékszögű háromszögnek mindegyik oldala minimális rendű. A háromszögön belül B pontból BA-tól π-nél alacsonyabbrendű φ szöggel elhajló egyenest húzunk. Ez AC-t valamely D pontban metszi.

Az ADB háromszög D szöge π-rendű, mert a 6. tétel szerint

nagyobb $\beta-\varphi$-nél, mely π-rendű. Ha az AB egyenesen egyenlőszárú háromszögek sorát vesszük fel az AD befogóval kezdve, látjuk, hogy az első háromszög ADE, hol $AE=AD$, tehát e háromszög E szöge egyenlő D szöggel. De E szög nagyobb, mint a DEB háromszög D szöge. Így E szög ugyanolyan rendű, mint az ADB háromszög D szöge, azaz π-rendű. Az egyes egyenlőszárú háromszögek oldalai mind olyan rendűek, mint AD, D-ből induló oldalaik pedig mind olyan rendű szöggel hajolnak AB-hez, amilyen rendű a D szög; mivel pedig ez π-rendű, azon hajlásszögek is π-rendűek, vagyis magasabbrendűek φ-nél. Így az egyenlőszárú háromszögek sorával nem érhetjük el a B pontot, vagyis AB magasabbrendű, mint AD. Ez feltevésünkkel ellenkezik, mert ennek értelmében AB minimális rendű.

A távolságrendek sorának tehát nem lehet alsó határa.

Ebből következik, hogy a szögrendek közt sem lehet minimális. Ha u. i. tetszőlegesen alacsonyrendű szöget képzelünk, az egyenesen kívül olyan alacsonyrendű távolságban vehetünk föl külső pontot, hogy a 11. tétel *b)* része értelmében e pontból az egyeneshez lehet olyan metsző egyenest húzni, mely a választott szögnél is alacsonyabb rendű.

A nem-Legendre-féle és a szemi-euklidesi geometriákban Archimedes axiomája bizonyos rendű távolságra már érvényes, ezeket tehát *szemi-archimedesi geometriák*nak nevezhetjük. Megtartva az archimedesi geometriákban szokásos elnevezéseket, az olyan geometriát, melyben a háromszög szögösszege nagyobb π-nél, *elliptikus*nak, a π-szögösszegűt *parabolikus*nak, azt pedig, melyben a háromszög szögösszege kisebb π-nél, *hiperbolikus*nak nevezzük. Így a nem-Legendre-féle geometria *szemi-archimedesi elliptikus*, Dehn szemi-euklidesi geometriája pedig *szemi-archimedesi parabolikus geometria*.

A háromszög szögösszegét π-nél kisebbnek véve szintén korlátozhatjuk Archimedes axiomáját, van tehát a nem-archimedesi hiperbolikus geometrián kívül még *szemi-archimedesi hiperbolikus geometria* is. Ez Dehn táblázatában külön nem fordul elő.

***

A szemi-archimedesi geometriák karakterisztikus tulajdonságai, melyek ezeket az archimedesi és nem-archimedesiektől megkülönböztetik, adott egyenesen kívül levő pont sugársorának ezen egyeneshez viszonyított helyzetében nyilvánulnak.

Ezeknek vizsgálatához lássuk előbb a Bolyai-féle, tehát archimedesi, geometriában a párhuzamos bevezetésének módját.

Adott egyeneshez valamely külső pontból húzott metsző egyenest azon pont körül úgy forgatunk, hogy a metszéspont távolodjék azon külső pontból vont normális talppontjától. A forgó egyenes kezdetben metsző marad, de később nem-metszővé lesz. Naiv definicióval néha azt mondják, hogy a forgásban levő első nem-metsző egyenes neve legyen párhuzamos, vagy hogy a metsző és nem-metsző egyenesek sorát egy egyenes választja el egymástól és ezt nevezik párhuzamosnak.

Be kell bizonyítanunk, hogy a metsző és nem-metsző egyenesek rendszerének közös határa van.

Legyen adott a egyenesre valamely külső B pontból vont normális talppontja A. Az egyenes tetszőleges C pontját összekötjük B-vel. A BC távolság M felező-pontjából merőlegest húzunk a-ra Ennek talppontját jelöljük D-vel. Az MD távolságot M ellenkező oldalán meghosszabbítjuk $ME = MD$-vel és B-t összekötjük E-vel. A BME és CMD háromszögek kongruenciájából következik, hogy BEM szög derékszög és $EBM\sphericalangle = DCM\sphericalangle$. Eszerint DE közös normálisa a-nak és BE-nek. E két utóbbi egyenes tehát nem metsz egymást.

Így az a-nak minden egyes pontjához rendelhetünk egy metsző és egy a-val közös normálisú egyenest. C ponthoz az előbbi BC, az utóbbi BE. E kettőnek derékszögnél kisebb szöge egyenlő a metszőnek és a-nak szögével. A 11. alatt említett egyenlőszárú háromszögek sorával következtetjük, hogy az utóbbi szög bármily kis szögnél is kisebb lehet, ha C-t eléggé távolítjuk a normális talppontjától. Eszerint a B ponton átmenő egyenesek halmazában a metsző és közös normálisú egyenesek szögköze bármily kis értéknél kisebb. Ha C távolodik, a hozzátartozó metsző és közös normálisú egyenes egyre közelednek egymáshoz. Bármennyire távolítjuk is a C pontot, az egyenesnek van még távolabbra is pontja, tehát nincs — a forgás irányában értve — utolsó metsző, sem pedig első közös normálisú egyenes. A B-n átmenő egyenesek halmazára tehát alkalmazhatjuk a *Dedekind*-féle folytonossági posztulátumot. Eszerint ezen egyenesek halmazának két részét egy egyenes választja el egymástól, mint azoknak közös határa. Adott egyeneshez valamely külső pontból húzható metsző és közös normálisú egyenesek közös határát nevezzük az adott egyeneshez párhuzamosnak.

Ezt az eljárást a nem-archimedesi hiperbolikus geometriában is alkalmazhatjuk. A 11. tétel *b)* része értelmében u. i. a forgó BC egyenes hajlása a-hoz akármilyen alacsony rendű, akármilyen kis szögnél is kisebb lehet. Nem képzelhető tehát bármilyen kis szög-

köz, melyen belül sem metsző, sem közös normálisú egyenes nem volna, azaz az egyenesek e két rendszerének közös határa csak egyetlen egyenes lehet. *Van tehát a nem-archimedesi hiperbolikus geometriában is párhuzamos.*

A Dedekind-féle folytonossági posztulátum azonban nem mindig alkalmazható a nem-archimedesi geometriában. Pl. az egyenes pontjainak halmazát két részre oszthatjuk, úgy hogy egyik részbe sorozzuk azokat, melyek egy kiválasztott kezdőpontból kiindulva egy kiválasztott távolságnak többszörös egymásután helyezésével elérhetők, a másik részbe pedig azon pontokat, melyek így nem érhetők el. E két részből bárhol veszünk fel egy-egy pontot, ezek köze mindig nagyobb, mint az imént felvett távolságnak akárhányszorosa. Az egyenes pontjainak sora tehát nem folytonos. A sugársor egyenesei nem képeznek folytonos sokaságot, bár adott egyenesre vonatkoztatva a párhuzamost Dedekind posztulátumával értelmezhetjük.

A szemi-archimedesi geometriákban is rendelhetünk az a egyenes bármely C pontjához a külső B pontból egy metsző és egy közös normálisú egyenest az imént megismert eljárással. A közös normálisú egyenesnek az a része, mely a BA merőlegestől ugyanazon oldalra esik, mint amelyen a C pont van, kívül fekszik az a és a B-ből ehhez tartozó középegyenes közén; a parabolikus geometriában a közös normálisú egyenes maga a középegyenes b, bárhol választjuk is a C-t; a hiperbolikus geometriában a közös normálisú egyenes említett része a-nak és a középegyenesnek közében van. Evidens, hogy azon egyenesek is közös normálisúak a-hoz, melyek az így meghatározottakkal a középegyeneshez szimmetrikus helyzetűek; a közös normális azonban BA-nak ellenkező oldalán van, mint a C. Az elliptikus geometriában az utóbbi közös normálisú egyenest tekintsük a C-hez tartozónak.

A szemi-archimedesi elliptikus geometriában az a egyenestől maximális rendű távolságban vesszük fel a B pontot. B-ből húzzunk egyenest a-nak és a b középegyenesnek közén belül b-től valamely π-rendű φ-szöggel elhajolva. A 11. tétel szerint úgy választhatjuk a-n a C pontot, hogy $BC\varphi$-nél kisebb szöggel hajoljon a-hoz. Mivel ACB háromszög szögösszege nagyobb π-nél, azért a b és BC közt levő szög kisebb az ACB szögnél, tehát kisebb φ-nél is. Az az egyenes tehát, mely φ-szöggel hajlik el, metszi a-t. Így ezen geometriában *adott egyenest minden olyan egyenes metsz, mely maximális rendű távolságra eső pontból a középegyenestől π-rendű szöggel hajlik az adott egyenes felé.* Vagyis az adott egyenessel közös normálisú

egyenesek a középegyenessel csak π-nél alacsonyabb rendű szöget zárhatnak be.

Képzeljük, hogy van a-nak olyan C pontja, hogy BC egyenes b-től π-nél alacsonyabb rendű ψ-szöggel hajlik el. A BC-nek M felezőpontján átmenő, a-ra merőleges MD egyenesre B-ből vont BE normális kívül van a és b közén; b-vel bezárt szöge legyen ε. A szereplő két derékszögű háromszög kongruenciájából következik, hogy $C\sphericalangle = \varepsilon + \psi$. $C\sphericalangle \pi$ rendű. Ennek igazolására vegyük a-nak azon C' pontját, C-vel ugyanegy oldalon, melyre $AC' = AB$. $AC'B$ derékszögű háromszög egyenlőszárú s mivel szögösszege π-nél nagyobb, C' szöge π-rendű, t. i. nagyobb $\frac{\pi}{4}$-nél. Ha C az AC' közön van, akkor a külső szög tétele szerint $C\sphericalangle > C'\sphericalangle$, tehát C szög is π-rendű. Ugyanilyen, ha C és C' egybeesnek. Ha pedig C' az AC közön van, akkor, AC' maximális rendű lévén, AC is ilyen, a 11. tétel *c)* része szerint tehát C-szög ugyanolyan rendű, mint C'-szög.

A $C\sphericalangle = \varepsilon + \psi$ egyenlőségből következik, hogy $\varepsilon\,\pi$-rendű, mert ψ alacsonyabb rendű, összegük u. i. csak így lehet π-rendű.

De így BE a középegyenestől π-rendű szöggel hajlik el, tehát az imént lehozott tétel értelmében metszenie kell a-t, ami nem lehet, mert ezzel közös merőlegese van, t. i. DE.

Ha tehát ψ alacsonyabb rendű π-nél, akkor BC nem metszheti a-t. Vagyis *adott egyenestől maximális rendű távolságra eső pontból a középegyenestől π-nél alacsonyabb rendű szöggel elhajló egyenes nem metszheti az adott egyenest.*

A C ponthoz rendeljük mint metsző egyenest a BC-t, mint közös normálisút pedig a BE-vel b-hez szimmetrikus fekvésűt, BE'-et. E kettő szögköze $C\sphericalangle = 2\varepsilon$, ha t. i. ε-nal jelöljük BE, illetőleg BE hajlását a középegyeneshez. $\varepsilon\,\pi$-nél alacsonyabb rendű, C pedig, bármily távol van is C az A-tól, a 11. tétel *c)* része szerint mindig π-rendű. Így a C ponthoz rendelt metsző és közös normálisú egyenes szögköze mindig π-rendű. Ez ugyan a C pont távolításával bármily kis, előre megadott π-rendű értéknél kisebb lehet, de π-nél alacsonyabb rendű sohasem lesz.

Innen látjuk, hogy *a szemi-archimedesi elliptikus geometriában az egy ponton átmenő s adott egyenest metsző és az ahhoz közös normálisú egyenesek rendszerének határolására Dedekind posztulátuma nem alkalmazható.* Itt a párhuzamosság fogalmát nem vezethetjük be. Posztulálhatjuk azonban, hogy az egyenesek ezen két rendszerének π-nél alacsonyabb rendű szögköze nem üres, azt is egyenesek töltik be, melyek az adott egyenest nem metszik s azzal közös

normálisuk sincs. Az egyenesek halmazának két részét tehát bizonyos sugárkéve választja szét, melynek nyilása π-nél alacsonyabb rendű. Ezt *indifferens sugárkévének* nevezhetjük. Nyilásáról többet nem tudunk, mint azt, hogy bármily kis π-rendű szögnél kisebb lehet.

Könnyű belátni, hogy a szemi-archimedesi parabolikus geometriában az egy ponton átmenő egyenesek alakzata adott egyenesre vonatkoztatva annyiban különbözik csak az elliptikus geometriáétól, hogy csak egyetlen közös normálisú egyenes van, ezt a metszőktől itt is indifferens sugárkéve választja el.

Ha pedig az adott egyenestől nem maximális rendű távolságban vesszük fel a külső pontot, akkor az ezen átmenő egyenesek közül nemcsak a középegyestől π-rendű szöggel elhajlók metszik az adott egyenest, hanem a bizonyos rendig végtelen kis szöggel elhajlók is. Az indifferens sugárkéve most is megvan, de kisebb nyilású, mint előbb.

Mint említettük, a 11. tétel *c)* rész nem bizonyítható be a hiperbolikus geometriában, ha maximális távolságrendet feltételezünk. Arra tehát, hogy adott egyeneshez maximális rendű távolságban levő külső pontból vont egyenesek hajlásszögei ugyanegy rendűek-e, ha csúcsaik a normális talppontjától mind maximális rendű távolságban vannak, két ellentétes feltevéshez fordulhatunk. Amint axiomaként az egyiket vagy másikat fogadjuk el, a szemi-archimedesi hiperbolikus geometriának két faját szerkeszthetjük meg. Az elliptikus és parabolikus geometriáknak az felel meg, melyben az említett szögek egyenlőrendűek.

Még ilyenfajú szemi-archimedesi geometria is több van, aszerint, hogy milyen rendűek olyan egyenlőszárú derékszögű háromszög hegyesszögei, amelynek oldalai maximális rendűek. Tárgyalásunk azonban ezeknek bármelyikére vonatkozhatik.

Az a egyenesen kívül maximális távolságban levő B pontból vont normális talppontját jelölje A. a-nak A-tól maximális távolságban levő C pontját összekötjük B-vel. C-hez rendeljük a BC metsző egyenest és a már ismert módon meghatározható BE közös normálisú egyenest. E két egyenes szöge egyenlő az ACB háromszög C szögével. Igy, ha C bármennyire távozik is A-tól, e két egyenes szöge mindig egy bizonyos rendű marad, ennél alacsonyabbrendű nem lesz. Eszerint az adott egyenest metsző és az ahhoz közös normálisú egyenesek két rendszerének szögköze nem lehet akármilyen alacsonyrendű. E két rendszert tehát itt is *indifferens sugárkéve* választja szét.

***

Mindezekből látjuk, hogy a szemi-archimedesi geometriákban a Bolyai-féle párhuzamos hiányzik, ehelyett végtelen kis nyilású sugársorrészlet, az indifferens sugárkéve szerepel.

Minthogy adott egyeneshez valamely külső pontból húzható egyeneseknek három különböző rendszere van, azért az egy pontból húzható nem metsző egyenesek száma nem alkalmas felosztási alapul. A Dedekind-féle táblázat tehát nem célszerű a geometriák osztályozásához.

Két felosztási alap kínálkozik: a háromszög szögösszege és Archimedes axiomája. Ezekkel a következő kilenc geometriát különböztetjük meg:

Archimedes-féle	elliptikus,	parabolikus,	hiperbolikus g.
szemi-archimedesi	«	«	«
nem-archimedesi	«	«	«

***

Veronese nem jutott el a szemi-archimedesi geometriák megismeréséig. Szerinte csak a nem-archimedesi elliptikus, parabolikus és hiperbolikus geometriák lehetségesek. Bebizonyítja, hogy mikor az egyenes végtelen, tehát nem zárt vonal, akkor a háromszög szögösszege nem lehet nagyobb π-nél. Bizonyítása azonban lényegében ugyanaz, mint Legendre-é, ki Archimedes axiomáját nem mellőzte. Veronese szerint szögnek 2^n-ed része bármily kis szögnél is kisebb lehet, ha n-et elegendő nagynak vesszük. Figyelmen kívül hagyta tehát a különböző szögrendek exisztenciáját s ezzel beengedte bizonyításába az Archimedes-féle axiomát; nem találhatta meg tehát azokat a geometriákat, melyekhez Dehn jutott.

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA TAGJAI.

Elnök: Gr. Apponyi Albert.
Másodelnök: Székely István.
Főtitkár: Reiner János.

Igazgató-tanács.

A Szent-István-Társulat részéről:	A Szent István Akadémia részéről:
Gr. Mailáth György	Elnök
Mihályfi Ákos	Másodelnök
Túri Béla	Főtitkár
Erdősi Károly	Csernoch János
Moldoványi Gyula	Br. Forster Gyula
Simon Ignác	Rejtő Sándor
Gr. Zichy János.	Szinnyei József
	Zubriczky Aladár.

A támogatók közül választott tagok:

Boromissza Tibor	Fraknói Vilmos
Herceg Eszterházy Pál.	Gr. Wenckheim Sándor.

Tiszteleti és rendes tagok.

I. Hittudományi és bölcseleti osztály.

Osztályelnök: Mihályfi Ákos. Osztálytitkár: Schütz Antal.

Tiszteleti tagok:

Prohászka Ottokár	Csernoch János.

Rendes tagok:

Breznay Béla	Mihályfi Ákos
Kiss János	Walter Gyula
Nemes Imre	Kereszty Géza
Répássy János	Kozáry Gyula
Tomcsányi Lajos	Margalits Ede
lovag Petrovácz József	Piszter Imre
Tokody Ödön	Páder Rezső
Székely István	Szilvek Lajos

Fischer-Colbrie Ágoston
Mázy Engelbert
Rézbányai József
Zelliger Vilmos
Huber Lipót
Klinda Teofil
Zubriczky Aladár
Császrzky István
Werdenich Endre
Kmoskó Mihály
Strommer Viktorin
Schütz Antal
Schermann Egyed
Hanauer A. István
Bangha Béla
Wolkenberg Alajos
Bitter Illés
Madarász István
Trikál József
Hám Antal
Pataky Arnold
Vass József
Scheffler János
Martin Aurél
Horváth Sándor
Szentiványi Róbert
Hajós József
Babura László.

II. Történelem-, jog- és társadalomtudományok osztálya.

Osztályelnök: Concha Győző. Osztálytitkár: Hóman Bálint.

Tiszteleti tagok:

Br. Forster Gyula Concha Győző Fraknói Vilmos.

Rendes tagok:[1]

Balits Lajos
Kazaly Imre
Karácsonyi János
Szentkláray Jenő
Timon Ákos
Novák Lajos
Márki Sándor
Dedek Crescens Lajos
Kollányi Ferenc
Böhm János
Baróti Lajos
Békefi Remig
Reiner János
Zelliger Alajos
Áldásy Antal
Lőrincz Gyula
Notter Antal
Ujházy László
Horn Emil
Gr. Mailáth József
Mohl Adolf
Matunák Mihály
Erdélyi László
Hanuy Ferenc
Tagányi Károly
Túri Béla
Ernszt Sándor
Lukcsics József
Angyal Pál
Német Ambrus
Iványi Béla
Dőry Ferenc
Chobot Ferenc
Szendrey János

[1] Tuka Béla megválasztott tag megszállott területen tartózkodik, ezért megválasztatásának elfogadása tekintetében nem nyilatkozhatott.

Magyary Géza
Király János
Kiss Albin
Hóman Bálint
Balanyi György
Balás Károly
Sipos István
Holub József
Heller Farkas
Erdélyi Aladár
Kenéz Béla
Lukinich Imre
Bajza József
Patek Ferenc.

III. Nyelvtudományi és szépirodalmi osztály.

Osztályelnök: Négyesy László. Osztálytitkár: Vargha Damján.

Tiszteleti tagok:

Gr. Apponyi Albert
Berzeviczy Albert.

Rendes tagok:

Pályi Ede
Rada István
Zoltvány Irén
Pasteiner Gyula
Csicsáky Imre
Felsmann József
Szmida Viktor
Hellebrandt Árpád
Huszka József
Kőrösi Albin
Lévai Mihály
Bartha József
Divald Kornél
Bán Aladár
Kincs István
Kontor Elek
Sziklay János
Demény Dezső
Hermann Antal
Erdősi Károly
Auer István
Szinnyei József
Vargha Damján
Négyesy László
Gr. Vay Péter
Angyal Ármánd
Viszota Gyula
Széman István
Láng Nándor
Járossy Dezső
Gulyás Pál
Pintér Jenő
Perényi József
Horger Antal
Várdai Béla
Gerevich Tibor
Sik Sándor
Szinnyey Ferenc
Zlinszky Aladár
Harsányi Lajos
Alszeghy Zsolt
Klemm Antal
Voinovich Géza.

IV. Mennyiségtan- és természettudományi osztály.

Osztályelnök: Schafarzik Ferenc. Osztálytitkár: Papp Károly.

Tiszteleti tagok.

Rendes tagok:

Fényi Gyula
Tóth Mike
Suták József
Székely Károly
Károly Irén
Rejtő Sándor
Szarvasy Imre
Plósz Béla
Sárközy Pál
Vörös Cyrill
Szabó Zoltán
Grosschmid Lajos
Rybár István
Schafarzik Ferenc
Tangl Károly
Gróh Gyula
Szökefalvi Nagy Gyula
Papp Károly
Wodetzky József
Marek József
Hutyra Ferenc
Farkas Géza
Toborffy Zoltán
Zielinszky Szilárd
Anderko Aurél
Horusitzky Henrik
László Gábor
Bognár Cecil
Aujeszky Aladár
Sigmond Elek
Poór Ferenc
Entz Géza
Heim Pál
Marosi Arnold
Hültl Dezső
Oltay Károly
Ifj. Rejtő Sándor
Schilberszky Károly.

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA JEGYZŐKÖNYVEI.

A III. osztálynak harmadik felolvasó-ülése.

1923. évi október hó 12-án.

Jelen vannak: Az akadályozott osztályelnök helyett elnöklő Bartha József, Alszeghy Zsolt, Gerevich Tibor, Gulyás Pál, Perényi József, Pintér Jenő, Sík Sándor, Szémán István, Szinnyei Ferenc, Viszota Gyula r. tagok. — Más osztályokból: Balanyi György, Mihályfi Ákos o. e., Papp Károly o. t., Reiner János ft., Székely István m. eln. r. tagok. Jegyző: Vargha Damján osztálytitkár.

1. Elnök meleg szavakkal emlékezik meg Domonkos István r. tag haláláról.
2. Viszota Gyula r. tag felolvasása: Néhány cenzurai eset 1846—47-ben.
3. Alszeghy Zsolt r. tag felolvasása Rákosi Viktor irodalmi érdemeiről.

Az Igazgatótanács második ülése.

1923. évi október hó 13-án.

Jelen vannak: Székely István másodelnök, mint elnök, Mihályfi Ákos, Simon Ignác. Előadó és jegyző: Reiner János főtitkár.

1. Mihályfi Ákos bejelenti, hogy Rejtő Sándor az ülés előtt személyesen kimentette magát, miután korábbi meghivásra más ülésen kell résztvennie.

2. Ugyancsak kimenti magát Szinnyei József ig. t. tag.

3. Az előadó előterjeszti Fraknói Vilmos t. s ig. t. tagnak irásban is közölt azt a kérését, hogy a Szent István Akadémia vállaljon Klór Antallal és Klór Alberttel, mint a szentjobbi apátságnak bérlőivel szemben szavatosságot azon 30.000 lei erejéig, amelyet nevezett bérlők az 1924-ik évre haszonbérképen az ő kezeihez előre kifizetnek; vállalja a szavatosságot olyképen, hogy amennyiben Klór Antal avagy Klór Albert kisajátítás alól mentesülő szentjobbi apátsági javak haszonélvezetében az 1924. gazdasági évben gátoltatnának, úgy az előre felvett haszonbérösszeg le nem járt részét Klór Antal levonhassa abból a 76.366 lei követelésből, amelyet Fraknói Vilmos az Akadémiának alapítványként engedményezett.

Az Igazgatótanács Fraknói Vilmosnak a Szent István Akadémiával szemben tett állandó s folytonos áldozataira való tekintettel kész erre a rendkívüli elhatározásra s ezért felhatalmazza az elnökséget, hogy a szavatossági nyilatkozatot állítsa ki abban az esetben, ha a Klór Antal és Klór Albert által átszámitással 4 millió koronában fizetendő egész összeg olyképen köttetik le (vinkuláltatik), hogy az a haszonbérösszegek esedékességéig sem egészben, sem részben mint tőke rendelkezés tárgya ne lehessen (vagyis sem elidegenítés, engedmény, zálog s hasonló rendelkezés ne érinthesse), ellenben az összeg kamatoztatása tekintetében Fraknói Vilmos úr szabadon rendelkezik.

4. A jelen jegyzőkönyv hitelesítése a jelenlevők aláírásával történik.

A IV. osztálynak második felolvasó-ülése.

1923. évi október hó 19-én.

Jelen vannak: Schafarzik Ferenc elnöklete alatt Heim Pál, Marosi Arnold, Rejtő Sándor, Suták József, Toborffy Zoltán, Wodeczky József r. tagok. — Más osztályokból: Concha Győző o. e. t., Balanyi György, Hóman Bálint o. t., Mihályfi

Ákos o. e., Novák Lajos, Reiner János ft., Schütz Antal o. t., Sziklay János, Vargha Damján o. t., r. tagok. Jegyző: Papp Károly osztálytitkár.

Suták József r. tag felolvasása: A kollineaciók alkalmazása magasabbfokú kongruenciák megoldására.

Harmadik rendes együttes-ülés.

1923. évi október hó 19-én.

Jelen vannak: Székely István másodelnök (az Amerikában időző elnök távollétében) mint elnök, Concha Győző o. e. t., Balanyi György, Heim Pál, Hóman Bálint o. t., Marosi Arnold, Mihályfi Ákos o. e., Novák Lajos, Papp Károly o. t., Rejtő Sándor, Schafarzik Ferenc o. e., Schütz Antal o. t., Suták József, Sziklay János, Toborffy Zoltán, Vargha Damján o. t., Vörös Cyrill, Wodetzky József r. tagok. Jegyző: Reiner János főtitkár.

1. Főtitkár bensőséges, mély részvéttel jelenti be, hogy az Akadémia tagjai közül meghaltak: Domonkos István r. tag 1923 augusztus hó 9-én Győrben; Való Simon r. tag Pozsonyban, 1923 április 14-én; P. Velics László Kalksburgban, 1923 szeptember 17-én. Az elnökség mindhárom halálesetről későn értesült, azonban Domonkos Istvánt Harsányi Lajos r. tag az Akadémia szellemében eljárva búcsúztatta s az elnökség az Akadémia nevében részvétiratot intézett elhunyt társa hozzátartozóihoz; továbbá részvétiratot intézett P. Velics László halála alkalmából a kalksburgi jezsuitakollégiumhoz. Az együttes-ülés — az elnökség eljárását tudomásul veszi, az elhalt társak emlékezetét jelen ülés jegyzőkönyvében megörökíti s felkéri az I. és III. osztályt, hogy emlékbeszéd tartásáról gondoskodjék.

2. Özv. Róka Lajosné Domonkos Mária s a gyászoló család köszönete a Domonkos István halála alkalmából kifejezett részvétért s Harsányi Lajosnak búcsúztató beszédeért. — Tudomásul szolgál.

3. A kalksburgi kollégium rektorának s a kollégiumnak köszönete a P. Velics László halála alkalmából kifejezett részvétért, amelyhez Pámer László az elhunytról a «Reichspost»-ban írt megemlékezését s az elhunytnak arcképét mellékelte. — Tudomásul szolgál s a küldeményeket az Akadémia köszönettel fogadja.

4. Főtitkár előterjeszti Harsányi Lajos r. tagnak az elnökség által támogatott azt a javaslatát, hogy a Szent István Akadémia Domonkos István emlékének megörökítésére jelölje meg a nyulfalui plébániát emléktáblával. Ennek előkészítése végett küldjön ki az Akadémia öttagú bizottságot, amely az emléktábla költségeinek megszerzése végett szükséges lépéseket megtegye, javaslatot tegyen az emléktábla és felirat, valamint az emléktábla ünnepélyes leleplezése tekintetében. Az együttes-ülés — a javaslatot elfogadja s az elnök indítványára az öttagú bizottságba Harsányi Lajos, Alszeghy Zsolt, Kincs István, Pintér Jenő és Sík Sándor r. tagokat küldi ki.

5. A m. kir. József-Műegyetem Tanácsának gyászjelentése dr. Töttössy Béla műegyetemi tanár haláláról. Az együttes-ülés — mély részvétének ad kifejezést ezen haláleset alkalmából.

6. A budapesti kir. m. Pázmány Péter tud. egyetem bölcsészeti kara megköszöni Fejérpataky László elhunyta alkalmából kifejezett részvétet. — Tudomásul szolgál.

7. A kalocsai főkáptalan helynökének köszönete a Várady L. Árpád elhunyta alkalmából kifejezett részvétért. — Tudomásul szolgál.

8. Az elnökség jelenti, hogy Berzeviczy Albert tiszteleti tagot 70. évének betöltése alkalmából üdvözölte s a főtitkár bemutatja ünnepelt társunknak meleghangú köszönő sorait. Az együttes-ülés — a bejelentést helyeslésssel s örömmel tudomásul veszi.

9. Az elnökség jelenti, hogy Boromissza Tibor szatmári püspököt első miséjének 60. évfordulója alkalmából üdvözölte. Az együttes-ülés — helyeslésssel tudomásul veszi.

10. Főtitkár jelenti, hogy az elnökség az aquinói szent Tamás szenttéavatása-

nak hatszázados emlékezetére rendelt ünnepi-ülést Akadémiánk a Kath. Szövetség felhívására a Kath. Nagygyűlés bevezetéseül október hó 6-án tartotta meg.

11. A főtitkár a többi elhatározott ünnepi-ülés tekintetében felvilágosításokat terjeszt elő. Az együttes-ülés — a bejelentést tudomásul veszi és felhatalmazza az elnökséget, hogy a többi ünnepi-ülést a viszonyoknak megfelelő időben tűzze ki.

12. Szentiványi Róbert r. tag jelentése a Görresgesellschaft ezidei münsteri közgyűléséről. Az együttes-ülés — a jelentést helyesléssel tudomásul veszi és Szentiványi Róbert r. tagnak eljárásáért és jelentéséért köszönetet mond.

13. Főtitkár jelenti, hogy Várady L. Árpád néhai rendes tagnak hagyatékában nagyobb terjedelmű kézirati munkája maradott, amelyet a vegyesházasságok magyarországi történetéről s Lonovicsnak ez ügyben végzett tevékenységéről írt s amelyet Kollányi Ferenc társunk, a végrendelet végrehajtója, hajlandó kiadás végett Akadémiánknak átengedni. A kiadás költségei tekintetében adott felvilágosítások után javasolja, adja ki Akadémiánk ezt az értékes munkát. Az együttes-ülés — a javaslatot örömmel elfogadja s a munka megbirálásával Áldásy Antal r. tag és az indítványt tevő főtitkárt bizza meg.

14. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr leirata, amelyben értesíti Akadémiánkat, hogy az 1923/24. évi állami költségvetés tervezetében Akadémiánk részére az Akadémiánk által kérelmezett összegnek megfelelő állami támogatást irányozott elő, azonban annak folyósításához be kell várnia a többi alkotmányos tényező hozzájárulását; kilátásba helyezi a Dante-emlékkönyv állami támogatását is. — Örömmel tudomásul vétetik.

15. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr leirata, amellyel Fraknói Vilmosnak, a Korvin-Könyvtárra vonatkozó mű szerkesztőjének kérésére 500.000 koronát utalványozott ki ennek a munkának a támogatására; ennek ellenében felhívja az Akadémiát, hogy a munka műmellékleteinek kliséit esetleges felhasználás céljából a Nemzeti Múzeumnak adja át. A főtitkár javaslatára Hóman Bálint felszólalása után az együttes-ülés — a támogatásért köszönetet mond s azzal a kéréssel fordul a miniszter úrhoz, hogy a szóban levő kliséket addig ne keljen a Nemzeti Múzeumnak átadnia, amíg az Akadémia a munkát magyar nyelven is ki nem adta.

16. A Tudományos Társulatok és Intézmények Orsz. Szövetségének átirata folytán az együttes-ülés — a közgyűlés tagjaiul: Mihályfi Ákos o. e., Áldásy Antal, Erdősi Károly és Pap Károly o. t., r. tagokat küldi ki.

17. A Budapesti Székesfővárosi Közlekedési Rt. a Szent István Akadémia Értesítőjének szerkesztősége részére két utazási igazolványt engedélyezett. Az együttes-ülés — köszönetét fejezi ki ennek a kedvezménynek megadásáért.

18. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr leirata, amellyel értesít, hogy Steécz György-féle munkákat a hazai középiskolák között leendő szétosztás céljából elfogadja s ezért köszönetet mond. — Tudomásul szolgál.

19. A budapesti Kir. Magy. Pázmány Péter Tud. Egyetem Bölcsészetkari Dékánja, a pozsonyi magy. kir. tud. egyetem rektora és az Angolkisasszonyok budapesti intézetének főnöknője megköszöni a Steécz-féle könyveket. — Tudomásul szolgál.

20. A dorpáti egyetem magyar intézetének vezetője kéri az intézet részére az Akadémia kiadványainak megküldését. Hóman Bálint bejelenti, hogy a küldendő könyveket a Nemzeti Múzeum kész a nevezett intézethez juttatni. Az együttes-ülés — örömmel tesz eleget e kérelemnek és összes kiadványait megküldi.

21. Meghivók: Országos Központi Hitelszövetkezet 25 éves jubilláris közgyűlésére 1923 május 3-ára és május 2-án tartandó szövetkezeti kongresszusára, amelyeken Balás Károly r. tag jelent meg; A m. kir. József Műegyetemnek Kherndl Antal emlékünnepélyére 1923 május 10-ére, amelyen Akadémiánk több tagja vett részt; A budapesti kir. magy. Pázmány Péter tud. egyetem ünnepélyes közgyűlésére 1923 május 14., amelyen másodelnök, főtitkár és több tag jelent meg; A Magyar Statisztikai Társaság első ünnepi-ülésére 1923 május 25-ére, amelyen a főtitkár jelent meg; A kir. magy. Pázmány Péter tud. egyetem bölcsészeti karának 1923 május 27-iki Eötvös Loránt-ünnepélyére, amelyen a másodelnök és főtitkár vett részt;

A Tolnavármegyei Közművelődési Egyesület Fürgedi Vas Gereben-ünnepére 1923 június 24-ére, amelyen Sziklay János r. tag képviselte Akadémiánkat; Székesfehérvár város és Fehérmegye Gárdonyi emlékünnepére 1923 július 1-ére, amelyen Viszota Gyula és a főtitkár képviselték Akadémiánkat; A m. kir. Állatorvosi Főiskolának tanévmegnyitó ünnepére 1923 szeptember 17-én, amelyen Akadémiánk több tagja vett részt; A budapesti kir. magy. Pázmány Péter tud. egyetemnek 1923 szeptember 29-iki közgyűlésére, amelyen másodelnök, főtitkár és az Akadémia több tagja vett részt; A m. kir. József Műegyetem tanévmegnyitó ünnepére, amelyen Tangl Károly r. tag képviselte Akadémiánkat; Az Országos Kath. Nőszövetség október 9-iki rendes évi közgyűlésére, amelyen a főtitkár jelent meg; A Kisfaludy Társaságnak Madách-emlékünnepére 1923 október 14., amelyen a főtitkár és az Akadémia számos tagja jelent meg. — Tudomásul szolgál.

22. Rejtő Sándor r.-t. átadja: Az elméleti mechanikai technologia alapelvei és a fémek technologiája című munkájának négy kötetét. Elnök az együttes-ülés helyeslése között — örömét fejezi ki érdemes társunk tudományos munkásságának ezen szép eredményei felett s köszönetet mond az értékes ajándékért.

További könyvadományok: A Szent-István-Társulat átadja a Szent István könyvek első sorozatát; Völgyi A. István: Balassagyarmat mezővárosban az 1848—49. évben történteknek beillesztése hazánknak az ugyanazon időről szóló történetébe című munkáját; a m. kir. Állatorvosi Főiskola kiadványainak 37. számát; dr. Mihálovits János tanévmegnyitó rektori beszédet; A Ludovikás Levente jubileumi számát; a Magy. Nemzeti Múzeum országos Széchenyi-könyvtára a Fejérpataky László emlékfüzetét; A Magy. Statisztikai Társaság megkezdi kiadványainak megküldését. — Köszönettel vétetik.

23. Az elnök jelen jegyzőkönyv hitelesítésére Hóman Bálint o. t. és Novák Lajos r. t. kéri fel.

Az I. osztálynak harmadik felolvasó-ülése.

1923. évi november hó 9-én.

Jelen vannak: Mihályfi Ákos osztályelnök elnöklete alatt Hajós József, Madarász István, Pataky Arnold, Székely István m. eln. r. tagok. — Más osztályokból: Döry Ferenc, Heim Pál, Pintér Jenő, Reiner János ft., Schafarzik Ferenc o. e., Szabó Zoltán, Szémán István, Sziklay János, Szinnyei Ferenc, Viszota Gyula, Vörös Cyrill r. tagok. Jegyző: Schütz Antal osztálytitkár.

Az elnök a következő szavakkal nyitja meg az ülést:

Mielőtt a mai ülés tulajdonképi tárgyához fognánk, két — egy örvendetes és egy szomorú — bejelentést akarok tenni az osztálynak.

Az örvendetes az, hogy az általunk javasolt szent Tamás-ünnepély fényes és felemelő hatású volt; ezért hálás köszönet két kiváló tagtársunknak, Zubriczky Aladár és Horváth Sándornak, akik előadásaikkal ez ünnepélyt felejthetetlenné tették. Míg Horváth Sándor szent Tamás bölcseleti rendszerének szerkezetét ismertette, Zubriczky szent Tamást és tudományos működését a XIII. század mesteri kézzel megrajzolt milieu-jében mutatta be. Ez a tanulmány annyira remek és tökéletes, hogy megérdemelné, ha művét szélesebb körben olvashatnák. Ez okból indítványozom (ez ugyan zárt ülés tárgya volna, de minthogy felolvasó-ülésünk után együttes-ülés lesz, minthogy másrészről azt hiszem, indítványomat minden vita nélkül el fogják fogadni), hogy kérjük meg a főtitkár urat, hogy Zubriczky kartársunk előadását necsak az Értesítőben közölje, hanem külön is adja ki az Akadémia.

A másik bejelentésem egy gyászeset. A legutóbbi együttes-ülésen jelentette a főtitkár úr, hogy Való Simon pozsonyi kanonok, Akadémiánk tagja, elhunyt. Engedjék meg, hogy egy-két szóval megemlékezzem az I. osztály ülésén is az elhunytról, aki résztvett a tud. és irod. Osztály megalapításában is és így Akadémiánk legrégibb tagjai közé tartozik; másrészt, akit az első osztály legtöbb tagja jól ismert abból az időből, mikor még a megboldogult a budapesti központi szeminárium prefektusa volt,

Való Simon érdekes egyéniség volt. Sokat olvasott, sokat tanult, sokat tudott, sokat írt is, de sem írásaival, sem tudományával nem ért el nagy sikereket. Ennek oka az ő egyéniségében keresendő. Miként vannak egyének, akik megelőzik korukat, úgy vannak olyanok is, akik egy korral megkésve élnek. Ilyen volt Való Simon is; modora, stílusa, még eszejárása is ezt mutatta, hogy nem e korból való. Az ő legfőbb tragikuma azonban az volt, hogy ő ezt nem vette észre. De el kell ismerni, hogy lelkesedett a tudományért, az irodalomért s ha egy korral előbb született volna, mindenesetre a nagyok között foglalna helyet. Így is megérdemli, hogy elhunyta felett ne surranjunk el megemlékezés nélkül.

Ezt követi Hajós József r. tag székfoglalója: A Gondviselés és a baktériumok.

Az elnök a következő szavakkal üdvözli a székét elfoglalt tagtársat:

Szeretettel üdvözlöm tagtárs urat, aki megtartva székfoglalóját, immár teljes jogú tagja Akadémiánknak. Jól esik nekem, hogy én üdvözölhetem Önt e helyről, aki 1909-ben először mutattam be Önt a kath. közönségnek, mikor *A modern ember Isten nyomain* című tanulmányát a «Kath. Szemlé»-ben közzétettem. Ebben a tanulmányban már feltüntek kiváló írói tulajdonságai: stílusának könnyedsége, sokszor költői emelkedettsége, alapos theológiai tudása, de különösen nagy jártassága a természettudományokban, a csillagászatban, természetrajzban, földrajzban, földtanban, őslénytanban, élettanban. Ez a természettudományokban való nagy jártasság párosulva alapos theológiai tudással, egyenest predesztinálta Önt az apologetika művelésére. S Ön ennek a predesztinációnak eleddig derekasan megfelelt. Három nagy munkája: 1. A végtelen felé. A modern ember világnézete (1910), 2. A természetben Isten nyomain (1914), 3. Az élet titkaiból. A modern élettan bölcselete (1921), dicsőséget szerezhetne Önnek a művelt külföldön is. De Ön nem dicsőséget keresett, hanem a lelkeknek akart használni, a tudomány által megtévesztett lelkeknek akarta megmutatni, hogy a tudomány, minden tudomány helyes irányban művelve az Istenhez vezet. Ön a csillagokban, a kőzetekben, az őslények maradványaiban, az élet megnyilvánulásaiban mindenütt megtalálta és olvasóinak megmutatta Isten nyomait.

Legyen még soká és minél nagyobb sikerrel az Isten nyomaira vezető kalauza a mai modern hitetvesztett vagy hitében meggyöngült társadalomnak.

Második rendkívüli együttes-ülés.

1923. évi november hó 9-én.

Jelen vannak: Székely István másodelnök elnöklésével Dőry Ferenc, Hajós József, Heim Pál, Madarász István, Mihályfi Ákos o. e., Pataky Arnold, Pintér Jenő, Rejtő Sándor, Schafarzik Ferenc o. e., Schütz Antal o. t., Szabó Zoltán, Szémán István, Sziklay János, Szinnyei Ferenc, Viszota Gyula, Vörös Cyrill r. tagok. Jegyző: Reiner János főtitkár.

1. Az elnök az ülést megnyitja.

2. A főtitkár jelenti, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumtól nyert értesítés szerint a miniszter úr a Szent István Akadémia részére tízmillió korona államsegélyt, a Dante-emlékkönyv részére pedig egy millió korona segélyt engedélyezett; a miniszterium az előbbi összegből öt milliót, valamint az utóbbi egy milliót rövid idő alatt utalványozni fogja.

Az elnök meleg szavakkal fejezi ki az Akadémia hálaját a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak ezért a nagyjelentőségű elhatározásáért.

A főtitkár javasolja, hogy a bejelentett elhatározásról szóló hivatalos leirat beérkezése után: 1. a másodelnök úr vezetésével az osztályelnökökből és a főtitkárból, utóbbinak akadályoztatása esetében a legidősebb osztálytitkárból, Papp Károlyból álló küldöttség fejezze ki az Akadémia köszönetét a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak; 2. a másodelnök és főtitkár küldöttségként mondjon köszönetet Haller István volt vallás- és közoktatásügyi miniszternek, aki ismételt nemzetgyűlési felszólalásával felhívta a figyelmet Akadémiánkra; 3. az elnökség írásban mondjon

köszönetet Czakó Elemér helyettes államtitkárnak s Magyary Zoltán osztálytanácsosnak ezen ügybeni közreműködésükért. Az együttes-ülés — a javaslatokat elfogadja.

3. A főtitkár jelenti, hogy püspöki karunk egyik nemeslelkű tagja, aki nem kívánja magát megnevezni, Wolkenberg Alajos társunk útján egy millió korona összeget küld Akadémiánknak.

Az elnök üdvözlő szavai után az együttes-ülés a főtitkár javaslatára — hálás köszönetét fejezi ki 1. a nemeslelkű főpapnak s felkéri az elnökséget, hogy ezt megfelelő módon az adományozónak tudtára adja; 2. köszönetet mond Wolkenberg Alajos társunknak ezen szép adomány kieszközléséért.

4. A főtitkár bemutatja gróf Wenckheim Sándornak Akadémiánknak — jelenleg távollevő elnökéhez intézett következő levelét:

Kegyelmes Uram! Hazánk jelenlegi ideiglenes helyzetében, az államélet átmeneti berendezése mellett, a társadalom forrongó alakulásai között nincs alkalom és lehetőség több olyan teendő végzésére, amely hivatásunkat képezné.

Ezen körülmények között nagy örömmel vettem azt az irányítást, amely figyelmemet a magyar szellemi élet küzdelmeire hívta fel s ezen a területen alkalmat adott arra, hogy megismerjem a Szent István Akadémia céljait, törekvéseit és munkásságát.

Boldog lennék, ha a magyar művelődés munkáját bármily kis mértékben elősegíthetném, azért másirányu kötelezettségeimre való tekintettel, az általam óhajtottnál kisebb mértékben, 10,000.000, azaz tízmillió koronát adtam át a Szent István Akadémia főtitkárának azzal, hogy ezen összegből 5,000.000, azaz ötmilliót később megállapítandó célu alapítványul rendelek; 4,000.000, azaz négymillió az Akadémia szabad rendelkezésére szolgáljon, 1,000.000 (egymillió) korona pedig a Katholikus Dante-Bizottság Dante-emlékkönyvének költségeire fordíttassék s az annak értékesítéséből befolyó összeg a szintén tervbevett Dante-ismertetés költségeinek kiegészítésére szolgáljon s végül az Akadémia szabad rendelkezésére jusson.

Kérem Nagyméltóságodat és a vezetése alatt álló Akadémiát, hogy ezen adományomat elfogadni méltóztassék, mint szerény jelét annak az érdeklődésnek, amelylyel a Szent István Akadémia jövő működését is mindig szeretetteljes figyelemmel fogom kisérni.

Fogadja Kegyelmes Uram kiváló tiszteletem kifejezését, amellyel vagyok stb.»

Az elnök méltatja ennek az adománynak jelentőségét, mint olyant, amelyben a katholikus társadalomnak Akadémiánk iránti érdeklődése tevékeny kifejezést nyer. Az együttes-ülés — az adományt lelkes örömmel fogadja s felkéri az elnökséget, hogy az Akadémia köszönetét az adományozónak írásban fejezze ki.

5. A főtitkár előterjeszti az elnökségnek azt a javaslatát, hogy az igazgatótanácsnak támogató tagjai sorát Boromissza Tibor szatmári püspökkel és gróf Wenckheim Sándorral egészítse ki.

6. Az elnök elrendeli a titkos szavazást, amelynek eredménye alapján

Boromissza Tibort és

gróf Wenckheim Sándort

az Igazgatótanács egyhangulag megválasztott tagjainak jelenti ki.

7. A főtitkár előterjeszti az elnökségnek azt a javaslatát, hogy az Alapszabályok 65 § *g)* pontjának az Igazgatótanács támogató tagjaira vonatkozó rendelkezését az összeg tekintetében a birói gyakorlattal is támogatott értelmezéssel olyképen módosítsa, hogy támogató tagokat azok közül választ, akik legalább egy millió koronát adományoztak az Akadémia vagyona gyarapításához.

8. Az elnök jelen ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére Pintér Jenő és Vörös Cyrill r. tagokat kéri fel.

A II. osztálynak rendkívüli ünnepi felolvasó-ülése.

1923. évi november hó 16-án.

Jelen vannak: a rosszulléte miatt akadályozott osztályelnök helyett elnöklő báró Forster Gyula t. tag, Áldásy Antal, Balanyi György, Dőry Ferenc, Lőrincz Gyula, Patek Ferenc, Reiner János ft., Timon Ákos, Túri Béla r. tagok. — Más osztályokból: Berzeviczy Albert t., Alszeghy Zsolt, Kőrösi Albin, László Gábor, Mihályfi Ákos o. e., Négyesy László o. e., Pataky Arnold, Pintér Jenő, Schütz Antal o. t., Székely István m. eln., Sziklay János, Szinnyei Ferenc, Vargha Damján o. t., Várdai Béla, Vörös Cyrill r. tagok. Jegyző: Hóman Bálint osztálytitkár.

Az elnök fájdalmas meghatottsággal jelenti be, hogy a Szent István Akadémia első elnöke, Giesswein Sándor az előző estén, november hó 15-én este meghalt; az Akadémia ezen első ülésén fejezi ki az Akadémia fájdalmas részvétét Giesswein Sándor halála felett.

Ezután jelen Értesítő 186. s köv. l. közölt beszéddel nyitja meg az ünnepi felolvasó-ülést, melynek tárgyai: Túri Béla r. tag előadása: Andrássy és Kossuth külpolitikája. Balanyi György r. tag előadása: Id. gróf Andrássy Gyula szerepe a monarchia történetében.

A III. osztály negyedik felolvasó-ülése.

1923. évi november hó 30-án.

Jelen vannak: Négyesy László osztályelnök elnöklésével Alszeghy Zsolt, Bartha József, Bán Aladár, Gulyás Pál, Sík Sándor, Szémán István, Sziklay János, Szinnyei Ferenc, Várdai Béla, Viszota Gyula, Zlinszky Aladár r. tagok. — Más osztályokból: Király János, Mihályfi Ákos o. e., Papp Károly o. t., Reiner János ft., Székely István m. eln. Jegyző: Vargha Damján osztálytitkár.

1. Szémán István r. tag: Szláv írások rólunk.

2. Vargha Damján o. t., r. tag: Holland-magyar kódexirodalmi érintkező pontok.

Az Igazgatótanács harmadik ülése.

1923. évi november 30-án.

Jelen vannak: Székely István másodelnök, mint elnök, Erdősi Károly, Mihályfi Ákos, Moldoványi Gyula, Simon Ignác. Előadó és jegyző: Reiner János főtitkár.

1. Erdősi Károly másirányú elfoglaltságával kimenti magát és eltávozik.

2. A főtitkár bejelenti, hogy püspöki karunk egyik, magát megnevezni nem kívánó tagja 1,000.000 koronát, gr. Wenckheim Sándor 10,000.000 koronát adott a Szent István Akadémiának. Az adományok részletes ismertetése után az Igazgatótanács mindkét adományt elfogadja.

3. A főtitkár bejelenti, hogy időközben következő tőkeemelések fordultak elő, amelyeknél az elnökség az elővételi jogot — az idő rövidsége miatt — gyakorolta s kéri az Igazgatótanács jóváhagyását.

a) A Stephaneum stb. a Szent-István-Társulat egyesített üzemei R.-T. július 16-iki közgyűlésétől elrendelt tőkeemelése során —,

b) a Keleteurópai Forgalmibank tőkeemelése alkalmából —,

c) a Fraknói-alapítványban levő Nemzeti Hitelintézetnek júliusi és novemberi tőkeemelései alkalmából gyakorolta az elővételi jogot.

Az Igazgatótanács az elnökség intézkedését jóváhagyja és felhatalmazza az elnökséget, hogy hasonló sürgős esetekben az elővételi jogot gyakorolja.

4. Ezzel kapcsolatban Moldoványi Gyula igazgatósági tag bejelenti, hogy a Stephaneum stb. egyesített üzemei R.-T. újabb tőkeemelést határozott el s ennek feltételeit ismerteti.

Az Igazgatótanács az elővételi jog gyakorlását elhatározza s megbízza az elnökséget annak eszközlésével.

5. A főtitkár előterjesztésére az Igazgatótanács elhatározza, hogy oly értelmű javaslatot tesz az Szent István Akadémiának, hogy első elnökének. Giesswein Sándornak emlékezetére, a Giesswein által az Akadémiának tett, 15.000 korona összegre emelt alapítványt — amelyből ma megfelelő összegű pályadíjat nem lehet kitűzni — az Akadémia folyó jövedelmeiből oly összegre emelje, amelyből megfelelő pályadíjat tűzhet majd ki.

6. A főtitkár előterjesztésére az Igazgatótanács elhatározza, hogy javaslatot tesz az Akadémiának, hogy a most kitüzendő Fraknói-nagyjutalmi díjakat 10.000 korona összegről egyenként 50.000 koronára emelje olyképen, hogy ezen összegeket az alapító hozzájárulása esetében az alapítványból, ennek elmaradása esetében pedig az Akadémiának egyéb vagyonából fedezze.

7. A főtitkár előterjesztésére az Igazgatótanács elhatározza, hogy javaslatot tesz az Akadémiának, hogy az írói tiszteletdíjakat az ünnepi-ülési előadások és emlékbeszédek után — terjedelemre való tekintet nélkül —, más dolgozatok díját pedig ívenként 10.000 koronában állapítsa meg.

8. A főtitkár előterjesztésére az Igazgatótanács az Ügyrendjének előkészítésére kirendelt bizottságot gr. Wenckheim Sándor ig. taggal egészíti ki.

9. A főtitkár bejelenti, hogy Weszely R.-T. műintézetnek a Corvina-kiadvány körül újabban felmerült 188.328 korona követelését, melyre vonatkozólag a számlát tévedésből csak most mutatták be, eredeti összegében fizette ki. — Tudomásul vétetik.

10. A főtitkár előterjesztésére az Igazgatótanács Benyik Pál főkönyvelőnek 50.000 korona jutalmat, Katona János könyvelőnek kiadások címén havi 5000 koronát, Meiszter János irodavezetőnek novembertől kezdve havi 10.000 koronát s a többi segéderőknek az előterjesztésben részletezett összegeket állapítja meg.

Jelen jegyzőkönyvet a jelenlevők hitelesítik.

Az II. osztály negyedik felolvasó-ülése.

1923. évi december hó 7-én.

Jelen vannak: Concha Győző osztályelnök elnöklésével Áldásy Antal, Balanyi György, Holub József, Király János, Novák Lajos, Patek Ferenc, Reiner János ft., r. tagok. Jegyző: Hóman Bálint osztálytitkár.

Patek Ferenc r. tag székfoglaló értekezése: Posthumus István.

A IV. osztály harmadik felolvasó-ülése.

1923. évi december hó 14-én.

Jelen vannak: Schafarzik Ferenc osztályelnök elnöklésével Aujeszky Aladár, Groh Gyula, Heim Pál, Horusitzky Henrik, Hutyra Ferenc, Hültl Dezső, ifj. Rejtő Sándor, Sigmond Elek, Suták József, Tangl Károly, Toborffy Zoltán, Vörös Cyrill r. tagok. — Más osztályokból: Concha Győző o. e. t., Balanyi György, Bartha József, Bitter Illés, Divald Kornél, Kőrösi Albin, Lőrincz Gyula, Mihályfi Ákos o. e., Négyesy László o. e., Novák Lajos, Pataky Arnold, Patek Ferenc, Pintér Jenő, Reiner János ft., Schütz Antal o. t., Sík Sándor, Szentiványi Róbert, Székely István m. eln., Szémán István, Sziklay János, Szinnyei Ferenc, Timon Ákos, Várdai Béla. Jegyző: Papp Károly osztálytitkár.

1. Ifj. Rejtő Sándor r. tag: A hallószerv újabb élettani felosztása. Székfoglaló értekezés.

2. Vörös Cyrill r. tag: A szemi-archimedesi geometriákról.

3. Tangl Károly t. tag előterjeszti dr. Békésy György «Folyadékok diffuziós állandójának mérete az interferenciális refraktorral» c. értekezését.

Harmadik rendes együttes-ülés.

1923. évi december hó 14-én.

Jelen vannak: Székely István másodelnök elnöklésével Concha Győző t., Aujeszky Aladár, Balanyi György, Bartha József, Bitter Illés, Divald Kornél, Groh Gyula, Heim Pál, Horusitzky Henrik, Hutyra Ferenc, Hültl Dezső, Kőrösi Albin, Lőrincz Gyula, Mihályfi Ákos o. e., Négyesy László o. e., Novák Lajos, Papp Károly o. t., Pataky Arnold, Patek Ferenc, Pintér Jenő, ifj. Rejtő Sándor, Schafarzik Ferenc o. e., Schütz Antal o. t., Sigmond Elek, Sík Sándor, Suták József, Szentiványi Róbert, Szémán István, Sziklay János, Szinnyei Ferenc, Tangl Károly, Timon Ákos, Toborffy Zoltán, Várdai Béla, Vörös Cyrill r. tagok. Jegyző: Reiner János főtitkár.

1. Hóman Bálint osztálytitkár s Szabó Zoltán r. tag kimenti elmaradását.

2. Az elnök fájdalommal jelenti be az Akadémia első elnökének, Giesswein Sándornak 1923. évi november 15-én bekövetkezett halálát; méltatja Giesswein Sándornak az Akadémia körüli érdemeit, tudományos munkásságát s megemlékezik másirányú szerepléséről is. Bejelenti, hogy a ravatalnál búcsúbeszédet mondott s az Akadémia koszorút tett a ravatalra ezzel a felírással: A Szent István Akadémia — első elnökének. Az együttes-ülés — a bejelentést fájdalommal veszi tudomásul; első elnökének, Giesswein Sándornak emlékezetét jelen ülés jegyzőkönyvében megörökíti s felkéri az I. osztályt, hogy emlékbeszéd tartásáról gondoskodjék.

3. A főtitkár előterjeszti az Igazgatótanácsnak azt a javaslatát, határozza el az Akadémia, hogy első elnökének, Giesswein Sándornak emlékezetére, a részéről Akadémiánknál tett s 15.000 korona összegre emelt alapítványt — amelyből ma megfelelő összegű pályadíjat nem lehet kitűzni — az Akadémia folyó jövedelmeiből oly összegre emeli, amelyből megfelelő pályadíjat tűzhet majd ki. Concha Győző, Lőrincz Gyula, Négyesy László, Timon Ákos és Suták József felszólalásai után az együttes-ülés — a javaslatot elfogadja, azonban az ekként növelendő alapítvány összege tekintetében akkor fog határozni, amikor a korona értéke állandó lesz.

4. A főtitkár előterjeszti az Igazgatótanácsnak azt a javaslatát, hogy az Akadémia, a most kitűzendő Fraknói-Nagyjutalmi díjakat a mai viszonyok között meg nem felelő 10.000—10.000 korona összegről egyenként 50.000—50.000 koronára emelje olyképen, hogy ezen összegeket az alapító hozzájárulása esetében az alapítványból, ennek elmaradása esetében pedig az Akadémiának egyéb vagyonából fedezze. Az együttes-ülés — a javaslatot elfogadja.

5. Főtitkár előterjeszti az Igazgatótanács javaslatát az írói tiszteletdíjak tárgyában. Mihályfi Ákos, Várdai Béla s többek hozzászólása s a főtitkár felvilágosítása után az együttes-ülés a javaslatot elfogadja.

6. Főtitkár jelenti, hogy leérkezett a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak leirata, amellyel öt millió korona államsegélyt és egy millió koronát a Dante-emlékkönyv kiadásának támogatásául kiutalt. — Örvendetes tudomásul szolgál.

7. A főtitkár javaslatára az együttes-ülés — köszönetet mond Ripka Ferencnek, Budapest székesfőváros gázművei vezérigazgatójának azért, hogy több métermázsa szenet engedett át önköltségen Akadémiánknak s ezzel lehetővé tette az ünnepi üléseknek a Szent-István-Társulat dísztermében való megtartását.

8. A főtitkár jelenti, hogy Gerevich Tibor nem érkezett vissza olaszországi útjából, ezért az együttes-ülés úgy határoz, hogy az évi rendes ünnepi-ülést Gerevich előadó visszaérkezése után, december 23-án vagy 30-án tartja meg.

9. Főtitkár bemutatja a nyomdába adott s legközelebb megjelenő munkák jegyzékét (amelyet az évi főtitkári jelentés közöl). — Örvendetes tudomásul szolgál.

10. Az együttes-ülés — a rendes-ülések évi rendjét az 1924. évre következőleg állapítja meg: I. osztály január 25-én; II. osztály február 1-én; III. osztály február 8-án; IV. osztály február 22-én; az osztályoknak tagjelölő-ülése s az Akadémiának tagválasztó s rendes együttes-ülése február 29-én; az I. osztály második ülése március 7-én; a II. osztályé március 21-én; a III. osztályé április 4-én; a IV. osztályé április

11-én s ugyanakkor együttes-ülés ; rendes évi ünnepi-ülés április 27-én ; az I. osztály harmadik ülése május 9-én ; a II. osztályé május 16-án. Ezután szünet október 3-ig. Ekkor van a III. osztály harmadik ülése ; a IV. osztályé október 17-én ; együttes-ülés október 24-én ; az I. osztály negyedik ülése november 7-én ; a II. osztályé november 21-én ; a III. osztályé december 5-én ; a IV. osztályé december 12-én s egyidejüleg rendes együttes-ülés. Az együttes-ülés a IV. osztály felszólalása folytán Mihályfi Ákos o. e. javaslatára kimondja, hogy abban az esetben, ha együttes-ülést felolvasó-üléssel egy napon kell tartani, az együttes-ülést a felolvasó-ülés előtt kell tartani.

11. A főtitkár jelentést tesz az üres tagsági helyekről, amelyre vonatkozó értesítés szétküldetett. — Tudomásul szolgál.

12. Meghivó érkezett : A budapesti Kir. Magy. Pázmány Péter Tud. Egyetem Orvosi Fakultásának Tanártestülete által rendezett Markusovszky-előadások VIII. sorozatára, amelyeken Akadémiánk képviseletében Aujeszky Aladár r. tag vett részt ; a Magyar Statisztikai Társaságnak 1923. évi december 18-án tartandó ülésére, amelyen Akadémiánk képviseletében Szémán István r. tag jelenik meg ; a Műemlékek Orsz. Bizottságának a székesfőváros egyesítésének 50 éves évfordulója alkalmából rendezett s Budapest műemlékeit ismertető előadás sorozatára. — Tudomásul szolgál.

13. Szabó Zoltán r. tag átadta az Akadémia könyvtára részére «The development of the flower of the dipsacaceae» című füzetét, amely az Akadémiánkban tartott egyik előadásának, az Annals of Botanyban megjelent angol fordításából készült lenyomata. — Hálás köszönettel vétetik.

14. Az elnök jelen ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére Timon Ákos és Novák Lajos r. tagokat kéri fel.

ÜDVÖZLŐ BESZÉDEK IRODALMI ÜNNEPÉLYEKEN.

Vargha Damján osztálytitkár üdvözlő beszéde a nógrádmegyei Madách-Társaságnak Madách-centennáriumi-ünnepén, Balassagyarmaton, 1923. január hó 21-én.

A Szent István Akadémia hódol Madách szellemének születése százados évfordulója alkalmából.

Szent István és Madách nagy lelke ölelkezik e napon ott fenn a szellemvilágban, ahol uralkodik az igazság és a béke : iustitia et pax osculatae sunt.

Szent István világnézete szerint a keresztény magyar nemzet számára századokra és ezredekre szóló boldog *ódán* fáradozott, amikor nagy lelke és férfi energiája lerakta azokat az alapokat államrendszere és a keresztény vallás által, melyeken egyedül tudhatta biztosítottnak fennmaradását. És Szent István jól gondolkozott. Sem az intézményeiben rejtett örök igazság, sem azok belső és külső hatása nem eredményezhetett egyebet, csak boldog magyar életet. Még szenvedéseiben is boldog volt a magyar — önerejében bízva, a felülről kapott segítséget hiven használta, Szent István nyomdokain járva.

Az örök ellenség azonban megirigyelte ezt a szép magyar életet. Századok kis és nagy harcaiban gyötörve, tördelve, fogyva a nemzet igaz életereje ; mire a magyar élet világa az alsóstregovai nagy Madáchhoz jutott, már *tragédiává* lett. Madách átélte ezeket a titkon és nyiltan romboló sötét szenvedéseket, melyek az ország határain kivül tekintő nagy perspektivájú lelkére a bölcselet és történelem epocháiban mázsás köveket raktak. Volt mégis ereje, hogy összekösse az egek magasságát, az örök Isten gondviselését, az emberi alacsony ösztönök s történelmi küzdelmek harcaival. Igy született meg «Az ember tragédiája». Fájdalmas, de egyben hatalmas dísze és értéke ez a szellemtermék nemzeti irodalmunknak a világ nemzetei előtt is.

Magyar lelkünk megittasul Madách művének nagy igazságaitól, lenyügözi annak eszmevilága, melynek egészét vagy részleteit egyedeiben, családaiban vagy a nemzet összességében kénytelen átélni az emberöltőkön, — átéli ma is . . .

Az mienk, a magyar nemzeté ez a tragédia, melynek szenvedései újabb eszmeharcokra hevítettek és hevítenek ma is, amikor e százados ünnep nagy értékeiből merítünk erőt küzdeni Szent István szellemében igazságainkért — Alsóstregováért!

Vargha Damján osztálytitkár üdvözlő beszéde az Állami Polgáriskolai Tanárképző Főiskola félszázados fennállásának emlékünnepén, 1923. nov. 4-én.

A Szent István Akadémia üdvözletét tolmácsolom a fennállásának félszázadát ünneplő főiskola jelen ünnepén.

A tiszteletreméltó tanári munkának legelső nemzeti tipusa Szent István volt, aki egyénileg és küldöttei utján oktatta a magyar népet a legjobb és leghivebb igazságokra : a nemzetek és századok fölött uralkodó örök források igazságaira. Szent István nevelt is. Nevelte fiát, Imrét, a mai diákok mintaképét, de nevelte a magyar népet is. És ez az oktató-nevelő munkája — történelem távlatában — a csalhatatlan kritika szavai szerint helyes munka volt : századokra és százakra, ezredekre és ezrekre kihatólag áldott és boldogító. Megszámlálhatatlan azoknak a száma, akik Szent István nagy lelkétől vezérelve a belső harmónia és megnyugvás nagy békéjét élvezték. lag. Megszámlálhatatlan azoknak a száma, akik Szent István nagy lelkétől vezérelve a belső harmonia és megnyugvás nagy békéjét élvezték.

Szent István útján kell járnia a mai tanárvilágnak ; a modern, helyes tanító-nevelő módszerek eredményeinek alkalmazásával, a tisztánlátó elmék útmutatásait követve. De kövesse Szent Imre ifjú, nemes nyomdokait a mai nemzeti ifjúság is, mely belső világát az «Intelmek» igazságaival töltse meg elsősorban.

Szent István és Szent Imre öröksége mireánk szállt, akik ma a kathedrákon ülünk, mert általunk szívja tiszta lelkébe — hűséget fogadva — a mai ifjúság ezeket a gyönyörű eszméket.

Ez a nemes intézet, melynek immár félszázados tradiciója ékesen tanuskodik a benne folyt nemzeti nevelő-oktató munka tisztaságáról : járjon továbbra is a megismert, elődeinktől taposott útakon és nem jár sötétségben és nem jár sivatagban, lidércfények után szaladva. Eljut a nemzeti értékek hűségéhez.

Szent István és Szent Imre szelleme ihlesse ezt a főiskolát, melynek félszázados ünnepére a Szent István Akadémia elnöksége és tagjai igaz köszöntésüket küldötték.

Szentiványi Róbert r. t. jelentése a Görresgesellschaft Münsterben tartott közgyűléséről s ezen a közgyűlésen 1923. evi szeptember 24-én mondott üdvözlő beszéde.

A Szent István Akadémia tekintetes Elnöksége f. é. szeptember 19-én 52/1923. sz. a. kelt iratában felkért arra, hogy az Akadémiát a Görresgesellschaft ezidén Münsterben tartandó közgyűlésén képviseljem s a társulat figyelmét az Akadémiánkkal való kapcsolat felvételére irányítsam.

A szeptember 24-én a város nagytermében tartott Begrüssungfeieren alkalmam nyilt az osztrák dr. Ritter von Schullern s a holland Kleyntjens József S. J. tanár után Akadémiánk nevében a következő szavakkal köszönteni a társaságot s a mintegy 2000 főnyire tehető, válogatott hallgatóságot :

«Im Namen der St. Stephans Akademie von Ungarn, einer Gesellschaft, welche auf dem Boden der katholischen Überzeugung, auf dem Boden einer abgeschlossenen, aber nicht vernagelten Weltanschauung der Wissenschaft dienen will, begrüsse ich die Görresgesellschaft, welche schon vor einem halben Jahrhundert sich dasselbe Ziel gesteckt hat und demselben erfolgreich diente. Unsere Akademie wünscht, dass die Görresgesellschaft in ihrem hohen Bestreben auch weiterhin mit dem grössten Erfolge arbeiten könne, sie wünscht, ne *post* arma sileant Musae. Wir sind der Überzeugung, dass es der Menschheit

nicht gleichgültig ist,wenn die deutschen Glocken verstummen und die deutschen Federn aufhören zu schreiben. — Es reicht mir zur besonderen Freude, diesen Glückwunsch in einer Stadt aussprechen zu dürfen, wo ein besonderer genius loci waltet, wo ein jeder graue Stein Geschichte atmet und dasselbe an dem Festtage der rettenden Mutter Gottes, an Maria Mercedes tun zu dürfen, welche gekettete Menschen und geknechtete Völker zu retten vermag».

Utánam Donaghay dublini ír tanár, majd dr. Schnürer Gusztáv fribourgi egyetemi tanár beszélt.

A külföldiek üdvözlete után az újonnan alapított nijmwegeni holland katholikus egyetem köszöntő táviratát olvasták fel, majd a svéd katholikusok üdvözletét tolmácsolták. A szónokokat kivétel nélkül tapssal köszöntötték és búcsúztatták, a napi sajtó pedig másnap röviden beszámolt szavaikról.

A közgyűlés folyamán a szokásos tudományos előadások közül különösen Konen bonni tanárnak a fizika vívmányai és a modern kultúréletről tartott előadása, Schnürer svájci tanárnak a Constantinus adománylevélről szóló értekezése, valamint Grimme münsteri professzornak a sinai felíratokról vetített képekkel tarkított felolvasása kötötték le a hallgatóság figyelmét. A dolog természete szerint az egyidőben többhelyütt is tartott előadások mindegyikén nem lehettem jelen, általános benyomásom azonban az, hogy a közgyűlés nem is ezen szabványos előadások szempontjából volt fontos, hanem a német katholikus tudósok és külföldi vendégeik találkozása, valamint újabb elhatározások szempontjából.

A közgyűlés tartama alatt két jelentős indítvány merült fel:

Dr. Finke freiburgi történettudós dr. Schnürer Gusztáv fribourgi tanárnak abbeli tervét terjesztette elő, hogy Fribourg (Svájc) központtal egy nemzetközi katholikus tudományos akadémia szerveztessék meg. Schnürer tanár magánbeszélgetésben közölte, hogy terve az ántánt államok tudományos köreinek idegenkedése miatt nem indulhat ki a német tudományos világ részéről, hanem svájci, holland vagy amerikai köröknek kell szorgalmazniok ezen akadémiának megvalósítását. Első teendőnek azt látja, hogy a világsajtóban foglalkozzanak ezen tudományos akadémia eszméjével és természetszerűen lehetőleg barátságos álláspontot foglaljanak el vele szemben.

A másik javaslatot Kleyntjens József S. J. holland történetíró terjesztette elő, aki «Unio historica» cimen kívánná szervezetbe tömöríteni a világ katholikus történettudósait. Minthogy a mozgékony és ismert nevű férfiúnak számos angol, francia és belga kapcsolata van, nagyon valószínű, hogy javaslata nemsokára testet is ölt. A holland író Magyarországot közvetlen tapasztalásból ismeri és reményleni lehet, hogy szervezetében megfelelő helyet biztosítana a magyar történettudósoknak.

HALÁLOZÁSOK ÉS BÚCSÚZTATÓ-BESZÉDEK.

Domonkos István rendes tag meghalt Győrben, 1923. évi augusztus 9-én.

P. Velics László rendes tag meghalt Kalksburgban, 1923. évi szeptember 17-én.

Giesswein Sándor rendes tag, az Akadémia volt első elnöke, meghalt Budapesten, 1923. évi november 15-én.

Domonkos István sírjánál Harsányi Lajos r. tag a következő beszédet mondotta:

Gyászoló keresztény közönség! A Szent István Akadémia nevében utolsó Isten hozzád-ot mondok Domonkos Istvánnak, az Akadémia váratlanul elhunyt kiváló tagjának. Domonkos István a jóság és szépség embere volt. Aki ismerte, mindenki azt tartotta róla, hogy nála jobb embert és művészibb lelket keveset hord a föld. Egyháza, melynek hűséges fia volt, Krisztus alázatos papját gyászolja benne. A Szent István Akadémia pedig a magyar katholikus irodalom egyik legértékesebb tehetségét siratja az elhunytban.

Domonkos István költő volt, aki a magyar faj és táj egyszerű szépségeit szerette. A fajnak és tájnak szennyét és gazát inkább restelkedve elfödte, de annál nagyobb gyönyörűséggel rekonstruált minden szépet és jót, amit e faj és táj lelkében és arculatán észrevett. A falu tipusai érdekelték, az őszhajú harangozó, a halottaknál virrasztó éjjeli őr, a tehetős kisgazda, a zsellérházak fölfelé törekvő napszámosa, a töltött testű kis parasztfiú, a Vörös körösztök anyja, a sok József bácsi és Mári néni, csupa színmagyar és színkatholikus alak. A Rábaköz fekete humusza, a szelíd Bakony dombjai és horgasai termik ezeket a tipusokat s Domonkos művészi lelke aprólékos gonddal lehelte vissza őket. Sok száz ilyen alakja — csupa egyszerű falusi atyafi — most kikel közel egy tucatot kitevő könyvéből, ide sorakozik szomorú koporsója mellé s az örege csöndesen, asszonyai hüppögve, gyermekalakjai hangosan feljajdulva gyászolják alkotó mesterüket, nekik életetadott atyjukat. Ha nem sírnátok itt — szegény nyulfalui hívei, jó rokonai, végső tisztességén megjelent jó urak, ismerősei, tisztelői és barátai, akkor is hangos sírás közt szállna sírjába, mert gazdag képzeletének szülöttei mind élő, eleven valóságok.

A katholikus irodalom hivatalos fóruma, a Szent István Akadémia, mélyen fájlalja Domonkos István elhunytát. Kegyelettel fogja őrizni és ápolni emlékét. A megboldogult immár Jézus keblén pihen. Mi pedig a jó embertől, a jámbor paptól, a kiváló katholikus írótól búcsúzva, fájdalmas szívvel mondjuk : te jóságos lélek, Jézus szolgája, Akadémiánk jelese, nemes tollú katholikus író, Domonkos István — Isten veled !

Giesswein Sándor ravatalánál Székely István másodelnök a következő búcsúztató beszédet mondotta :

A Magyar Tudományos Akadémia és a Szent István Akadémia nevében búcsúzom Giesswein Sándortól. Mert bár egyike volt közéletünk legsokoldalúbb szereplőjének, halála mégis elsősorban a magyar tudomány vesztesége. Ifjabb éveiben a keleti tudományoknak volt lelkes művelője, hol az ókori asszyr és egyiptomi történet és vallás kutatása terén nálunk szinte úttörő munkát végzett és különösen azoknak a Bibliához való viszonyával foglalkozott. Majd ezzel kapcsolatban az összehasonlító nyelvtudomány problémáihoz fordult, amely téren a magyar tudományosságnak külföldön is elismerést szerzett. Azután a korunkat mozgató nagy eszmék és törekvések a társadalmi kérdések felé vonzották, ahol szintén értékes munkákkal gazdagította a magyar tudományt és irodalmat. A Szent István Akadémia különös kegyelettel emlékszik meg erről a lelkes tevékenységről, melyet annak alapítása körül kifejtett, és hogy annak születése és megerősödése korában első lelkes és buzgó elnöke volt. Azonban Giesswein Sándor nem állapodott meg a társadalmi és kulturális kérdések elméleti tanulmányozásánál, hanem a társadalmi bajok iránt melegen érző szive átvezette őt a gyakorlati politika és szociológia terére. Ez a tudományra mindenesetre veszteség volt ; de ő a mai nehéz időkben még a tudomány érdekeinél is sürgősebb feladatnak tekintette a szociális bajok orvoslását. S ha itten nem is sikerült eszméinek vagy inkább módszerének mindenkit megnyerni, a vélemények és törekvések nagy ellentéteit kiegyenlíteni és élete ideálját, a békét legalább e téren megvalósítani, mégis törekvéseinek nemességét és szándékainak tisztaságát senki sem vonta kétségbe. Távozása sok téren okoz nehezen pótolható űrt ; de legnagyobb a tudomány vesztesége, mely tőle még sokat várhatott volna. Hátrahagyja azonban nekünk a tudomány szeretetét, az igaz, szép és jó iránt lelkesedő szellemét s a magyar kultúra fáradhatatlan munkásainak példaképét. A Magy. Tudományos Akadémia és a Szent István Akadémia hálás kegyelettel fogja megőrizni emlékét.

Pályázati hirdetmény.

A Szent István Akadémia VII. évi rendes ünnepi-ülésén, a Szent István Akadémia Fraknói-Nagyjutalmát

az 1914—1922. megjelent hittudományi-,

s az 1915—1923. megjelent társadalomtudományi magyar nyelven írt eredeti s — társszerzők kizárásával — egy szerzőtől eredő, önmagában befejezett oly tudományos vagy irodalmi munka vagy értekezés jutalmazására tűzte ki, amely az illető tudomány ismeretanyagát gyarapítja vagy irály és előadás tökélyére törekedve, elismerésre, utánzásra méltó sikert mutat fel s a Nagyjutalom szabályzatának megfelel. (Lásd Szent István Akadémia Értesítője 1923. évi 1. szám, 71. s köv. l.)

A Nagyjutalom külön-külön 50.000—50.000 korona, amelyet az 1924. évi rendes ünnepi-ülés napját megelőző együttes-ülés ítél oda.

1924 február 29-ig küldhető be a Szent István Akadémia főtitkári hivatalába a megjelölt évkörben, nyomtatásban megjelent s annak valamelyik évét és a szerző nevét feltüntető munka vagy értekezés, amely a jutalomra pályázik; azonban a be nem küldött munkák és értekezések is tekintetbe vétetnek a jutalom megítélésénél.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA